

Коваль Г.П.

Польща – сторінки історії

Миколаїв – 2021

Книга присвячена бабусі моєї коханої дружини Коваль Ніни Іванівни та прабабусі моїх рідних синів Руслана та Олексія, – Перевізник (Дудяк) Анастасії Іванівні (7 січня 1912 року, село Кутище, Королівство Галичини і Володимерії, Австро-Угорщина – 7 травня 2001 року, село Новосафронівка Новоодеського району Миколаївської області, Україна), прекрасній ЖІНЦІ, яка мене дуже сильно любила, поважала та шанувала, та її мамі Магді, яка була полькою та всім нашим предкам, родичам полякам.

Рецензенти: В.А.Пархоменко – доктор історичних наук, професор кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

В.С.Дробний – аспірант кафедри історії МНУ ім. В. О. Сухомлинського, краєзнавець, голова правління ГО "ОКМР" Світовид", член ГО "Краєвед".

Ф.І.Кокошко – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика.

УДК 34-055.2]: 94 (100) «19»

Коваль Г.П.

Польща – сторінки історії / Геннадій Павлович Коваль, – Миколаїв – 2021. – 423 с.

G.P. Koval

מ'ע 423 - 2021. - מיקולייב - קובאל' פבלוביץ גנאדי / היסטוריה דפי - פולין בקובל רופא.

В книзі на основі матеріалів багатьох газет різних країн розказано про історію Польщі. Показано деякі моменти взаємовідносин поляків із іншими народами в складі Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій. Розкрито деякі моменти історії функціонування Польщі, діяльності її історичних осіб, державних інститутів, органів управління. Показано історію взаємовідносин відродженої Польщі із сусідніми державами, народами. Наголошено на страшній трагедії потоплення в крові Варшавського повстання 1944 року. Вказано на ідеологічний погляд із Радянської України, СРСР на Польщі. Розміщено карикатури на Польщу. Наведено причини падіння Польщі у викладі газети «Краківські Вісті». Поміщено історичні карти нападу СРСР та Німеччини на Польщу.

© Геннадій Коваль, 2021 р.

ЗМІСТ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПОЛЬЩА В 1907 – 1913 РОКАХ.....	7
РОЗДІЛ 2. ПОЛЯКИ ТА ЇХ ВІДНОСИНИ ІЗ ІНШИМИ НАРОДАМИ.....	78
РОЗДІЛ 3. ВІДРОДЖЕНА ПОЛЬЩА ТА ЇЇ СУСІДИ В 1917 – 1918 РОКАХ.....	104
РОЗДІЛ 4. ПОЛЬЩА В 1920 РОЦІ: ПОГЛЯД ІЗ ЛИТВИ.....	113
РОЗДІЛ 5. ПОГЛЯД НА ПОЛЬЩУ З СРСР, РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	142
РОЗДІЛ 6. ПОЛЬЩА В 1929 – 1930-Х РОКАХ: ПОГЛЯД ЗІ ЛЬВОВА.....	158
РОЗДІЛ 7. НАПАД НА ПОЛЬЩУ НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР.....	215
РОЗДІЛ 8. ПРИЧИНИ УПАДКУ ПОЛЬЩІ.....	241
РОЗДІЛ 9. ПОЛЬЩА В 1944 РОЦІ: ПОГЛЯД НА ТРАГЕДІЮ.....	393
ВИСНОВКИ.....	416
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	417

ВСТУП

Автор прекрасно знає та розуміє, що по історії Польщі ХХ століття написано тисячі бібліотек прекрасних книг польських та закордонних, українських істориків. Ця книга народилася від пошани, любові, захоплення від прекрасної, трагічної, героїчної, такої різноманітної в своїй трагічності та величності історії Польщі, зокрема й в ХХ сторіччі. Краще написати книгу про яку мрієш, ніж потім завжди жалкувати, що не зробив цього, послухавши когось, хто казав, що все всіма вже давним-давно написано.

Я знаю, що я нічого не знаю, і чим більше я знаю, тим більше нічого не знаю. Цією фразою можна починати будь-яку книгу по історії, статтю, розмову. Чому ж я тоді взявся за таку тему «З історії Польщі»? Чому? Навіщо? Віддати шану історії великого польського народу, з яким ми жили поряд в одній державі багато сторіч. Як жили? По різному. Билися, воювали, знищували одне одного, будували, мирилися, знову билися і так постійно з різною силою. ЦЕ ІСТОРІЯ. А вона така пані прекрасна, в ній було все і по-всякому. Чому Польща? В моїх найрідніших людях на світі – дружині та наших синах тече також польська кров, кров великого польського народу. Нінина прабабуся Магда була полячкою, жила на Покутті (Станіславщині – Франківщині). Її донька – Нінина бабуся Дудяк Анастасія Іванівна – людина, яка мене надзвичайно, шалено любила була наполовину полькою. Бабуня Настя навіть померла 7 травня 2001 року за один день до дня мого народження 8 травня, і похоронили ми її 9 травня. Я їй і присвятив цю книгу і всім полякам-предкам моєї дружини Ніни і моїх синів Руслана і Олексія. Доля бабусі Перевізник (Дудяк) Анастасії Іванівни незвичайно звичайна для її покоління. Народилася 7 січня 1912 року в селі Кутище в Австро-Угорській імперії. Жила в Західно Українській Народній Республіці, відродженій Речі Посполитій – Польщі, Радянській Україні, при нацистській окупації України Німеччиною, в СРСР в Україні, в відродженій незалежній Україні. Важко працювала, народила та виростила дітей, ростила онуків, в 69 років стала вдовою, а в 77 років переїхала до доньки Ганни в Новосафронівку, на Південь України.

Польща наша сусідка, держава в якій ми колись жили. Слово братня назавжди знівелійоване колишніми «старшими братами» і не використовується в наших відносинах. Сусід, родич, господар, ворог, друг, суперник, спільник по каторзі в сусіда страшного та ще маса інших слів, що характеризують наші відносини в історії.

А зараз Польща наш стратегічний партнер, надійний сусід, вірний союзник, провідник наших інтересів в Європі та всьому світові, країна, де працюють українці, держава, яка розуміє нас так, як більше ніхто не розуміє, крім Ізраїля, Литви, Латвії, Естонії, США, Великобританії.

В книзі збережено всю орфографію кожної доби використаних джерел – газет різного періоду: дореволюційної української фантастично прекрасної та інформативної «Ради» – справжнього літопису українського життя в Російській та Австро-Угорській імперії, чудового українського погляду на себе та весь тогочасний світ. Ніяких апострофів, написів із великої букви повітів інших назв. Як написано в цих газетах – так само відтворено в книзі. Справжнім ментором, лектором, професором, академіком виступає львівська газета «Діло» – величезна кількість незвичних та майже незнайомих гарних, розумних слів тієї епохи із галузі політики, державного устрою. Наша ріднесенька українська мова «Діла» заворожує своїми особливостями, діловитістю та шовковистістю.

Мова українських газет періоду червоної окупації України СРСР направлена на прославляння «самого правильного» шляху людства – комунізму та визволення всього світу від влади капіталу та бажання «визволити» братів із неволі інших держав.

Мова українських газет періоду нацистської окупації в Україні та в Німеччині в Берліні вражає своєю абсолютною всеосяжною гебельсівською пропагандою, яка в повній мірі показувала страшні, жахливі та огидні злочини сталінського СРСР та абсолютно не покузувала, не відтворювала страшні військові злочини німецького нацизму гітлерівської Німеччини, концтабори, жахливий злочин Голокосту, знищення десятків мільйонів людей. Ці газети показували читачеві в окупованій нацистами та їх союзникам Україні події Другої світової війни абсолютно з іншої сторони, з другого боку фронту.

РОЗДІЛ 1. ПОЛЬЩА В 1907 – 1913 РОКАХ

Дискусії про польський народ, Польщу постійно виливалися на сторінки преси. В «Раді» 3 квітня було надруковано дві дуже цікаві статтю про Польщу.

Польська справа знайшла собі апологетів на сторінкам... „Кієвського Голоса“. Знамените «j'accuse» кинуте Бьєрнсоном польському громадянству за його антидемократизм і націоналістично-шовіністичну політику, не знайшло в „Кієвском Голосі" иньшого відгуку, як переказ змісту листа Бьєрнсона з таким коментарем:

Чудна, незвичайна картина. Один чоловік став проти цілого народу. Великий, велитенської сили чоловік. Але все ж таки один чоловік. Малий, ослаблений під ударами долі народ, але все ж таки народ.

Ще більш чудним здається, коли взяти на увагу, що повстав ніхто инший, як Бьєрнштерне-Бьєрнсон, котрий всю силу свого обурення вилив проти польського народу.

Кожному, хто читав листа Бьєрнсона, – ясно, що своє обурення він висловлює не проти польського народу, не проти безземельного польського „хлопа“, а проти шляхти, яка повернула цього хлопа в раба і досі не хоче поступитися частиною своїх інтересів, щоб задовольнити його най пекучіші потреби. Через це цілком неоправдані й такі слова автора статі з приводу листа Бьєрнсона:

Багато гіркого, багато щирого обурення є в цім листі. І разом із тим почувається, що той самий „сатана“, про якого так красномовно говорить Бьєрнсон, пристосовуючи його до польського народу, той самий „сатана“ кермував і його пером. Инакше він згадав би, що польський клуб ніколи не мав права вважатись відгуком польського народу і що польська шляхта тільки – плід нездорового політичного и економічного намулу, болячка на тілі польського народу, але не самий польський народ!

І нам дуже чудно, що „Кієвській Голос", який так мало говорив про утиск польським громадянством українського народу в Галичині, для якого боротьба, що зараз веде український народ од його нижчих слоїв аж до верхів інтелігенції — студентства за

елементарні права національного й соціально-економічного буття була «звуком чуждим», бо він її замовчував, неначе се робилось десь в другій частині світа, а не тут під боком, на землі братнього українського народу, відділений од нас тільки австрійським кордоном, і сей «Кіевській Голос» тепер поспішив заступитись за бідний «малый, падаючий под ударами судьбы народ», не постаравшись з'ясувати попереду, хто тут (особливо в Галичині) являється «малым», кого б'є доля і хто більше заслужує спочуття. Що то сказано – «близькі родичі!» («Як наш батько горів, то їх грівся» – говорить приказка); про їх можна й промовчати, щоб не запідозриш в родинному «пристрастії»; а зачепи шляхетний «польський народ», то зараз заступники знайдуться. Так, мабуть, наказує «вища політика» [1].

А от цікаво послухати, що кажуть про парламентську репрезентацію „падаючого під ударами долі польського народу“ ті, хто на своїй шкурі добре звідав усю „прелесть“ польського панування. Ось недавня стаття „Діла“ – „Аграрна реформа в Росії і поляки“: говориться про ті змагання, які робить польське коло, щоб не допустити порішення земельної справи Царства Польського в Думі і не тільки для Царства Польського:

Для самої Польщі російської поляки вже здобули „виодрембнення“ від аграрної реформи. Кадети укладаючи свій проект аграрної реформи, зробили вийняток для Польщі, Прибалтійського краю, Кавказу, країв козацьких і кіргізьких. Польщу „виодрембньоно“ не так через інші аграрні відносини в сім краї, як, здається, на те, щоб польська делегація, спокійна за свій край, не шкодила б у роботі. Тимчасом ні! Польська делегація запротестувала устами п. Дмовського проти переведення аграрної реформи не тільки в Польщі, але також на Литві, Волині і Поділлі. Користуючись тим, що із сих країв засідає в Думі кілька польських послів, польська делегація протестує в ім'я „інших аграрних стосунків“ проти компетенції Думи в аграрній справі.

Чи дійсно ж інші відносини аграрні викликали протест поляків проти аграрної реформи в сих непольських краях? Ні! Польська делегація надіється, що велика земельна

власність виконує в сих краях ту полонізаційну місію, яку виконує в східній Галичині, і як справа піде добре, то принаймні частина тих земель лишиться в кігтях Польщі.

На таку аргументацію польських послів Дума повинна відповісти: „Коли поляки стоять на становищі, що російська Дума не має права мішатися до аграрних справ польського краю, то тим самим польські послі зріклися права рішати ті самі справи в непольських провінціях Росії". Причиною польського протесту проти переведення аграрної реформи Думою на Литві, в північному і полуднево-західнім краю не є відмінність аграрних відносин, але бажання, щоб польський елемент в сих краях не стратив теперішнього свого впливу, щоб при помочи польської великої власности можно було полонізувати, щоб східні границі Польщі посунути як найдалі на схід.

Як є відмінні відносини в тих литовських і українських краях, то вони ненормальні і для дальшого їх культурного розвою шкодливі. Як раз через те потрібна в сих краях аграрна реформа, бо вона усуне аномалію, котра малому числу заволок дає більше значіння, ніж мільйонам тубольців і здержує культурний розвій корінної людности України й Руси [1].

Про проект автономії Польщі було повідомлено з Києва 13 квітня 1907 р.

Коло польське внесло в Думу проект автономії Польщі. Перечитуючи цей проект в короткому переказі, поданому по телеграфу, не можна не бачити, що коло польське, укладаючи його, дуже рахувалося з тим, що тепер зветься «реальними соотношением сил" і з настроєм теперішньої Думи. Варто зазначити тільки з одного боку, що саме проект вилучає з під компетенції крайового сейму, а з другого, —що вважає за потрібне признати спільним з усією державою (монетна система, мито, акція, почта, телеграф, залізниця і т. ин.), щоб бачити, як дух часу відбився на проекті автономії. Уступкою цьому самому духові часу, безперечно, являється і загальне, рівне, пряме і таємне право виборів до сейму. Тільки що до границь Польщі, то тут коло стоїть на старому ґрунті, вимагаючи признати Польщу в границях 1815 року.

Само собою спадає на думку питання, як зустрине Дума проект автономії Польщі? Навряд чи й саме коло сподівається на негайні реальні наслідки свого вчинку. Нетреба бути пророком, щоб не сказати наперед, що Дума, вислухавши проект, постановить здати його без дебатів у комісію; хіба що може „праві“ скористуються випадком і спинять скандальчик якийсь з приводу внесення проекту. Безперечно ж, що факт внесення проекту матиме тільки одно моральне значіння. Говорючи так, ми не маємо на думці сказати цим, що питання про автономію Польщі тепер не на часі; навпаки, ми гадаємо, що в державі настане тільки тоді лад, коли кожна народність матиме автономію. А для цього треба, щоб представники й інших націй в Думі внесли також і свої проекти про автономію своїх країн, і щоб поставив таким способом питання про автономію на принципіальний ґрунт.

Перша черга в тім належить послам з України [2].

В Державній Думі 11 квітня в думських комісіях обговорено питання про проект автономії Польщі.

Проект автономії Польщі, внесений польським колом, зоставляє по старому роль в Польщі міністерств двору, чужоземних справ, воєнного, морського і синоду; встановлює, що Польща також дає кошти на згадані міністерствах вищі загально-державні установи, так само дає гроші і на виплат державних позичок; органами, що з'єднують Польщу з державною є – намістник і міністр статс-секретар, а також постійна комісія з 24 щоб владновувати спірки між загально-державними і польськими установами. Монетна система, таможенне, акцизне, поштове і телеграфне законодавство, залізнодорожні для міжнародних і прямих з державою переїздів, закони про товарні знаки і привілеї, про літературну власність, карне законодавство про бунт, зраду, втікання од військової служби зостаються спільними. Спеціальні установи царства Польського – законодатний і контролюючий сейм, судебне відомство з особливим сенатом, адміністрація під доглядом намістника, фінанси з особливим росписом з тою пайкою, що йде на загально-державні розходи, окреме міністерство народньої просвіти. Стосунки намістника і статс-секретаря

до внутрішніх відомств визначаються сеймом, який, що до усього, має установочні функції.

До сейма належать: Законодавство про всі діла краю, встановлення податків, мита, зборів і повинностей за винятком акцизних і таможенних зборів; перегляд і ствердження що-річного роспису і рахунку доходів і розходів казни Польщі; перегляд що-річного одчоту що до керування Польщею. Ухвалені сеймом законопроекти підносяться цареві на ствердження через міністра статс-секретаря. Затверджені законопроекти публікуються для всіх в „Деннику Законів”, що видаватиметься у Варшаві. Сейм збирається що-року в Варшаві по царському наказові. Роспуск і перерив праці сейму робиться на підставі тих самих правил, що і для Д. Думи. Кожна сесія сейму тягнеться не менш, як три місяці. Виконавча власть належить особливому уряду краю з намісником на чолі. Намісник назначається царем. Намісник не може бути разом і командующим військом. Міністр статс-секретар вибирається царем з поляків, громадян Польщі. Він бере участь у всіх справах ради міністрів в справах загально-імперських з такими самими правами, як і інші члени ради міністрів; що ж до справ Польщі, міністр статс-секретарь відповідає перед сеймом. Царство Польське є краєм, що існує під таким прізвиськом, як частина держави, в межах, зазначених в 1815 р. Царство Польське нероздільна частина держави російської. Вибори до сейму – одбуваються на підставах вселюдного, рівного, прямого і тайного голосування [2].

Про те, що тепер (в середині квітня – Г.К) діється в Польщі, так пише кореспондент „Kurjera Lwowskiego“.

До теперішнього часу діяльність і існування Думи зовсім не впливають на перемену відносин.

Правда, що діяльність воєнних і польових судів трохи зменшилась. Менше смертних присудів і частійше касують ці присуди. З переповнених в'язниць що раз то новий гурток арештованих виходить на волю з наказом негайно виїхати за кордон. Але місця увільнених швидко займають нові в'язні. Масові арешти і труси лупаються майже

щоденно. Недавно, наприклад, трушено школу вчительського З'язку. Арештовано кількадесят учнів і двох кермачів: директора В. Буковинського і інспектора З. Герінга, обох відомих і користних діячів на літературному і науковому полі. Через кілька день оповіщено присуд адміністрації. Школу зачинено поки триває військовий стан, або, як кажуть песімісти, до кінця світа, молодь вигнано зі школи не дозволивши вступити до інших шкіл, навіть приватних. Буковинського і Герінга покарано трьох-місячною в'язницею. За що?

Даремне питати. Такий стан справ викликає невпинні колотнечі. Не революційний рух тому винен – але скасування всіх прав через настанову військових станів.

Через те, що зупинилась не тільки справедливість, але навіть тінь її, виникають усякі громадські і приватні самосуди. Те, що тепер діється в Лодзі є доказом, що ми вернулись до перед-культурних відносин. Кривава помста, закінчення з зброєю в руках усяких суперечок і непорозумінь, револьверна куля, як єдиний доказ в кожному конфлікті, взаємне вбивство релігійних або політичних супротивників, вбивання кожного хто стоїть на перешкоді – де найзвичанійші факти з нашої біжучої хроніки.

Криваві колотнечі в Лодзі під час Великодних свят вибухнули зпочатку на ґрунті релігійного фанатизму агітації християнських демократів проти маріявитів. Соціядісти стали на боці маріявитів і тоді напались також на соціалістів. І через те, що поліція і військо не мішались, люде мусіли сами боронитись і повставали нові вбивства і нова помста. Неможливо знайти вихід з цього пекельного становища. Відозви партій, які одностайно закликають, щоб робітники залишили взаємну боротьбу, не досягають мети.

У Варшаві масових убивств ще немає, але „потайні душоубства" лупаються вельми часто. Факт убивства доктора Држевецького (убили найняті розбишаки. Ред.) пояснюється наче б то його приватними відносинами, все ж таки одначе заявляється більш зрозумілим на ґрунті теперішнього становища, ніж в кожному іншому часі. Ніколи, не вважаючи на польові суди, не було стільки безкарних злочинств, як тепер [2].

З Петербургу 25 квітня повідомлено „Биржевыми Ведомостями“, що генерал-губернатор Царства Польського Скалон напередодні скасування воєнно-польових судів телеграфно викликав до себе губернаторів і спитав, чи можуть вони ручитися, що буде тихо, як що розженуть Державну Думу. Ті, певна річ, сказали, що можуть [3].

Польських справ майстер, петербургської „Руси“ д. Нестор в кінці квітня 1907 року малював блаженні перспективи райського життя всіх не польських народів в автономній Польщі. Ось його статті „Автономія. Державна мова“:

мови: польська, російська, українська, литовська і єврейський жаргон, – усього п'ять мов і нарічій, з якими приходиться рахуватись в Царстві Польському. Яка ж буде їхня роль в автономній Польщі?

Польський проект автономії має на увазі головним чином перші чотири мови і поділяє їхні ролі таким способом:

Польська мова являється офіційною (слово це проте не згадується в проекті) на всім просторі царства.

Це – мова всіх автономних властей у внутрішньому вжитку.

Російська мова в межах Царства є мовою армії...

Українська й литовська мова, по смислу проекту, обов'язкові для автономних властей у внутрішньому вжитку з місцевостями, де живе людність мішана, себ-то в деяких повітах Люблинської та Сідлецької губ., для русинів Холмщини і литовців Сувалкської губ. Тут будуть поруч з польськими українські й литовські школи, низчі і середні; тут для судових властей і адміністрації обов'язково буде знати крім польської ще одну з місцевих мов; в одних повітах – української, в других – литовської. Чи з'обов'язаві будуть знати ці мови центральні автономні інституції у Варшаві, наприклад, польський сенат, яко найвища судова установа, це питання при, даному тексті конституції – отверте.

З розмови з членами Кола я виніс переконання, що при центральній установі буде засновано спеціальний інститут перекладників або окремі департаменти сенату – український й литовський.

Очевидно, що тут маємо схему, уложену на зразок Галичини, з її „правами“ для національної меншости. Вже не кажучи за те, що приклад Галичини не дає нам найменших гарантій для того, щоб права національної меншости в майбутній автономній Польщі шанувались не тільки на папері, але й на ділі, ми питаємо, – чи не краще було замість отої складної історії з інститутами драгоманів – перекладчиків, з спеціальними департаментами, з утраквізацією шкільництва і т. д., чи не простіше було б виділити національні території й прилучити – Холмщину до України, сувалкську губернію – до Литви? Але це, розуміється, прихильникам польської автономії, що стоять на ґрунті історичної Польщі, не на руку. Тому то вони так „мягко стелють“ зараз, приваблюючи всякими обіцянками; та тільки ми добре знаємо, як „твердо“ доводиться спати нашим галицьким братам під захистом тої польської автономії – в Галичині.

А от іще про єврейську мову:

Роль жаргону? – Євреям дається воля уживання його в сфері приватної ініціативи – приватних товариствах і школах, що засновуються на правах приватних шкіл.

От тут то й виглядає „діявольське копито“ проекту польської автономії. Для свободи „приватної ініціативи“ не треба ж, здається, і всяких автономій; але коли заходить мова про національну рівноправність і про забезпечення прав меншости, то тут би слід дати щось більш реальне, ніж та воля приватної ініціативи! [4].

В цей же час „Діло“ подало оцінку зурабовського інциденту в Думі з точки погляду думської тактики, а також ролі польського Кола під час ухвалення законопроекту про укомплектування армії.

Сервілізмом Головіна супротив міністрів і його заявою вдалося відвернути від Думи ту небезпеку, яка ніби-то грозила їй за слова Зурабова мимо ухвалення контингенту рекрутів. Останні вісти доносять, що становище Думи скріплене, а самого Головіна запрошено навіть на великодні свята на царський двір, куди він, очевидно, чим швидше поїхав...

Побіч кадетів заслужилося коло ухвалення контингенту рекрутів також, як згадано, народово-демократичне „Польське Коло“, апробуючи тим самим військову політику

царського правительства супротив своєї батьківщини. Що ж, воєнний стан, в якому знаходилися або знаходяться губернії Польського Королівства, воєнно-польові суди і т. д., все те було звернене проти соціалістів і анархістів, а що народова демократія вважає першою своєю задачею боротьбу з соціалістами і загалом з революцією в Польщі, то чому ж її послі не мали не з солідаризуватися з нравительством, яке має такі самі цілі?! „Польське Коло" в Думі, як і „Польське Коло" в австрійському парламенті, хоче вести „творчу політику..."

Очевидно, що те становище „Польського Кола" стрінулося з обуренням ліпшої частини польської суспільності, а не поділяють його навіть народowo-демократичні круги...

І так, оберігаючи себе від розв'язання, друга Дума дійшла до тої точки, де вже мабуть не треба боятися розв'язання. Ніяке правительство не розв'язує парламенту, який ухвалює „державні конечности". Бо „державні конечности" – се основа державної політики, і коли на них парламент годиться, то хто там боронив би опозиції виговоритися?! Нехай опянюють опозиційними, а навіть революційними фразами, коли б тільки робили те, чого правительству треба...

І так Дума зачинає бути що-раз більше подібна до інших парламентів – не правами, які їй прислугують, бо ті права дуже обмежені, а виповнюванням того, чого від неї вимагає правительство. До недавна Дума вважали осередком революції. Сі ілюзії, які навівала перша Дума, друга Дума зовсім віяла. В російській революції роль другої Думи – контр-революційна. Се повинні мати на увазі і противники і прихильники революції [4].

Ходить така чутка, що перше засідання Думи після Великодня 1907 року буде замість понеділка у четвер, бо багато депутатів ще не поверталось з дому.

До запитання польського кола про воєнний стан в Царстві Польському приложено докладну пояснительну записку, яка свідчить про всі перебуті краєм страхи під гнітом воєнного становища [4].

В думську аграрну комісію людовці вносять проект аграрної реформи в Польщі на таких підставах: приватна крестянська власність незаймана; земля поміщиків одбирається

примусом для крестян, а панам до їх живота за землю виплачується грішми; одібрана земля стає власністю польського краю, і затим із складеного таким способом земельного фонду будуть наділятися землею безземельні і малоземельні крестяне з таким роцотом, щоб участки були не більші як 10 морг [4].

В «Раді» за 29 квітня надруковано було надзвичайно цікавого листа.

Лист до редакції.

Високоповажний П. Редакторе!

Не одмовте умістити на сторінках Вашої поважаної газети цього листа:

До польського суспільства.

Цілий ряд дивовижних подій, що сталися на ґрунті національного антагонізму між студентами українцями і поляками у львівському університеті, звертає на себе пильну увагу всіх, а найбільше тих, хто заінтересований ближче в цих подіях.

Остання ганебна подія – «крівава іматрикуляція», що сталася 1-го грудня с. р., є вінцем польського шовінізму в відносинах до української нації і тільки блискучіше ілюструє ту систему панування, яку завели поляки в Галичині.

Ця людожерна система панування стільки дошкулила нашому народові, що ми, «Українська Студентська Громада у Харькові», як частина цього народу, вважаємо за свій обов'язок висловити свій голосний протест проти отих диких розправ з нашими земляками – студентами львівського університету і проти усїєї польської сваволі і насильств.

Хай не тільки польське студентство, а і все пануюче суспільство втямить собі те, що українці починають вже виходити з становища закованих рабів, на спинах котрих міг усякий „брат-слав'янин“ розмальовувати визерунки своїх „братерських" відносин „братерськими" батогами.

Хай розцураються з химерною думкою ті поляки, які мріють про свій «*stan posiadania*» на нашій Україні, де вони так багацько робили шкоди, проводячи безнадійну думку «od

morza do morza», де вони неймовірно дико знущались з нашого народу, котрий до їхньої політики додавав, не стерпівши дикости, такі страшні коментарії, як гайдамаччина.

Європа ціле століття слухає, як ви, поляки, скаржитесь на несправедливість до вас. Знущання з вашого народу в Німеччині викликає справедливе обурення проти гнобителів-німців. Але як не бажається вам йти в обійми німецької гакати, так нам не бажається польської гакати.

Та „крівава іматрикуляція" викликає в нас гнів обурення, який ми голосно висловлюємо тепер і заявляємо, що тільки усунення з нашого народу в Галичині польського національного, політичного і економічного гніту можуть дати право думати про братерську згоду і що до того часу, поки поляки не розцураються з політикою сваволі і насиліств, ми рішуче будемо оборонятись усіма засобами.

Ми сподіваємось, що поляки, які відчувають на своїй спині дошкульний канчук чужого панування і які почувають над собою замах на їхні людські права зрозуміють цю заяву і рішуче запротестують проти тих подій, які сталися у львівському університеті. А до того часу хай не покликаються до всесвітньої справедливості ті, що утворили кривавий бенкет свого шовінізму в храмі науки.

Українська Студентська Громада у Харькові".

11 декабря 1907 р.

м. Харьків [5].

В Отвоцьку (під Варшавою) 14 грудня 1907 року в одну квартиру було кинута бомба, яка вибухнувши зруйнувала стіну. З людей ніхто не постраждав [5].

Повідомлено 16 грудня, що українських студентів б'ють польські хулігани у Львові, – польська преса не знаходить слів для того, щоб висловити з цього приводу свою радість і в унісон з львівськими професорами аж піниться од крику: „бийте наших одвічних ворогів". Варшавський генерал-губернатор одним почерком пера скасовує польську Матицю, цей найцінніший здобуток польського громадянства після 17 октября 1905 року, – і українська преса поспішає висловити свій жаль, своє спочуття польському народові в

його сумній втраті. Але ця гірка паралель мимоволі приходиться на думку, і висловлюючи своє обурення з приводу насильства над культурним рухом польського народу, „Діло“ песимістично дивиться на те,

чи приведе цей удар польських політиків до отями, особливо до ревізії свого поведіння супроти українців...

Газета приходиться до невтішного висновку:

де панує всеможно сліпа ненависть, дикий егоїзм, нестямна жажда знівечити наш народ у фікційнім інтересі реставрації давньої Польщі в історичних границях, там немає місця ані на застанову, а тим менше на ревізію ересей, що стали „народовими“ догмами...

Річ природна, що розв'язання варшавської „Macierzy“ мусило викликати обурення серед польського народу, яке найшло вай яскравіший вислов у пресі галицькій. Тут зветься те розв'язання „aktem barbarzynstwa“! Гаразд, а що ж сказати про тих, що в такий рішучий момент рубають голови українських студентів за одно домагання – усунення пустої польської іматрикуляції, яка хіба не становить надто велику ціну в скарбниці «polskiego stanu posiania»? Варварством, є те, коли російський чиновник гасить польську народну просвіту серед польського селянства – а як же ж назвати те, що цвіт польської інтелігенції замкнув шлях до просвіти українському народові, що нівечиться нашу народну школу, що не допускається до заснування нових українських гімназій, що воно свою силу вживає на те, щоб не допустити ніяких уступок, які б вели до заснування самостійного українського університета, навіть таких уступок, на які згодилося центральне правительство, незатроєне „славянським братолюб'єм“?! Як назвати останні язикові постанови галицького сейму в області народнього шкільництва урядової мови й мови сеймових засідань? Як назвати спинювання наших просвітних заходів, переслідування просвітних діячів, відбірання марних запомог у „Просвіти“?

Звичайно, що на це все одна назва: дикого сліпого егоїзму й шовінізму. І дуже було б бажано, щоб болючий удар, нанесений полякам у Варшаві, примусив їх галицьких

земляків трохи оглянутись і пригадати, що й на їх сумлінню є тяжкий гріх кривди братньому українському народові. На жаль, на це щось мало надії... [5].

В середині грудня 1907 року в останньому числі українського „Слова“, уміщено статтю пам'яті недавно помершого польського поета – громадяни С.Виспянського. Українське серце спочуває втраті братнього народу і пам'ять симпатичного діяча того народу викликає в українського часопису слова щирого признання й поваги:

В особі Виспянського помер великий поет: не стало чулої, чуйної душі, що струнами свого натхнення творила радісну пісню нового життя. Польський народ оплакує смерть свого великого поета. Але його творчість має ширший, а не тільки національний характер, бо в ній таїлись зерна міжнародности, зерна, які треба кидати скрізь, а не тільки на польському ґрунті, через це й смерть поета польського народу викликає глибокий жаль скрізь, де йде змагання до нового життя, де йде боротьба за царство краси і свободи [5].

В газеті «Рада» від 26 квітня (9 травня) 1908 року було передруковано статтю на польській мові, яка викликала велику жваву дискусію.

Do Redakcji!

Nieprawdaż, że zabawne są te pisma polskie, które się dziwią bezczelności pism ukraińskich?—Cóż mogą innego pisać chamy? Wiadomo całemu światu że każdy cham to łgarz, złodziej, zbój, morderca! więc się cieszą, wyją jak się udadzą te bohaterские ich czyny! Robią pochody, demonstracje na uczczenie takiego łotra, bo to ich brat z krwi i kości—ich bestja przepojona krwią polską! Każdy cham kiedy naciąga na siebie suknię kapłańską, to po to, żeby mieć więcej wpływu do szerzenia nienawiści, podlec!—Kiedy się cham nauczy pisać, to na to, żeby łgać, szczekać rzeczy nigdy nie bywałe,—kiedy się dochrapie do uniwersytetu—to czyż dla nauki?—broń Boże,—żeby mieć dużo koleżków takichże chamskich bestji do rozbijania, niszczenia miejsc naukowych!—pomocy do mordowania, podpalania! bo ta cała niby studenterja to banda chamów, podpalaczy, obwiesiów, bandytów, łotrów z pod ciemnej gwiazdy! Ci złodzieje nienawidzą polaków a kradną polskie końcówki, bo chamom chce się nosić szlacheckie nazwiska, — wasze chamskie nazwiska to: Hruszka, Siczko, Lewaszko Budzyn, Trylko, poprzerabiali na polskie, bo im polska krew pachnie! Bestje! chamy!, chamy!, chamy! Cel waszego życia to żłopanie krwi,—nauka, to łgarstwo, oszustwo, wykręty najbezczelniejsze! Nawet w kozie łgą chamajla, niby się głodzą, a im ulicznice przyjaciółki znoszą kradzione wino i bełszyki.—Co za głupi ten nasz kochany Sienkiewicz że staje do procesu z kim? z chamami! Przecie to odwieczne polskie prawo że szlachcic z chamem pojedynku nie przyjmuje,—a ten się już tak z demokratyzował! Plunąć chamom w oczy i rzecz skończona! to obelga dla szlachcica izacnego człowieka mierzyć się z infamisami, niech szczekają—to ich rzecz! te psy wściekle!

[6].

Полеміка пана Заглоби.

(або: Польське панство і українське хамство).

В учорашньому числі „Ради” надруковано листа якогось „szlachcica i zasnego czlowieka“, де цей достойний представник не менш достойної породи іафетового коліна (як відомо, од Сіма походять семітські народи, од Хама – українські „інфаміси” і взагалі всякі демократи, ну, а шляхтич, яко найвища і найблагородніща порода – безперечно від Іафета) вичерпав увесь лексикон лайки, на яку тільки багата польська мова, щоб вилити все своє обурення проти українського „хамства”. Певно читачі наші познайомились уже з цим перлом шляхетської полеміки, і ми увільняєм себе од прикрого обовязку переказувати всю ту грязюку, в якій бабрається наш достойний пан-шляхтич. (Думаємо, як би безсмертний пан Заглоба встав з домовини, то обома руками підписався під цим листом). Редакція наша тоді ж зробила свою увагу, що це – тільки характерний зразок тих листів, яких надіслано до неї вже кілька, – все більш-менш в однаковому дусі, – подібно до того, як колись предки сучасних полемістів, не одважуючись виступити одверто, засипали теж анонімними листями київську адміністрацію, листами, в котрих була не тільки лайка на нелюбих шляхті українських діячів, але просто на просто – доноси. Очевидно, діти свято додержуються батьківських традицій і, твердо памятаючи заповіт, що „czochci z chamem pojedynku nie przymuje“, просто обмежуються самою лайкою або доносом. Ми такими традиціями не пишаємся, і через те беремо на себе сміливість висловити кілька своїх думок що-до суті цього обурення на нас панів-шляхти, обурення, яке виливається з одного боку в формі листів, подібних до надрукованого вчора, з другого – в газетних статях польських часописів „шляхетського” напрямку. Ми цілком свідомо ставимо на одну дошку й незрівняного листа нашого аноніма і статі не тільки з галицько-польських газет, але хоч би й з „Dzien. Kijow.”, бо коли в перших перед нами уявляється вся шляхетська душа „на распашку, то „Dzien. Kijow.” уважає себе примушеним держатися в межах літературної пристойности, про те й у його раз-у-раз

прориваються слова: „zbrodniarze”, „anarchisi”, „hajdamaki” і т. п., – очевидно шляхетська душа налита вщерть благородним обуренням і ледве-ледве утримується од того, щоб не висловиться дійсно в душі пана Заглоби. Це ми говоримо що-до форми тих статей, але що ж торкається до змісту, то їй-Богу не знаємо, чим кращі всі ті ламентациї про українську кровожадність, невдячність, гайдамацтво і прочі смертні гріхи, чим усе не краще од щирого в своїй безпосередности листа нашого аноніма?

Та було б несправедливо не згадати, що польська шляхта старається втихомирити українських „хамів и самими тільки погрозами й громами; ні, вона ще хоче показати нам усю глибину шляхетського благородства і вплинути на наші зачерствілі душі єлейним милосердям і святобливостю. Так, в учорашньому числі „Dzien. Kijow.“ надруковано пастирського листа біскупа Більчевського з спеціальною порадою на нашу адресу – прочитати його і у відповідь зачитувати щось подібне з пастирських листів «українських біскупів». Хоча нам здається чудним міряти настрої певного громадянства тим, що кажуть представники його релігії, яка по своїй суті повинна стояти вище од усякої національної та політичної ворожнечі (пригадаймо відомий афоризм Гейне про Господне всепрощення), але ми з охотою прочитали листа ксьондзя-біскупа Більчевського, і перше ніж відповісти „Dziennikowi Kijow.“ цитатою з слів когось з українських єпископів у Галичині, позволимо зробити собі кілька уваг до зацитованого „Dziennikom Kijow.“ листа біскупа Більчевського.

Перш за все пригадаємо, що лист той писано ще в 1906 році, одже прикладати його до сучасних подій не дуже зручно, а друге – лист цей нагадав нам якісь дуже знайомі мотиви... біскуп Більчевський, бачите, звертається до своєї пастви, ніби то наляканої погрозами галицьких українців, прогнати поляків з Східної Галичини, і заспокоює її тим, що, мовляв, „кров польська і українська у нас так помішана, що поділити і тих і других неможна”, і що коли б поляки й вибрались з Галичини, то там повстав би такий плач і лемент, як в день страшного суду... Тому то шановний пастир радить на всі „brendi” ріжних „warcholow i burzicieli zgody“ відповідати, що от мовляв стоїть у Кракові

українська церква, а українців же ніхто звідти не виганяє, та що взагалі поляки мають право сидіти і в Галичині, і в Києві, бо вони цілі століття боронили і люд і землю українську од почан. Ці лицемірні слова (неможна ж справді вважати польського біскупа настільки наївним, щоб він сам вірив у те, що „поляків“ хоть збирається вигнати з Галичини!) цілком нагадали нам вигадки нашої чорносотенної преси во дні погромів 1905 року про те, ніби євреї хотять вигнати усіх „русских“ з нашого, краю, що вони думають засновати тут своє царство і т. ин.

Воля ваша, а ці заспокоювання біскупа Більчевського нічим не краще від тих чорносотенних вигадок. До речі, пора б уже й „Dzien. Kijow.“ покинути вдавати з себе наївну інституточку: адже ж ми виступаємо не проти польського народу, не проти його робочих класів, але проти тої пануючої шляхетської верстви, яка гнобить весь український народ, усі його класи в Галичині, і простягає свої руки на Правобережний Україну. На боці польського народ – всі наші симпатії, так само, як і на боці тих польських поступовців, які вміють стати вище над класовими й націоналістичними інтересами, і які самі борються проти шляхетського панування. Розуміється, біскуп Більчевський, яко представник шляхетсько-клерикальної ідеології й думав по своєму, але ми сумніваємось, щоб у Галичині хто плакав, коли б звідти вибралися всі паразіти в образі шляхти; певна ж річ, коли хто з тамошніх українців і говорив про ісход поляків з Галичини, то мав на увазі не якийсь біблейський ісход цілої нації, але власне – шляхти; відомо кожному, що в Східній Галичині поляки живуть як поміщики й урядовці, і про ніякий польський „народ“ немає там мови. Ну, та шляхта одвіку засвоїла собі монополію-назву „народа“, а решта для неї – хлопство, хамство (по термінології нашого аноніма); інші ж поняття в голові у неї не укладаються.

Тепер же pour la bonne bouche порадино „Dzien. Kijow.“ прочитати, раз він цього так хоче, пастирську проповідь митрополіта Шетпицького; її друковано в галицьких газетах. („Руслан“, ч. 85, „Гром. Голос“ та ин.); там цей „Князь церкви“ і польський граф клеймить боротьбу українців, а особливо вчинок Січинського не гірше од самих поляків;

але в усяким разі там нема ніяких наївно-лицемірних вибриків; і коли „Dzien. Kijowskiemu” там цікаво почути голос українського єпископа, то хай прочитає цю проповідь. Все ж таки вона по формі зложена справді в душі християнського смирення й любови.

І коли „Dz. K.” вважає дух „протести і незлобія” монополією тільки польських біскупів, то він на сей раз помилився. Тільки ж біскупи – біскупами, а всеж таки способи боротьби з українством панів – Заглюб анонімних і газетних не роблять чести польській шляхті. Ми розуміємо боротьбу, але боротьбу чесну, в пристойній формі. Ми не дивуємося тому, що польська шляхта так завзято виступає в обороні своїх «історичних» прав, в обороні своїх шкурних інтересів, але приємніше було б, як би ця боротьба велась пристойнішими способами.

Д.Д. [7].

З Варшави 25 квітня (10 травня) 1908 року повідомлено, що приказом начальника країни в семи губерніях скасовано посади тимчасових генерал-губернаторів, але лишено воєнний стан. Обов'язки ген.-губернаторів почасти перейшли до начальника країни, почасти надано губернаторам. Залишено посади часових ген.-губернаторів в варшавській, петроковській та калишській губерніях, причому дві останні з'єднані під керуванням генерал-губернатора, генерала Казнакова [7].

Політика завжди залишається політикою. Про «Політичне крутіство» писала «Рада» 15 листопада (27 грудня) 1908 року.

Польське коло в стінах російського «парламенту» займало досі якусь невиразну, неозначену ясно позицію. З одного боку воно очевидно силкувалось удавати з себе непримиренну опозицію, занявши навіть місце з краю на лівому боці, звідки його насилу витиснуто на його справжнє місце; з другого боку – справжні опозиційні виступи, як напр. виборгська відозва, обходились чомусь без жадної участі кола: в таких випадках воно вміло раз-у-раз так знітись, наче його й на світі нема. Оце хитання, пересування з одного боку на другий проводирі кола виясняли особливим становищем Польщі в

Російській державі та ще тим, що полякам нічого втручатись у спеціально російські справи. Не вважаючи на таку хистку опортюністичну тактику та явну нещирість її, серед деяких кругів російського громадянства коло все ж окутане було ореолом незалежності, що не знає компромісів у боротьбі за права свого народу. Колишній більш ефектний, ніж правдивий лозунг – „За нашу і вашу вільність“ – кидав свій чарівний одліск і на компанію пана Дмовського в Думі.

Тепер ореол зірвано і всякий одліск колишнього зник. Зробив це не хто инший, як таки ж сам пан Дмовський. Коло польське увійшло в спілку... з октябристами і колись непримиренний д. Дмовський виступив апологетом і теоретиком цієї спілки. Резони за таку спілку переказано було в нас учора з уст самого ж д. Дмовського і вони такі цікаві, що на них варто спинитись.

Опозиції, мовляв д. Дмовський, нема. Кадети не знають, на яку ступити. Поляки не можуть добувати конституцію для Росії. Становище Польщі таке важке, що поляки мусять дбати про культурний розвиток і обмежити поле боротьби... Оце все і пхнуло коло польське в обійми до д. Гучкова, а як між октябристами та правими „безодні більш нема“ – то й до д. Пуришкевича... Ореол розвіявся до решти. Чимсь дитячим вів від виписаних резонів, якими п. Дмовський силкується виправдати учинок кола польського, хоч і прибірає його ніби в одержу дуже добре відомої „реальної політики“. Можна думати, що за цими резонами стоять які сепаратні умови кола з октябристами, яких д. Дмовський не наважився вимовити голосно, бо йти вкупі з октябристами через те, що „нема опозиції“, або що „поляки не можуть добувати конституцію для Росії“ – занадто вже од цих наївних викрутів просто крутійством тхне, щоб можна було повірити їхній щирості. Од крайніх місць з лівого боку до октябристів – це така „еволюція“, що межує з політичним авантюризмом...

Ми не знаємо, що саме матиме коло польське за свої послуги думській більшості, за те знаємо добре одно: для нас, українців, така „еволюція“ народних демократів не має в собі тієї несподіванки, як для російського громадянства. Тимчасом як з росіянами

польські політики все таки політували, уживаючи де-якої часом навіть досить радикальної термінології, з нами вони менш церемонилась і не раз скидали покривало, за яким замісто «прекрасної незнайомки» ми бачили знайомий добре нам образ пана, що про свої панські та державно-історичні інтереси тільки й дбає. Історія Галичини надто виразні дала ілюстрації до цього і останній скок кола польського через безодню до д. Гучкова та Пуришкевича тільки ствердив той досвід, який ми мали на підставі галицьких стосунків. До того ж той панславистичний чад, що розійшовся по відомих петербурзьких та празьких демонстраціях і якому д. Дмовський вкупі з гр. Бобринським найбільш помагав розходитись: далі одверте братання «істинно польських» людей з «істинно-руським» в боротьбі з українством – давно вже пророкували нам про те, що має статись.

Отже сталось тільки те у що повинно було статись. І соціальне становище, і націоналістичні тенденції, і політичні симпатії – все пхало ті елементи польського громадянства, що репрезентує коло польське, до їх російських товаришів і спільників. Удана опозиційність зникла під обставинами життя і спілка польських і російських реакціонерів зробилась фактом.

Нехай же не забувають цього ті з росіян, хто на непримиренности польського громадянства будував свої політичні рахунки... [8].

В цьому ж номері було опубліковано статтю Володимира Бачинського «Про українську школу в польському ярмі. Навчання в галицьких середніх школах».

Добра наука вимагає добрих підручників, а з українськими підручниками в Галичині справа стоїть дуже погано. Річ в тому, що на всю Галичину українських середніх шкіл тільки шість, а для такого невеликого числа неможна видавати книжок приватними коштами. Тут конче потрібні відповідні фонди й субсидії з боку уряду; так воно справді й є скрізь, окрім Галичини. Галицькі українці не одержують а ні грошової допомоги, а ні дозволу друкувати нові підручники. Є досить авторів, а також уже написаних підручників, але польський уряд не дозволяє друкувати оригінальних українських підручників, а тільки такі, що перекладені з польського.

Досить пригадати, що вкраїнські школи й досі **не мають** ніяких підручників за для таких наук, як: фізика для вищих класів, психологія, українська хрестоматія, грецький та латинський словарі, зоологія – для вищих, історія краю – для низчих класів, і т. и. Що ж до підручників польських, то тут можна знайти досить цікавого. Вони усі співають славу **історичній Польщі**. Напр., в курсах мінералогії, боганики, зоо – або геології маємо силу вказівок на натуральні продукти Познані, Пруської Сілезії або Російської Польщі, тільки сусідню Буковину (де майже зовсім нема поляків) цілком забуто. Про Буковину забуто навіть в Коломийській та Снятинській гімназіях, на самій галицько-буковинській грядиці! Як бачимо, навіть такі цілком реальні науки, які мусіли б бути цілком вільними від політики, в дійсності пройняті ідеєю великопольської держави «від моря й до моря». Цілком зрозуміло після цього, що й шкільні бібліотеки повнісінькі польсько-шовіністичного сміття і вкраїнську шкільну молодь примушено отруюватись хуліганською літературою.

Українські діти мусять читати, наприклад, твори Сенкевича, пройняті неапольською зненавистю до вкраїнства, де вкраїнська історія й бувальщина малюються цілком неправдиво; твори того Сенкевича, котрого нещодавно віденським судом засуджено як клеветника. Занадто довго було б перекладати докладно зміст польських підручників; досить буде нагадати кілька прикладів. Як відомо, розділ польського королівства на прикінці 18 віку був великим лихом для поляків, особливо для шляхти. Так саме, як усяке велике горе може довести людину до одчаю, так і ця політична біда зробила усю тодішню шляхту ніби божевільною від жалю.

Ця страшена знервованість помічається і в польській літературі. Більшість польських творів з красного письменства на протязі 19 віку пройнята ідеєю мессіанізма, зміст якої такий, що **ніби б то Польща – це Христос, замучений на смерть за гріхи усього світу (sic!); Як колись убитий і похований Христос міг воскреснути, так і Польща воскресне коли небудь і, повоювавши усі народи, заснує на землі царство Боже!**

Друга ознака польської літератури – це **безоглядний шовінізм**. В усіх белетристичних творах зустрічаємо революційні заклики до помсти ворожим державам, що поділили Річ Посполиту; за для її оборони все дозволено, навіть зрада („Конрад Валенрод“ Міцкевича). Польський шовінізм зачеплює самого Бога: „ Помсти ворогам, помсти! З Богом, або без Бога!“ («Dziady» – Міцкевича). І всього цього мусить вчитись українська молодь! Що до польської молоді, то навряд чи на всю Австрію хто-небудь робить більш ексцесів! Досить пригадати польську національну жандармерію, що брала участь у розбишацькому нападі на дідича Гетц Окоцімського, або вулишні сутички коло німецького консулята у Львові, після врешенських подій, або ще розбиті шибки в українських домах після замаху на намісника Потоцького. За участь у всьому цьому польську молодь не покарано зовсім.

Найбільше шовінізму – в польських підручниках по історії. У середніх галицьких школах викладається необов'язково «Історія рідного краю» – необов'язково лишень на папері. Коли якийсь школяр зважився б не вчитись цієї історії, то він не міг би сподіватись на добрий балл по загальній історії. Сама назва історії «рідною» – це просто глум; замість того, щоб відповідно дійсності, поділити галицьку історію на український, польський та австрійський періоди, замість «рідної» розповідається лишень історія Польщі. Навіть за часи останнього, австрійського періода найдокладніше розказано про польські повстання 1831 та 1863 років. Пригадаймо тепер, що й в українських гімназіях користуються оцим підручником, тільки перекладеним на українську мову! Таке цікаве відношення до Австрії мало наслідком, що в австрійській державі, підчас придворного свята польські учні співали замість народнього гімна:

„Boze wspieroj, Boze ochron

Nasza Polske I nasz kraj!“...

(Борони Боже, нашу Польщу й наш край). Звичайно це не пошкодило батькам оцих співаків запевняти у Відні імператора: „при тобі, царю, стоїмо й стоятимем“!

Що до шкільної дідактики, то цікаво, що хоча план навчання для всіх галицьких шкіл однаковий, але у виконанні його існує велика різниця. На посаду інспекторів та директорів українських гімназій що разу призначаються більш суворі люде, ніж для польських. Так, наприклад, на протязі багатьох років в польській частині Галичини працював теперешній депутат Герман. Його шкільні ревізії що разу кінчались розмовами, в яких, крім директора та інспектора, брали участь навіть молоді учителі. Такі ревізії робили найприємніше вражіння навіть на учнів. Зовсім инакше стоїть діло в Східній Галичині, в українських школах, а також і в польських, де вчаться вкраїнці. Тут ревізія інспектора наводить страшенний переляк не тільки на учителів, а навіть на все місто. Адже ж обов'язок шкільного інспектора – піти насамперед до місцевого начальника поліції та до місцевих істинно-польських людей, щоб довідатись од них про політичну діяльність директора (як що цей наважиться вважати себе за вкраїнця), учителів та учнів, а потім довести до відомості «шкільної краєвої ради». В результаті такого «візита» – політичні процеси! Інспектор шкіл в східній Галичині – більш полісмен, ніж педагог.

Такі як інспектори, бувають і директори (завідуючі) шкіл. Коли часом на місці директора трапиться чесна людина, то їй ледве вистачить енергії на виправдання своє, своїх учителів та учнів од обвинувачування в «політиці», звичайно українській, під якою розуміють усякий, навіть чисто-культурний рух. Навпаки, брати участь в **польській** політиці не тільки не заборонено, але рекомендується українським учителям. Таке втручання педагогів в політику викликає страшенне безладдя. По закону по всій Галичині вчити мусять однаково, але в польській частині Галичини той вчитель, котрий ставить учням багацько поганих баллів, одержує догану, а в Галичині українській навпаки, ганьбиться той, котрого учні мають добрі балли. Польські вчителі, під захистом галицького уряду, котрим цілком орудують поляки, не дуже то церемоняться з українськими дітьми, по їх термінології – «гайдамаками». Польські педагоги добре пильнують за тим, **щоб українські учні брали участь в польських патріотичних вулишних демонстраціях**, наприклад з приводу роковин польського повстання або

конституції 1793 року. На другий день після такої демонстрації вчителі придивляються, хто з українців не брав у цьому участі, і призначають «гайдамакам» кару. Так було, напр., у другому семестрі 1907 і 1908 р. в гімназії в Бучачі. Через оці змагання знищити український рух галицькі школи страшенно підупали. Українські вчителі не можуть сподіватись кращої посади, хіба ті, котрі ставляться прихильно до польсько-ягеллонської ідеї, навіть з поляків найкращу кар'єру роблять енергичніші гнобителі українців. Крім того багато польських учителів беруть хабарі, але про це іншим разом [8].

В Варшаві 29 січня (11 лютого) 1909 року в воєнному суді розглядалась справа 13 обвинувачених за належність до організації, яка склалась з метою одділення од Росії Царства Польського, маючи в розпорядженні склади зброї. Суд шістьох присудив до каторжних робіт на 4 роки, п'яток – на поселення і двох виправдав [9].

В Петербурзі на засіданні Державної Думи 10 (23) лютого 1910 року, крім інших, розглядалися питання, пов'язані з Польщею.

Предсідательствує князь Волконський. На черзі третє обміркування законопроекту про мито з нерухомих майн в городах, посадах та містечках Імперії і з городських нерухомих майн в губерніях Царства Польського.

Докладчик Лерхе, нагадуючи основні положення законопроекту, підтримує, од імени фінансової комісії, поправку про росповсюдження законопроекту і на Царство Польське.

Товариш міністра фінансів Покровський заявляє, що міністерство не зустрічало перепон, що до росповсюдження технічної частини положення на губернії Царства Польського, але при тих умовинах, щоб лишилась 10-процентна норма для обкладання і щоб де обкладання продовжилось до заведення городского становища в городах Царства Польського, за-для того, щоб, після заведення цього становища, питання про те чи інше мито було знов обміркувано законодавчим порядком. (Голоси правих: „правильно”).

Карякін од імени октябристів заявляє, що фракція буде голосувати за поправку фінансової комісії.

Тімашов – проти поправки. Оратор вважає потрібним, щоб правительство, як можна скоріше, внесло особливий законопроект про обкладання майн в городах і посадах Царства Польського.

Сазонович доказує, що коли для городів Царства Польського заведуть 10-процентне обкладання майна, то прибутків мита буде менше на 2 ½ мільйони карб. і цей недобір прийдеться платити громадянству Імперії [10].

В „Бирж. В.“ в середині березня 1909 року находимо цікаві відомости про провокатора Гендігера, який явився попередником Азефа і йому подібних. Почав свою діяльність цей д-ій в Царстві Польовому в 90-х роках. Ще в гімназії він замість учитися був провокатором. Цим він скоро «вийшов в люди». Через скільки літ він вернувся до Варшави вже доктором оксфордського університету. З цього часу Гердігер починає скрізь і всюди входити як поважний член, і робить цілий ряд провокаторських вчинків. Він добився довіря поміщиків-урядовців і скрізь шукає крамоли. Але цієї викрити йому не щастило, бо в той час дуже мало цікавилися політичними справами. Тоді він узявся складати свої власні союзи і через це кілька семейств вислано було з Любліна до Сібіру. Увесь час д. Гендігер п'ячив і пускав великі гроші по ресторанах та кабаках.

Останні кроки його діяльності були в Галичині. Там він заснував цілу організацію провокаторів, які до ставляли дінаміт в Царство Польське. Але тут скоро прийшов йому кінець.

Краковські власти потягли його до суду. Тут виявилася вся його діяльність. Суд присудив провокатора до десяти років тюрми [11].

Промова Бобринського в кінці 1909 року про германізацію наших західних окраїн справила в сферах дуже гарне вражіння. З цього приводу розіслано запитання до всіх губернаторів Царства Польського про небезпеку од германізації. Губернатори прислали заспокоюючі відповіді. Постановлено проте заселяти західні окраїни одставними солдатами [12].

В вищих колах говорили в кінці 1909 року про непевне становище Скалона, який зараз генералом губернатором у Польщі. Це стоїть у зв'язку в майбутньому ревізією Царства Польського, яка припоручена сенаторові Турау. Генерал Скалон всіма силами проти ревізії. Замість сенаторської ревізії він призначає свою власну по окремих oddілах. Але це не помагає; ревізія сенаторська таки буде. Через це саме і виникли непорозуміння і ревізія трохи відкладена. А все таки ревізія буде в початку мая. Думають, що саме підчас ревізії генерал Скалон зречеться генерал-губернаторства. Це тим більше можливо, що тепер до ревізій становляться твердо і через них полетіли Гершельман та Міщенко. Таке, гадають в сферах, буде Скалонові. (Речь) [13].

«Переміг таки» 16 (29) травня 1909 року.

Давно вже тягнеться справа з ревізією Царства Польського. В справі цій сперечались з одного боку голова кабінета міністрів П. А. Столипін, а з другого варшавський генерал-губернатор Скалон. Перший настоював на тому, щоб ревізія була, а останній всіма силами відхрещувався від ревізії. Ревізія так не подобалася Скалонові, що він сам до Петербургу їздив, аби якось уникнути такої „напасти". І не дурно їздив. За допомогою „прихильників" своїх Скалон переміг прем'єра П.А.Столипіна і ревізії не буде. Сенатор Турау не поїде. Зроблено буде часткову ревізію всяких відомств, але і це за згодою варшавського генерал-губернатора з окремими міністерствами. Клопотався Скалон і про те, щоб Холмщина зосталася так, як вона була досі, але тут йому не пощастило [14].

Із Варшави телеграфували 31 жовтня (13 листопада) 1909 року: заарештовано чоловіка і жінку та якогось Крупа, що пограбували коштовні речі з образу Ченстоховської Божої Матері [15].

В цей же день в трамваї нагло помер председатель прокуратури Царства Польського Вакар [15].

Також в цей день правительство дало дозвіл товариству музикантів Царства Польського скликати з'їзд польських музикантів у Варшаві 15 декабрія.

На з'їзді братимуть участь і закордонні делегати [15].

Наведемо деякі події 1910 року в Польщі.

Губернатори Царства Польського 11 (25) січня одержали повідомлення з міністерства внутрішніх справ, що католицькі ксьондзи одмовляються приймати присягу російською мовою од тих осіб, що йдуть на військову службу. Коли власти місцеві запитали католицьке духовенство про це, то воно одно віл о, що часто-густо бувають випадки, коли ті, що приходять до присяги, вимагають присяги рідною мовою. Представники адміністрації, які бувають при цьому, вимагають, щоб присягу повторяли і російською мовою, але, через те, що така вимога протиречить каноничним правилам, ксьондзи одмовляються виконувати цю вимогу [16].

В Варшаві 26 лютого (11 березія) почались засідання адвентистів Царства Польського. На засіданнях бувають представники: від синоду —місіонер Скворцов —та від департаменту іностраних віросповідань – Бондар [17].

В цей же день із Петербургу було повідомлено, що прийнято одставку варшавського генерал-губернатора Подгородникова. Зроблено це після ревизії у Варшаві Нейдгарта [17].

В Варшаві 24 травня (6 червня) почався кооперативний з'їзд Царства Польського. Прибуло сила делегатів. Серед них селяне, робітники, г сть і священники. Поліція дозволила бути на з'їзді тільки по 2 представники од товариства. Тільки після обіду дали дозвіл пустити на з'їзд представників преси і наших представників товариств, з умовою, що права голосу вони не матимуть. З'їзд одкрив член організаційного бюро Войцеховський, який і прочитав доклад про становище кооперативів у Польщі [18].

В Варшаві 2 (15) червня магістрат одмовився субсидіувати казенну оперу. Урядової допомоги не стане на покриття і половини видатків. Становище дуже скрутне [19].

В цей же день в Варшаві було організовано союз артистів. Першого ж дня в союз записалося більше 100 душ [19].

В Петербурзі 1 (14) червня міністерство внутрішніх справ внесло в Думу проект „Городового положеній“ для губерній Царства Польського [19].

В цей же час організовувався пильний догляд за журналістами.

Окремий циркуляр департаменту поліції всім губернаторам Царства Польського приказує слідкувати за відношенням преси і журналістів їх районів до загально-російського союзу журналістів. Губернаторів повідомляють, що по відомостях департаменту поліції, цей союз журналістів являється організацією опозиційних сил краю для боротьби з урядом [19].

Також в цей час несподівано знайшли частину коштовних річей, які вкрадено було того року з Ясногорського ма настиря. Викопав їх зовсім випадково з землі на своєму полі селянин з-під Івангорода. Поки що знайшли загорнуті в пакунок 141 діамант, частину емальованого вінця з ікони Божої Матері та скільки рубинів [19]

Тридцять сахарних заводів Царства Польського 28 липня (10 серпня) об'єднались в сіндікат [20].

Недалеко од Скерневиц 29 липня (11 серпня), підчас корчування лісу, викопано клик мамонта. Клик два з лишком аршини завдовжки [20].

Звичайно, в Польщі активно діяли русифікатори.

Інспектори варшавських початкових шкіл в середині вересня старалися потрохи повиводити з шкіл навчання польської мови і часто примушують вчителів забирати час уроків польської мови для наших наук на російській мові. В Полоцьку інспектор Романенко викреслив навіть польську з програми випускних екзаменів в початкових

В свою чергу вважалося, що «Жаргон – знаряддя полонізації».

Польський публіцист Котарбінський на сторінках «Кур. Lub.» в середині вересня порушив питання про те, щоб використувати жаргон для полонізації євреїв. Д. Котарбінський гадає, що краще утворить жаргонну пресу, яка б проповідувала ідею асиміляції, ніж боротися з єврейською пресою [21].

В цей же час писалося про поділ місцевої влади. Ходить, як пишуть столичні газети, чутка, що в раді міністрів буде розглядатись питання про поділ гражданської і військової влади в провінції. Заход цей робиться проти тих генерал-губернаторів, які командують

військом місцевих військових округ. Це питання підняв сенатор Нейдгардт відносно Царства Польського, і—ходять чутки — коли проект здійсниться варшавським генерал-губернатором призначено буде ініціатора проекту Нейдгардта [21].

В Кракові 20 вересня (3 жовтня) багатьох потрушено і арештовано. Арештовано багато молоді з Царства Польського, запідозреної в шпіонажі. Витрушено бомби і динаміт [22].

З наказу варшавського генерал-губернатора 6 (20) листопада одбувалася ревизія одділів губернських правлінь Царства Польського, які завідували ділами городських магістратів і гмінних управлінь [23].

Міністерство внутрішніх справ в цей же день загадало губернаторам Царства Польського висловити свою думку з приводу скарг польських городів на великі видатки на поліцію. Города просять зменшити ці видатки [23].

Майбутні вибори ректора університету в листопаді, замість Карського, розділили професорів на дві партії: одні стоять за проф. Митрофанова; другі за проф. Трепіцина [23].

Ввечері 7 (20) листопада прибули в Варшаву депутати-націоналісти. На вокзалі їх зустрічали тутешні націоналісти [23].

Надзвичайно цікавим, інформативним був лист з Варшави про руські товариства в Варшаві.

В ч. 18 «Ради» промайнула звістка про з'єднання російських т-в у Варшаві. Бажано з приводу цього поділиться з шановними читачами «Ради» скількома словами в номері 25 від 1 (14) лютого 1911 року. Надзвичайно цікавим і промовистим є ім'я автора Кар-Мелюк.

Думка про з'єднання російських т-в у Варшаві – не нова, але поперед, ніж про це говорити, варто б зазначити, скільки і які саме в російські т-ва у Варшаві. Ось вони:

Саме найстаріше найбільше впорядковане – 1) **«Русское Собрание»** (Новий світ, 67), засноване ще в 1860 році. За часів польського повстання, в 1863 році, під бувшого намістника Польщі, графа Берга, з „palacu“ Замойських (Нов св., 67) кинута бомбу;

„palac“ цей було конфісковано і передано „Русскому Собранію“ з тим, щоб воно задовольняло духовні потреби всіх „русских“ м. Варшави. (Отже дім для „русских“ є). За допомогою адміністрації „Собраніє“ швидко міцніло. Найвидатніші представники „власти“ входили in corpore в склад його членів і відігравали в ньому значну роллю; згідно з таким складом, „Собраніє“ все більше та більше набірало характеру аристократизму, „натянутости и офіційности“, мовляв словами одної варшавської російської газети, і нарешті, зовсім унеможливило доступ до нього простій сірій чиновній масі. Виникла потреба в новому т-ві, яке й було засновано в початку 1884 року під назвою 2) **„Русское музикально драматическое о-во“** (Уяздов. ал., 17). Під умілою рукою голови т-ва ген. Євсеєнка і спів'участі таких членів його, як артист д. Арський, Лазаренко, в свій час – це було єдине у Варшаві т-во для простої сірої чиноти, що не має змоги задовольнитися „Русским собранием“. Організаційні здібности ген. Євсеєнка і уміла постанова драматичної штуки*) (* Це був, так би мовити, „русско-малорусській театр“) підняла це т-во так високо, що навіть виникла думка збудувати у Варшаві свій власний „русській театр“ с бібліотекою-читальнею и проч." Довго носилися з цією думкою, поки, нарешті, в 1904 р. на збудування цього театру, під котрий було вже призначене і місце – частина Уяздовського парку, побік Пепкної ул., між Уязд. ал. і Вейською, казна асігнувала („По § особ. пос. см. мин. внутр. д-л 1904 г. и продолженной 1905 года“) 250.000 карб., а загальної суми 400.000 карб. З „свободами“ 1905 року думка про театр притихла, а з листопаді цього-ж року, по пропозиції генер.-губернатора Скалона, гроші, 250.000 карб., рішено було витратити „заимообразно на погашеніе долгов варшав. правит. театров“, котрі (театри) малося на думці через їх недохідність передати городу, а 150.000 руб. так таки й недоасигновано... „Русское муз.-драм. о-во“ підупало. Де-які його члени на чолі з д. Шимкевичем виділилися з нього і на початку 1906 р, zaloжили самостійне т-во. 3) **„Русській уголок“**. Це т-во складається, хоч і в меншости, у усяких бюрократичних прихвостнів, ласих до лехкої наживи, тому живе переважно з штрафів од карточної гри і на цій підставі з ним не раз траплялися випадки; повагою суспільства ніколи не

користувалось, а тепер після політиканських виступів під час приїзду депутатів-націоналістів, мало не роспалося, – до того йому ще загрожує й крах. Передбачаючи свій кінець, хопилося воно „об'єдиненія всех русских“ під своїм прапором, надіючись тим врятуватись. В 1907 р. за допомогою навчителя латинської мови д. Алексеєва (тепер депутат. Держ. Думи) заснувалося політичне т-во. 4) **„Русское о-во в Варшаве“** (читай – союз русск. народа), але не здобувши прихильності суспільства, мусіло змінити свою вовчу шкуру, добавивши до „Русск. о-во в Варш.“ – „на началах манифеста 17 октябрю“ (Пл. св. Александра, 4, 6). Йому належить привід і здійснення надання одного мандата „от русскаго населения г. Варшавы“ до Держ. Думи, при виборах котрого відіграло значну роль. Тепер нічим не відзначається; варшавяне, кепкуючи, прозивають його „о-вом на мочалах“. Років зо два тому з'явилося 5) **„Русское музыкальное о-во в Варшаве“**, помешкання не має, концерти дає в залі губернського правління. Одночасно з „Громадою“ заснувався, переважно для комерсантів 6) **„Рускій Коммерческій клуб“** (Ясна, 17) – більш менш симпатичне т-во. 7) **„Об-во русских домовладельцев г. Варшавы и варшавской губ.“** власного помешкання не має, а для своїх зборів за невелику плату наймав в помешканні „Русск. музык, драм. о-ва“ (там де й Громада) маленьку кімнатку, нічим не відзначається. Це – більш менш значні т-ва. З культурно-просвітних: а) **„Русское медицинское о-во“**, б) **„О-во естествоиспытателей“**, в) **„О-во історії, філології і права“** – при університеті, і в російській Варшаві – одним однісіньке г) **„Варшавское о-во релігійно нравственного просвещения в духе православной церкви“**. Оце вже й всі рос. т-ва, коли не рахувати таких, як: **„Рускій учебн. фонд“**, **«Русск. благотворительное о-во»**, **„О-во Краснаго Креста“**, **„Экономическ. о-во офицеров“** та инш.

Як бачимо, на російські т-ва Варшава не багата і „соединять“ їх здавалося б нема рації. Але... наближаються вибори до Держ. Думи; вишченаведені т-ва по своїм політичним переконанням досить різняться, що дуже муляє очи бідним націоналістам. Щоб бути певними і мати успіх при майбутніх виборах в 4 Держ. Думу, вони й хопилися цупко

„об'єднання всіх руских" в Варшаві. Правда, з давніх часів, багато сприяв думці „об'єднання" і шовіністичний погляд поляків, що «w Polsce nicht niema moraln go prawa, oprócz polaków, chodzie po ziemie polskiej, uzvuae powietrza polskiego, pie woda polska» і т. и., погляд, котрий сильно відчувається всіми, окрім поляків, народностями, що мають нагоду перебувати в Польщі. Але найбільшої ваги думка про «об'єднання» набрала з приїздом у Варшаву депутатів-націоналістів. Депутати – Балашов і Алексєєв обіцяли вплинути на «сфери» і зробити все можливе, щоб провести цю думку в життя. Раденькі, вони виїхали з Варшави, таємничо хвалючись перед ким треба, що своїм приїздом до Варшава зробили велике патріотичне діло. Здійснити це «об'єднання» взявся ген. Агапєєв і К°, бувший голова «Русск. уголка». Мають «исходатайствовать» 400.000 руб. (250.000 руб. асигнованих і 150.000 руб. недоасигнованих), що мали піти на будову «русского театра», і на ці гроші збудувати власний «русский домъ», а поки «правит. театри» зароблять і повернуть 250.000 руб., а казна доасигнує 150.000 руб., представники «Русск. уголка» запропонували деяким т-вам, в тій лічбі й громаді злучитися з ними на автономних, як вони кажуть, началах, т. є. будуть „отделы: музыкальный, драматический, коммерческой, малороссийской и проч. со своими председателями, а все вместе будут подчиняться одному председателю» (чи не «Русск. уголка»?) – Вже одне те, що ця думка виникла серед кубла націоналістів, свідчить, що це – діло не зовсім чистих рук. – Хоч громада складається переважно з людей політично мало-свідомих, а студентство громадянське – новожили варшавські, що ще не встигли розшолопати, що тут праве, а що ліве, будемо сподіватися, що вона не піде на вудку «Русск. уголка». – 3 лютого в помешканні «Русск. уголка» ген. Агапєєв має прочитати платного реферата про з'єднання російських т-в м. Варшави.

В громаді вечірки що суботи відбуваються справно: 15 січня: «Кум мірошник» Дмитренка, 22 уміло впорядкована і гарно виконана музична вечірка, а 29 січня по бажанню глядачів повторили жарт Дмитренка „Куй мірошник, або сатана в бочці".

2 лютого в досить гарній світлиці (Каликста, 5) відбудеться вечір на користь громади і студентів-українців.

На Шевченкове свято програма ще й досі не вироблена.

Кар-Мелюк.

Варшава. 30 (12 – II) січня [24].

Наведемо самі різноманітні події, що відбувалися в Польщі в 1911 році.

Номер 25 «Ради» від 1 февраля (14 лютого) був надзвичайно інформативним про різні події в Польщі.

На одкриття в Варшаві городського музею красної штуки магістрат асигнував в 1911 році 100,000 карб. [24]

В Лодзі потрушено і арештовано багатьох служащих в місцевих аптеках. Потрушено в помешканні союзу фармацевтів. Забрато документи і книги. Арештовано членів правління і ревізійної комісії [24].

В Варшаві під догляд поліції без права шити по столицях і губернських городах оддано 61 особу [24].

В Варшаві в суботу вранці в коридорах і студентській чайній університета з'явилися прокламації, в яких закликалось студентів забастувати на весь семестр. В 12 г. несподівано зібралась сходка, на яку зійшлося біля 600 душ. Сходка одноголосно постановила бастувати до кінця академічного року [24].

«Варшавское Слово» оштрафовано на 100 карб, і «Утро Варшавы» на 300 карб. Кзьондза Годлевського, редактора журналу «Кто, кроме Бога?», оштрафовано по присуду палати на 200 карб. [24].

Відбувся 9 (22 лютого) в Лодзі красвий ремісничий з'їзд. Представники місцевих ремісників, вернувшись з петербурзького ремісничого з'їзду, підняли питання про влаштування красного ремісничого з'їзду Царства Польського [25].

В Польщі й надалі активно продовжувалася боротьба з маріавітами.

В Варшаві 9 (22) лютого духовний римо-католицький уряд видав наказ до римо-католицького духовенства Варшави, в якому забороняється говорити з амвону про події серед маріавітів [25].

Зважаючи на наплив німецького хліба на польські ринки, голова гуртка мукомолів 15 лютого подав міністрові торгу докладну записку, в котрій радить накласти мито на німецький хліб, бо він шкодить промисловим інтересам Царства Польського [26].

В цей же день в Варшаві потрушено в друкарні Яхніна, знайдено багато білетів єврейської лотереї. Двох, причетних до друкарні, арештовано [26].

В Варшаві на Зомбровській улиці в середині лютого вмерла єврейка 112 років. Вона залишила 20 онуків і 25 правнуків [26].

В «Раді» в номері 85 від 16 (29) квітня багато було приділено уваги подіям, процесам в Польщі.

В справі увільнених студентів. Міністерство внутрішніх справ звернулося до губернського уряду Царства Польського з порадою поклопотатись про те, щоб усі студенти, увільнені за розрухи, обов'язково одбували військову повинність в цьому році [27].

Новий винахід. В Варшаві цими днями спеціалісти випробовували на Морковській під'їздній колії вигаданий Мечиславом Кемчером апарат, який дає змогу телефонувати з поїзда на повному ході. Апарат годящий. Розмову з Лодзі і Варшави чути було гаразд [27].

Важливу тему висвітлено в статті М.Лозинського «Процес 101 і поляки».

Вже із звідомлень про львівський процес українських студентів з приводу події в львівському університеті 1 юлія 1910 р. читачі можуть бачити, що в цілій цій справі не однаковою мірою міряться обидві заінтересовані сторони: поляків і українців. Адже участь у бійці брали й польські й українські студенти, а однаке підсудними являються тільки українські студенти, а польські студенти виступають тільки як свідки. І траплялося таке, що польським свідкам українські підсудні в очі говорили, що це вони,

прим., стріляли. Але свідкові суд дає більше віри, ніж підсудньому і через те ті показання українських підсудніх на польських свідків не мають ніякого значіння.

Характерно також те, що кожного українця, який в характері свідка виявив які небудь факти на некористь поляків, прокуратура зачисляла зараз до підсудніх. А навіть тим українським свідкам, яких вже абсолютно нізащо було обвиняти, прокуратура не вірить, і вимагає, щоб від них не відбирати присяги. А суд в таких справах все йде за голосом прокурора. Тай взагалі суд вже занадто маніфестується на користь польської сторони. Коли оборона протестувала проти нехтування прав української мови прокурором, суд своїм рішенням припинив ті протести. Коли оборона від важніших польських свідків хотіла видобути показання політичного характеру, суд не тільки не дозволив на це, але ще й понакладав на оборонців високі грошові кари. Коли польські свідки плутаються в показаннях, суд ще помагав їм виплутуватися; за те свідків українських з приводу найменших дрібниць обвиняє за неправдиві показання. Польські свідки поводяться супроти обвинувачених і оборонців просто неможливо, і суд за то їм нічого не говорить. Але дуже вважає, щоб хто з українців не образив „маєстату польського свідка“.

Щож, поліція з Галичини польська, прокуратура польська, суд польський, і всі ті органи власхи від самого початку почали вести справу так, щоб поляки вийшли з неї зовсім білі, а українці – як найчорніші.

Та на цьому не кінець. Не досить, що поляки мають у Галичині власть і виробляють з українцями, що їм подобається, але ще дуже обурюються, коли українці стараються вивести їх вчинки на денне світло.

Ось так коли в віденській газеті «Slavisches Tagblatt» появилася з приводу процесу стаття, в якій між иншим вказано на те, що українських студентів судить польський суд, – польська „Rada Narodowa” поспішила зараз оголосити в тій-же газеті спростування, в якому заявила, що де неправда, бо в склад суду входить також українець Левицький. А коли „Діло” зазначило, що Левицький не є українець, тільки поляк з українського роду, отже ренегат, – „Slowo Polskie” заявило, що „Rada Narodowa” тільки „через помилку”

назвала Левицького українцем. Бачите, гарна „помилка"! Цілий славянський світ свідомо обдурюється, – і це „помилка"!

Коли вже переслухано більшу частку підсудних, український посол д-р Теофіль Окуневський помістив у віденській газеті «Neue Freie Presse» записку, в якій вказав на те, що на основі показань обвинувачених можна сказати, що цілу подію спровокувала вшехпольська бойова організація. Ця записка українського посла викликала просто скажене обурення в цілій польській пресі. Статтям про „українські брехні" не було кінця, а крім того почато домагатися, щоб проти українського посла виступила прокуратура за ширення неправдивих вістей про процес.

Та вже найбільше крику нарobili поляки, коли справу процесу піднесено в парламенті. Зробив це від імени українського парламентського клубу пос. Михайло Петрицький, обвинувачуючи поліцію, прокуратуру і суд, що бони поступили не безсторонно, тільки на користь польської сторони. З приводу цієї промови українського посла польське коло підняло страшну метушню і зараз же пішло до президента міністрів Бінерта та міністра будівництва Гохенбургера з домаганням, щоб правительство взяло оборону польські власти. В результаті цих польських заходів міністр Гохенбургер виступив у парламенті з промовою, в якій накинувся на українських послів, вихваляючи натомісць галицько-польські суди. Ця промова міністра будівництва викликала в парламенті загальний несмак, і найповажніші органи віденської преси – між іншими навіть „Neue Freie Presse", орган німецьких лібералів, до яких зачисляється й міністр Гохенбургер – висловилися про неї з доганою.

Але за те польська преса тріумфувала без кінця, розписуючи кілька днів під ряд на всякі лади, як то сам міністер одбив „гайдамацькі напади" на „польське будівництво". А щоб цьому тріумфові ніщо не заважало, прокуратура почала конфіскувати українську пресу за найлекше слово критики супроти виступу міністра судівництва. Настала якась просто оргія конфіскації. Досить сказати, що „Діло" на 9 чисел сконфісковано 7 разів, з того 6 разів день за днем. Конфісковано навіть переклади несконфіскованих статей

віденської преси про промову міністра судівництва. Одним словом, польська прокуратура стала на тому, що слова міністра сказані на користь поляків, святі, і ніхто не сміє їх критикувати, – наче-б це були слова монарха.

А навіть до того дійшла польська прокуратура в своєму конфіскаційному „запалі", що зважилася сконфіскувати навіть цитати з парламентських протоколів, які не підлягають ніякій цензурі. Бачучи завзяття прокуратури, редакція „Діла" на першому місці помістила великими буквами слова з парламентської інтерпеляції польського соц.-дем. посла Куницького. „Глупота прокурорів, які цензурують книжки і в газети, є загально звісна, вона сягає просто до неба". Ці слова прокуратура в кількох числах „Діла" пропустила, а в кінці в одному числі сконфіскувала, даючи цим наглядний доказ, що для неї закон – байдуже, що вона робить, як їй подобається.

Цей конфіскаційний „запал" польської прокуратури не погас і досі. І досі нема тижня, щоб „Діло" хоч раз не було сконфісковано, а з тижневих органів української преси конфіскується мало не кожне число.

Особливо конфіскує прокуратура всякі уваги з приводу процесу українських студентів. Найлекша критика суду, – і вже конфіската!

Але за те польській пресі вільно на обвинувачених українських студентів та їх оборонців писати все, що тільки „слина на язик принесе". Тут ніхто нічого не конфіскує за „ширення неправдивих звісток про процес" – ні! Бо хоч закони для всіх однакові, то прикладають їх далеко не однаково. В українській пресі польська прокуратура в кожному слові бачить ширення „неправдивих звісток, які можуть занепокоїти суспільність", „погорди до властей", „ненависть до другої народности" або „до суспільних верств", „похвалювання протизаконних вчинків" чи „заохочування" до них і т. д., – і на все знайде відповідний параграф закону. Але супроти польської преси ті самі параграфи неначе й зовсім не мають сили.

Словом – польська поліція, польська прокуратура, польський суд, польська преса, польські посли – всі працюють з усіх сил, щоб процес українських студентів випав для українців як найгірше. А австрійське правительство, як звичайно їм помагає [27].

В Варшаві 12 (25) червня головний виграш класної лотереї Царства Польського – 75.000 карб, випав на білет робітника ченстоховської фабрики [28].

Місцеві губернатори Польщі в липні збирали повідомлення про число служачих в магістратах Царства Польського, яких мають по заведенні городського самоврядування лишити без служби. Більшість з них – поляки [29].

З Варшави 31 липня (13 серпня) повідомлено, що бастує біля 20.000 фабричних робітників [29].

В Польщі 14 (27) серпня ходили чутки, що націонал-демократія, яка лишилася вірною „штабу партії" після розпаду разом з „угодовцями"-реалістами має виставити кандидатом од Варшави на виборах в 4 Держ. Думу ех-лідера „Коло" Романа Дмовського. Конкурентом йому буде кандидат прогресивної Варшави, присяж. повірений Патек, що недавно постраждав за свою діяльність, виступивши оборонцем і в дисциплінарному порядку виключений з сословія присяжних адвокатів. Патек – відомий діяч і талановитий оратор [30].

Запасним германської армії, що проживають в Варшаві й по інших місцевостях Царства Польського, 4 (17) вересня наказано з Берліна прибути на службу [31].

Міністерство народної освіти в вересні звернуло увагу на перехід студентів місцевого університету у російські університети і признаючи, що ці переходи ослаблюють російський елемент в тутешнім університеті, повідомило варш. шкільну округу, що студенти з семинаристів не можуть переводитись у інші університети без додаткових іспитів [32].

Місцеві таможні на початку вересня одержали наказ збільшити догляд за провозом охотницької зброї. На підставі тимчасових правил охотницьку зброю можна ввозити в

Царство Польське тільки з дозволу генерал-губернатора в кожному окремому випадку [32].

В пруській Польщі на початку вересня гакатистські газети проклинали бувшого обер-церемоніймейстера двора імператора Фридриха III і потім довголітнього посла германського в Парижі князя Радоліна. Річ в тому, що старий германський сановник, вийшовши в одставку, несподівано згадав про своє польське походження і про те, що він раніш, ніж стати князем Радоліним, був графом Радолінським.

Князь Радолін тепер живе в своєму Яроцинському палаці коло Познані, і, на горе познанських гакатистів, подарував недавно трохи грошей одному римо-католицькому добродійному товариству.

Особливо ж обурило гакатистів те, що бувший посол дозволив в своєму паркові зльот польських соколів. Берлинська «Tagl. Rundschau» в статті під заголовком „Господин посол" доводить до відома своїх читачів про те, що „ бувший посол германської держави в Парижі на старості літ зробився завзятим борцем за права польського народу і упорядкував пишній сокільський зльот в своєму паркові [32].

В Варшаві в середині жовтня мала розглядатись дуже ціка справа. Люблинський нотарь П.Турчинович обвинувачується за те, що складаючи акт одного то-ства, назвав членів т-ва не російськими підданими, а Царства Польського [33].

З Лодзі 4 (17) жовтня повідомлено: підчас перестрілки з злочинцями, які по відомостям поліції, пограбували поїзд, поранено городового, якій незабаром помер, і ще три душі. Одного грабіжника вбито. При йому знайдено револьвер, біля 1000 карб., грошей і де-які важні документи [34].

Через те, що в багатьох городах Царства Польського немає городських лікарів, губернатори розпорядилися, щоб у бюджети на 1912 рік були внесені суми на це [34].

Наведемо данні про деякі події в Польщі в 1912 році.

Міністерство внутрішніх справ 31 січня (13 лютого) розіслало начальникам губерній південно-захід, краю, а також Царства Польського, циркуляр, в якому вказує, що скинуті

з посади кеендза часом правлять служби. Міністерство радить слідкувати, щоб надалі цього не було [35].

В цей день в Варшаві одбувається з'їзд комівоаяжерів. З'їхалось їх біля 8.000 душ. На розгляд справи Мацоха прибуває в Петроков міністр юстиції і пробуде там два дні [35].

В Кракові в квітні лютувала пошесть чорної віспи. Пошесть занесено з Царства Польського. Всі лікарні повні хворих [36].

«Варшавській Голос» в кінці квітня, міркуючи про майбутні вибори до четвертої Думи, зазначав, що серед поляків тепер настала «політична недбайливість».

„Багато ще мине часу – пише польська газета, – доки наше громадянство досягне тої степені політичної зрілосги, коли середній обиватель буде вважати за свій обовязок брати участь в організаційній національній праці і в охороні національних інтересів. У нас середній член громадянства робиться національним діячем тільки в незвичайних пригодах, коли його примушують до цього великі надії або велика небезпека. В инший-же час він держиться насінно, одалеки від громадської справи"...

В значній мірі все це можна сказати і про українського „середнього обивателя". Тільки тоді він прокидається від своєї громадської недбайливости, коди, дійсно, йому почне вже капать національне лихо за комір... [36].

Оце недавно, в середині квітня, сповнилося століття з дня смерти Колонтая, одного з найвидатніших людей Польщі з доби її упадку. Д-р В. Щурат дуже вчасно пригадує з приводу цього в «Ділі», як цей великий польський діяч ставився до ідеї українського університету.

„Довідатись про це можна, пише д. Щурат, – легко з публікації Колонтая під назвою: „Do Stanislawa Malachowskiego, Referendaza Koronnego, Marszalka seymowego I konfederacyi generalnej Anonima Ilstow kilka“. (вид. в Варшаві 1788 р.). Ось що писав Колонтай; „треба хоч ради праху тих, хто складав гадяцьку умову, додержатись правди, треба заснувать на Україні академію або університет, треба при нім заснувати семинарію для дітей українських, треба раз на завше зробити основу для ясної науки, яка б

розігнала; усяку темряву. Не треба на це жалувати коштів, бо це врятує багато неповинної крові, врятує цілу країну від занепаду. Не жалуймо ж коштів на заснування семінарії і більше зробимо в тих краях за допомогою освіти, ніж через будівлю кріпостей та озброєні баталіони.

Ці слова дуже цікаво порівняти тепер з виступами польської преси проти українського університету, коли поруч з ними друкуються відомости про життя, діла і писання... [36].

З Височайшого наказу 10 (23) серпня), випущено з під арешту письменника Немоевського, який одсижував рік по присуду суду. Строк кінчався через 5 тижнів.

В Згержі, Озоркові і Костянтинові забастувало більше 2.000 ткачів, які вимагають більшої плати.

В Лодзі одбувся з'їзд кравців Царства Польського.

Судова палата в Лодзі постановила, щоб Мацоху оглянули психіатри. Коли виясниться, що він ненормальний, то суд буде одложено [37].

Міністерство внутрішніх справ 21 грудня (4 січня) внесло в Думу законопроект про захист русского землеволодіння в губерніях південно-західних і бесарабській. Єсть думка чужоземцям, яві перейшли в російське підданство після 15 іюня 1888 року, і полякам, які переселились з Царства Польського після цього строку, заборонить купувати нерухомі маєтності не в городах, а також володіти й користуватись ними [38].

Оглянемо події 1913 року.

З Кракова 9 (23) лютого телеграфували: 9 (23) лютого вночі одбулись великі маневри [39].

У Львові 19 лютого (4 березня) жіж студентами медицини – поляками і євреями виникла кривава сутичка, скілька душ ранено. Поляки не пускали на лекції євреїв з Царства Польського [40].

Розказано 18 (31) січня 1909 року про «Коло польське третьої Думи».

Коли фельетонист варшавської газети „Dzien" (ч. 24) распачливо скаржитья на те, що польське громадянство зараз перебуває в великій апатії і не тільки глибоко не

захоплюється проявами громадського життя, але навіть просто і не цікавиться ними і, на його думку, не цікавиться в такій мірі, що як би сього дня дали Польщі автономію, то завтра вона усім би вже набридла і тільки б нудьгу нагонила, – то мусимо признатися, що в цьому несимпатичному погляді на сучасне життя громадянства польського багато є правди, але дещо й переборщено. Правда те, що польське життя останніми часами нічого особливо визначного не дало; правда, що пливе воно, як і скрізь „од молдовани аж до фіна“, сіро, одноманітно, без великих подій, без яскравих прояв, але щоб рівняти його до якогось гнилого болота... ну, це вже занадто багато песимизму і чи не менше звичайної фельетонної белетристики. Принаймні преса польська, цей, скажемо так, єдиний за наших часів одголос громадського життя, не подає таких то вже великих ознак апатії і досить живо та евергично відгукується на прояви біжучої хвилі життя, серед яких найбільшу увагу її притягують до себе – Коло польське третьої Державної Думи і Дмовський і знову ж таки – той самий Дмовський і Коло.

Коло польське до недавніх часів було фігурою, хоч і мало відомою серед ліберальних росіян, але достойною пошани і з твердою репутацією правдивої опозиційності. Та ось несподівано для ймовірного росіянина це „опозиційне“ Коло охоче приймає протягнуту йому октябристами руку і учтиво та з ознакою приємності на обличчі стискає її. В де-якій частині російської преси, а також і серед ліберального російського громадянства це викликало спочатку велике здивування, ніби на очах у них щось неймовірно сталося, і тільки згодом звикли до нової ролі Кола, краще придивилися до його і зрозуміли, що воно завше вдавало з себе загадкового сфінкса.

Так діло було з росіянами.

Але, що нам найдивніше, воно і для свого громадянства було в значній мірі таємницею; хоч соціальна і політична фізіономія його й добре була відома, а всетаки сами поляки також майже не знали свого, як каже варшавська „Prawda“ (ч. 4) «сфінксового Кола, котре, ніколи не вважало за потрібне звертатися до свого громадянства з поясненням, або для того, щоб почути його бажання, ухвали чи протести».

Гурток цих таємничих людей, пробуваючи там десь далеко од рідного краю, тільки те й робив, що надзвичайно „солідарно вставав і сідав під час голосування в Думі". І це все, що земляки добре знали про Коло. Бачучи цю надзвичайну одностайність та повсякчасну солідарність, звикли врешті, дивитися на його, як на щось ціле. Всі певні були, що все Коло до глибини душі захопилося ідеєю неославізма і разом з «ясними соколами за кордоном і чорними круками вдома» в особі своїх представників їздило на відомий славянський з'їзд в Прагу; всі думали також, що все Коло in corpore охоче братається з *razdziernikowcami*... Скрізь рахувалися з Колом і навіть тоді, коли виступали поодинокі члени його. І ілюзія ця цілком натуральна, бо польські депутати до третьої державної Думи так солідарно нікого до себе й зблизька не підпускали, так старанно про своє внутрішнє життя ніяких вісток не подавали, що ніхто й не знав й не думав, що в Колі є послі, котрі опозиційно ставляться до політичних авантур голови і проводаря його.

І от тільки недавно промінь світа кинуто на цих таємницею покритих людей; тільки на днях оце заслони, що ховала Коло од польського громадянства трохи відхилилася, і це останнє, нарешті, має змогу краще придивитися до того, що діється серед його представників в Державній Думі. Перший з'їформував польське громадянство в цій справі посол Парчевський, подавши в Каліші посольське справоздання своїм виборцям.

Виявилося, що в Колі зовсім не було надзвичайної одностайности та солідарности, як це можна було думати, судячи про його, мовляв, по вставанню та сіданню в Думі; виявилося, що воно також має своїх правих і лівих.

Представником опозиції, а разом з тим і прихильником гострішої тактики і є він – д. Парчевський. Чи велика численно ця опозиції, чим вона; одрізняється од правих і до якої саме тактики хилиться – цього Парчевський виразно не зазначив, але всетаки він подав трохи матеріалу, на підставі якого можна зробити собі деякі висновки в цій справі.

В докладі своєму Парчевський дуже гостро виступив проти діяльності третьої Державної Думи, а також «*zajal bardzo krytyczne stanowisko*» до тої політики кола, яка допровадила до відомого банкрутства і за яку вся вона мусить впасти на Дмовського.

Але, з другого боку, виходить, що Дмовський, хоч і винен, однак сказати б так „zasluzhuje na sнисхожденію“, бо призвів його до всіх авантур політичних Крамарж, котрий мов хитрий змії прабабку нашу – Єву, спокусив літера ендеків і дав йому покуштувати овочів з дерева розуміння доброго і лихого. „Тактика кола польського в Думі, – як свідчить д. Парчевський – радикально змінилася з часу приїзду Крамаржа, котрий зтянув його до всеславянської політики і подав теоретично консеквентну думку, що польські послі досягнуть своєї мети, коли прийдуть до порозуміння з думським центром" (Kurjer Lwowski, № 36).

От де шукати треба винуватого, а він, д. Парчевський, до всіх цих ганебних вчинків Кола не має ніякого відношення; він, навпаки, навіть дуже неприхильно ставиться і до всеславянського руху, що, на його думку, до старого панславистичного корита провадить, і до спілки з *razdzielnikowcami*, що до цього часу тільки сам – но прикраси робили польській справі (*Przegląd poranny*, ч. 21). Виходить, врешті, щось дуже вже складне і разом з тим н; дзвичайно схоже на школярські викручування: мовляв, і я – не я, і вина не моя...

Але повіримо щирості каяття д. Парчевського, як повірив йому *Przegl. Poran.* і не будемо настирливо вязатися до його за інформаціями, яких він не хоче подати, про роль цієї новонародженої опозиції у всіх цих минулих подіях, про характер та мету її і т. ин. Задовольнімося дуже невеличким, – власне тільки тим, що маємо, нарешті, однерте признание помилок, котре «*Tchna uczciwa szczeroscia*», і, пам'ятаючи, що каяття є перший крок до спасення, питаємо, яким шляхом, на його думку, мусить іти репрезентація польська в Думі, щоб вийти з тих нетрів, куди вскочила вона останніми часами?

На це питання маємо дуже невиразну відповідь. Д. Парчевський одно тільки ясно зазначив, що полякам треба цілком залишити надії на Думу і енергично взятися до культурної праці у себе вдома. В цій заяві неможна не бачити маленького впливу так званих поступовців, котрі думають, що їхати в Петербург і ходити там по всяких департаментах в ролі прошаків, як це робилося і до конституції приватними особами, не

личить народнім представникам. Через це то, на їх думку, польська репрезентація в третій Думі, зробившись такими прошаками, надужила своїх мандатів і стала „нещастям народнім”. „Краще не мати жадної репрезентації, – каже *Przegl. Pogan.*, – а ніж мати таку, як це Коло в третій Думі.

Але д. Парчевський не залишає свого мандата: його не переконав осуд політики Кола з боку поступового громадянства і не навчив робити консеквентні висновки з своїх власних слів. Поїдуть в Думу напевно і всі ті послы, котрі міцно тримаються д. Дмовського і на все дивляться його очима. Та й цей останній, як звать його, «gentilhomme з Волової вулиці», не маючи нахилу до каяття, поки що з виразом Гамлета все ще ворожить на пальцях – бути чи не бути йому послом, і жде тільки ухвали його тактики з боку ендеківської партії, щоб зараз же купити собі квитка на залізниці: Варшава – Петербург. Думаємо, що тепер вже сама собою мусить з'явитися відповідь на питання – *quo vadis* та й д. Парчевський, хоч і здалека, натякає на неї, кажучи, що „Коло польське в теперішньому своєму правому складі муситиме пити гірку, аж поки не минуть ці п'ять літ" його уповноваження.

Таким чином, поступове польське громадянство, не вважаючи на все своє обурення тим, що представники од Царства Польського утворили в Думі філію *razdzielnikowcow*, не змогло переконати як слід послів з спілка ендеків і реалістів, що, після банкрутства політики д. Дмовського, їм найкраще було б відмовитися од своїх мандатів. Не змогло воно це зробити, бо репрезентація польська соціально і політично стоїть по-за межами його впливу. І тут то й дала про себе знати та частина правди в наріканнях фельетоніста з газети „*Dzien*”, про яку згадували ми на початку цієї статі. П. Є. [41].

На засіданні Державної Ради 6 (19) березня 1913 року теж розглядалися питання про Польщу. Прийнявши без суперечок, в думській редакції законопроект про скасування заборони оренди майоратних маєтків в губерніях Царства Польського, Державна Рада почала розглядати заяву 32 членів про запитання міністрові народньої освіти з приводу

шкільного підручника „Новь” Тулупова й Шестакова, якого дозволено вживати в початкових школах.

Андрієвський зазначає, що земське зібрання кірсановського повіту постановило не допускати в школи підручник „Новь”, якого допустило міністерство. Ця книга дійсно не відповідає завданням початкової школи, тенденційно викладає події великого минулого Росії, промовчує світлі зъявища в російській історії і намагається розбудити в учнях вороже відношення до війни і до військового лицарства і з літературного боку не уявляє із себе чого-небудь видатного. Інтерпелянти пропонують Раді звернутися до міністра із запитанням. Через що учений комітет міністерства дозволив увести в початкові школи підручник „Новь” і чи має на увазі міністр скасувати це розпорядження комітета і подбати про те, щоб надалі не траплялись такі розпорядження.

Після суперечок Рада, більшістю 92 голосів проти 58 запитання прийняла [42].

В цей же день на засіданні Державної Думи обмірковували заяву про те, щоб звернутися до уряду за поясненнями з приводу питання про розміри неврожай в 1912 році і про допомогу постраждавшому од неврожаю населенню.

Гладиш пропонує зазначити урядові, що громадянству й земству повинні бути повернені права в справі допомоги голодним, які у них одняли.

Маньков радить додати до запитання пункт: яких уряд вжив заходів до того, щоб видати насіння в позику на весінні посіви постраждавшим од неврожаю в іркутській губернії.

Вишневський визнає за ненормальне вимагання невикладених податків у тих місцевостях, де видають продовольчу позику і радить висловити побажання, щоб уряд подбав про полегчення й прискорення видами позичок хліба із запасних магазинів на місцях.

Мельгунов пропонує додаткове питання: в якому становищі про буває справа про виробку продовольчого статуту, бо основні положення теперішнього статуту вироблено ще в 1838 році.

Марков 2-й визнає, що допомога потрібна, але треба навчити населення саратовської губернії більш користній праці і потурбуватися про підвищення земельної культури Поволж्या.

Дума постановила звернутися до уряду за поясненнями і приймає додатки до запитання Манькова, Мельгунова та Вишневського.

Далі **Клюжев** докладає постанову комісії по народній освіті, яка визнала за бажане розробку законодавчого міркування про реформу учительських інститутів.

Товариш міністра народньої освіти **Шевяков** заявляє, що уряд цілком визнає за бажану реформу учительських інститутів. Поліпшення матерьяльного становища служущих міністерство визнає за надто потрібне. Нові штати уже вносять на остаточне ухвалення ради міністрів. Що ж до проекти положення про учительські інститути, то уряд, визнавши де-які найважливіші пункти законодавчого міркування 80 членів Думи за непідходящі, не бере на себе розробку законопроекта.

Клюжев радить не дожидати, поки відомство справдить свої обіцянки, а передати міркування для розробки в комісію по народній освіті.

Міркування визнають за бажане і передають в комісію.

Ладомирський докладає справу про перевірку виборів Ягелло од неросійського населення Варшави. 8-й одділ, що розглядав цю справу, визнає вибори за несправедливі, які треба скасувати.

Бурьяков (с.-д.) підкреслює політичний характер питання. Булоб безглуздо – вихопити із усього виборчого проіздводства один факт. Соц. дем. визнають, що інструкція міністра внутрішніх справ – несправедлива. Проте вона була вжита по всій Польщі. Зміну інструкції с, д. вважають за беззаконну, але вони не розуміють, чого коло, яке так гаряче домагається виключення Ягелло із Думи, нічого не каже про несправедливости, які були у всій Польщі. Коло нападає на одного представника робітників Царства Польського і надіває лицемірну маску, ніби воно во імья робітничих інтересів обороняє права Царства Польського. С.-д. не будуть голосувати за виключення представника робітників, бажаючи

дати можливість польській буржуазії ще раз спробувати щастя у виборчій кампанії. (Оплески лівих).

По мотивах голосування **Некрасов** заявляє, що к.-д. будуть голосувати за те, щоб вибори визнати за несправедливі, але не проти скасування виборів.

Маліновський заявляє, що с.-д. будуть голосувати проти того, щоб визнати вибори за справедливі.

Предсідатель поясняє, що питання про скасування виборів повинно було тіруватися закритою балотіровкою.

Більшістю всіх проти правих і частини націоналістів, Дума визнає вибори Ягелло за несправедливі; а при закритій балотіровці більшістю 217 голосів проти 147, на диво польському колові, висловлюється проти скасування виборів Ягелло.

Вносять і приймають пропозицію – довести до відомости предсідателя ради міністрів про несправедливости, що були виявлені підчас виборів у Варшаві.

Далі обмірковують негайність запитання про роспорядження минського губернатора, по якому посажено в тюрму в адміністративному порядку ксьондза Мілашевського й поміщика Шалевича.

Свящ. Околович намагається довести, що Мілашевський – фанатичний проповідник католицтва й ненавистник всього російського. Минський губернатор зробив справедливо. Оратор радить одкинути не тільки негайність, але й саме запитання.

Ксьондз Мацієвич, опіраючись на факт, домагається, щоб запитання визнали за негайне.

Негайність запитання приймають. Обмірковувати запитання по суті будуть на другому засіданні [42].

Самоурядування в Польщі було розглянуто 5 апріля (18 квітня).

Державна Рада приступила нарешті до обміркування законопроекту про міське самоурядування в Польщі. Нарешт – бо ще торік почалось його обміркування, та з

причин особливих його знов передано до комісії. Аж тепер законопроект «достояв черги».

Не зважаючи на його місцевий характер, законопроект про міське самоурядування в Польщі має велике принципіальне значіння для всього загалу російського громадянства, а особливо для недержавних російських народностей, отже й для нас, українців. Особливе значіння має питання про мову майбутніх органів міського самоурядування в Польщі, й цілком слушно зауважив член Державної Ради Стишинський, що в даннім разі „обмірковується питання великої принципіальної ваги, бо воно є питанням всіх окраїн держави". У дійсності так воно й є, бо та пропорція, що існує в польських містах між автохтонною людністю й євреями, з одного боку, та „руськими", з другого – приблизно в таких самих розмірах помічається й по містах інших „инородчеських" окраїн півдня й заходу Росії. Отже те рішення „язикового питання", яке буде покладено в основу законопроекту про міське самоурядування в Польщі, послужить – коли не практично, то принципіально – прецедентом і для рішення цього питання на інших окраїнах. Правда, і на Україні, і в Надбалтійщині, і в Литві, і на Білорусі міське самоурядування на підставі закону 1892 р. вже існує, й єдиною мовою його органів признано мову „руську", й ніяких причин для перегляду „язикового питання" на цих окраїнах начеб-то й немає. Але чого нема сьогодні, те може з'явитись уавтра, й той *modus vivendi*, що буде встановлений для Польщі у справі мови, напевне ще колись здасться й іншим окраїнам.

Що-ж радить Державна Рада в цій справі? Комісія, що розглядала цей законопроект, постановила допустити в майбутніх органах самоурядування в Польщі вживання місцевих мов, себ-то фактично польської мови, бо ніяка інша не може вважатись чисто-місцевою. Представник уряду з свого боку заявив, що міністерство внутрішніх справ нічого не має проти цієї поправки комісії, себ то, инакше кажучи, що міністерство згожується допустити вживання польської мови в майбутніх органах міського самоурядування в Польщі. З тих 6 членів Державної Ради, що висловились у цій справі, троє також цілком згодилися з тим, що не можна зовсім нехтувати права місцевої мови. В

оборону своєї думки кожний з них навів свої докази, й в тім числі один «славянський»: треба уникати всього, що може роз'єднати славянські народи, бо під час можливої рішучої боротьби славянства з германством перемога буде тільки на стороні об'єднаних, а не роз'єднаних славян. Цей останній доказ ужито, очевидно, не без умислу: справді, дуже цікаво буде поглянути, як поставляться до «славянина внутрішнього» ті самі господарі Державної Ради, що так палко раділи недавно з приводу перемоги «славянина зовнішнього». Чи, може, справді наші славянофіли додержують теорії Ніцше й проповідують «любов до дальнього», відкидаючи «любов до ближнього»?!

Двоє інших членів Державної Ради виступили проти допущення польської мови. Стишинський, зазначивши, що допущення польської мови буде небезпечним прецедентом для інших окраїн, які теж почнуть вимагати, щоб їм дозволили вживати рідної мови у міській самоуправаданій, послався на практику Надбалтійщини й Литви, де національний склад людности пропорціонально такий самий, як і в Польщі, а проте вживання єдиної «руської» мови в тамтешнім міській самоуправаданні не викликає ніяких непорозумінь. Другий противник польської мови, знаменитий колись Гурко, більше наполягав на «патріотизм» і на аргументи фізичної сили: сила, мовляв він, на нашій «руській» стороні, й нам нема чого піддаватись ляхам.

На цім загальні дебати скінчились, Державна Рада перейшла до постатейного обміркування законопроекту, що мало відбутись вчора. З превеликим зацікавленням будемо чекати остаточної постанови Держ. Ради в цій справі. Яка б не була та постанова, вона однаково запишеться в літописи національного питання в Росії [43].

В цей же день відбулося й засідання Державної Ради.

За председателя Голубев.

Обмірковують далі законопроект про городове положення для Польщі. По статтям 38 – 43 принципіально визнали за потрібне визначити дострочний розпуск городської думи одночасно з призначенням нових виборів у гласні. Прийняли 38 статтю в редакції

Зінов'єва 2-го, по якій городську думу можна розпустити тільки по Височайшій волі, а нові вибори треба скликати не пізніше, як через 2 місяці.

Після перерви Рада, одкинувши всі поправки, приймає в редакції комісії всі останні статті законопроекту і заміняє в заголовкові слова „Царства Польського" назвою дев'яти губерній, на які законопроект поширюється. Постановили передати проект в Державну Думу для нового розгляду [44].

Державна Рада. Засідання 9 квітня.

Державна Рада під председательством Акімова передає в комісію законодавчих міркувань такі законопроекти: 1) про виключення із строку військової служби часу, який нижні чини пробували по судових приговорах під сторожею; 2) про зміну порядку подачі позову на тих осіб, які невідомо де живуть; 3) про заведення в губерніях Царства Польського та прибалтійських губерніях закону 3 іюня 1912 року про поліпшення становища нешлюбних дітей.

Без суперечок прийняли сім дрібних законопроектів.

Далі в закритому засіданні прийняли законопроект про контингент новобранців на 1913 рік.

Далі засідання – 24 квітня [45].

Дуже дражливою темою була «Німець про поляків в Галичині».

В Берліні 10 квітня ландтаг ухвалив законопроект про зміцнення германського елементу в східній Пруссії і Познані, для чого потрібен кредит в 230 мільйонів марок.

Дуже цікаву промову сказав незалежний консерватор Кардорф, який зазначив в промові лихе становище польських провінцій в той час, коли вони дістались німцям. Такої зруйнованої держави і державного ладу, як в Польщі, ніколи ніг де не було.

Поляки – сказав промовець – ніколи не могли заснувати таку державу, як пруська. Тепер поляки – громадяне держави, яка все ще славиться волею і справедливістю.

Коли на це засміялись поляки, Кардорф вигукнув: „Порівняйте ваше становище в Пруссії з становищем поляків в Росії і Галичині. Воно різниться від останнього, як день

від ночі. Діяльність поляків в Галичині – це тільки утиски проти українців. Трудно собі уявити, які утиски ведуть поляки там проти української мови [45].

Повідомлено з Варшави 10 (22) квітня, що при загадкових обставинах в маєткові Терезині, під Варшавою, невідомий чоловік застрілив з револьвера власника цього маєтку кн. Владислава Друцького-Любецького. Туди виїхав губернатор [45].

Вирувало польське мистецьке життя і за межами польських губерній Російської імперії. В саду київського руського купецького зібрання з 1-го по 15-е вересня мав грати симфонічний оркестр відомої капели селян Царства Польського, під орудою Карла Намисловського [46].

Дуже важливою тема «Поляки і німці». В Львові 1 (14) вересня „Kurjer Lwowski" подав поширені в Познані чутки про поворот пруської політики що до поляків. Імператор Вільгельм і урядові кола згодились ніби з тою думкою, що треба поладнати стосунки з поляками, щоб не викликати ворожого відношення до Германії з боку поляків Царства Польського. Зімою 1912 року пруський уряд переконався в тому, що з цього боку Австрія має значну перевагу перед Прусією [47].

Також надзвичайно важливою була тема «Поляки і Австрія». В Берліні 4 (17) квітня підчас дебатів в рейхстагові поляк граф Мельжинський сказав промову, в якій заявив, що балканські держави зробились могутнім фактором в Європі. Промовець сказав: „Австрії приходитьсь управляти населенням, що на три чверті складається з слав'янів. Керувати ним Австрія не може. Своїм фінансовим розвитком Австрія обов'язана полякам. Інші стосунки в Прусії, польську політику, якої в інтересах тридержавної спілки, треба змінити і антипольський гіпноз припинити [48].

В цей же день з Любліна повідомлено, що закінчено роботу по розмежуванню холмської губернії [48].

Відбулося засідання Державної Ради 4 апріля 1913 року з питань життя Польщі.

Предсідательствує Голубев.

Рада переходить до постатейного обміркування законопроекту про реформу управління городів в губерніях Царства Польського.

Без суперечок приймають одні перші, який поширює на Польщу городове положення 1892 року.

Суперечки повстають по ст. 10-й, яка визначає право участі в обранні гласних. Статтю після суперечок приймають більшістю голосів в редакції комісії з поправкою Зінов'єва

2-го, яка радить підвищити ціну для квартиронаймателів по деяких містах Польщі.

Далі Рада переходить до статей 15 і 16 про національні курії.

Наршикин обороняє поправку про те, щоб позбавити євреїв правів, допустити в городські думи деякий тільки відсоток по призначенню, бо євреї вороги християнства, намагаються зруйнувати християнські держави. Вони на рівноправ'ї не спиняться, а будуть домагатися панування.

Етельгард протестує проти людоненавистних промов, євреї не уявляють із себе більшої небезпеки ніж поляки.

Державна Рада, одкинувши поправку, прийняла 15-ту й 16-ту статті в редакції комісії.

Починають обміркувати 28 статтю про мову в діловодстві.

Годлевський звертає увагу на те, що з приводу питання про мову говорили про все, крім користи для городського господарства. Треба, щоб гласні вірно викладали свої думки і розуміли, що вони говорять. Це можливо тільки тоді, коли вони будуть користуватися рідною мовою.

Після суперечок статтю 28 приймають в перших трьох пунктах згідно з постановою комісії, яка визнала, що всі зносини городського громадського управління з урядовими інституціями й особами, а також внутрішнє діловодство повинно одбуватись російською мовою. Прийняли поправку трьох членів Ради, яка дозволяє пояснення й писані заяви на засіданнях тільки російською мовою, хоч більшість комісії дозволяла й польську мову.

Засідання переривають [49].

В «Раді» за 6 (19) квітня 1913 року було повідомлено, що львівське «Нове Слово» в числі 183, в статті „Присуд смерти“, знов зупиняється на сучасній еміграції нашого народу з Галичини до Канади.

«Багата американська корабельна компанія Canadian Pacific, – пише газета, – засипала Галичину і Буковину хмарою агентів і золота на те, щоб як найбільше вислати українського населення до Канади, бо там, на вічних пустирях і мокляках, треба людського погною для збудування палаців англійським мільйонерам Так як колись будували на кістках козацьких Петербург, так тепер англійські дукарі хочуть на кістках нашого народу будувати в Канаді для себе палати...

Який страшний злочин робиться нашому народові свідчать урядові цифри:

За час від 1890 року до 1910 виїхало з Галичини за море на завше 387,000 українських душ, що складає восьму частину всього українського населення в Галичині.

Це страшні бо коли еміграція піде в тій самій силі далше, а про це з усіх сил старається Canadian Pacific, то за других двадцять років виїде до Канади і Аргентини половина українського населення, і тоді над українським народом в Галичині можна буде поставити могильний хрест".

Польське селянство в Галичині також потребує заробітків на стороні, але воно для цього не виїзжає на завше з свого краю, а тимчасово емігрує на заробітки і то не за море, а в Німеччину; повернувшись із заробітків польські селяне несуть гроші до дому, прикупувають собі землі, поліпшують своє господарство і таким чином зміцнюють становище польського народу в Галичині. Це має на увазі „Нове Слово" і так радить запобігти лихові, що чинить нашому народові безоглядна еміграція:

«Наша інтелігенція повинна зайнятися нашими емігрантами і повернути їх еміграцію замість за море, на заробітки в Німеччину; подбати про те, щоб зароблені ними гроші пересилались до наших фінансових інституцій, а тоді за літ десять наша нація стане економічно сильною. Українська нація може що-річно висилати до Німеччини 500.000 дорослих робітників (без занедбання своїх власних господарств), ці робітники що річно

принесуть на Україну 50.000.000 кор. мінімально, а ці гроші допомогли б нам збудувати без ласки сусідів середні школи і власний університет.

А поки що треба вжити всіх заходів, щоб спинити злочинну роботу Canadian Pacific" [49].

В тому ж таки числі «Нового Слова» надруковано інтересну статтю про сучасне становище народньої освіти українського населення в Галичині. Вихваляючись тим, що ми маємо в Галичині багацько своїх приватних середніх шкіл, ми, пише «Нове Слово» – «не хочемо, чи не вміємо оборонити наших прав в народнім шкільництві; ми не почали ще боротьби з найбільшою небезпекою, яка нам тепер загрожує, з постійним і пляновим польщенням народніх наших шкіл.

Власних шкіл народніх ми властиво не маємо. Так звані народні школи з українською викладовою мовою є в дійсності утраквістичними, польсько-українськими, або вірніше – зовсім польськими, бо духом вони нам зовсім чужі. Адже у читанках цих шкіл більше в польського духу, ніж нашого»...

Далі „Нове Слово" пише про те, що поляки і ці польсько-українські школи перетворюють на чисто польські, і підтверджує свою думку фактами.

„А ми стоїмо з заложеними руками і байдужо дивимося в провалля, де жде нас загибель. Особливо наша інтелігенція, що повинна в боротьбі за народню школу вести перед, нічого в цім напрямку не робить" – закінчує статтю „Нове Слово“ [49].

Цікаву інформація про Польщу було опубліковано 12 (25 квітня) 1913 року.

Скільки вже писалося про тенденційність „Петербурзького телеграфного агентства" в освітленні галицькоукраїнських справ, а воно все не кається й веде далі свою „лінію" – Яка б подія не сталась у Галичині, наше офіційне агентство раз-у-раз умудряється перетлумачити її так, щоб кинути якусь пляму на галицьке українство. Мета цієї злісної тенденційности зрозуміла: треба представити галицький український рух у найтемнішій світлі, щоб тою ціною звеличити „русскій" рух у Галичині. За-для такої спасенної мети, очевидно, всі засоби добрі.

Маємо тепер свіжий доказ „безсторонности" того агентства. З звістки нашого львівського кореспондента читачі „Ради" вже знають, що справа „Діла" з редакціями польських газет з приводу славнозвісних „пруських марок" тимчасово припинена. Знають наші читачі й причину, що змусила редакцію „Діла" взяти свою скаргу назад. Редакція прохала, щоб цю справу розглядав не польський суд, бо наперед було ясно, що при загостренності теперішніх українсько-польських відносин у Галичині, польський суд напевне виправдає польських редакторів. Коли ж виявилось, що нема шансів на перенесення справи в безсторонній суд, редакція „Діла" визнала за краще взяти свою скаргу назад і зачекати з цією справою до ліпших часів, коли настане змога добитись суду чесного й безстороннього.

Тепер погляньмо, як представило справу „Петерб. тел. агентство". Ось що читаємо в телеграмі його львівського кореспондента від 10 апріля: „Судебное дело, возбужденное украинской газетой „Діло" против польских редакцій за сообщеніе данных и документов о материальной поддержке, оказываемой германским правительством украинскому политическому и культурному движению в Галиции и Россіи, не состоится. Жалоба взята обратно". І це все – більше ні слова.

Яке вражіння з цієї телеграми винесе російський читач, близче незнайомий з фактичною стороною справи, себ то кожний пересічний російський читач? Очевидно, – подумає він, – що позов був безнадійний, бо позивачі так і не спромоглись зібрати докази своєї непричетности до „пруських марок". Ergo – цілий український політичний і культурний рух у Галичині й Росії є рухом інспірованим, штучно підтримуваним з боку Германії. Нічого й казати, що цей винахід буде найкращою писанкою на Великдень для всіх російських україножерів. Помилуйте саме „Діло" взяло свою скаргу назад! З цього вже не трудно буде зробити висновок, що саме „Діло" призналось у своїй причетности до „пруських марок". Словом, перспективи одкриваються необмежені.

І весь цей ефект осягнуто таким простим способом – умовчанням про причини, з яких скаргу взято назад. Виходить, що й фактичної неправди в агентській телеграмі нема, отже

й причепитись нема до чого, і спасенна мета досягнена – кинуто ще одну грудку болота в український рух. Не завжди щастить таким дешевим коштом досягати таких яскравих наслідків!

Це все було б смішно, коли б не було так сумно. Фактично вся російська преса, не виключаючи й поступової, інформується в галицько-українських справах майже виключно „препаратами“ петербурзького телеграфного агентства. Таким чином, робота агентства в цій сфері носить виключно-шкодливий характер, бо не освітлюється ні з якого іншого погляду. Не менш сумно й те, що офіційне агентство утримується народнім коштом, як і коштом тих газет, що змушені користуватись його послугами, через його монопольне становище [50].

В стаття «Польське село і загальна освіта» від 21 сентября (4 жовтня) 1913 року детально схарактеризовано стан освіти в польському селі.

Польське селянство під проводом інтелігенції веде тепер жваву діяльність для здійснення закону 1909 року про загальну освіту. Протягом мая та іюня майже щодня відбувались волосні зібрання то в тій, то в другій волості губерній царства Польського. Особливою діяльністю в цім напрямку визначилась Плоцька губернія. Селнне, складаючи приговори про заведення загальної освіти, не жалували коштів. Шкільний податок, що досі досягав приблизно трьох копійок з морга (біля півдесятини) тепер волостні зібрання підняли до 14 – 16 копійок, себ то збільшили його приблизно в 4 – 5 разів. Це краще всього свідчить про те, як ставиться польське селянство до освіти, а значить, і до культури взагалі. Проти телноти селяне повстають майже одногосно. В плоцькій губернії вже тепер засновано багато нових сільських народніх шкіл, а років через десять тут напевне принцип загальної освіти буде цілком здійснять. Ця губернія дала добрий приклад і иншим губерніям. В газетах подавались відомости про подібний рух і в инших місцевостях. В останні дні просвітний рух став особливо помітним в ченстоховському повіті, ловичському і в грушецькому.

Зостається тільки не вирішеним питання про те, в якій мірі вдасться польській народній школі використувати ті права, які їй дає волостний статут.

Досить широкий і ліберальний, він скільки десятків років зоставався мертвою буквою. Між иншим в ньому є згадка й про вибрані волостним зібранням шкільні ради, а також забезпечує він польській мові в школі більші права, ніж ті, якими вона користується тепер. Може тепер, коли умови громадського життя поліпшали хоч не багато, вдасться польському народові скористуватись з тих прав, які він має по закону [51].

Надзвичайно цікавою та змістовною була стаття Михайла Сергійовича Грушевського «Польський законопроект автономії й Українці» поміщена в номері 94 від 21 квітня (апріля) 1907 року.

Питання про автономію починає переходити з сфери теоретичних дебат на реальний ґрунт. Польське коло Думи внесло проект закону про автономну організацію Королівства (Царства Польського) і коли не виникнуть якісь перешкоди, по святах стане він на чергу нарад Думи. Різні партії й напрями думського представительства будуть мати нагоду висловити свої погляди й своє становище не тільки по сьому питанню, а і взагалі про принцип автономної організації Росії. Що правда, поляки з свого боку не дають приводу для такого загального дебатовання автономної ідеї. Вірні своїй традиції – дивитися на себе, як на народ історично і культурно привілейований, вони відлучають себе як націю зрілу від інших „незрілих" недержавних народностей Росії і жадають не загального перестрою Росії на основі національно-територіяльної та областної автономії, а автономії тільки для себе. В своїм законопроекті автономії Польщі вони протиставляють скрізь автономне Королівство Польське, його органи управи; представительство, скарб – представительству, органам, скарбови загально державному, не натякаючи нічим про автономну організацію інших частей держави.

І на тім самім становищу стали органи поступової Росії, які вважали своїм обовязком висловитися про польський законопроект. Вони трактують його також не з становища загально-автономічного, не з погляду загального перестрою російської держави, а

відокремлено, як справу російсько-польську, як розв'язання „наболілого польського питання”, а не як нероздільну частину питання яро становище недержавних народностей Росії взагалі, унормовання їх відносин до держави й забезпечення їх національного життя й розвою. Про сю сторону діла мови нема, хоч очевидно, з сього становища треба було б перед усім трактувати й оцінювати польський проект. Та поляки і росіяне однаково стоять на історично-централістичнім своїм становищу і розмежовують сфери володіння двох державних, привілейованих народів – російського і польського. Для поляків робиться виїмок з державно-централістичної ідеї російської, про розміри сеї уступки може бути дискусія – одним постуляти поляків здаються занадто широкими, („Речь”) інші вважають їх досить можливими і уміркованими („Рус. Відомосте” і рідні інші голоси). Але мова тільки про російсько-польські відносини, російсько-польське розграничення, і нічого більше.

Ми, українці, стояли, стоїм і будемо стояти – мусимо стояти на цілком відміннім становищу. Ми не допускаємо розділу не-державних народностей Росії на „зрілі” і „не-зрілі“, не вважаємо автономію за премію, яка видається „за трудолюбіе и искусство”. Бачимо в ній основу правильного й успішного розвою політичного і культурного життя, перший ступінь до установа нормальних відносин між державою й її „народами і областями”, безпеку свobodного розвою сих народів і областей і тому жадаємо переведення автономічного принципа в загальнім устрою держави, перестрою її на основі автономного ладу національних територій і областей. Для того треба добиватись загального закону про автономію, як принципа державного устрою, а не помагати „зрілим” голосами „незрілих” добувати собі привід егіоване становище в державі та збільшати тим число *beati possidentes* „владетельних народностей” і їх перевагу над непривілегіованою сіромою.

При самім відтворенню Думи висловлено було бажання, щоб українська фракція не гаючись зазначила в Думі своє національне становище, свої національні домагання – подала їх до відомости інших партій і народностей. На жаль, українська фракція не

сповнила цього бажання, не зазначила своїх національних постулатів ані декларацією, ані якимись іншими заявами. Крайній час зробити це хоч тепер, перед тим, як розпочнеться дебата над польським законопроектом, щоб при сій дебаті рахувалися також з домаганнями українського народу та інших недержавних народностей Росії. Треба збити це питання з тої позиції, на яку ставить питання про автономію польський проект як справу самої тільки Польщі, і пересунути її на ґрунт загальний. Треба з становища історично-областного, на яким стоять Поляки, перенести на ґрунт національний – на підстави національно-територіальні. Треба звязати постулати українські з домаганнями й інтересами недержавних народностей взагалі і на тлі загального перестрою Росії в автономних формах розвинути домагання українські.

Але не можна заслонюватися від цього міркуваннями, що мовляв тепер не такий час, щоб справа автономії могла пройти, – що й польський законопроект не буде ухвалений в сій сесії. Важна моральна, приціпіальна сторона. Треба завчасу привчати громадянство Росії до наших національних домагань. Треба неустанно пригадувати йому, що не можна тут робити вибору між народностями, робити виїмок для поляків, а інших лишати ві з чим. Коли не робилось цього досі, треба невідмінно зробити тепер. **Непростимим гріхом української фракції буде перед українським народом і перед українською ідеєю, коли воно, не сповнить тепер свого обов'язку, не підійме поруч домагань польських також і домагання українські і не поставить справу автономії на ширшій ґрунті – домагань недержавних народностей Росії.**

Жадаємо цього від наших послів і остерегаємо їх перед тою одвічальністю, перед тою виною, яку візьмуть вони від себе, не сповнивши цього [52].

Проект автономії Польщі.

Київ 13 квітня 1907 р.

Коло польське внесло в Думу проект автономії Польщі. Перечитуючи цей проект в короткому переказі, поданому по телеграфу, не можна не бачити, що коло польське, укладаючи його, дуже рахувалося з тим, що тепер зветься «реальними соотношенієм сил»

і з настроєм теперішньої Думи. Варто зазначити тільки з одного боку, що саме проект вилучає з під компетенції крайового сейму, а з другого, – що вважає за потрібне признати спільним з усією державою (монетна система, мито, акція, пошта, телеграф, залізниця і т. ін.), щоб бачити, як дух часу відбився на проекті автономії. Уступною цьому самому духові часу, безперечно, являється і загальне, рівне, пряме і таємне право виборів до сейму. Тільки що до границь Польщі, то тут коло стоїть на старому ґрунті, вимагаючи признати Польщу в границях 1815 року.

Само собою спадає на думку питання, як зустрине Дума проект автономії Польщі? Навряд чи й саме коло сподівається на негайні реальні наслідки свого вчинку. Нетреба бути пророком, щоб не сказати наперед, що Дума, вислухавши проект, постановить здати його без дебатів у комісію; хіба що може „праві“ скористуються випадком і спинять скандальчик якийсь з приводу внесення проекту. Безперечно ж, що факт внесення проекту матиме тільки одно моральне значіння. Говорючи так, ми не маємо на думці сказати цим, що питання про автономію Польщі тепер не на часі; навпаки, ми гадаємо, що в державі настане тільки тоді лад, коли кожна народність матиме автономію. А для цього треба, щоб представники й інших націй в Думі внесли також і свої проекти про автономію своїх країн, і щоб поставив таким способом питання про автономію на принципіальний ґрунт.

Перша черга в тім належить послам з України [53].

Проект автономії Польщі.

Проект автономії Польщі, внесений польським колом, зоставляє по старому роль в Польщі міністерств двору, чужоземних справ, воєнного, морського і синоду; встановлює, що Польща також дає кошти на згадані міністерствах вищі загально-державні установи, так само дає гроші і на виплат державних позичок; органами, що з'єднують Польщу з державною є – намістник і міністр статс-секретар, а також постійна комісія з 24 щоб владновувати спірки між загально-державними і польськими установами. Монетна система, таможенне, акцизне, поштове і телеграфне законодавство, залізнодорожні для

міжнародних і прямих з державою переїздів, закони про товарні знаки і привілеї, про літературну власність, кримінальне законодавство про бунт, зраду, втікання од військової служби зостаються спільними. Спеціальні установи царства Польського – законодатний і контролюючий сейм, судейне відомство з особливим сенатом, адміністрація під доглядом намісника, фінанси з особливим росписом з тою пайкою, що йде на загально-державні розходи, окреме міністерство народньої просвіти. Стосунки намісника і статс-секретаря до внутрішніх відомств визначаються сеймом, який, що до усього, має установочні функції.

До сейма належать: Законодавство про всі діла краю, встановлення податків, мита, зборів і повинностей за винятком акцизних і таможенних зборів; перегляд і ствердження щорічного роспису і рахунку доходів і розходів казни Польщі; перегляд щорічного одчоту що до керування Польщею. Ухвалені сеймом законопроекти підносяться цареві на ствердження через міністра статс-секретаря. Затверджені законопроекти публікуються для всіх в „Деннику Законів”, що видаватиметься у Варшаві. Сейм збирається щороку в Варшаві по царському наказові. Роспуск і перерив праці сейму робиться на підставі тих самих правил, що і для Д. Думи. Кожна сесія сейму тягнеться не менш, як три місяці. Виконавча власть належить особливому уряду краю з намісником на чолі. Намісник назначається царем. Намісник не може бути разом і командуючим військом. Міністр статс-секретар вибирається царем з поляків, громадян Польщі. Він бере участь у всіх справах ради міністрів в справах загально-імперських з такими самими правами, як і інші члени ради міністрів; що ж до справ Польщі, міністр статс-секретарь відповідає перед сеймом. Царство Польське є краєм, що існує під таким прізвиськом, як частина держави, в межах, зазначених в 1815 р. Царство Польське нероздільна частина держави російської. Вибори до сейму – одбуваються на підставах вселюдного, рівного, прямого і тайного голосування [53].

В № 87 «Ради» було коротенько переказано зміст проекту автономії Польщі; тепер (Рада. – 1907. – № 94, 21 квітня (апріля) – Г.К.) подаємо його цілком, вважаючи на те, що він не може не інтересувати і наше громадянство.

Проект автономії Польщі.

Ст. 1. Територією Царства Польського є край, що існує під цим назвищем в границях, установлених в 1815 р.

Ст. 2. Царство Польське, будучи нероздільною частиною держави російської, у внутрішніх своїх справах управляється особливими установами на підставі особливого законодавства.

Ст. 3. Для внутрішніх справ Царства Польського заводяться особливі: сейм, казна і роспис, адміністративне управління з намісником на чолі, судові установи з сенатом Царства Польського і особливий в раді міністрів міністр статссекретарь по справам Ц. П.

Ст. 4. Од сейма Ц. П. одбираються порядкування такими справами: а) утримування членів царського дому, так само справи і установи царського двору; в) справи православної церкви; с) чужоземні справи; d) армія і флот і всі, що належать до військового і морського відомств. дороги і збудування; е) монетна справа; f) таможенне і акцизне законодавства; g) поштове, телеграфне і загально-державне телефонне законодавства так само й тарифи межинародніх і загально-державних поштових, телеграфних і телефонних зносин; h) залізнодорожні тарифи межинародніх і прямих внутрішніх з державою зносин; і) законодавство, що стосується до товарних знаків і привілеїв, так само літературної й художницької власности; к) карне законодавство по справах про бунт протє верховної власти, державної зради, заколоту, ламання законів про воїнську повинність, про підроблення монети, цінних паперів і знаків, про злочинства проти карантинних, таможеняих, акцизних, поштових, телеграфних і телефонних статутів; l) загальнодержавні позички і «обязательства».

Ст. 5. До відома сейма належать: а) законодавство про всі справи краю з тими винятками, що зазначено в ст. 4 цього статуту; в) установлення всякого роду налогів,

податів, мита, зборів і повинностей, за винятком акцизних і таможенних зборів; с) перегляд і стверження на кожний рік роспису і рахунка доходів видатків казни Ц. П. так само й одчоту контролю Ц. П. про те, як виконувався роспис; d) перегляд і ухвалення щорічного одчоту що-до керування Ц. П.

Ст. 6. Ухвалені сеймом Ц. П. законопроекти подаються цареві на стверження через міністра статс-секретаря по справам Ц. П. Затвержені таким способом законопроекти, за підписом міністра статс-секретаря, що відає справи Ц. П., публікуються для всіх в «щоденнику законів», що видається у Варшаві.

Ст. 7. Сейм Ц. П. збирається що-року у Варшаві по царському наказові, підписаному міністром статс-секретарем по справам Ц. П. Роспуск сейма, так само як і перерив його роботи, робиться на підставі тих самих правил, що встановлені на цей самий случай для Д. Думи з тим, що належні акти верховної влади підписуються статс-секретарем по справам Ц. П. Кожна сесія сейму одбувається не менше трьох місяців.

Ст. 8. Спосіб і порядок виборів у перший сейм, число його членів і порядок що-до його скликання встановлюється особливим статутом з тим, що наш сейм вибирається людністю краю на підставах вселюдного, рівного, прямого і потайного голосування.

Ст. 9. Виконавча власть в Ц. П. з винятками, зазначеними в ст. 12, належить особливому урядові краю з намістником на чолі. Намістник назначається царем. Намістник не може бути разом і командуючим військом.

Ст. 10. Стосунки намістника до сейма, влаштування судових установ краю і всіх його органів урядованая і самоврядовання, круг їх компетенції, порядок їх залежности і відношення їх до сейму, до міністра по справам Ц. П. і до намістника, буде визначено сеймом Ц. П. в порядку, показаному ст. 5 і 6 цього статуту.

Ст. 11. Міністр статс-секретарь по справам Ц. П. назначається верховною властю з серед поляків, граждан Ц. П. порядком, яким назначаються міністри. Міністр статс-секретарь по справам Ц. П.; а) подає на царську ласку ухвалені сеймом Ц. П. законопроекти, що належать до царя; в) підписує і направляє куди треба назначена і

ропорядження, що виходять од верховної влади, які стосуються до Ц. П.; с) бере участь у всіх справах ради міністрів, з'окрема в справах загальнодержавних, про які міркує рада міністрів, як що вони зачіпають інтереси Ц. П. (ст. 4 і 12). Подає свої уваги. По справах загальнодержавних міністр ст.-секретарь по справам Ц. П. відповідає нарівні з іншими членами ради міністрів, за діла-ж Ц. П. відповідає перед сеймом в межах його компетенції.

Ст. 12. З числа справ загально-державних, перещитаних у ст. 4 цього статуту, до безпосереднього відома центральних виконавчих установ належать всі справи міністерств: царського двору, чужоземних справ, військового і морського, так саме і св. синоду. Завідування в межах Ц. П. рештою загально-державних справ, перелічених у ст. 4 цього уставу, належить місцевим установам Ц. П. з тим, що ці установи в усіх цих справах точно тримаються загально-державних законів.

Ст. 13. Про всі доходи, що йдуть в казну Ц. П., а тако-ж про всі видатки, що вона робить, як місцеві, так і загально-державні (ст. 14 і 15) робиться один загальний рахунок і росино і один загальний одчот.

Ст. 14. В казну Ц. П. йдуть: а) всі посередні і безпосередні податки, що збираються в межах краю, податі, мито и збори; в) доходи із загальнодержавних і урядових регалій в межах краю; с) доходи од всіх добр, капіталів і підприємство казни Ц. П. Таможенні пошліни, що збираються в границях Ц. П. з транзитних товарів, які йдуть в губернії імперії, перечисляються в загальнодержавний дохід; так само пошліни, що збираються в границях імперії з транзитних товарів, які йдуть в Ц. П., перечисляються в дохід казни Ц. П.

Ст. 15. Казна Ц. П. залежно од пропорціонального числового відношення людности краю до людности всієї держави, бере участь в отих державних видатках: а) по утриманню членів царського дому і по міністерству царського двору; в) по виплатові державних позичок та обов'язательств і по виплатові процентів на них з тим, що „обов'язательства“ по гарантіям що до приватних залізнодорожних товариств настільки но

обов'язкові для казни Ц. П., наскільки ці гарантії стосуються до залізних доріг, що проведено в границях Ц. П.; с) по центральним законодавчим уставам; d) по власній царській канцелярії; е) по раді міністрів; f) по міністерству чужоземних справ; g) по військовому і морському міністерствам; h) по державному контролю; і) по центральному відомству залізнодорожних тарифів. Окрім того, казна Ц. П. бере участь в розходах по відомству православної віри, пропорціонально числовому відношенню православних в краєві до православних всієї держави.

Ст. 16. Розмір пайка, який припадає на казну Ц. П. по всім зазначеним у ст. 15 цього статуту загальнодержавним видаткам установається по перепису людности, який робиться раз на 10 літ. Впродовж кожного десятиліття пропорціональна доля участі в розходах зостається без переміни. Суму, що має бути виплачена, обидві казни вертають впродовж 6 місяців з того дня, в який вже остаточно затвержено одчот за проминулий рік відповідними центральними установами.

Порядок обопільних рахунків між загальнодержавними установами і казною Ц. П. встановлюється особливими правилами.

Ст. 17. Власністю казни Ц. П. стає те, що є в краєві, але тепер належить казні і урядовим установам, все рухоме й нерухоме добро, в тому числі і казенні залізні дороги, а також капітали і права, за винятком добра, капіталів і прав, що належать міністерству царського двору, військовому і морському відомствам.

Ст. 18. Вищою судовою установою в краєві є сенат Ц. П., що засідає у Варшаві. В компетенцію сената Ц. П. входять: а) скасування і перегляд остаточних судових присудів, – а також поновлення уголовних процесів; в) розв'язання всіх спірок і непорозумінь між судовими і адміністративними установами, а також між окремими адміністративними установами; с) справи через скарги на вчинки всіх адміністративних установ і служачих особ у краєві, не виключаючи вищих місцевих установ.

Заведення сената Ц. П. і межі його компетенції буде определено ближче сеймом Ц. П., порядком, показаним в ст. 5 і 6 цього статуту.

Ст. 19. Все діловодство законодавчих, судових і адміністративних установ і казенних шкіл Ц. П. провадиться польською мовою. Зносини всіх зазначених установ з урядовими установами в імперії, а також і з тими урядовими місцями і чиновниками, що працюють в Ц. П. відомства міністерств: царського двору, чужоземних справ, військового і морського і св. синоду, провадяться російською мовою. В статутах, що зазначають внутрішній лад Царства Польського (ст. 10 цього статута), буде забезпечено права мов литовської і української людности в судових, адміністративних і громадських установах, і в казенних та громадських школах. Права мови в приватних школах не можуть бути нічим обмежені. Росіяне мають право звертатись на російській мові з „прошеннями“, скаргами і заявами у всі адміністративні і судові установи краю і потребувати відповіді та документів тею ж мовою. Для росіян буде заведено середні і нижчі школи.

Ст. 20. Загальні гарантії громадянської і політичної волі, заведені загальнодержавним законодавством, обов'язкові і для Ц. П. з тим, що місцевим законодавством Царства вони можуть бути поширені, і що тому ж місцевому законодавству належить право видавати правила про їх пристосовання до Ц. П. і пристосовання до нужд і умов краю.

Ст. 21. В загальнодержавному представництві мешканці Ц. П. беруть участь через своїх представників, яких вибирають на загальних з людністю імперії підставах.

Ст. 22. Непорозуміння і спірки що-до границь компетенції між загальнодержавними і особливими установами Ц. П. рішає остаточно постійна комісія, що складається з 24 членів і председателя. 12 членів цієї комісії вибираються загальнодержавними представницькими установами з поміж їх, а 12 сеймом Ц. П. з його ж таки членів. Члени комісії вибираються в початку кожної сесії. Председатель і члени комісії сповняють свої обов'язки аж до виборів новаго її складу. Порядок, якого має триматися комісія в зносинах як із загальнодержавними так і з особливими установами Ц. П. зазначається наказом, що стає ржу є сама комісія.

Ст. 23. Ніякі переміни в цьому уставі без ухвали сейма Ц. П. яе можуть бути зроблені.

Ст. 24. Поки сеймом Ц. П. не буде видано особливого статута про внутрішній розпорядок і керування в краєві, Ц. П. буде правуватись на підставі тимчасового «положень» про пристосовання цього статуту [52].

Державна Дума на своєму засіданні 23 листопада 1911 року піднімала питання життя губерній Царства Польського.

Головою кн. Волконський.

Оголошуються надіслані справи, між иншим, законодатня думка 45 членів про організацію православної парафії і про зміну порядку содержування православного духовенства.

Сінадіно докладає основні риси законопроекта про зміну порядку управління в городах губерній Царства Польського.

Проект має дуже велике значіння, не тільки через те, що торкається широкого Привислянського краю, але й через те, що він мав бути прототіпом будучого городского „положення" внутрішньої Росії.

По проектові, приймати участь в городському управлінні мають право не тільки власники нерухомостей, але й більшість тих, хто наймає помешкання. Женщинам, які мають нерухому власність, дається активне, але не пасивне виборче право. Для вибрання гласних всі виборці діляться на три курії – росіян, євреїв і инших жителів.

Вибірають записками. Предсідательствувати в думі повинен голова, якого дума вибірає на рік. Діловодство ведеться російською мовою, а в дебатах дозволяється й польська, тільки з умовою, що коли не всі розуміють польську мову, голова повинен аерекладати промову на російську мову.

Дума може бути розпущена по Височайшій волі, але з тим, щоб одночасно з роспуском були призначені вибори в нову думу, не пізніше, як через 2 місяці.

Коди буде треба, замість городського управління може бути встановлено урядове управління, строком не більше, як на 2 роки.

Начальник головного управління по справах міською хазяйства заявляє, що він скаже промову проти змін комісії при постатейному обміркуванні.

Бенігсен вітає законопроект від імени октябристів.

Грабський від імени польського кола заявляє, що хоча законопроект складено й не зовсім так, як того бажало польське населення, одначе коло не буде вносити ніяких поправок, щоб не гальмувати проведення законопроекту.

Граф Уваров заявляє, що прогресисти, не дивлячись на де які темні сторони проекта, теж вважають його за крок вперед, особливо для Царства Польського і через те будуть голосувати за перехід до постатейного читання. До темних місць прогресисти відносять національні перегородки.

Нелогично також і те, що духовенству не дано права приймати участь в виборах.

Потім незрозуміло, через що виборче право дано тільки жінщинам-домовласницям, а не дано тим, які наймають помешкання.

Щепкін заявляв, що в проектові дуже багато дефектів, але кон.-дем. все ж вважають можливим перейти до постатейного читання, маючи надію виправити проект поправками.

Булат настоює на тому, що в діловодстві по внутрішнім зносинам між органами самоврядування необхідно ввести польську мову, а в повітах сувалкської губ., де переважно живуть литвини – литовську мову.

Ніселович висловлюється проти обмежень в правах євреїв.

Бобянський заявляє, що більшість інтелігентного польського громадянства стоїть за рівноправність євреїв.

Польське коло не повстає зараз проти обмежень євреїв через те, що не хоче задержувати проекта.

Яронський заявляє, що польське коло буде голосувати за законопроект в редакції комісії, бо при сучасному становищі справ неможна думати, щоб російський уряд

відмовився від привілеїв росіянам. Що ж торкається євреїв, то коло висловлюється за редакцію ст. про євреїв в формі, прийнятій комісією. (Оплески в центрі і з правого боку).

Тімошкін вітає законопроект, що обстоює права російської меншости, і висловлює надію, що уряд незабаром складе такий же законопроект і для Закавказзя, де права російського населення зовсім не забезпечені.

Фрідман вказує, що в єврейському населенні, яке складає 40 проц. всього населення городів, законопроект викличе почуття суму; поляків більшість і через те їм не треба забезпечення єврейських прав.

Білосоув заявляє, що с-д. будуть голосувати проти переходу до постатейного читання через те, що законопроект, який збудовано на куріальних підставах, має думку тільки посіяти ворожнечу між різними національностями Царства Польського.

Після промов **Лучицького і Алексєєва** загальні обговорювання закінчуються.

По мотивах голосування виступає **Фрідман**.

Він думає, що поляки, які не допустили ні в одну з трьох дум представників від єврейського населення Царства Польського і які зараз мають дуже багато виборців-євреїв, цим самим прийняли на себе обов'язок обороняти інтереси єврейського населення в Царстві Польському.

Цей обов'язок поляки думають здійснити, розписуючись сьогодні про єврейське безправ'я.

Вона не побільшують цим слави вільнолюбивого польського народу і не внесуть втихомирення серед населення своєї батьківщини.

Єврейські депутати, – каже **Фрідман**, – будуть голосувати проти переходу до постатейного читання. (Оплески з лівого боку).

Ніселович заявляє, що поляки видали собі свідоцтво в власній убогості і признали себе народом некультурним, диким, який бажає обмежити права інших тільки через те, що не має сам сили боротись законними, дозволеними засобами. (Галас).

Голова дзвонить.

Приймається перехід до постатейного читання.

Ст. 1-а приймається з поправкою Грабського.

Ст. з 2 – 5 у приймаються без обговорювань.

По ст. 6, про монопольне право городського самоврядування на різання скотини і будування та содержування різниць, Булат висловлюється, що стаття шкодить розвиткові приватної промисловости.

Ст. 6 приймається, згідно з порадою докладчика, за винятком монопольних прав города на право різання скотини.

Вноситься і приймається порада припинити обміркування цього законопроекту до понеділка і обміркувати в п'ятницю і суботу законопроект про відокремлення Холмщини. Проти поради висловлюється Булат і Шингарьов, за – єп. Євлогій і бар. Черкасов [54].

Таким чином, ми бачимо, наскільки цікавою, багатоманітною була історія Польщі в Російській, Австро-Угорській та Німецькій імперіях. Поляки виживали, боролися зі всіх сил за своє відродження, виборювали право на своє окреме гідне життя.

РОЗДІЛ 2. ПОЛЯКИ ТА ЇХ ВІДНОСИНИ ІЗ ІНШИМИ НАРОДАМИ

Поляки – народ, який втратив свою державу, свободу в кінці ХУІІІ століття вів величезну боротьбу за своє існування, відновлення своєї Батьківщини і на початку ХХ століття.

Наведемо самі різноманітні події, процеси, явища, які відбувалися в Польщі в 1907, 1913 – 1914 роках в царині відносин поляків із різними народами.

Було й таке, що знаходили стражника у криниці в січні 1908 року. В селі Адамові, луківського повіту, з одної криниці люди почули крик та гвалт. Коли збіглись туди, побачили в криниці сільського стражника Клуда, якого вкинули туди селяне [1].

Реформи. В січні 1908 року мінський єпископ клопотався про те, щоб полякам заборонено було ходити з проводом, бо це в їх мав характер „політичних маніфестацій”. Тепер, як писала „Речь“, прийшла єпископові відповідь, „що мовляв, синод порозуміється в цьому з міністерством внутрішніх справ і зробить відповідні, заходи, щоб католицькі процесії не були способом пропаганди католицизму” [1].

Повідомлено 13 (26) листопада 1910 року, що партії реалістів і поступовців в своїх органах висловились за рівноправність поляків і євреїв. Органи націонал-демократичної „Фронда“, „Соніс“ і „Kurjer Zagłębia“ відстоювали рівноправність євреїв при заведенні городського самоуправління [2].

Як оцінювали польські консервативно-національні верстви можливі наслідки виборів у Галичині, вказує допис у № 15 київського польського тижневика „Kresy” на початку травня 1907 року.

Кореспондент, між іншим, закидав галицькій українській національній партії і москвофілам, що вони не йдуть разом на виборах. Після цих слів, досить дивних в устах польського націоналіста, далі читаємо:

Обидві ці партії поборюють знов українських радикалів, на чолі яких стоять посольські кандидати: Петрицький, редактор „Гайдамаків“; Будзиновський, редактор „Свободи” і

найвидатніший з їх усіх, адвокат Трильовський, що засновав могутню селянську організацію „Січ“.

Сварки ці і незгода суть наче історична Немезіда, що одкриває широке поле діяльності для поляків, які в мішаних округах, переважно українських, мають через це, як кандидати меншости, незлі шанси побіди. І так, наприклад, в окрузі 7-му, цілком українському, здобуде посольський мандат гр. Скарбек. Так саме в сільській окрузі Борщі – Гусятин, де виступає, як кандидат польської меншости, староста Мюльнер, вибір цього останнього майже певний.

– Од східної автор кореспонденції переходить до західної Галичин:

Там знов верховодить партія „людового центра" (клерикали. Ред.), яка веде агітацію за поміччю щоденної краковської газети „Glos Narodu" і свіжого та ніколи певного приятеля, ксьондза Стояловського, який віддав до послуг центровців свої газетки: „Wienies" і „Pszczolka", а також, що далеко важнішою річчю, гурт добре зорганізованих селянських політичних агітаторів.

Людовці (польська радикальна народня партія. Ред.) знов підняли давній свій пропор з гаслом „зірвати кайдани шляхетського панування", виступаючи до виборчої боротьби во всіх повітах західної Галичини, од Живця до Бжозова, од Тарнобжега до Жмигорода. І кожний, хто знає діяльність п. Стапінського з його сеймових виступів і зо сторінок його часопису „Przyjaciel ludu ", той легко вгадає, якими шляхами ідуть людовці до побіди.

Перемоги фракції п. Стапінського ніхто не бажає, за винятком горстки його прихильників, які тримають в дісципліні збаламучену брехливими обіцянками значну частину селянства Галичини. Але й тут приходить з поміччю католицько-національним центровцям поділ, який погрожує людовцям.

Із останніх звісток про вибори в Австрії бачимо, як сильно помилився кореспондент „Kresow" і що до східної, і що до західної Галичини. Суть усі шанси на те, що суворе обличча „історичної Немезіди" побачить власне польське панство, яке досі топтало ногами народні, особливо українські, права в Галичині [3].

З Варшави 30 листопада (13 грудня) 1910 року було телеграфовано, що папський наказ, який забороняє ксьондзам вести грошові справи, викликав переляк серед польського духовенства. Ксьондзи збирають підписи під петицією про одміну приказу, мотивуючи тим, що організацією професійних і потребительних союзів і кредитових банків ксьондзи з успіхом борються з впливом соціалістів. Папський наказ позбавляє їх цього засоба боротьби [4].

Розглянемо деякі події, процеси, що відбувалися в 1913 році.

Польсько-єврейську боротьбу описано було 29 січня (11 лютого). Польські купці розпочали проти євреїв організований похід. Варшавські польські фірми вступили в цій справі в згоду з деякими фірмами московськими, одеськими і навіть закордонними. Всі ці фірми зрікаються мати євреїв за своїх торгових представників.

Спілка польських комівояжерів постановила скрізь підчас своїх роз'їздів агітувати за бойкот євреїв, домагатися, щоб замовлення польським фірмам робилися без участі євреїв-посередників та комівояжерів. В Самарі, Армавірі, Красноярському і т. д. по всій Росії – польські агенти повинні служити агентами бойкота.

Бойкотування поляками євреїв, як пишуть єврейські газети, цілком руйнує в Польщі добробут єврейської людности. Десятки тисяч євреїв по всіх провінціальних містах zostалися без усякого заробітку. Не кооперативні крамниці і спілки шкодять єврейській торгівлі: вони нічого не варті в порівнянні з стихійним рухом польського громадянства [5].

Здійснювалася заборона польських написів. На початку лютого 1913 року у Мінську поліція звернулася до всіх хазяїнів ресторанів, кондитерських і т. ин. підприємств з вимаганням зняти вивіски й плакати, писані польською мовою, поховати коробки, серветки і навіть меню з польськими написами. При цьому поліція заявила, що дозволяє написи французькою, німецькою, англійською та всіма іншими мовами, за винятком польської. Подаючи цю звістку, польські газети називають діяльність міської поліції

незакономірною і посилаються на Височайше затвержену постанову комітети міністрів 1 мая 1905 року [6].

Продовжувалася далі польсько-литовська боротьба. У віденському окружному суді на початку лютого 1913 року розглянуто справу, що являється дуже характерною для польсько-литовських національних відносин.

Коли за останній час в костьолах для католиків-литовців стали ксьондзи правити де-які церковні служби литовською мовою, то ворожнеча поляків до литовців сильно зроста. Торік у містечку Гедройцях, в костьолі, було призначено додаткову службу литовською мовою для литовців, чисельність яких у гедройцькім повіті досить велика. Окрім литовців на цю службу до костьола прибули й поляки. Правив службу приїзжий ксьондз-литовець.

Скоро тільки почали співати на литовській мові церковних пісень, як серед поляків почувся гомін, а потім тих самих пісень почали вони співати польською мовою. Співали таким побільшеним голосом, щоб заглушити литовські співи. Коли ксьондз почав їх умовляти, то поляки закричали: „Ти не наш ксьонд! Не хочемо тебе й слу хати. Іди собі туди, звідки прийшов!”

Коли литовці-католики хотіли нести балдахин, то до них підскочили поляки і одпихаючи литовців од балдахина, зчинили такий галас, що довелося звер датися до поліції.

До відповідальности притягнуто було 17 поляків. Повітовий суд, 9 з них виправдав, чотирьох присудив під арешт на 7 день кожного, а 4 привідців – під арешт на 2 місяці і три тиждні кожного.

Засуджені перенесли справу до Віденського окружного суду, який і розглянув її 23 минулого січня. Двом з засуджених суд кару трохи зменшив, а решті затвердив присуд повітового судді [7].

Перемога поляків відбулася 12 (25) лютого на з'їзді делегатів т-ва «Польської культури», що відбувся у Варшаві, єврейська течія лишилася в меншості. Загальне

зібрання делегатів ухвалило приймати в члени товариства тільки поляків без різниці віри і походження. Проведення в життя цієї постанови, на думку делегатів, повинно неминуче підняти рівень культури польського народу в тісному зв'язку з націоналізацією польських великих міст [8].

Тоді ж розглянуто «Антисемітизм серед поляків і урядові сфери». Генерал-губернатор варшавський Скалон запитав губернаторів царства польського про розвиток антисемітизму серед поляків та про польський бойкот євреїв. Губернаторі послали доклади, в яких здебільшого пишуть, що бойкот цей заснований виключно на економічному ґрунті і не переходить за межі законності. Один губернатор висловлює думку, що сучасне захоплення поляків протиеврейською боротьбою при звичайнім нахилі поляків до політикоманії, можна нажати навіть за дуже бажане з'явище, маючи на увазі балканську війну й російсько-австрійські стосунки. Антисемітизм одтягує деякі польські групи од „праздних политических мыслей“.

Взагалі, всі губернатори тої думки, що в них є повна змога вжити потрібних для заспокоєння заходів у тому разі, коли б бойкот набув небезпечного для людности характеру.

Адміністрація не повинна втручатися поки що до цієї боротьби і тільки мусить стежити з боку за ходом цього руху, що має характер всенароднього антисемітизму“ [8].

Закриття «Т-ва польської культури» відбулося в середині лютого. Під-час найгострішої боротьби між двома течіями в Т-ві польської культури надійшла звістка, що Т-во закривається з наказу адміністрації. Звістка ця однаково тяжко вразила як поступовців поляків так і консерваторів та клерикалів.

„Т-во польської культури“ засновано 1906 року. Воно мало тисячі членів, що своїми внесками бажали допомогти освіті середніх та нижчих шарів польської людности.

Т-во мало на увазі чисто культурно-просвітні цілі і після „Матиці“, котру також закрила адміністрація, воно було найзаможнішим та мало найбільше членів. Ще недавно Т-во викликало до себе велику неприязнь з боку польських клерикалів, консерваторів і

націоналістів. Боротьба духовенства з цим т-вом доходила до отвертого переслідування з костольного амвону членів і прихильників цеї я безбожної" інституції, а консерватори та націоналіети в полемичному захваті не визнавали за цим т-вом навіть права на національну працю.

Т-во було майже єдиним притулком для культурних діячів лівого напрямку, радикальних переконань. В його численних провінціальних одділах велася довго мирна поступова, безпартійна робота.

Загальні обставини сучасного польського життя відбилися й на т-ві, внесли до нього боротьбу між „лівими" і „буржуазією", між прогресистами і поступовими антисемітами. Роспад т-ва був неминучий. Але ще цього не сталося, як т во упало од сторонньої сили [9].

Повідомлено про «Смерть польського історика» 15 (28) березня. У Польщі помер на 68 році свого життя письменник та історик Валерій Пржиборовський, що писав під псевдонімом Суліма.

Він видав чотирі томи своєї праці: „Історія двох років“ (про повстання 1861 – 1863 pp.), „Історію Польщі з 1772 р.“ та „Історію Польщі“.

Після сербо-болгарської війни Пржиборовський почав видавати газету „Chwila“, де проповідував угодову польську політику, „реальну“. Заклик цей не знайшов тоді серед польського громадянства прихильників і газета не мала успіху [10].

Описано литовсько-польські відносини 16 (29) березня. В Римі вийшла недавно брошура італійською мовою видана литовцями-католиками «Положення литовців-католиків у виленській єпархії і надужиття панпольонізму». Згадану брошуру написало скільки литовських римо-католицьких священиків віденської єпархії. Вони наглядно і подробніше описують ті страшні переслідування, на які виставлені литовці-католики з боку поляків [11].

Серед поляків теж були свої негаразди. Справа про сутичку між поляками-католиками і маріавитами, що саме тепер в середині березня розбірав варшав. суд, викликала великий

інтерес серед польського громадянства. На суді виявилось, що секта маріавитів займає уже тепер визначне місце в країні. Вона має 52 костьоли, 126 каплиць, 53 духовних доми, 49 фребелевських шкіл, 29 початкових шкіл, багато бібліотек, читалень і 2 газети [11].

В «Одеських Новостях» за 17 березня надруковано цікаву статтю д.Н.Дубровського – «Польський антисемітизм и польсько-русские отношения».

«Польський антисемітизм повинен так чи інакше вплинути на польсько-російські відносини. – пише д.Дубровський. Та сама російська інтелігенція. Що перед цим не тільки не дозволяла собі й іншим сказати навіть слова осуду проти поляків, тепер не жалує самих «різких упреков и самых обидных насмешек». Зміни в польсько-російських відносинах вже сталися і то під впливом польського юдофобство, що так нас здивувало своєю раптовою появою, і без жалю зруйнувало нашу віру в «польський дух рівноправности і волі».

Та ці зміни давно вже зробились би глибокими і з'ясованими, коли б російське громадянство і російська преса вмiли дивитись на речі реально...

Необхідно раз на завше радикально одмовитися од сентименталізму, яким так визначається російська політична думка, коли вона торкається польського питання. Необхідно підходить до польсько-російських відносин не з погляду полонофільства, або якоїсь фантазійної «польсько-російської дружби», а з погляду інтересів польської і російської демократії, з погляду загальнолюдських ідеалів добра і зла...

Раніше ми не розуміли, що так звані поступові групи польського громадянства дуже часто не тільки нічим не одріжняються од польських національних демократів, а навіть йдуть далі в своїх шовіністичних домаганнях...

Після всього того, що ми чуєм про польський антисемітизм, після того, що роблять прогресивні польські антисеміти, цілком ясно, що докоряючи російським офіціальним сферам за їхні централістичні тенденції і домагаючись автономного ладу в Росії та проповідуючи навіть федеративні ідеї. Поляки думають тільки про себе, навіть в думці не маючи охоти провадити всі ті ідеї в життя в себе вдома...

Скарги польських прогресистів і націоналістів на русификаторів і германізаторів турбувати нас вже не можуть, бо не може нікого непокоїть логіка, що проказує: «коли якраду я – то добре, коли крадуть в мене – то погано»... [12].

На ґрунті польсько-жидівської боротьби склалися, будувалися і фінансові відносини. Харківський та бесарабський „Поземельні банки“ клопочуться в березні про дозвіл їм одкрити операції у Варшаві. Досі „руским“ банкам не дозволяли одкривати відділів у Царстві Польському. Тепер же згадані банки сподіваються добути дозвіл, зважаючи на те, що місцеві польські банки не дають кредиту жидам, яких тут є дуже багато [13].

Оглянемо питання відносин поляків з литовцями та євреями в статтях за 4 (17) квітня.

Польсько-литовські відносини. Польська аристократія знов почала доносити вищим сферам на литовський національний рух, називаючи соціал-революційним, себ-то небезпечним для держави. Петербурзькі литовці довідалися, що посла Державної Ради й Думи, а також архієпископ Ключинський ходили до міністра внутрішніх справ та інших впливових особ в справі по збавленого парафії ксьондза Гінтовта: запевняли уряд, що кс. Гінтовт переслідував не литовців, а соціалістичну пропаганду в Литві. Вони запевняли уряд, що в Литві уряд може вірити тільки польським поміщикам, а литовська голота вся перейнята соціалістичними ідеями. Коли уряд не буде переслідувати литовського руху, а навпаки—допомагатиме йому, то урядові скоро доведеться пожалкувати про це, бо під захистком литовського імени ховається соціалізм.“

Редакція „Viltis'a" запевняє, що має цілий список особ, котрі старалися представити петербурзьким чиновникам литовський рух, як соціалістичний [14].

Польсько-жидівська боротьба. Цими днями у Петербурзі відомий професор Бодуен-де-Куртене прочитав лекцію, присвячену польсько жидівській боротьбі. На лекції було сила поляків та жидів Лектор заявив: „Хоч я й поляк, але під грабіжницькими лозунгами, навіть коли вони виходять од поляків, не підпишуся!“ Останні часи Польща жила ніби в пропасниці. Розпущеність революційна змінилася реакційною. Польща країна з великодержавними споминами. Тут скупчилося багато іредентистської енергії, що

вирвалася на лінію найменшого опору. Сучасні провідники Польщі хотили б сполонізувати всіх инородців, що живуть в країні. Цікаво, що найбільше таких провідників постачають так звані неослависти. Тепер у Варшаві можна почути, що то жиди навмисне робили революцію, щоб самим коло неї пожитися, а Польщу довести до четвертого розділу.

Лектор напав польських ендеків з п. Дмовським на чолі, а також і жи дів націоналістиз з табору Жаботинського. Од бойкоту постраждають обидва народи. Вже й тепер є ознаки морального й розумового занепаду Польщі. Полагодити питання це, на думку лектора, можна тільки утворивши вільні умови вільного самовизначення як окремої людини, так і всього народу [14].

Звичайно, й надалі в квітні 1913 року відбувалася активна політична боротьба серед поляків. У Варшаві „опозиція Р. Р. S.“ поширила відозву, в якій одмежовується як од партії, що перейнялася соціал-демократичними поглядами, так і од повстансько-боевої фракції. Відозва ця свідчить про дальший занепад колись могутньої партії „Р. Р. S.“ [15].

Мистецтво і шовінізм теж активно були пов'язані. Рада варшавської філармонії на початку квітня 1913 року в листі до редакції заявила, що „оркестр філармонії, складаючись з людей, котрі присвятили себе музиці й мистецтву, стоїть по за межами шовіністичних спокус" та що „мистецтво не може коритися бїж чим подїям".

Лист цей викликало нарікання польських шовіністів на раду філармонії за її байдужість до артистів-жидів і за те, що на чолі оркестру стоїть теж жид Здіслав Бірнбаум [15].

Активно в суспільстві обговорювалося питання польської автономії. Так було й в квітні 1907 року. Проект польської автономії, поданий „колом" до Думи, особливого ентузіязму серед поступової російської преси не викликав і се дало, між нашим, „Dzien. Kijow – му" зробити закид усій російській пресі, за виїмком „найбільш дозрілої" „Руси", в негрихильности до польської справи. Мов би для того, щоб виправдати себе од цих докорів, московські „Русское Слово" і „Русскія Ведомости" в один день обізвались про

польську автономію, поспішаючи заявити свої до неї симпатії. „Русское Слово" запевняє, що поляки не переслідують ніяких сепаратистичних цілей:

тепер не може бути й мови про яке-небудь відділення Польщі, про порушення єдності імперії і т. п. політичних страховища. Стаття 2 законопроекта цілком ясно і недвозначно каже, що „Царство Польське", складаючи нероздільну частину російської держави, у внутрішніх своїх справах підлягає особливим установам на підставі осібного законодавства.

Аналізуючи проект „кола", газета приходить до висновку, що сейм, з усіма його уповноваженнями, які єсть у проекті буде виявляти з себе тільки щось трохи більше, ніж теперішнє земство, хіба тільки поширене на кілька губерній.

Д-ій С.Котляревський у „Русских Ведомостях" не менш щиро заходиться боронити проект польської автономії од усяких закидів у сепаратизмі і т. д. Обговоривши всі можливі закиди, які можна зробити проектові, д. Котляревський кінчає:

всі зазначені закиди, викликані перш за все щирим співчуттям до справи автономії Польщі і бажанням поставити її на реальний ґрунт, не повинні закривати сильних боків законопроекта; їх досить багато, щоб примусити і народне заступництво і російське громадянство віднестись до законопроекта з відповідною увагою. Треба тільки, щоб обміркована його і взагалі порішення польського питання не було поставлене на хиткий шлях змагання двох сторін, з яких одна бажає якомога більше здобути, а друга якомога менше поступитись чим-небудь, треба, щоб воно велося з твердим наміром: примирити загально-державні інтереси Росії і дійсні потреби польського народу. Тільки таке відношення личило б цьому великому актові, який одкриває собою нову добу не тільки в російській, але і в загальноєвропейській історії.

Все це дуже гарно і симпатично: і благородна апологія „Рус. Слова" од обвинувачення проекту польської автономії в сепаратизмі, і лицарське відношення до неї д. Котляревського; ми тільки бажали б, щоб разом з загально-державними інтересами та інтересами польського народу згадувались би й інтереси третього зацікавленого в сій

справі – українського народу, звязаного тисячами ниток з польською справою; до того ж – не секрет, що автономії домагаються й українці та інші народи Росії: правда, вони поводяться занадто скромно й тихо, —мабуть, закиди в сепаратизмі бентежать їх далеко сильніше, ніж поляків, та тільки ж це не дає підстави поділяти нації на „дозрілі" й „недозрілі"; підстави для задоволення пекучих потреб усіх націй, які домагаються автономії, повинні бути однакові [16].

Завжди були в центрі уваги й польсько-білоруські відносини. На початку травня 1913 року серед частини польського громадянства, що гуртується навколо часопису «Tydzien», помічається бажання завести в північно-західному краю між поляками і білорусами кращі, нормальніші, ніж досі, відносини.

«Tydzien» радить остаточно зріктися шкідливої утопії – домагання культурної гегемонії поляків над білорусько-литовською людністю краю. Національно-демократичний орден хрестоносців зовсім покалічив польсько-литовські відносини, а тепер працює над скаліченням відносин між поляками і білорусами. Завдання польської інтелігенції в Білій Русі – зближення з народними верствами, з демократією краю, до якої треба підходити лояльно і чесно, без полонізаторських замірів. Культурна перевага повинна підказати полякові, що його сусіді-білорусові треба дати букваря на його рідній, доступній мові, а не підсовувати йому польську мову там, де це призводить до боротьби і всяких непорозумінь. А проте клерикальна і націоналістична польська печать веде завзяту кампанію проти допущення білоруської мови в церковній службі поруч з польською мовою. Аргумент цих діячів один: вони захищають католицький костюм од русифікації, бо білоруська мова – це етап до обрусіння. Аргумент нікчемний. Боротьба ж проти прав демократії – народа безцільна [17].

Здійснювалася й кара за „польський герб". У Вершові 9 (22) травня посажено на місяць під арешт одну господиню, котра стіну свого будинку прикрасила малюнком, що нагадував собою бувший державний герб Польщі [18].

Проходив конкурс на надгробок Б.Прусові. Т-во польських письменників і журналістів 8 (21) травня оповістило конкурс проектів надгробку на могилі Б. Пруса. Премія – 300 руб. [18]

Цікавою була тема «Польська мова і вивіски». В Мінському 27 травня (9 червня) поліція вимагала од торгових фірм щоб вони не чепляли вивісок, писаних польською мовою. Тепер ці фірми звернулися в цій справі з скаргою до сенату на тій підставі, що: 1) присвоєння поліцією собі права цензурувати звичайні вивіски, котрі по § 56 карного закону і по постанові сенату за № 16 1878 р., можна чепляти без попереднього дозволу, є надужиттям влади, і що 2) заборону вживати польську мову, а також всякі обмеження в цім напрямку скасовано законом 1 мая 1905 року.

Всякі „підписки“, яких поліція взімку вимагала од властителів ресторанів та кондитерів, щоб скрізь винищити польську мову, очевидно, перестали лякати тих властителів. Ні одна з тих фірм польських вивісок не зняла, а нові польські вивіски появилися ще на скільких інших Мінських торговельних фірмах [19].

Надзвичайно важливою в 1913 році була тема «Поляки на Холмщині».

З відомостей, опублікованих в польських газетах, видно, що з осені 1909 року до останнього часу з польських рук перейшло до селянського банку на Холмщині 53 маєтки, всього 45.000 моргів, куплених банком за 7.000.000 карб. А що банк перепродує ці землі „руському населенію“, то таку продаж польських земель банкові польська преса вважає за зраду польським інтересам. Це добровільне втікання з Холмщини, з польського погляду, заслуговує на публічну догану [20].

«Польсько-жидівські відносини» мали величезний вплив на всі сторони життя сусіпільства в Польщі. В четверг, 6 червня, у Варшаві відбувся день білої квітки на користь жидівського товариства „Бріюс" за допомоги сухотним. Ніхто з поляків не брав квіток, а коли де хто необачний і купував, то, довідавшись, що гроші ці йдуть на користь жидівського товариства, викидав квітку, щоб свої ж знайомі, сусіди-поляки, не бачили,

що він, купивши квітку, допоміг цим жидівському товариству, яке пеклується про сухотників [21].

Досі у поляків було тільки одно «вічне» непорозуміння – польсько-українське, а тепер утворюється й друге – польсько-жидівське. Бо трудно допустити, щоб жиди скоро забули всі ті кривди, яких заподіяли їм поляки своїм бойкотом. Чи матимуть поляки яку користь од бойкоту, ще невідомо, а ворогів собі вже нажили.

Взагалі полякам-бойкотистам і не бойкотистам в останні часи не повезло. Польське коло «розпрощалось» з російським поступовим громадянством, а бойкотисти незабаром розпрощаються з своїми теперішніми друзями – російськими націоналістами.

Урядові російські кола певно так само щось мають на меті, бо генерал Скалон вже „порадив” польським ксендзам не дуже то захоплюватись жидівським бойкотом, а з Петербургу надійшло до варшавської прокуратури запитання про судові справи, які виникли на ґрунті бойкоту. Знов же, Коковцев не затвердив постанови варшавського кредитового товариства про заведення для жидів процентної норми в городському позичковому товаристві.

Це може викликати загальний протест, хоча намір прем'єра Коковцева скасувати в Польщі кодекс Наполеона й завести загально-імперські закони, ніякого протести ще не викликав. Може ніколи за бойкотом, бо все ж деякі польські юристи підняли голос в оборону кодекси [22].

Надзвичайно цікавими є дані про польську пресу станом на 3 (16) серпня 1913 року. З „Газетного Мира” довідуємося про скільки інтересних статистичних даних про польську періодичну пресу в Росії.

З загального числа 2.200 періодичних видань на 33 мовах, які виходять в 246 містах російської держави, поважний процент (10 проц.) падає на польські газети і журнали.

Є їх усіх 250, не лічучи біля 75 і додаткових газет, які видаються при і під іншими назвами, а також нелегальних видавництв. Цілком зрозуміло, що найбільша кількість періодичних видань приходить на Варшаву, де в їх 180. Другим містом по кількості

видань є Лодзь, яка має 8 періодичних видавництв. Далі йдуть: Вроцлавець, де видається 7 ріжного і змісту газет і журналів, Ченстохов і Люблін мають по 6, Кельце – 4, Плоцьк і Сосновці—по 3, Каліш, Петроків і Сандомир – по 2, Грубешів, Гірна Домброва, Пабіанці, Лович, Ломжа, Пултуск, Бихава, Остров, Радом, Сувалки і Седлец по 1.

На Литві польська преса концентрується у Вільні, де виходить 11 польських газет і журналів ріжного змісту і одна газета тільки в Білостоці, як орган для цілої гродненської губернії.

З російських міст виходить в Петербурзі 4, при чім один часопис видається частиною попольськи, а частиною по-російськи. В Москві виходить 1 польська газета.

На Україні виходить 3 польських часописи у Києві, не лічучи кількох додаткових при них. В Одесі виходить одна газета.

В названих вище 29 містах тільки в 12 газети виходять щоденно, а іменно; в Варшаві – 10, Лодзі – 4, Вроцлавці – 1, Ченстохові – 3, Любліні – 2, Кельцах – 1, Сосновицях – 2, Калішу – 1, Радомі – 1, Вільні – 2, Петербурзі – 1 і в Києві – 2. Разом щоденних видань польських у Росії налічується 30.

Коли поділити польські видання по змісту, то найбільше їх припадає на загальний, переважно політично-громадсько-літературний. Є їх разом – 104.

Слідуюче місце по кількості займають часописи релігійного змісту, яких є коло 30. З спеціальних польських і видань найбільше число медичних, фармацевтичних і ветеринарних. Видають їх разом 19. Не гірше становище показують хліборобські видання разом з присвяченими лісництву, риболовству і мисловству. Цей одділ налічує 17 органів. Трохи менше видань (14) присвячено торгівлі і промислу. Таку ж кількість польських видань присвячено кооперації, а також усяким іншим професіям.

Польське мистецтво, театр і музика мають вже тільки 10 власних органів, а спорт разом з авіатиною і автомобільством – 9.

Для дітей виходить 5 видань, а відділи педагогічних видань, гумористичних і сатиричних мають тільки 4 органи.

Ще меншу кількість (3) мають такі групи видань: 1) Правничих і економічних, 2) присвячених модам, 3) і друкарській і книгарській справам і 4) бібліографії.

На останньому місці стоять філософські і одне есперантське видання. Ю.Б. [23].

Об'ємною та дуже інформативною була стаття 20 жовтня (2 листопада) 1913 року Юрія Б. «Поляки у Києві».

Число 21 «Tygodnika Ilustrowanego» редакція присвятила Києву в зв'язку з цьогорічною всеросійською виставкою у Києві. Це число „Т. І.“ дає чимало цікавого матеріалу до пізнання польського життя у Києві та відношення поляків до українського народу. В статті «Zemianstwo polskie na Rus» зазначається той факт, що велика земельна власність, якою володіють на Україні поляки, стоїть міцно, а культура сільського господарства може конкурувати з Заходом, бо розвивається дуже гарно. Від року 1905, коли скасовано закон, який не дозволяв полякам набувати у власність землю, вони почали гарячково купувати маєтки. Так на Волині дрібні фільварки, які переходили з одних польських рук до других недавно попали до одного польського магната. Польські землевласники для забезпечення своїх служщих по економіях поляків почали закладати емеритальні каси, або яким іншим способом допомагають їм.

Не так давно двоє великих землевласників на Поділлі пожертвували біля півмільйона на цю саму ціль. В останні часи, коли громадська робота стала зазнавати менш перешкод при багатьох дворах почали закладати школи і лікарні, за які найбільше взяли поляки. Великі жертви польських землевласників на Україні ніколи не переставали йти на польські потреби, варшавські наукові і громадські польські інституції чимало одержують усяких жертв з рук польських землевласників на Україні. Автор вище зазначеної статті жалкує, що роблять це тільки одиниці, польський же загальний просяк своїми дрібними інтересами, через що він кличе: „Хто спить, просніться і станьте свідомими своїх великих обов'язків, виконання яких сподівається від нас наш народ" (польський Ю.Б). Закінчується ця стаття словами: «Боролись ми захищаючи ті землі здавна, боремось і захищаємось і тепер, але іншою зброєю. Боротьба та однаково тяжка, а може ще й тяжча,

як коли... Одначе ми почерпуємо певність з досвіду, що любов, живе продовження традиції, енергія – то такі вартости, котрі можуть забезпечити перемогу».

Далі ми знаходимо статті, які торкаються самого міста Київ і життя поляків у нім. «В київських вражіннях» міститься розмова з одним промисловцем, власником фабрики у Києві, який подав кілька цікавих думок, що до економічного київського життя. На його думку Київ живе коштом Одеси. Своім географічним положенням він став центром південно-західної Росії і через те промислові капітали все більше звертають на нього свою увагу. Виростає більш фабрик, концентрується людська енергія. Участь росіян не велика, їхній промисель не може витримати конкуренції; торгівля також не в їх руках, що можна побачити, поживши навіть недовгий час у Києві. Зате польська торгівля у Києві займає досить поважне місце і може мати ще більшу вагу, бо для польського ремесника і купця тут є широке поле для діяльності. Здавалося б, що все у Києві повинно йти широким шляхом. Коли ви пройдете по Хрещатику, то побачите, як там усе тісниться і платять великі суми за помешкання. Купець на купця лізе, гарні вивіски, світляні ефекти, словом, розмах, життя, інтереси. Але тільки повернеш в бічну вулицю, як тут вже тиша, мертвота, апатія. Таке скупчення в однім місці не нормальне і шкідливе. Карбованця роздобути у Києві легко, але він не має культурної вартости для поляків, бо вони не беруть участі в утворенню великого оборотного капіталу, який відходить від їх цілей, і прийде час коли поляки це зрозуміють, але буде вже пізно. Але поляки могли би відіграти більш значну роль «бо тут ми – каже польський фабрикант – спіраємось на землі, на якій почуваємо себе як вдома, а то річ важна. Треба тільки, щоб зрозуміли, яку ми можемо тут відігравати поважну роль. Хоч в нас бракує людей, але приємно дивитись на молодих людей, які працюють з енергією і йдуть до самодіяльної праці. Треба тільки, щоб в Царстві Польськім почали серйозно про це думати. Добре було б як би поляки взяли більшу участь у виставці, довідатись при такій нагоді про грунт і побачити, що тут можна зробити, а то скоро вже буде пізно».

В Києві існує хліборобське товариство, яке складається як з росіян, так і з поляків; члени-росіяне мало дбають про своє господарство, поляки ж являються живою частиною цього т-ва, як здавна зв'язані з київською землею і близькі їй, а тому потрапили взяти рішучу перевагу в справах товариства. Діяльність т-ва стала поширюватись в останні три роки, розбиваючись на різні відділи, котрі кожний в свпму напрямку поліпшує переважно польські господарства, «які для усіх справ, зв'язаних з нашою (польською Ю. Б.) культурою на цих «krzesacsh», будують сильну підставу. Можна сказати, що так само, як в Царстві Польськiм, вони справдили протягом останніх кількох літ надію, яку на них поклали. Такий розвій хліборобства, як тут, так і там, при великій комунікації, не об'єднаній адміністрації, без міцної торгової організації, може вважатися за правдивий тріумф остатнього польського покоління. Двох тільки річей треба бажати! Щоб молоде покоління землевласників, яке стає зараз до роботи провадило ту справу далі з таким же запалом і успіхом, а потім, щоб слідом за хліборобством пішли інші ділянки праці, щоб в недалекій будучині ті самі тріумфи освітили польську торгівлю і промисловість».

З наведеного добре видно, які мають ідеали польські землевласники на Україні. Коли серед польського суспільства на Україні і появляються одиниці, які хочуть йти слідом Антоновича і Рильського, то загал має іншу мету, – служити історичній Польщі. Проглядаючи списки великих жертв на варшавські культурні товариства і інституції ви далеко частіше здибаєте ім'я польського магната маєтки якого знаходяться на Україні, ніж жертви не то польських землевласників, але взагалі українських землевласників на культурні цілі українського народу.

По останнім відомостям Київ має 594.403 мешканців, з того числа прихопиться на католиків 48.301, або 8,13 проц. Як бачимо, число вже не дуже таке поважне, як його цілком навіть віднести до польської народности. Але київські поляки вважають себе за найбільш рухливий і культурний елемент, що навіть надає певне обличчя київському культурному і економічному життю. «Причина лежить може в тому, – говорить один з старших представників польської колонії, – що ми почуваємо себе все менше тільки

«nalotem», який може здути ворожій вітер без сліду. Ми як мешканці того краю, мусимо робити не вважаючи на перешкоди і переслідування, які зустрічаються нам. Ця річ тим більше приємна, бо молоде покоління не тільки це розуміє, але і працює з гарними результатами в тім напрямку». Громадська діяльність росте у Києві, появляються нові видавництва, добрі заміри переходять в дійсність, маючи гарну підтримку в жертвах польських магнатів. Розпочинається будова костьола св. Миколая під проводом Л.Янковського, заводиться католицька лікарня по ініціативі Михайла Петкевича. На чолі того руху стоїть «Dziennik Kijowski» той «niez-wykle» поважний krzesowy орган, який вже стільки років розвиває свою користну діяльність під керовництвом таких людей, як Яким Бартошевич, Володимир Грохольський, Едуард Рашковський і Станислав Зелінський».

Польське життя Київа концентрується в «Ogniwie» – товариство, яке користується популярністю серед київських поляків, впливаючи на них і об'єднуючи їх змагання і бажання.

В 1903 р. по ініціативі ксьондза Казимира Ставинського заложено «Римсько-католицьке добродійне т-во для м. Київа», яке того ж самого року мало вже 16 тисячний фонд. Т-во провадить в такому напрямку свою діяльність 1) Має бюро праці, яке розшукує роботу. За останній рік через т-во 761 чоловік получило роботу. 2) Притулок св. Ядвиги, яким користується пересічно 9 осіб що-денно. 3) Притулок для старих жінок на 16 душ. 4) Дім праці, де вчаться хлопчики від 8 до 16 літ на ремесників в числі 50 чоловік. 5) Три притулки для дітей, де буває щоденно до 160 дітей і дорослих людей. 6) Спеціальний відділ, де видають бідним дітям і людям Київа одежу. 7) Т-во висилає на село до багатих землевласників кволих дітей, де їх і отримують. 8) Т-во видає грошову запомогу бідним. Останнього року видано 6.397 р. для 550 осіб. Видає запомоги на свята дітям в притулках і в місті. Впоряжає ялинки і всякими іншими способами допомагає бідним мешканцям міста. «Товариство літніх колоній» налічує біля 150 членів. За останні

5 літ має що-річного доходу біля 5000 р., який одержується від вистав, забав і танців. За цих 5 літ 1606 дітей поправило своє здоров'я.

«Гурток польських жінок у Києві» існує вже шостий рік, налічуючи до 300 членів. Не дивлячись на невелику кількість членів т-во провадить енергійну діяльність. Існує тут кілька секцій: міська, селянська, самовиховання, педагогічна і економічна. Т-во утримує притулок для малих дітей, дбаючи про їх фізичний і моральний розвиток, а також для більших дівчат особливу залю, де вони дістають відповідну науку. Економічна секція під проводом М.Потоцької утримує дешеву їдальню і розшукує роботу. Міська секція дбає про відпочинок на літо для хворих жінок. Т-ву для цієї мети подарувала Марія Комаровська хутір на Волині під селом Велика Березна.

Крім цих товариств поляки у Києві мають ще кілька спортивних і гімнастичних. В виправах бере участь до 1.300 осіб. З усіх польських київських товариств гімнастичне налічує найбільше членів і найенергійніше провадить свою діяльність [24].

Розглянемо деякі події, процеси 1914 року.

Й надалі продовжувалася польсько-єврейська боротьба. Вибори у варшавському городському кредитовому товаристві закінчилось повною перемогою польського антисемітизму. Навіть по першій курії. Де євреїв-уповноважених було досі 60 чоловік, не пройшов ні один єврей. Таким чином у всьому кредитовому т-ві, що має біля 40 процентів членів євреїв – власників будинків, не буде ні одного єврея ні в складі служачих, ні в органах т-ва. На виборах було 220 поляків і 167 євреїв. Для того, щоб притягти до голосування всіх членів, польські антисеміти вжили надзвичайних заходів: агітували в пресі, організували кредит для тих членів, що не внесли ще членської вкладки чи були винні т-ву і, нарешті, по телеграфу викликали членів-поляків, що на той час не були у Варшаві. З-за кордону спеціально на вибори приїхали князь Четвертинський, граф Замойський і інші аристократи. Переказують, що поляки «Мойсеєва закона» од голосування утримались і це почасти допомогло цілковитій перемозі антисемітів [25].

Саме під час Великодніх свят 1914 року померло двоє визначних представників польського громадянства: відомий, найперший може сучасний польський художник Юзеф Хелмонський і магнат граф Володимир Браницький. Обидва прихильно ставились до українського народу.

Хелмонський був маляром наших степів і може більше єсть його картин з української природи і з українського життя, як з польського. Його чудові побутові сцени, величаві образи степів відомі в цілому артистичному світі. Він брав на виставках найвищі нагороди. В Парижі взяв *grand prix d'honneur* і потім виставляв часто «Hors concours». Хто тільки ближче знав покійного графа Вл.А.Браницького, поважав цю гостинну, паросту людину. Великий пан, не так з роду – як з багатства (він в самій Україні мав коло 56 тисяч десятин), він багато витрачав коштів на благодійні справи. Був він українофілом з молодих літ до смерті. Любив говорити по-українському не тільки з селянами (в Ставищах).

На рауті в дворянському домі підчас Височайшого пробування, він при П.Столипінові звернувся по українському до одного українця і голосно з ним вів розмову.

Таких людей як граф Браницький і Хелмонський не торкнулася була погана і навісна пропаганда польських націоналістів. Вони належали до тих, поляків, що любили Україну і бачили в ній свою материзну, як Богдан Залевський. К.М. [26].

Діяли проти проти поляків в різних органах на різних теренах. Надзвичайне повітове земське зібрання 17 квітня (30 квітня) в Таращі зробило постанову, по якій поляки не мають права брати участі в виборах губернських гласних. Київський губернатор цю постанову опротестував і апитав земську управу, якими мотивами керувалось зібрання усуюючи поляків-земців од участі в виборах [27].

Існувала «справа польської партії соціалістів». В кінці квітня 1914 року у варшавській судовій палаті під председательством Базилевського почали розглядати справу 82-х підсудних, яких обвинувачують за належність до домбровської й ченстонховської окружних організацій польської партії соціалістів. Виникла ця справа ще в 1905 році,

більшість же арештів зроблено в 1909 році. До суду потягнуто було 147 душ, з них втекло 54. Вмерло під час слідства 8. По трьох же справу припинено, бо їх раніше на інших процесах приговорено до довгострочної каторги. В числі підсудних – директор раковського заводу Суржицький, письменниця М.Гліксон. 2 лікарі, 2 інженери, 2 техніки, 8 служачих на залізниці, 1 шинкар, 4 селян, останні робітники. В числі підсудних і відомий провокатор Сукелік. Підсудних обвинувачують не тільки за незалежність до партії, а ще й за участь в 26 терористичних актах. Свідків викликано 240 душ [28].

Активно розвивалися в середині 1914 року польські кооперативи. З'їзд союзу споживчих товариств у Польщі зібрав багацько делегатів. Він одкрився у Варшаві в новому власному будинкові, що містить в собі центральні установи союзу і центральний склад споживчих товариств. Через це з'їзд має почасти урочистий характер.

Союз в минулому (1913) році об'єднував 274 товариства з 40 тисячами членів, з паєвим капіталом біля 6-ти мільйонів карбованців.

Центральний склад союзу обслуговує 259 товариств. Союз продав за минулий рік краму на 7 мільйонів карбованців [29].

Звичайно, головною складовою взаємовідносин була тема «Великоруський націоналізм і Польща», 4 (17) липня 1914 року.

Голосування Державної Ради в справі думського законопроекта про самоуправління в Польщі наробило чимало клопоту запобігливому польському «колові», викликавши в Польщі хвилю незадоволення тактикою кола. Реакційність правих членів державної Ради справила велике і переважно гнітюче вражіння на польське громадянство. Більшість газет ставиться скептично до чуток про те, що немов би уряд має намір підчас літніх вакацій провести законопроект по статті 87-ій. Газети польські вказують, що Горемікин обороняв проект дуже невдало і по суті нічого не говорив. Обмежившись загальним формальним міркуваннями. «Кур. Варш.» говорить: «Перемогла реакція не тільки політична, але й культурна. Абсурд став фактом». Бойкотистська (протиєврейська) газета

«Dwa grosze» записала в число тих, хто повалив законопроект, крім російської бюрократії ще й «євреїв і німців, ворогів розвитку польської самодіяльності». Де які газети, ще не втративши віри в своїх депутатів, домагаються, щоб коло голосно заявило в Державній Думі про почуття, які хвилюють тепер польське громадянство. «Gonies» вказує, що провал законопроекта стався через хибну політику народової демократії [30].

Зразком неприхильного відношення російського дворянства не тільки до поляків взагалі, а навіть і до польської шляхти з'окрема може бути відношення комісії по справах західних губерній при раді об'єднаного дворянства. Комісія ця тепер працює під проводом князя Н.Урусова над законопроектом про поширення виборчого принципу на губернських і повітових маршалків у західних губерніях.

Як відомо, тепер в Південно-Західньому і Північно-Західньому краю маршалків призначає міністерство внутрішніх справ. Об'єднане російське дворянство хоче клопотатись перед Радою міністрів, щоб цей лад було скасовано і дворянство західних губерній було зрівняно в правах з російським дворянством. Але в той же час об'єднана дворянська організація хоче зробити де які обмеження спеціально для польського дворянства, бо боїться, що на виборах пройде у маршалки багацько поляків і таким чином це допоможе зміцненню польської культури в краю.

Комісія ухвалила дати «виборче право» й полякам дворянам, але з умовою щоб «адміністративні права і обов'язки цих маршалків дворянства було значно обмежено порівнюючи з правами дворянських маршалків в центральних губерніях» [30].

В «Статистичному річникові Польського королівства» (за 1914 рік) подано відомости про економічні відносини між російською Польщею і центральними губерніями Імперії. На одного жителя Польщі в 1911 році прямих податків припадало 6 карб. 65 коп., (цифра не точна (погано прописано) – Авт. Г.К.), а в імперії – 1 карб. 46 коп. Так званих «косвених податків» податків на одного жителя Польщі припадало в 1911 році 10 карб. 46 коп., а в Імперії – 4 карб. 90 коп.

Десятину землі в Європейській Росії обкладено податком в 6 коп. а в Польщі – в 89 коп. (в 15 разів більше). Городське нерухоме майно обкладено 10 процентним податком, а в Імперії 6 процентним.

Отже, видно, як багацько бере центр імперії в Польщі. Продуктивних же державних видатків (по міністерству доріг, народної освіти, торгу, тощо) в Польщі припадає на одного жителя 2 карб. 46 коп., тоді як взагалі в Європейській Росії – 4 карб. 11 коп. Оттака доля всяких «окраїн» – платити в державну казну більше ніж платить «народ-пан», а одержувати менше [30].

Також в цьому номері топ-темою було й «Польське землеволодіння».

Як відомо націоналістична польська преса веде агітацію проти продажу польських земель не-полякам. Коли ж якийсь шляхтич «користи ради» все ж таки продасть свій маєток не-полякові, тоді польська преса оголошує йому щось подібне до анахеми. Тепер гродненський і віленський губернатори видали обов'язкові постанови печатно агітувати проти продажу польської землі маєтків селянському банкові, а також оголошувати в пресі прізвища тих, що продають. Всякий своїх засобів уживає [30].

Повертаючись в 1913 рік. 11 апріля (24 квітня) 1913 подано цікаву статту «Німець про поляків в Галичині». З Берліна 10 квітня ландтаг ухвалив законопроект про зміцнення германського елемента в східній Пруссії і Познані, для чого потрібен кредит в 230 мільйонів марок. Дуже цікаву промову сказав незалежний консерватор Кардорф, який зазначив в промові лихе становище польських провінцій в той час, коли вони дістались німцям. Такої зруйнованої держави і державного ладу, як в Польщі, ніколи нігде не було.

Поляки – сказав промовець – ніколи не могли заснувати таку державу, як пруська. Тепер поляки – громадяне держави, яка все ще славиться волею і справедливістю.

Коли на це засміялись поляки, Кардорф вигукнув: „Порівняйте ваше становище в Пруссії з становищем поляків в Росії і Галичині. Воно різниться від останнього, як день від ночі. Діяльність поляків в Галичині – це тільки утиски проти українців. Трудно собі уявити, які утиски ведуть поляки там проти української мови [31].

Докладно описано А.Яриновичем «Польсько-єврейський конфлікт» 11 (24) вересня 1913 року. Пішла по газетах чутка, що в Петербург приїздила з Варшави польська депутація, яка клопоталася перед урядом, щоб обмежити процентною нормою участь євреїв у всіх приватних кредитових інституціях Варшави; депутація прохала, щоб число євреїв, учасників цих інституцій, було не більше 20 %, але уряд цього прохання не задовольнив. Таким чином польські фінансові діячі вернуться в Варшаву з порожніми руками, і з серцем повним ще більшого і гострішого роздратування проти конкурентів, яким хотіли було дошкулити при допомозі російського уряду. Цей факт – що поляки звертаються за допомогою до того, кого вони вважають своїм ворогом, за допомогою проти тих, хто повинен бути природним спілником поляків в справі здобування бажаних і нормальних умов громадського і політичного життя в Польщі, – цей факт хіба що найсвіжіший в ряді подібних йому, отже нічого незвичайного в йому нема. Але він ще раз показує до яких колосальних розмірів виріс польсько-єврейський конфлікт в Польщі і як загубило польське громадянство почуття такту та втратило межі розумного в своїй боротьбі з євреями. Вся консервативна Польща на чолі з народовими демократами, вся поступова на чолі з Немозвським та Свентоховським, навіть частина лівої (лозунг: „геть жидів з під прапора польського соціалізму“) захопилися бойкотом євреїв і бачуть тільки такі способи розв'язати єврейське питання: перше, щоб скасувати межу осілості для євреїв по всій Росії і цим розрідити гущину єврейського населення в Польщі; друге, щоб позаводити прямі й побочні обмеження в правах євреїв. До другого засобу треба віднести й прохання згаданої вище депутації.

Як бачимо величезна більшість польського громадянства спинилася на чисто егоїстичних засобах. Але не в тім лихо, що засоби ці егоїстичні, – егоїзм в політиці річ звичайна і потрібна; шкода тільки, що цій політиці бракує розуму і свідомости справжніх інтересів краю. Тепер про євреїв, як про економічних конкурентів полякам, вже говорити не можна, бо поруч виступає й конкуренція культурна. Довгий час поляки втішалися суцільною нацією Польщі: там жили тільки поляки та поляки Мойсеєвої віри. В надії на

те, що останні колись таки перевернуться на поляків чистих та всяку воду поженуть на млин польської культури, польське громадянство терпіло євреїв.

Але рано чи пізно такі надії повинні одурити, бо ще не було прикладу, щоб нація з певним культурним минулим та виразними ознаками своєї окремішності так легко піддавалася асиміляції. Тепер вся ненависть поляків обернулася на литовських зайдів, бо литваки принесли з собою в Польщу єврейську національну свідомість, а разом з тим і міцну та виразну організацію єврейських капіталів. В Литві почалося національне відродження євреїв, там мовою нації, літературною мовою оповістили й прийняли жаргон; там вперше здобули собі популярність видатні письменники, як Шолом Аш, Перець, Шолом Алейхем; і коли під впливом економічних та політичних обставин литваки посунули в Польщу, то євреї почали читати польських класиків не в оригіналі, а в перекладі на жаргон. В Польщі з'явилася нова призма, через яку переломлювалося світло вселюдської культури – єврейська до того часу була сама польська. З'явилось дві культури в Царстві Польським, повстало не економічне, а складне єврейське національне питання.

Польське громадянство вірить, ще як би скасувати межу єврейської осілості, то частина євреїв одійде з Царства Польського на схід, литвацький елемент ослабне і знов все буде гаразд в Польщі. Але помилка тут в тому, що поляки бачуть в литваках причину єврейського національного руху, тим часом як литваки дали тільки імпульс, який коли не од них, все одно повинен був прийти хоч з іншого боку, хоч зародитися в єврейським осередку Польщі. Тому і заходи поляків та їх надії на таке розвивання питання марні. Пора вже зрозуміти, що євреї, які живуть в Польщі з ХІУ століття, які брали близьку участь в історичному польському житті, але зберегли свою національність аж до цього часу, мають свої права в Польщі. Права російська преса давно вже порадила урядові не встрявати в польсько-єврейський конфлікт, основуючись на тому мудромому правилі, що коли двоє б'ються, третій може радіти, бо це йому на руку ковінька. І уряд, як бачимо, охоче видаючи всякі постанови про обмеження євреїв в правах по всій Росії, що до

Царства Польського утримується од цього і не слухає виразних прохань місцевої людности; поки в Польщі буде йти внутрішній заколот, поти уряд може не клопотатися польською справою, бо всі сили і енергія польського громадянства розбиваються об свою внутрішню польсько-єврейську суперечку.

І нічого дивного нема, що за останні часи відомий лозунг польського громадянства, який притягав до себе увагу всіх недержавних націй Росії і поступового громадянства, пригас, затушкувався і вже не викликає тої палкої прихильности російської інтелігенції, як колись; симпатії до пригнобленого, який сам показав виразні гнобительські тенденції, що не день то падають. І чим дужче розпалюватимуться пристрасти в Польщі, чим нерозбірніше буде польське громадянство в засобах боротьби з євреями, тим більше демонструватиме воно своє безсилля в цій боротьбі і тим далі одсуватиметься ідеал автономної Польщі. Поки поляки вимагатимуть автономії для себе, поки польське громадянство триматиметься думки, що Польща виключно для поляків, поти в єврях воно матиме не тільки конкурентів, але й ворогів такої автономної Польщі. А автономія потрібна краєві і здобути її можна тільки спільними силами всього населення Царства Польського, одностайним змаганням всіх теперешніх громадян цієї країни. Але вже тепер доводиться полякам признати права національної меншости, права євреїв, і внести відповідні поправки до програми тих партій, які тепер не поділяють ідеї й практики бойкоту. Полагоження конфлікту признанням за євреями прав як тепер в міському самоурядуванні, так і в будуччині в автономній Польщі в формі екстериторіальної автономії єврейської меншости, не знищить звичайно польсько-єврейської конкуренції, але ця конкуренція тільки піде на користь економічному становищу Польщі, чому доказ можна бачити і в сучасносте: конкуренція польської й єврейської буржуазії та капіталістів викликала економічний розцвіт Польщі та допомогла організації польських національних капіталів. Зате не може бути мови про національну ворожнечу при нормальних умовах конкуренції. А з самим фактом існування ще одної нації в Польщі все одно доведеться помирितись... [32].

РОЗДІЛ 3. ВІДРОДЖЕНА ПОЛЬЩА ТА ЇЇ СУСІДИ В 1917 – 1918 РОКАХ

Коротко повідомимо про процеси, події, явища, які відбувалися в відродженій Польщі в 1917 – 1918 роках, які висвітлювалися на сторінках газети «Нова Рада».

Відбувалося скасування бувших інституцій Царства польського. В Петрограді 15 квітня ліквідаційна нарада міністерства внутрішніх справ по справам евакуованого царства польського висловила за скасування його інституцій до 1-го жовтня, за винятком варшавського охоронного відділу та органів поліції, жандармерії та земської сторожі, котрі мають ліквідуватися до 1-го червня [1].

Звичайно, в польських часописах розповідалося також і про український народ, всю Україну. В кінці червня в першому числі польської часописі „Demokrata Polski”, який почав виходити у Києві уміщено статтю д. Урсина, в якій автор пише: „Ні один нарід на світі не пережив такої трагедії, яка випала на долю України, протягом більш ніж двохсот років. Бо ні одному народові не відмовляли так уперто й безоглядно в самій істоті його існування на світ – як Українцям. Не признавано їхньої мови, їхньої національності, не признавано їхньої окремої культури. Казали, що їх нема. Говорили про це не тільки канцелярії міністрів, губернаторів, та цензорів, не тільки широкі маси громадянства, але доказували це – навіть вчені, письменники, і не тільки російські, але й загіпнотизовані наукою та впливом російським вчені інших народів. Лише у одній Польщі споконвіку Русь-Україну вважали, як окремий нарід. Найкращі польські вчені, як і сіра польська юрба завше знали, почували й вірили, що Русь і Москва – це два цілком різні народи, різних культур, різної мови. Тому ми завше були найближчими та природними союзниками українського иароднього визволення”. В другому місці д. Урсин каже: „Що в Галичині, за останні роки, бувало й так, що серед партийних суперечок де-які поляки готові були стати з „москвофілами” разом аби лише звести ні-на-що окремість українську, або дати її в підозріння урядової, то не забуваймо, що це робили тільки „народові демократи” себто „вшех-поляки”, найбільш реакційна польська партія, завше

готова увійти в союз з кожним урядом, аби самій урядувати. Однак ця партія ніколи не представляла справжньої польської думки". Д. Урсин покликавшись на історію каже, що причини занепаду і Польщі і України однакові: сваволя панів, релігійні суперечки, та, врешті, продажна конфедерація у торговиці, яка піддала Польщу, Україну та Литву царському деспотизмові. І як колись ми разом згинули в одній причині, так зараз одночасно воскресаем також з одної причини". Про Царство Московське та його становище до забраних земель польських та українських, автор статті каже що, тес царство не визначалось ніколи культурним розвитком, стояло багато нижче від Новгороду, сусідського з Польщею та заходом і Петербурзько-Московська імперія бере першу культуру з конаючої республіки польської, як потім бере всі соки й багатства з пограбованих земель української, польської та литовської. „І от сьогодні інтелігентний росіянин стає раптом перед питанням, яке досі вважав лише за польську „інтригу". Україна хоче волі, хоче автономії, самостійності? Росіянин цього не може зрозуміти. Навіть найбільш чесний представник російської демократії. Він мріє що Україна, це та сама Росія, яка лише говорить трохи похахлацькі. Він жахається перед всякою автономією України, а що вже до політичної самостійності, то про це нема чого і говорити.

Про російське пригнічення українського народу д. Урсин, каже що це пригнічення цілком стерло з душі гнобителя докір, почуття та свідомість того гніту. Бо коли прусак душив поляка, то він знав чудесно, що робить, – але росіянин душив українця з дивовижною несвідомістю, доказом цьому може бути те що приборкання України настало перед народженням російської національної, свідомости, перед народженням російської культура, яка допіру стала багатіти і розвиватись на соках України. Далі автор говорить про те чудесне гасло російської революції „самоозначення" народів, яке мусить здійснитись якраз тепер, поки пал революції ще не вистиг, поки шовіністичні елементи і осії не встигли ще розпочати контр-революційної діяльності. Демократія російська повинна пам'ятати, що поки вона не продемонструє своїх сил та намірів у рішучій

реалізації своїх постулатів, вона не може вимагати довіря з боку демократії інших народів, які бажають іти з нею завше во ім'я волі та рівності. І хвилинка, яку зараз переживаємо, не повинна бути хвилиною занепаду духового, нарікань, чекань та відкладань – а мусить рішити твердо й спокійно питання національне.

Байдуже, що розпадеться, перетвориться у федерацію безобразно велика імперія, штучно звязана під нагаєм царизму – лишиться міцний духом нарід, який не загине, бо з того часу його осяє справжній народний патріотизм.

А Польща, Україна та Литва підуть кожна власного дорогою своїх великих призначень, хоч одкинуті в культурному розвитку на ціле довге століття, встануть до нового життя, забувши кривду і готові завше простягти руку визволеному з кайданів кріпацтва Російському Громадянству [2].

Відбувся арешт генерала Пілсудського. Зі Стокгольма 11 липня Агенством Вольфа було повідомлено, що бувшого бригадного командира легіонів Пілсудського арештовано у Варшаві з приводу того, що він з підробленим пашпортом перейшов границю.

Агенство Вольфа сповіщало, що під впливом революції в Росії в польській Державній Раді вчинилось розладдя між лівими партіями та більшістю ради: Пілсудський на чолі лівих партій заявив іншим представникам цих партій про свою постанову вийти із складу ради і намагався улаштувати в Польщі та Галичині окреме польське військо. Аген. Вольфа каже, що з арештом Пілсудського ці всі інтриги скінчились [3].

Але тепер нам зрозуміло, що все тільки починалося...

З Польщі повідомлено, що 1 вересня (сентября) Варшавська Державна Рада склала з себе свої обов'язки.

Російська буржуазна преса пояснювала це небажанням германського правительства передати Польщі Литву.

В дійсности ж справа стоїть зовсім инше.

Германське правительство давно намагалося спокусити поляків на розширення границь Царства Польського коштом Литви та України, щоби відтягнути їх від бажання об'єднати три частини корінної Польщі.

Але польська демократія та більшість людности країни зрозуміли до чого воно йдеться. Громадська думка Царства Польського висловила за державну незалежність Литви і за державний звязок з нею виключно на підставах цілком вільного взаємного порозуміння. Державна Рада тоді ж заявила, що в стосунках між Польщею, Україною та Литвою вона визнає лише добровільне порозуміння польського народу та народів, що залюднюють землі, котрі належали колишній польській державі.

Бажання ж миру, котре охопило всі кола польського народу, остаточно зняло з порядку денного питання про завоювання на Сході.

Між германським правительством та Польською Державною Радою ніякого розриву не сталося, через те що не було добровільного звязку. Державна Рада, так само як і широкі маси людности, обстоювала нейтральність Польщі в війні та мирі. Вона заявила, що польське військо не може бути з'ужито для цієї справи без її згоди. Як повідомляють останні телеграми, германські власті, наперекір волі Державної Ради, виспали частину польського війська на фронт. Це гвалтовне порушення прав Ради і примусило її скласти з себе свої обовязки.

Коли в Росії проводилась більшменьш послідовна революційна демократична політика, таке нахабство з боку кайзерізму було не можливим, як і не можливим був такий дужий натиск його війська, який стався під Ригою. Зростання в Росії контр-революції збільшив сміливість германської реакції.

Але ж це саме буде міцним забезпеченням того, що людність Польщі, борючись з германськими насильствами, не дасть привабити себе ніякою авантюрою, що Польща, не зважаючи на роботу польської контр-революції та провокаційну політику германського прдїтельства, ніколи не опиниться в становищу Греції та Румунії.

Запорукою цього є солідарність польського пролетаріату з передовою частиною пролетаріату Росії та всіх країн [4].

З Копенгагена 5 жовтня Агенство Вольфа повідомляло, що варшавський генерал-губернатор Безелер одержав телеграму від Вільгельма з повідомленням, що по згоді Вільгельма з імператором Карлом членами ради регентства Царства Польського призначаються архієпископ Каковський, князь Любомирський та Островський [5].

Наведемо деякі головні події, що відбувалися в 1918 році.

В Відні 27 (14) березня газетою «Курьєр Варшавський» повідомлено, що регентська рада запропонувала окупаційній владі для затвердження яко міністра-президента кандидатуру бувшого міністра фінансів Сточковського [6].

В Польщі було встановлено військова повинність. В Варшаві 29 (15) жовтня „Kurijer Warszawski“ повідомлено: Регентська рада затвердила тимчасовий закон про загальну військову повинність і видала декрет про негайне формування регулярного національного війська [7].

Відбувалося звільнення австрійцями Польщі. З Відня 28 (15) жовтня «Berliner Tageblatt» було повідомлено: Австро-угорське військо звільнило окупований район Польщі [7].

В Варшаві 4 жовтня (22 жовтня) відбулися дві надзвичайно важливі події.

Перша – внутрішня позика Польщі. „Kurjer Warszawski“ повідомляє, що регентська рада постановила випустити 5 % внутрішню позику строком на один рік [8].

Друга – відбулася одставка польського уряду. Польська рада міністрів звернулася до народу з відозвою, в якій з огляду на важну історичну хвилю, яку переживає польський народ, і з огляду на можливість з'єднання всіх польських областей в одну державу для забезпечення її границь у майбутньому, рада міністрів вважає необхідним податися в одставку. Правительство виконуватиме свої обов'язки до обрання нового [8].

Приходили польські звістки про східну Галичину. В Варшаві 4 листопада (22 жовтня) „Kurjer Warszawski“ повідомляє, що поляки ніби-то захопили Перемишль. В фортеці

уряду є мішана тимчасова комісія, зложена з чотирьох поляків і з чотирьох українців. По відомостям цієї газети крім сьомої австрійської армії виступила проти поляків також друга армія [8].

Про заперечення польських звісток повідомлено зі Львова 5 листопада (24 жовтня). По відомостях українських газет звістки польської преси про заняття польським військом Перемишля, Ярослава й Городка Ягайловського і про утворення тимчасового уряду в Перемишлі неточні. Згадані міста знаходяться тепер у руках української армії, яка по очищенню південних повітів східної Галичини енергійно наступає на Холмщину й Підляшшя і захопила вже Раву-Руську й Сокаль.

Українська Національна Рада вислала до Києва делегацію з просьбою допомоги військом, харчами і взуттям. Поки що в східній Галичині провадиться організація влади. Настрій людности бадьорий. Газети повідомляють про арешт генерального комісара польського правительства для Галичини князя Чарторийського [8].

В статті М.Кушніра «Польсько – російський імперіялізм» від 25 (12) грудня детально схарактеризовано наслідки Андрусівського перемир'я 1667 року між Московщиною та Річчю Посполитою для України.

Минулого року сповнилось вже 250 років (1667 – 1917) з того часу, як в Андрєві між Московським царством та Польською Реччю Посполитою було підписано ганебну умову, по якій два словянські народи зробили поділ України, зруйнували українську державність та наклали ярмо тяжкої неволі на український народ. Нині Українська Народня Республіка, заключнеши особливу умову про з'єднання з Західньою Українською Народньою Республікою, знову поставила себе під удари польсько-московського імперіялізму.

Польське і руське громадянства та політичні кола, як праві, так само і ліві, ще й досі безперечно не визнають не тільки української державности, а навіть під сумнів ставлять істнування українського народу, як самостійної нації. За винятком невеликих громадських груп, поляки і руські вороже ставляться до відродження українського

народу, не вірить в можливість утворення сталої української державности та зневажливо ставляться до розвитку української культури.

Очевидно, що національно державні інтереси польського та руського народів, не зважаючи на спільність походження та єдність справи їх з народом українським, ніколи не спинять їх перед самим тяжким насильством над українським народом, коли б то було на користь Польщі чи Росії.

Панування поляків на Правобережній Україні, а особливо в Галичині, зводилось до самої жорстокої експлоатації українського народу панамі поміщиками та почасти торгово-промисловою буржуазією, і на основі панування цього Польща претендує на деякі українські землі, не визнає того принципу самовизначення для Галичини та Холмщини, на основі якого домагається приєднання Познані до Польщі і т. д. В результаті на полях Галичини, а особливо коло Львова знову ллється кров, як то бувало за останні чотири роки, і між Україною та Польщею може прийти до самих серйозних військових подій.

Очевидно, що між поляками та українцями ще не можна розв'язати спірні питання шляхом порозуміння, а як то завжди бувало на протязі XVII—XVIII в.в. тільки шабля козацька може вирішити та залагодити ту чи іншу справу.

Звичайно, що Польща нині в порівнанні з Росією не є та сила, якої Україна мала б боятися, а через це й претенсії Польщі на українські землі порівнююче невеликі.

Але вже нині намічається польсько-російський ал'янс, метою якого буде поділ України Білорусі та Литви між цими двома «нашими слов'янськими приятелями».

Прикриваючись гаслом боротьби з большевизмом обидві сторони чужими руками хотіли би заробити на інтервенції Антанти на Україні. Не даремно ж за останній час російські офіцера добровольці так охоче вписуються в польські легіони та отряди і навпаки.

Такі ж самі претенсії заявляють і росіяне але в значно ширшому масштабі на решту українських зе мель, основуючи своє домагання на тому, що на протязі останніх віків

московські царі, російська бюрократія та в значній мірі взагалі всі росіяне, як буржуазія, так і демократія силою багнетів та вязниць приневолили український народ, отруювали його душу і визискували що року сотні мільйонів карбованців з нашого краю собі на користь.

Всі ми знаємо, що немає ні одної російської партії, яка прихильно поставилась би до незалежності України.

Ми всі знаємо, як минулого року „огнем і мечем“ совітська влада приєднувана Україну до Російської Совітської Республіки, буквально пограбувавши нашу Республіку, забравши гроші в банках (більше 500 мільйонів), вигнавши тисячі вагонів та вивозячи мільйони пудів хліба, вугля, цукру і т. и.

Те саме робилося правими більшовиками на протязі гетьманського урядованая. Україна примушена була утримувати на свої кошти російські армії добровольчі, постачати їм військове майно та давати притулок російським «фаховцям». Сотні мільйонів, а можливо і мільярди українських грошей пішли на допомогу реставраторам колишньої Росії.

Тепер російська демократія домагається, щоб Україна кров'ю своїх синів та своїми матеріальними засобами допомагала їм відродити Російську Федеративну Республіку.

Для поляка та росіяна Україна завжди була тільки об'єктом експлоатації, через це вони так вороже ставляться до спроби українського народу припинити цю грабіжницьку політику московсько-польського імперіалізму, і незабаром між ними може прийти до згоди, щоб спільними силами ще раз зруйновати українську державність.

А нині так складаються обставини, що Україна не має в Європі приятелів та друзів поміж народами, і нікому підтримати боротьбу українського народу за свою державність, як що не лічити єврейського народу на території самої України та демократії далекої Північної Америки.

Завданням нашої дипломатії та уряду і повинно бути розірвати те коло ізоляції, в якому ми знаходимось нині. Спільність економічно політичних інтересів України з

деякими державами очевидна, необхідно тільки від слів перейти до діла, і тоді Україна матиме собі спільників, як в центральній Європі, так і на заході, як поміж нейтральними державами, так і тими, що брали активну участь у світовій війні. Не треба забувати, що Антанта не є постійна спілка і не звязана в будучині залізними ланцюгами нинішньої війни. Тоді і та небезпека, яка насувається на Україну не матиме тих наслідків, які можна передбачати від покійного польського імперіялізму. М.Кушнір [9].

Переглянемо деякі моменти положення поляків в Австро-Угорщині в 1918 році.

Справа польських легіонерів. ВІДЕНЬ, 9. В Мармарош Сиготі вчора почався розгляд справи бувших польських легіонерів, яких обвинувачують у тому, що 15/2 ц. р. сажовільно рушили на схід, щоби пробитися на Вкраїну, зруйнувавши раніш телеграфні і телефонні залізничні лінії Снятин – Чернівці, Лузан – Коцман. Затримані австрійським військом 120 офіцерів, 3.500 легіонерів, були обеззброєні; велося слідство. Потягнені до відповідальности 91 офіцери 24 легіонери, решту розділено між австро-угорськими частинами, або розпущено [10]. **Вимога полякам.** ВІДЕНЬ, 5. „Френденблат“ повідомляє: останніми днями паризька газета „Тан“ кілька раз зазначала потребу поставити вимогу полякам у Відні голосувати проти бюджетного провізорія і цим шляхом добитись роспуску парламенту. Лідерами польських кол заявлено, що поляки завше підлягали державним інтересам за весь час війни і тримались незалежної позиції, не дивлячись на намовлювання преси держав згоди. Також далі будуть притримуватись життьових інтересів монархії та свого народу [11]. **Польське коло.** БЕРЛІН, 24. „N. Lemb Zeitung“ сповіщає: у польському клубі при обговоренні провізорія ніхто не голосував проти. Всі партії, же виключаюча лівого крила партії, висловились за прийняття провізорія, з огляду на державну необхідність. Консерватисти зазначили, що після усунення ворожого до поляків Зайдлера нема підстав підозрівати уряд у ворожій політиці супроти поляків. Визначні лідери поляків висловлюють надію, що усуненням головної перешкоди, останні непорозуміння між німецькими партіями та поляками цілковито зникнуть [12]. Таким чином, ми бачимо, наскільки різноплановими були всі ці події.

РОЗДІЛ 4. ПОЛЬЩА В 1920 РОЦІ: ПОГЛЯД ІЗ ЛИТВИ

Надзвичайно цікаво слідкувати за поглядом на події у відродженій Польщі із відродженої Литви. Ці дві сусідні країни після свого відродження в цей час активно змагалися за вплив, боролися за історичні землі, міста. Ці події були надзвичайно різноманітними, різноплановими та мали далекосяжні наслідки. Наведемо події у викладенні газети «Виленское Слово» з вказанням дати виходу газети, без будь-яких коментаріїв. Таким чином, в думці перенесемося в ті буремні часи.

Претензии Польши на Восточные земли. 24 и 25 сентября.

II.

Причины стремления Польши на севере и на востоке ясны. С одной стороны, Польша хочет стать великой державой, с количеством населения в 35 миллионов, и сделаться конкурентом с Москвой на востоке Европы и центром для объединения славянства под своей гегемонией. С другой стороны, на это ее толкает чисто экономические расчеты.

Дело в том, что Польша перестает, отчасти уже перестала быть сельско-хозяйственной страной и становится почти исключительно индустриальной страной. Соседи же ее – Литва, Беларусь, Украина являются исключительно сельско-хозяйственными странами.

И вот для внутреннего экономического равновесия она стремится присоединить к себе эти сельско-хозяйственные страны. Кроме того слишком велика разница плотности населения Польши и ее соседей.

В то время, когда на один квадратный километр количество населения в Белоруссии и Литве не превышает 50 человек, (местами гораздо меньше) – в Польше доходит до 200 человек и более.

Таким образом, Польша подошла к моменту, когда ей приходится или еще сильнее развить свою индустрию (что сопряжено с большими трудностями), или прибегнуть к колонизации.

(Западная Европа в такие моменты искала колоний за морями).

Очевидно, Польша собирается прибегнуть как к первому, так и к другому средству, чтобы выйти из экономического тупика. Но экономический кризис все больше и больше придвигается.

Индустрию трудно не только расширить, но даже довести ее до размеров довоенного времени в течение ближайших лет является для Польши почти не возможным.

По соседству же Польши, в Белоруссии и Литве, имеются громаднейшие земельные богатства, сплошь и рядом не в достаточной мере использованные.

Польша же имеет познанских крестьян – великолепных сельских хозяев, которые задыхаются от малоземелья.

Западная Европа не раз переживала такие моменты и она тогда тоже стремилась к колонизации, но колонизовалась она в страны, либо совсем необитаемые, либо мало обитаемые.

Кроме этих основных причин, безусловно есть еще много привходящих, как экономических, так политических и культурных, как например, получение сырья и рынок сбыта, национальное стремление ополяченной белорусской и литовской буржуазии, религиозные стремления, культурные завоевания. Немаловажную также роль играет то, что попытка завоевания и присоединения белорусских и литовских земель Польшей уже была сделана и обошлась Польше несколько миллиардов марок.

Это те причины, которые толкают Польшу на присоединение к ней Белоруссии и Литвы.

И вот, польская политическая мысль стала доискиваться почвы и поводов, на основании которых это можно произвести.

Поводом для завоеваний служила и служит борьба с большевиками. Что касается присоединения – с этим дело обстоит немного хуже.

Как мы видели в предыдущей статье, польский элемент в Белоруссии и Литве самый незначительный, не дающий основания для присоединения.

И вот Польша издавна постаралась взять монополию на католическую церковь, отождествляя ее с польской церковью. Это ей отчасти удастся, благодаря тому, что на православную церковь монополию берет Россия в лице Великороссии. В Виленской губернии католиков 32,9 %, православных 23,02 %, в Гродненской губернии католиков 13,30 процентов, православных 35,06 %.

Ловко оперируя словами «Polak Katolik», умышленно стремясь соединить эти два несоединимые понятия, ведя польскую агитацию при посредстве католической церкви здесь внутри Белоруссии и Литвы, Польша одновременно на международном рынке стремится убедить всех, что католики в Белоруссии и Литве являются поляками, которые якобы жаждут присоединения к Польше.

В действительности же все местные католики являются белорусами или литовцами, говорящими на белорусском или литовском языке, имеющими все признаки бытовые и антропологические – белорусские или литовские, имеющими свою великолепную и славную историю литовско-белорусскую, имеющими громаднейшие виды и возможности на национальные и государственные строительства, в конце-концов, имеющими моральные права и даже обязанность на свои национальные возрождения.

Кроме этой религиозной комбинации, полякам выдвигается еще основания имущественного характера (если так можно выразиться).

Но об этом в следующий раз. Кадо [1].

Претензии Польши на Восточные земли.

III.

Дело в том, что в руках крупных собственников, которые в Белоруссии и Литве являлись в большинстве поляками находилось земли:

В Свенцяном уезде	До 40 % всей площади
В Виленском уезде	До 60 % всей площади
В Ошмянском уезде	До 70 % всей площади
В Трокском уезде	

В Лидском уезде	До 55 % всей площади
В Гродненском уезде	
В Слонимском уезде	
В Волковыском уезде	
В Пружанском уезде	
В Сокольском уезде	До 40 % всей площади
В Новогрудском уезде	До 70 % всей площади
В Бельском уезде	До 50 % всей площади
В Волковыском уезде	
В Кобринском уезде	До 70 % всей площади
В Пинском уезде свыше	Около 60 % всей земли
В среднем	

Если предположить, что не все помещики являются поляками, то тогда окажется, что в руках польских находились большие земельные богатства, составляющие большой % всех земель этого края.

И этот имущественный принцип выдвигается поляками, как мотив необходимости присоединения части Белоруссии и Литвы к Польше.

Но начался уже период ликвидации крупной собственности. Все народы бывшей России к этому приступили, и все крупные земельные собственники с этим отчасти примирились.

Является только вопрос дня, в чьи руки попадет эта земля – в руки ли местных крестьян белорусов и литовцев, фактически хозяев той земли, на которой местный крестьянин издавна работает, или в руки колонистов, от которых буржуазия их родины с удовольствием отвяжется, наделив их не своей землей.

Безусловно польное моральное право на первенство имеют местные белорусы и литовцы. В добавок на эти земли имеют полное право претендовать и другие нации, которые являются гражданами Белоруссии и Литвы.

Я имею в виду евреев, среди которых намечается поворот к земле. Развитие же кооперации, уменьшение частной торговли и полное исчезновение ограничительных законов принудили в конце-концов евреев взяться за плуг и за косу.

Мы не можем оставить наших граждан без средств к существованию и должны заботиться о том, чтобы народы, живущие с нами сотни лет, пользовались всеми благами и богатствами наравне с белорусами и литовцами.

Кроме того, с появлением в крае колонистов-поляков начнется страшный польско-белорусский и польско-литовский антагонизм.

Несмотря на это, Польша уже выработала проект колонизации, по которому около 1 ½ миллиона человек должно было быть колонизовано в Гродненскую, Виленскую и отчасти в Минскую губернию.

Что касается религии, то на ней основывать свою политику полякам весьма опасно. Дело в том, что Литва уже вырвала монополию на католическую церковь из рук поляков. В Литве имеются целые кадры католических священников литовцев и даже епископ виленский является литовцем.

Очередь за белорусами.

Мы знаем, что католические священники-белоруссы уже имеются, они даже выпускают несколько газет на белорусском языке, проповеди священников на белорусском языке встречаются с энтузиазмом.

Понятно, это не только зависит от священников – это зависит от того, что белорусское национальное движение перестало быть академическим но прошло далеко в глубь народных масс, и белорус, сдвинутый с мертвой точки, осознал себя белорусом, не взирая на религиозную свою принадлежность, и все эти стистики во время польской оккупации, которые приносились нам поляками, являются сплошным пуфом.

В заключение я должен сказать, что, исходя из чисто объективных соображений, мы безусловно должны прийти к тому, что Польше и польской государственности, как в Гродненской, так и в Виленской губернии, делать нечего. Гораздо лучше Польша

сделала, если бы, не тратя напрасно времени здесь на востоке, она добивалась для себя колоний где-нибудь вне Европы, куда и могла бы колонизовать избыток своего населения.

Безусловно Белоруссия и Литва искренне сочувствуют Польше, но в этом кризисе ни белорусы ни литовцы не повинны.

Белоруссия и Литва не располагают сами такими богатствами, чтобы могли без вреда для себя уделить часть их и Польше.

Кадо [2].

Обзор печати. О польской дипломатии. № 11, 24 сентября.

«Wiadomosci Wilenskie» обвиняют польскую дипломатию в неискренности и неустойчивости.

«Два месяца тяжелых боев России с Польшей решительно ничему не научили варшавских дипломатов. Та же неискренность, те же колебания от империализма к демократическим фразам. Министр Грабский заявляет в Париже, что Польша отказывается от претензий на Вильно, а Пилсудский говорит о линии Гинденбурга. Падеревский то заявляет литовской делегации в Париже, что всецело солидарен с притязаниями литовцев на Вильно, то через пару дней отказывается от собственных слов».

Та же преступная политика и на фронте:

«Едва удалось освободить большую часть страны от большевиков, как начинается вторжение польских войск в Сувалкскую губернию. И только военный отпор литовцев, выступивших на защиту родины и решительный протест Антанты – не только Англии. Но и Франции – заставили Польшу переменить свою тактику. Однако переговоры с Литвой еще раз подтвердили неискренность польской дипломатии».

Предпослав переговорам невыполнимые ультиматумы, представители польской политики во французской прессе

«лживо обвиняют литовское правительство в «задорных намерениях» и в тайном соглашении с большевиками и немцами против Польши. Характерно, что в этих инсинуациях нет ни одного факта.

А между тем, ведь

«между нами и Польшей нет никаких серьезных препятствий к миру, если только Польша откажется от своего империализма. Правда. Шляхта и буржуазия не может от них отрешиться, но разве вся Польша состоит из шляхты и торговцев?»

То же пишет и «Lietuva»:

«Прерванные переговоры в Кальварии и выступление Падеревского в Лиге Народов указывают насколько «миролюбивы» и искренни поляки. Перед Антонтой Польша старается затушевать и как бы сгладить свои споры с Литвой, распространяя явно ложные сведения в заграничной прессе о концентрации литовских и большевистских войск, повторяя свои старые империалистические приемы».

«Нельзя создать золотое поведение из свинцовых инстинктов», сказал некогда Герберт Спенсер [1].

Польско-Русские переговоры.

Рига. Начались русско-польские переговоры. Делегации обменялись верительными грамотами с неограниченными полномочиями. Принимают участие в переговорах и украинцы.

Варшава. Во главе русской мирной делегации будет стоять Чичерин, который приедет в Ригу. (Пат.).

Варшава. Польский министр иностранных дел уведомил Чичерина о предложении председателя украинской миссии в Варшаве Левицкого начать в Риге переговоры между Советской Россией и демократической Украиной.

Варшава. Падеревский заявил, что в случае заключения мирного договора с Россией, Польша признает Советскую Россию de facto, а не de jure [1].

Троцкий на польско-русском фронте.

Берлин. Сообщают, что Троцкий на днях посетил Лиду. Это посещение комментируется, как подготовка к большому наступлению на польском фронте. Из Гельсингфорса сообщают, что Троцкий подготавливает большое наступление к зиме и с этой целью организуются крупные армии у Березины и Днепра [1].

К польско-литовским переговорам.

Либава. Латышский министр иностранных дел получил телеграмму от польского министра иностранных дел Сапеги, что польское правительство готово предложить литовскому правительству перенести переговоры в Ригу. (Эльта) [1].

Накануне реакции в Польше.

Женева. «Humanite» сообщает, что в Польше готовится реакционный переворот. Во главе реакционеров стоит Дмовский, под руководством которого ведется ожесточенная кампания против политики Падеревского. Базой реакции является Познань, где Дмовский находится в тесном контакте с русскими реакционерами. Организуются также военные отряды. С этим связывается внезапный отъезд из Варшавы генерала Галера, который примет командование над этими войсками. Польша накануне венгерских событий [1].

К погрому в Сейнах.

Мариамполь. Сообщают, что во время пребывания поляков в Сейнах было много случаев насилия над девушками и женщинами. Многие из жертв лежат еще в больницах [1].

Экономическое соглашение между Чехо-Словакией и Польшей.

Варшава. Польское сообщение от 19 с. М. доносит, что в Варшаву прибыла чехо-словацкая делегация в количестве 80 человек для заключения экономического договора [1].

№ 12, 25 сентября.

Польские слова и дела.

Вильно. 24 сентября. По полученным сведениям из Парижа. Польша согласна вести переговоры с Литвой и соблюдать нейтралитет последней в основах линии Керзона, где она примыкает к литовским границам, которые были установлены мирным договором в Москве.

Несмотря на все эти заявления, поляки продолжают нападать на литовцев [2].

К польско-русским переговорам.

Либава, 24.9. Пленум русско-польской мирной конференции соберется 24 сентября в 12 часов дня. Эксперт русской делегации Поливанов, бывший царский военный министр, сильно заболел. Эксперты польской делегации, которые 23 с. М. прибыли в Либаву, сегодня утром ожидают в Риге [2].

Телеграммы.

(Литовского Телеграфного Агентства «Эльта»).

Сообщение Литовского Генерального Штаба.

Поляки, собрав свои силы, вчера в 12 часов напали на наши войска. После артиллерийской перестрелки и атаки мы принуждены были отступить из Сейн, Гиби и Жельви.

Нападения продолжаются.

От 24-го сентября.

Вчера весь день продолжались упорные бои. Наше правое крыло контр-атакой захватило свои старые позиции. Левое крыло после атаки заняло линию Жагоры, Подлинки и Живалишки.

Полковник Генерального Штаба Клещинский [2].

Обмен нотами между литовским и польским министром.

Вильна. 24 сентября. В Варшаву послана следующая нота:

Ваше превосходительство! В виду того, что переговоры в Кальварии не дали никаких положительных результатов в виду того, что Польское правительство принесло свою жалобу в Лигу Народов, Литовское Правительство согласно передать польско-литовский

спор на разрешение Лиги Народов. Профессор Вольдемарис уполномочен представлять интересы Литвы перед Лигой Народов и имеет все полномочия говорить от имени Литовского Правительства.

Прошу Вас принять мои уверения в совершенном почтении

Министр Иностранных Дел Пурицкий.

На эту ноту польский министр иностранных дел Сапега 22 сентября ответил следующей нотой:

Его Превосходительству министру иностранных дел Пурицкому.

В ответ на Вашу телеграмму от 21 сего месяца я констатирую тот факт. Что, несмотря на Ваше согласие передать разрешение нашего конфликта в Лигу Народов, вы еще занимаете нашу территорию. Таким образом литовская армия содействует концентрации большевиков и ставит нас в безвыходное положение.

Не имея возможности, во имя охраны нашей армии, в дальнейшем допустить такое положение вещей, наше военное командование решило принять соответствующие меры и оставляет за собою полную свободу действий.

Желая, как и раньше, предотвратить вооруженный конфликт с Литвой, Польское Правительство сочло своим долгом дружеским путем разрешить польско-литовский спор, но следует сделать необходимый вывод из того факта, что Литовское Правительство не исполнило постановлений Лиги Народов, предъявленных нам в Кальварии [2].

Литовско-польский фронт.

С перерывом Кальварийских переговоров и с возобновлением военных действий, сердце жаждущего спокойной жизни литовского обывателя снова забило тревогу. Его болезненному воображению уже мерещется вторжение в глубь Литвы польских легионеров и связанное с этим расстройство его уже налаживающихся дел.

Постараемся показать, насколько эти опасения неосновательны, по крайней мере, в ближайшем будущем.

Положение на литовско-польском фронте тесно связано с положением на фронте польско-русском. Если взглянуть на карту военных действий, то сразу же бросается в глаза невыгодность позиций, занимаемых польской сувалкской группой.

В то время, как Советские войска занимают Гродненский район, удаленный от немецкой границы не более, чем на 70 верст, сувалкская группа поляков выдвинулась значительно на север, подвергаясь опасности быть отрезанной от главных сил в случае сколько-нибудь удачного наступления Красных войск из Гродненского района к немецкой границе. Последние польские сообщения уже отмечают, что большевики сосредоточивают большие силы в Неманском районе, и что они даже атакуют поляков в районе Новаго-Двора (в 20 верстах к юго-западу от Гродно). Правда, эти атаки имеют пока характер разведки в широком масштабе, но уже самый факт скопления крупных Советских сил в Гродненском районе заставляет польское командование отказаться от наступательных планов в Сувалкской губернии и подумать об отражении грозящей этой польской группе опасности быть прижатой к немецкой границе.

По всей вероятности, поляки постараются выставить заслон в районе Гродно, но большого заслона они собрать не сумеют, принимая во внимание необходимость наличия крупных военных сил на юге, где в настоящий момент эти войска нужны для использования создавшегося благоприятного для поляков положения. Правда, это не исключает возможности оттеснить гродненскую Советскую группу на восток впоследствии когда ситуация на всем фронте позволит уделить этой части фронта более значительные силы. Но этого вряд-ли можно ожидать в ближайшем будущем, а всякая оттяжка идет не только на пользу красным, которые, обладая неисчерпаемыми людскими резервами, смогут за этот промежуток времени подвезти эти резервы к фронту.

Из чего этого можно заключить, что опасаться наступления поляков в глубь Литвы, по крайней мере, в ближайшее время нет основания [2].

Вести из Варшавы.

Приезжие из Варшавы передают некоторые подробности о жизни там. Все мужчины до 35 лет мобилизованы. Но армия далеко не имеет того блестящего внешнего вида, какой наблюдался раньше. Много оборванных и необутых солдат. Ужасные репрессии по отношению к евреям, особенно в армии. Передают, будто все военно-служащие евреи, включая офицеров и врачей, изъяты из частей и содержатся в концентрационных лагерях. Атмосфера очень сгущенная [2].

№ 13, 26 сентября.

О погроме в Сейнах.

Рига. Литовской миссией получена следующая телеграмма: Специальная комиссия литовского правительства установила, что 8 сентября, в 17 часов, части 2 и 3 польских дивизий заняли Сейны и совершали там насилия, разграбили магазины, преследовали жителей и изнасиловали евреек. Насилия начались 8 сентября в 8 часов вечера и продолжались до следующего дня. 8 сентября, утром, во время богослужения, солдаты ворвались в синагогу и совершили насилия над раввином и богомольцами. Эксцессы продолжались 4 дня. Разграблено всего 25 магазинов и 150 частных домов. Убытки достигают сумму в 2 миллиона марок. Изнасилованы 22 женщины. Население Сейн, Пинска и других местностей отправили к литовскому правительству делегатов с просьбой, не оставить население под властью новой польской оккупации [3]

В польском «Совете Оборны»

Копенгаген. По телеграфному сообщению из Варшавы состоялось заседание польского «Совета Оборны», где рассматривались русско-польский и литовский вопросы. Результаты заседания не опубликованы [3].

Польско-литовский конфликт.

Лига Наций требует прекращения польско-литовской войны.

Ковно. На заседании Лиги Наций в Париже представитель Польши, Падеревский, взял обратно все обвинения, выдвинутые против Литвы и выставил требование от отводе литовских войск до декабрьской линии. Представитель Литвы, Вольдемарас, считает эту

линию лишь демаркационной и согласен ее принять под условием создания нейтральной полосы между обоими войсками. Лига Наций потребовала, чтобы до окончательного решения конфликта военные операции были немедленно прекращены. Вольдемарс принял это предложение. Ответ Падеревского ожидается на днях [3].

Польсько-литовский конфликт на обсуждении Лиги Наций.

Варшава. «Навас» сообщает из Парижа: Лига Наций обсуждала на неофициальном заседании заявление по делу польско-литовского конфликта по поводу границ. В заседании участвовали представители Польши и Литвы – Падеревский и Вольдемарас. По предложению Гюйстана, Падеревский и Вольдемарас докладывали об этом вопросе; приведенные ими данные противоречат друг другу [3].

Телеграммы (Литовского Телеграфного Агенства «Эльта»).

Ответная нота Литовского правительства.

Вильно. На последнюю ноту Сапеги Литовское Министерство Иностранных Дел послало Польскому Министерству Иностранных Дел следующую ноту:

Ваше Превосходительство! Имею честь сообщить, что получил Вашу ноту от 22 сентября, на которую мы отвечаем Вам следующим: Соглашаясь отдать спорные вопросы между польским и литовским правительствами на решение арбитража Лиги Народов, мы не хотим для изменения сущности вопросов взяться за оружие. Наши войска, будучи убеждены в том, что польские войска будут придерживаться такой же тактики, не произвели ни одного нападения на польские посты, поскольку те держались оборонительной тактики, чтобы предупредить ненужное пролитие крови. Инициатива нападений принадлежит польской стороне. Кроме того, мы должны напомнить, что литовская делегация в Кальварии, осведомившись о решении Высшего Коалиционного Совета от 8 декабря 1919 года, выразила обещание, что Литовское правительство согласится оттянуть свои войска от временной демаркационной линии, установленной в вышеуказанное время. И с целью дальнейших переговоров внесла предложение о создании нейтральной зоны в той территории, которая была бы и польскими делегатами

признана чисто литовской в этнографическом отношении. Таким образом нареkanie, будто Литовское правительство отказывается привести в исполнение решение Высшего Совета, лишено всякого основания. Другое нареkanie, будто Литва прикрывает в своем тылу концентрацию большевистских войск, также не соответствует действительности. Факты, которые доказали бы допущение нами какой бы то ни было концентрации большевиков на территории Литовского Государства, совершенно отсутствуют.

Литовское правительство повторяет еще раз, что в занятых после оккупации территориях оно не позволяет и не позволит русским Советским войскам произвести концентрацию или создавать себе базы?

Итак, Литовское правительство дает полные гарантии со стороны этой части территории.

Принимая во внимание вышеизложенные факты, Литовское правительство не в состоянии понять поступок польских войск по отношению к литовским, и факт перехода ими демаркационной линии 8 декабря 1919 года в бесспорно литовских областях иначе, как шаг враждебный по отношению к литовскому народу, что совершенно противоречит выраженному Вами желанию уладить польско-литовское недоразумение дружественным путем и решению польского правительства отдать этот конфликт на рассмотрение арбитража Лиги Народов.

Тем не менее Литовское правительство, веря в возможность дружественного улаживания конфликта, ждет, чтобы польское правительство оттянуло свои войска за предложенную ими демаркационную линию, то есть за линию, установленную Высшим Советом 8 декабря 1919 года, предоставив компетенции Лиги Народов разрешение польско-литовского спора.

Одновременно Литовское правительство обращается также и к Лиге Народов. Мы сообщили о всех вышеупомянутых фактов Лиге Народов [3].

Польско-русские переговоры в Риге.

Соглашение между Польшей и Россией.

Вильно. 25 сентября. По полученным из Парижа сведениям, на Рижской мирной конференции между Польшей и Россией достигнуто соглашение в следующем: 1) Немедленно приостанавливаются военные операции, большевики не вмешиваются во внутренние дела Польши. 2) Большевики отступают за, так называемую, линию Пилсудского [3].

Переговоры в Риге.

Рига. 22.9. Первое совместное заседание польской и русской мирной делегации состоялось во вторник в 5 часов дня в зале «Ченоголовых». Латвийский министр иностранных дел Мейеровиц приветствовал делегатов. Домбский, председатель польской делегации заявил, что Польша искренне желает мира и что она приложит все свои усилия, чтобы заключить мир.

Иоффе ответил, что Россия уже три года желает заключить мир. Россия жаждет мира, где нет ни победителей, ни побежденных. После произнесенных речей была произведена проверка полномочий, которые были признаны действительными [3].

Состав польской мирной делегации.

Во главе польской мирной делегации стоит помощник министра иностранных дел Ы.И. Домбский; члены делегации: депутат профессор С.Грабский (н.д.), Барлицкий (с.д.), Керник (крест. Парт.), Вашкевич (раб. Парт.), Вилинский, Мирчковский и ген.Кудинский, как представитель армии. К политической делегации принадлежат еще помощник министра Врублевский и директор Восточного департамента при министерстве иностранных дел Ольшевский. Технический персонал состоит из 57 человек [3].

Домбовский и польская пресса о видах на мир.

Варшава. 22.9. Польский статс-секретарь Домбский, председатель польской мирной делегации, перед своим отъездом в Ригу произнес речь перед представителями прессы. Его речь, как и все подобные выступления ничего не сказала ни сердцу, ни уму. В противовес ему голос прессы более определенный (?). В целом ряде статей приводятся доказательства, что Польша не должна заключить мир с большевиками. Имеются однако

ряд нений, которые считают виды на мир довольно благоприятными. Президент Сейма Тромпчинский говорит: «Мы будем вести переговоры честно, мы искренне желаем мира, ибо в нем нуждаемся. Понятно, что очень трудно разрешить вопрос о территориальных границах. Однако можно провести границу по религиозным признакам: население западных областей католическое, восточных – православное. Успех мирных переговоров в Риге зависит вполне от русских. Я, лично, не верю в долговечность Советской власти, однако я думаю, что не дело польского народа вмешиваться во внутренние дела России» [3].

Иоффе о видах на мир.

В беседе с корреспондентом одной рижской газеты, председатель русской мирной делегации Иоффе сказал между прочим следующее: Наши мирные условия остались те же, что и раньше, за исключением пункта о вооружении рабочего класса в Польше – но эту уступку мы сделали уже в свое время в Минске. Однако и эти требования не категоричны, мы ожидаем контр-предложений. Слухи об отношениях России к Германии преувеличены. Россия не требует непосредственной границы с Германией, мы довольствуемся прямым транзитным сообщением, как это уже сделано в Литве и Латвии.

- Ни на чем не основан слух, будто Россия в каком-то ультиматуме потребовала ликвидации польско-литовского конфликта. Мы не вмешиваемся в чужие дела.

- Если будет заключен мир с Финляндией, а затем и с Польшей, то останется один только Врангель: а с ним мы тогда быстро покончим.

- Польская война была последней попыткой уничтожить Советскую Россию. Если эта попытка не удастся, то Франция, наш злейший враг, вступить с нами в сношения.

- Италия предложила нам, отправить торгового представителя в Рим.

С Америкой официальные переговоры еще ведутся.

- Переговоры с Англией прерваны. Вследствие польских дел. Мы требуем, чтобы Англия перестала поддерживать Польшу и Врангеля. Наши представители в Лондоне сообщают с исполнительным комитетом рабочих (организация не коммунистическая)

обсуждали этот вопрос. Председатель Адамсон и секретарь Персель (Persel) хотели поехать в Ригу, для ориентации на месте о целях мирной конференции. Я думаю, что переговоры с Англией при поддержке английского пролетариата, приведут в конце концов к благоприятным результатам.

Слухи о нашем походе на Индию – это плод досужей фантазии.

- В Персии начали работать местные большевики.

- Что касается внутренних дел в России, то у нас нет ни одной политической партии, с которой мы можем серьезно считаться; представитель меньшевиков Мартов вполне лойялен, то же можно сказать и о бывших царских офицерах.

Слухи о неурожае и предстоящем голоде в России преувеличены [3].

Союзники предполагают отправить в Польшу безпартийных представителей для исследования репрессий против евреев [3].

По сообщению «Kur. Rog.», правительством постановлено закрыть партию «Бунд» в Польше [3].

№ 14, 27 сентября

Вильно, 27 сентября.

Непрекращающиеся обмены нотами между министрами иностранных дел Литвы и Польши с несомненной ясностью вскрывают истинные намерения и тенденции обеих сторон. Литовское правительство, усматривая в наступательных движениях польских войск нарушение постановления Лиги Народов о соблюдении демаркационной линии 8 декабря, указывает на это нарушение и подчеркивает свое искреннее желание избежать кровопролития. Литовское демократическое правительство чуждое империалистических вождений и чаяний, не только не бряцает оружием, но, повидимому, готово, не в пример другим, опереться в международных конфликтах на авторитет высшей инстанции в лице Лиги Народов. Война Литве не нужна ни как самоцель, ни как средство для достижения призрачной цели. Война для Литвы является синонимом самообороны перед чересчур воинственными и агрессивными соседями.

Не таковы намерения Польши. Польская нота возводит на литовцев ряд обвинений, которые во вчерашней ответной ноте Пурицкого разлетаются, как карточный домик. «Прикрытие концентрации большевиков, выстрелы литовских войск», – все это является плодом досужей фантазии воинственно настроенных польских политиков, которым нужна «польская территория, занимаемая литовцами». Ссылаясь равным образом на авторитет Лиги Народов, поляки все таки первые начинают военные действия, как будто чувствуя, что сила оружия санкционирует всякие нарушения международных прав и что Лига Народов должна будет считаться с «свершившимся фактом» при благоприятном повороте колеса фортуны. А что если фортуна окажется изменчивой? Что, если вскруживающие голову временные успехи превратятся в мыльный пузырь при первом нажиме с другого фронта? Ведь один патриотизм польских солдат окажется недостаточным для действий на двух фронтах. Потребуется нейтралитет Литвы. Потребуется и властное мнение Лиги Народов, к которому придется обратиться искренно и Польше... И тогда не напомнят ли Польше, что Лига Народов является ширмой для отписок и затягивания военных действий, а высшей инстанцией, которая может служить принудительным аппаратом, призванным отрезвлять чересчур уж зарвавшихся вояк [4].

На Юго-Западном фронте.

Польское наступление на юге продолжается, но уже теперь можно подвести итоги тому, что это наступление дало полякам, и какие перед ними открываются перспективы.

Несомненно, наибольшим успехом поляков в последнем наступлении является взятие Ровна – чрезвычайно важного в стратегическом смысле железнодорожного узла. Со взятием Ровна, в руки поляков переходит вся железнодорожная линия Брест-Ковель-Ровно, которая в данный момент является фронтовой, проходя параллельно фронту в 50 – 70 верстах от него. Эта дорога, являясь продолжением линии Белосток – Брест, может сыграть выдающуюся роль в предстоящих боях, так как дает полякам возможность быстро перебрасывать свои силы с одного участка фронта на другой и позволяет быстро сосредоточивать в важных пунктах сильные ударные группы. Но этим значение занятия

поляками Ровна не ограничивается. Этот успех польских войск вынудил большевиков оставить занятую ими часть Галиции и отойти к бывшей русско-Австрийской границе. Последние большевистские сообщения уже говорят о боях в районе Волочиска, находящегося на упомянутой границе.

Вероятно, поляки не ограничатся занятием этой части Галиции, а постараются овладеть железно-дорожной линией Шепетовка-Каменец Подольский. Эта дорога, находясь в руках большевиков, позволяет им быстро подвозить подкрепления к Галицийскому фронту, и потеря этой линии будет для них большим ударом.

Таковы в общих чертах результаты польского наступления на юге.

Но если поляки стремятся использовать всеми силами свой успех, то, несомненно, большевики прилагают все старания, чтобы наступление это ликвидировать. Так как они обладают громадными резервами, то ликвидация этого наступления является только вопросом времени, тем более, что красная армия на юге отнюдь не разбита, а только была вынуждена к отступлению.

Но ликвидацией этого наступления вряд-ли ограничится советское командование. Слишком уж невыгодна для большевиков такая линия фронта. По этому то нужно ожидать со стороны красной армии решительного контр-наступления [4].

Сообщение Польского Штаба.

Варшава, 22 сентября. Наши войска достигли линии Збруча на всем его протяжении. Мы заняли Вышгородок и Кременец; наша кавалерия, достигнув реки Горынь, заняла Острог и Деражно, (севернее Ровно). Севернее Припяти, в районе Пружан, число пленных возросло до 2250; захвачены 27 пулеметов. В районах Срынки и Лихосельца неприятельские атаки отбиты. Мы захватили 586 пленных и 9 пулеметов. Мы заняли Клепачи, Бростов – Вельский Бростов – Мурованый, причем нами взяты 745 пленных. Далее к северу мы заняли Кузницу и Новый Двор. Литовцы обстреливали наши патрули в районе Станцелькова. Литовская артиллерия открыла огонь по нашим постам у озера

Глука. Литовские патрули, приближавшиеся к местечку Фрончи, взяты в плен. Литовцы укрепляют свои позиции [4].

Французские опасения.

Французское правительство крайне озабочено положением, которое создается для армии генерала Врангеля тотчас-же вслед с заключением русско-польского мира. В критическую минуту польской войны наступление Врангеля вызвало отозвание нескольких дивизий красной армии с польского фронта на юг России и не мало содействовало освобождению Варшавы. Ныне, если мир будет заключен, вся красная армия освободится и будет направлена против Врангеля, лишеного всяких союзников.

Имея в виду это положение, французское правительство послало новые инструкции своему представителю в Варшаве, г. Панафью. Согласно этим новым инструкциям, Франция настаивает на том, чтобы при заключении мира поляки заручились бы всеми необходимыми гарантиями со стороны советских властей [4].

Французская пресса о русско-польской войне.

«Bataille» пишет: Все те, которые думают, что большевистская Россия окончательно побеждена Польшей – благодаря французским стратегам – жестоко ошибаются. После того, как большевистская армия покончит с Врангелем, она при помощи украинцев и литовцев и при участии немецких стратегов обратит все свои силы против поляков, которые не сумеют долго защищать очень растянутый фронт со своей молодой, мало опытной и сравнительно слабой армией [4].

Польша и Литва.

Представитель партии польских социалистов, тов. Перль, в беседе с сотрудником «Soziald.» заявил следующее: «Польша постоянно признавала Ойтву в ее этнографических границах. Что же касается Вильно и Гродно, то это чисто польские (?) города и претензии на них Литвы ничем не неоправдываемы. Для решения этого спорного вопроса со стороны Польши предусматриваются две возможности: 1) Вильно и

Гродно отходят к Польше и 2) создание союзного государства из всех тех народов, интересы которых в спорных областях центрируются в главном городе Вильно» [4].

Протест Чехо-Словакии.

Газета «Neue Zurichische Zeitung» сообщает, что, несмотря на провозглашение нейтралитета через Чехо-Словакию перевозятся транспорты с оружием, направляющиеся в Польшу. Союз социалистических рабочих и железнодорожников объявил бойкот и протест против Польши. Они требуют строгого соблюдения нейтралитета [4].

Аммуниция для Польши.

Из Лондона сообщают, что с августа через Кильский канал, несмотря на протест рабочих, отплыли в Польшу 60 пароходов с военной аммуницией [4].

Большевизм в Польше.

«Union» сообщает, что польскими властями раскрыта большевистская организация, имевшая свой центр в Львове. Она поддерживала связь с большевистскими организациями Вены, Будапешта снабжалась деньгами из Москвы. Найдено 8 миллионов польских и немецких марок, 100 тысяч золотом и много документов [4].

Созыв польского Сейма.

Варшава. На этой неделе, после двухмесячного перерыва, собирается Польский Сейм, которого потребовали национал-демократы, чтобы контролировать мирные переговоры [4].

№ 18, 1 октября.

Польско-Литовский вопрос в Лиге Народов.

Париж. 30 сентября. О заседании Лиги Народов «Temps» сообщает следующее: Вторым был поставлен вопрос о Польско-Литовском конфликте. Польский представитель Падеревский и Литовский – профессор Вольдемарас заняли места у стола. Гюманс сделал сообщение, что поляки, для избежания войны с Литвою, обращаются в Лигу Народов, прося посредничества, и объясняют, что причина конфликта между обоими народами

заключається в перебуванні Литовської армії к западу от лінії, установленної 8-го декабря 1919 года.

Г. Вольдемарас объяснил, что установленная Высшим Советом 8-го декабря линия не имела, с точки зрения литовцев юридического основания, особенно после того, как мир с Советской Россией 12 июля установил другую линию. Которая должна быть пополнена Польско- Литовскими переговорами.

Гюманс заметл, что не в их компетенции, окончательно решить спорный вопрос. Это сделает особая Польско-Литовская конференция, а теперь Совет установит только временную демаркационную линию. Есть еще один важный вопрос – война между Польшей и большевиками. Совет Лиги Народов осведомлен о том, что часть Литвы, а именно Гродненский и Лидский округа заняты еще большевиками. Это обстоятельство вряд-ли даст возможность отказать полякам в праве пользоваться Литовской территорией для военных целей.

Литва хочет, чтобы ее нейтралитет был уважен; это вопрос имеет значение для мира всей Европы. Нужно, чтобы Совет подтвердил этот нейтралитет тем более, что Чичерин в своей ноте от 5 сентября заявил, что Россия готова оттянуть свои войска из Литвы, если Польша, с своей стороны, будет соблюдать нейтралитет.

Совет единогласно принял предложение Гюманса, и поляками и литовцами была принята следующая резолюция: а) Союз народов, выслушав доклад бельгийского представителя, находит, что приостановка военных действий является тем условием, без которого никакое вмешательство Лиги Народов ничего не сделает. Совет народов обращается к Литовскому и Польскому правительствам, чтобы они постарались прекратить военные действия; б) Лига Народов предлагает Литовскому и Польскому правительствам принять следующие условия: 1) Литва принимает временно установленную линию 8-го декабря 1919 г., оставляя за собою права на эту территорию, и согласна оттянуть армии, стоящие к западу от этой линии; 2) Польское правительство принимает предложение, оставляя за собою территориальные права и должна уважать

нейтралитет этих земель, если Литва, с сврей стороны получит от большевиков гарантии также уважать нейтралитет этих территорий; с) Совет Лиги Народов предлагает польскому и Литовскому правительствам избрать Комиссию, которая на местах смотрела бы за соблюдением этих условий; d) Поручить председателю назначить представителей, которые сделали бы к следующему заседанию доклад Совету. Представителям от Японии и Испании предложено войти в состав этой комиссии.

Проф. Вольдемарас прежде всего благодарил Лигу Народов за интервенцию, в особенности г. Леона Буржуа и сказал, что хотя война казалась и неизбежной, но теперь он твердо уверен, что Правительство сделает все для достижения цели. Весь Литовский народ, который хочет мира, видит хорошее предзнаменование в том, что докладчиком по этому тонкому вопросу является представитель героической Бельгии, которая вернув себе свою независимость, подписывая первый международный договор, пожелала соблюдать нейтралитет.

Г.Падеревский, назвавши проф. Вольдемараса не своим противником, а коллегой, сказал, чт конфликта уже больше не существует и добавил, что одной из многих обязанностей Лиги Народов является ограждение малых наций от агрессивных призаний больших народов. Польша слишком мала, чтобы можно было ее отнести к числу больших наций, однако слишком велика, чтобы считать ее малой. Г. Падеревский сожалеет о возникшем сейчас конфликте с сестрой Литвой. Польша признает, что ее долг не только избежать войны, но и показать хороший пример, поэтому она обратилась в Лигу Народов, которая любезно согласилась посредничать ивынесла скорое и справедливое решение. Г. Падеревский уверен, что его Правительство сделает все возможное для приведения в жизнь решения Лиги Народов. Представитель Литовского Народа, по словам Падеревского, выявил прекрасные качества своего народа, столь полного сил, столь несчастливого, столь лойяльного, столь интеллигентного могучего. Протянув руку нашему представителю, он пожелал счастливого решения и крепкой постоянной дружбы [5].

Мирные переговоры в Риге.

(УШ заседание Русско-Польской мирной конференции).

27-го сентября состоялось УШ заседание мирной конференции. Председательствовал глава польской делегации г. Домбский. Повестка дня следующая: 1) ответ польской делегации на декларацию российско-украинской делегации и 2) ответ российско-украинской делегации на декларацию польской делегации.

Ответ польской делегации оглашает г. Домбский. Считая первую часть российско-украинской декларации изложением теоретических основ политического мировоззрения, которые не могут служить предметом дискуссии между Польшей и Россией, г. Домбский отвечает на реальные предложения декларации, признавая только их подлежащими обсуждению и предлагает приступить к работам в комиссиях.

Председатель российско-украинской делегации г. Иоффе в своем ответе подчеркивает, что обе стороны преследуют одну общую цель – заключение мира, условия которого не могут находиться в зависимости от положения дел на военном фронте. Мир должен быть справедливым и одинаково учитывать жизненные интересы обеих сторон. Затем г. Иоффе оглашает условия прелиминарного мира, основой которых являются взаимное невмешательство во внутренние дела, разрешение территориальных вопросов путем самоопределения народностей и прочное обеспечение договаривающихся сторон от возможного нападения другой стороны, взаимная амнистия, отказ от возмещения убытков от войны и военных расходов. А.Иоффе полагает необходимым подписать прелиминарные условия мира и затем перейти к работе в комиссиях.

Оценивая ответ польской делегации, г. Иоффе отмечает, что им уже было указано на нежелание российско-украинской делегации затягивает мирные переговоры теоретическими дебатами, а потому она охотно исключает из порядка дня все то, что ведет к таким прениям.

После выслушания ответов, приступают к обсуждению вопроса о комиссиях. Г. Домбский предлагает образовать следующие комиссии:

1). Главную, 2) территориальную, 3) юридическую и 4) экономическо-финансовую. А.Иоффе указывает, что по его мнению следовало бы организовать только одну комиссию – перемирия. Все остальные комиссии создаются в процессе работы. Однако он не возражает и против одновременного открытия всех комиссий.

Этим исчерпывается порядок дня и заседание объявляется закрытым [5].

В 5 часов вечера состоялось совещание председателей делегаций по вопросу об организации комиссии. Пока учреждается только главная комиссия, в которую входят обе делегации *in corpora*. Работы ее начались 28 сентября в 12 часов дня. Вопрос о составе других комиссий оставлен временно открытым.

Корреспонденты не будут допускаться на заседание комиссий [5].

Мирные условия Польши.

На рижской мирной конференции со стороны Польши предъявлены следующие условия:

1. Немедленное приостановление военных операций и большевик не должны вовсе вмешиваться во внутреннюю политику Польши.

2. Линией перемирия будет считаться линия фронта от июля месяца, так называемая линия Пилсудского.

3. Число мобилизованных сил будет определено договором.

4. Железная дорога Граево-Белосток предоставляется для товарообмена между Западной Европой и Россией под контролем поляков.

5. В мирной делегации должны участвовать представители городов Вильно и Гродно, которые должны голосовать за принадлежность этих городов к Польше.

Об этих условиях сообщено Лиге Народов [5].

Литва и Польша.

Вторжение польских войск на литовскую территорию находит отклик на страницах «Lietuvy»:

«Последняя нота Сапеги объявляет нам войну. Шляхетские легионы вторгаются в Литву. Дорога их будет в крови и огне. Мы не нападаем на польскую нацию, а лишь защищаем нашу свободу и самостоятельность».

«Пусть поляки знают, что за каждую пядь литовской земли, за каждую пролитую каплю невинной крови ни дорого заплатят. Они провоцировали и объявили войну, и пусть проклятия ее жертв падут на их совесть!»

«Wiad. Will.» также говорит о серьезности момента:

«Настоящий момент чрезвычайно серьезен. Сегодня наши сыновья и братья борются за независимость Литвы от вторжения польских империалистов. Льется кровь, гибнут люди – лучшие сыны литовского народа».

Далее газета останавливается на провокационных измышлениях распространяемых с целью возбуждения темных масс:

«Было организовано паломничество баб на Военное поле для поисков 160, 1600, 1.800 и наконец 18.000 трупов, будто бы расстрелянных и замученных большевиками «при согласии и поддержке литовцев» (sic!). Понятно, что информированные таким образом массы могут только проникнуться недовольством или даже злобой по отношению к нашим властям».

«Gazeta Krajowa» откликается на эту заметку и так заключает свою передовую:

«Мы должны обратиться к нашему обществу с горячим призывом. Только точно проверенные факты, хладнокровно и спокойно опубликованные, могут достичь своей цели. Редакция лишена возможности проверять сообщаемые ей сведения. А при настоящих условиях для нас чрезвычайно важно не распространять легкомысленные сплетни...»

Легкомысленные ли только? [5].

Совещание представителей местной прессы у директора информационного отдела при министерстве иностранных дел.

Вчера в 12 часов дня представители виленской прессы были приглашены на совещание у директора информационным отделом при министерстве иностранных дел д-ра Эрета.

Д-р Эрет заявил собравшимся представителям местных газет, что информационный отдел готов во всякое время поделиться с местной прессой теми сведениями, которыми он располагает.

В беседовании были разъяснены 2 интересующих общественное мнение вопроса: 1) Польско-литовский конфликт в Лиге Народов и 2) границы между Латвией и Литвой.

По первому вопросу было сообщено следующее:

21-го сентября Совет Лиги Народов принял резолюцию об избрании комиссии для рассмотрения и улажения польско-литовского конфликта. До окончательного разъяснения было поставлено прекратить военные действия между Польшей и Литвой, отодвинув войска за линию Керзона. Литва этому постановлению подчинилась, но поляки свои военные действия продолжают. Линия Керзона проходит через озеро Галашус, на юг Сейны, проходя вдоль р. Марихны, так, что Сувалки переходят к полякам, Гродно к литовцам. Пока эта комиссия не собралась, поляки уже нападали на литовцев, поэтому председатель Сов. Лиги Народов Леон Буржуа и выразил протест полякам и 29 –го сентября Лига Народов учредила эту комиссию из 5 лиц по одному от Англии, Франции, Испании, Италии и Японии. Если окажется надобность, комиссия поедет для изучения вопроса на места; пока комиссия заседает в Париже. Представителем Литвы послан проф. Вольдемарас, а представителем Польши – профессор Асанек, оба без права голоса.

Что такое линия Пилсудского?

А в беседовании же было заявлено следующее о линии Пилсудского: Мы в первый раз услышали об этой линии и когда были запрошены об этом наши заграничные посты то получен ответ, что и там никогда не слыхали об этой линии. Можно определить, что это есть линия, где поляки стояли до последнего наступления большевиков [5].

Что такое линия 8-го декабря:

Линия 8 декабря почти совпадает с линией Керзона, но идет южнее ее. В политических сферах вся линия от Гродно до Брест-Литовска и ниже на юг есть линия Керзона, а севернее от Гродно – линия 8 декабря [5].

Телеграммы (Литовского Телеграфного Агенства «Эльта»)

От 30-го сентября.

Сообщение Литовского Генерального Штаба.

В районе Пунска и Вайчюлишек показались польские кавалерийские разведки. После перестрелки с нашими они отступили.

Полковник Генерального Штаба Клещинский [5].

Сообщение Польского Генерального Штаба.

Кенигсберг. Украинские части прорвали под Тарнополем русский фронт и совместно с поляками взяли Проскуров. Поляки взяли Проскуров и много военной добычи. На востоке от Ровно поляки взяли Горный. В районе Пинска поляки взяли Тречин, достигли реки Щари. В Гродненском районе поляки ведут бои в 15 километрах на восток от Гродно [5].

Контрольная комиссия по урегулированию Польско-Литовского спора.

Париж. 30 сентября. Совет Лиги Народов выбрал международную контрольную комиссию, задача которой помирить Польшу с Литвой. В эту комиссию входят 5 человек: 1 француз, 1 англичанин, 1 японец, 1 испанец и 1 итальянец [5].

Протест Народностей Восточной Галиции.

Рига. Полномочный Совет Народностей восточной Галиции передал президиума мирной конференции протест против установления государственной границы между Россией, Польшей и Украиной, без участия населения Восточной Галиции, которое (в большинстве украинцы) горячо требует независимости восточно-галицийского государства [5].

Открытие новой сессии польского Сейма.

Варшава, 25 сентября. Сегодня открыта новая сессия Сейма. Маршал Сейма во вступительной речи сказал: «Наши соседи были уверены, что разгром Польши уже близок и готовились к новому разделу, но они ошиблись». Тем не менее Польша из пережитого должна сделать соответствующий вывод и заботиться о том, чтобы подобные действия не повторялись.

Вторым говорил премьер-министр Витос, который сказал, что Польша желает мира, но никогда не допустит своего унижения. В критический момент Польше помогала одна только Франция. После этого Витос представил программу внешней политики Польши. Вся польская пресса утверждает, что выводы Витоса были очень ясны, и что он одержал полную победу [5].

Таким чином, ми бачимо, якою була політика відродженої Польщі у відношенні своїх сусідів та інших учасників міжнародних відносин у 1920 році.

РОЗДІЛ 5. ПОГЛЯД НА ПОЛЬЩУ З СРСР, РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Краще один раз побачити, ніж сто раз прочитати. Наведемо декілька карикатур.

[1].

30 грудня 1923 р.

Верхівець без голови.

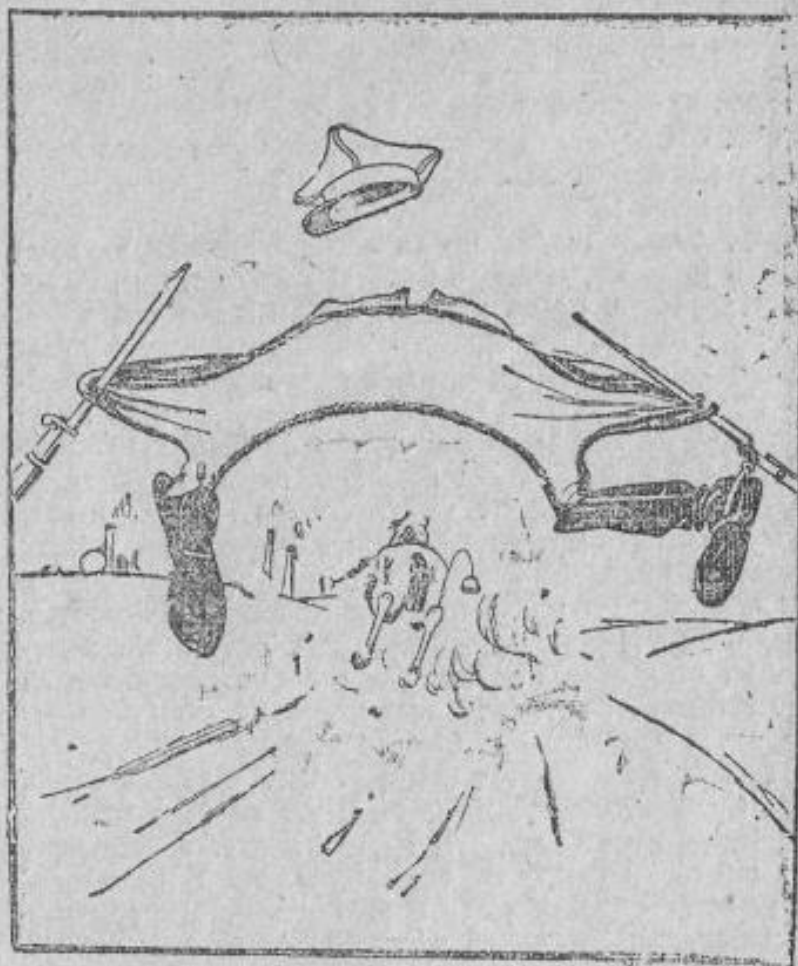
Польський уряд поставив дивоглядні умови, на яких він погоджується визнати ССРР..
Польська преса повна нападком на Німеччину...

Польська буржуазія гадає, що крім Гданського „коридору“ до Балтики вона одержує ще й Мечельський...

Страйковий рух в Польщі росте... Польська марка катастрофічно падає в ціні...

Б.-Л. САШНА.

(З газети).

Іздить пан по вузьких коридорах,
Б'є коняку, плює на всі боки:
—Де сусід, де колючки, де рвнї.
...Мабуть скоро
Буде панові досить мороки,
Як не знайде собі голови...

Валер Прокопа.

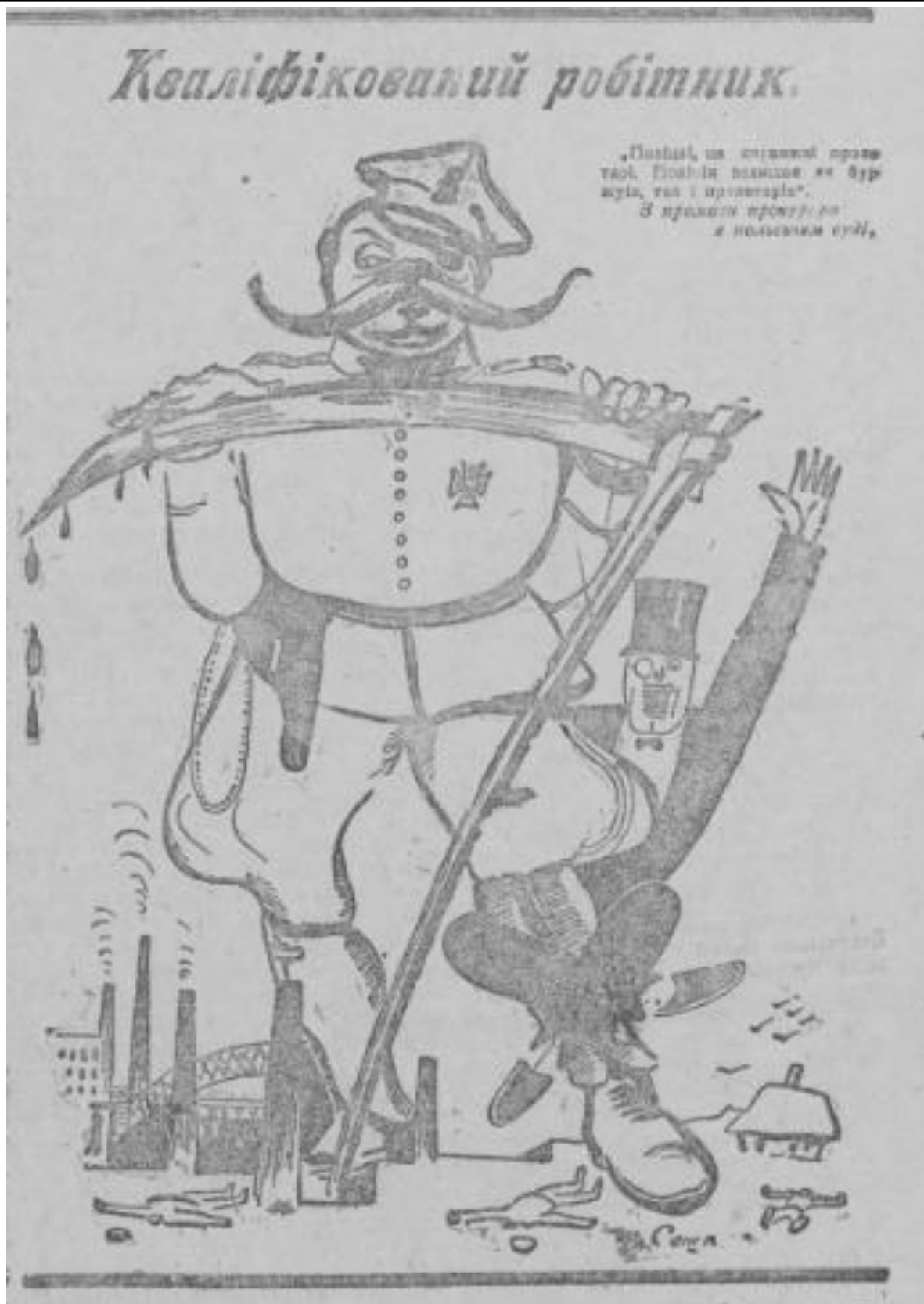
[2].

4 вересня 1923 р.

[3].

18 серпня 1925 р.

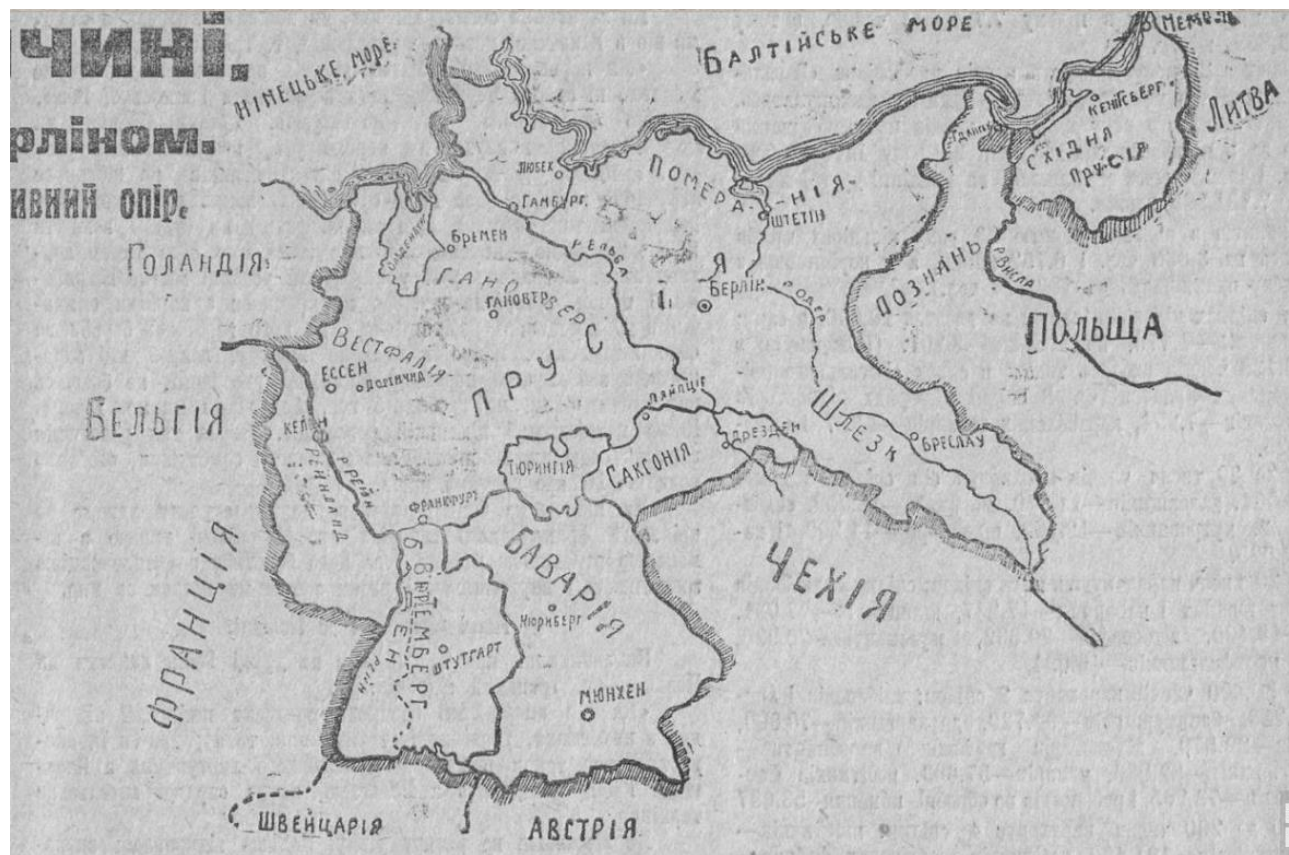

[4].

23 серпня 1925 р.

[5]. 27 жовтня 1925 р.

[6]

30 вересня 1923 р.

Наведемо без всяких коментаріїв декілька статей в різних номерах за 1925 рік газети «Народний учитель (Харків)», які характеризували погляд на Польщу із столиці Радянської України міста Харкова.

Польща і СРСР.

В статті: «Господарча криза в Польщі» (ч. 10 «Народн. Учитель») я зазначав, що в звязку з утратою зовнішніх ринків збуту та слабим внутрішнім ринком – польська промисловість переживає тепер довшу господарчу кризу. В найтяжчій стані перебувають головні галузі польської промисловости – металургійна й текстильна. Міцні економічні нитки, що до світової війни звязували колишнє «Царство Польське», (найпромисловішу частину Сучасної Польщі) з бувшою Росією характеризують такі дані:

По скасуванні митного кордону між Польщею та Росією в 1851 р., закордонні капіталісти, головним чином, німецькі, скористалися цим, щоб перекинути капітали в

Польщу й будувати тут фабрики. Принадою для них були великі ринки збуту Росії і дешеві робочі руки Польщі.

Промисловість колишнього «Царства Польського» сконцентрована, головним чином, на лівім березі Висли (бувші губернії Радомська, Келецька, Варшавська, Каліська і, особливо Петраківська). Найбільш розвинулися дві галузі промисловости – текстильна й металургійна.

Металургійна та метало-обробляльна промисловість виникла головним чином в Радомщині, в південній частині Петраківщини – Домбровський кам'яновугільний басейн – і в Варшаві, (фабрики металових виробів, ріжних машин, будови мостів і т. ин.). Варшавські фірми будували багато великих залізничних мостів в Росії, металові вироби вивозились в значній кількості навіть на схід Сибіру.

Що до текстильної промисловости, то вона зосередилась переважно з Лодзі, що протягом 50 років з маленького містечка – виросла в велике місто з півмільйоном мешканців. Крім Лодзі і околичних міст (Згерж, Поб'явиці, Відзев і Збунська Воля) велика текстильна промисловість була також в Томашові, Жирардові (під Варшавою) й почасти в самій Варшаві.

В иншій кінці Польщі – в Білостоці виникла також досить велика вовняна промисловість.

Вироби польських текстильних фабрик вивозилося в Росію, де вони успішно конкурували з виробами московських та Іваново-Вознесенських фабрик.

Про велике значіння російсько-українського ринку для Польщі – каже професор К. Воблий – говорять такі цифри: біля 75% виробництва бавовняно-папірової промисловости вивозилося на російсько-український ринок; для вовняної промисловости ця доля підвищувалась до 90% і для льонної – біля 50%. Такого переважного значіння зовнішнього ринку в порівнянні з внутрішнім, – народньо-господарча історія не знає. В польській текстильній промисловості ми маємо огидну гіпертрофію зовнішнього ринку, що створилась історичним, політичним, та економічним звязком з Росією. Для прикладу

можна показати, що вивіз німецької текстильної промисловости досягав лише 20 % продукції виробу. З зазначених цифр, – зрозуміло, що без російсько-українського ринку польська текстильна промисловість не може відродитися».

З даних того-ж професора Воблого – кращого знавця цього питання, – вивіз польських мануфактурних виробів на російсько-український ринок досягав перед світовою війною великої цифри – 447,5 мільйонів карбованців золотом.

В наслідок війни та революції – Польща здобувши самостійність – втратила вкупі з тим російсько-український ринок збуту для виробів своєї промисловости.

Під час знецінення грошей, коли заробітна платня давалася що-раз безвартіснішими папіровими марками, коли реальна зарплата польських робітників була надзвичайно мала, – помічалось де-яке життя в польській текстильній промисловості наслідком досить значного вивозу виробів цієї промисловости в Балканські держави – Румунію, Болгарію та Югославію.

Це створювало в польських промислових колах вражіння, що зазначені країни можуть замінити російсько-український ринок. Ця ілюзія швидко розвіялась як дим. Тепер, коли польська промисловість не в силі конкурувати головним чином з чехо-словацькими текстильними виробами польські промисловці знову приневолені дивитися на «природній» – старий ринок збуту польських текстильних виробів, – на російсько-український.

Польський промисловий капітал, що розвивався до світової війни, завдяки тісному звязку з російсько-українським ринком, почав знову шукати контакту з ним. З цією метою вже наприкінці 1923 року їздив до Москви для переговорів – голова спілки підприємців лодзинської текстильної промисловости Павловський. Одначе ця поїздка не дала будь-яких конкретних наслідків, бо до цього часу в торговельній умові не врегульовано ті спірні питання, що повинні мати своє розв'язання в договорі між СРСР та Польщею.

Нещодавно має місце такий виступ польських промисловців на користь торговельної умови з СРСР.

Депутат сойму лодзинський промисловець Вислицький гостро виступив у соймовій комісії проти міністерства торгу й промисловости, обвинувачуючи його в зволіканні що до складання торговельної умови з СРСР.

«Уряд – зазначив Вислицький – не рахується з реальними інтересами Польщі. Міністер торгівлі й промисловости Кедрон повинен нарешті, мовляв визнати, що без торгівлі з СРСР немає оздоровлення економічного життя Польщі».

Польському міністрові закордонних справ – Скшинському довелось також давати пояснення що до радянсько-польської торговельної умови. Все це свідчить, до якої міри широкі кола Польщі, а само торговельно-промислові й робітничі, що страждають від кризи та безробіття, цікавляться долею цієї умови.

Причину забарливого затягування переговорів з приводу торговельної умови з Радянським Союзом з боку польського уряду – треба шукати в незначнім теперішнім легальнім товарообміні між Польщею та СРСР. Річ в тім, що контрабанда на радянсько-польським кордоні набула нечутних розмірів і значно перевищує легальний довіз в межі СРСР.

Варто додати, що цю контрабандну торгівлю з Радянськими Республіками ще нещодавно польська преса називала «вивозом через зелений кордон».

Через це саме в розрахунках на цей «зелений кордон» польський уряд, всіми можливими заходами затягував складання торговельної умови з Радянським Союзом. Аджеж своє вигідне географічне положення між СРСР та Німеччиною – Польща використовувала тим, що з одного боку перешкоджала доступу продукції російсько-українського сільського-господарства на німецький ринок, а з другого боку, не пропускала німецьких фабрикатів на російсько-український ринок.

Таке становище продовжується й до цього часу, на перекір тому, що в березні місяці 1921 р. представник польської мирної делегації в Ризі Домбський зазначив, що Польща хоче бути не бар'єром, а містком між Росією та Заходом

По Ризькій умові Польща зобов'язалась надати національним меншостям всі гарантії розвитку мови й культури. Такі ж зобов'язання Польща дала й у Версальській умові.

Останні події в Польщі, криваві утиски мільйонів українців та білорусів, що борються за соціальне й національне розкріпачення – є найкращим доказом того, як панська Польща виконує свої зобов'язання.

Це явище, своєю чергою, мало сприяє скорому відновленню нормальних господарчих зносин між обома, сусідніми країнами, що мають спільну межу на 1.200 кілометрів.

«Інші часи – інші птахи, – інші птахи, – інші пісні» – каже одно німецьке прислів'я.

Роза Люксембург ще в дев'яностих роках минулого століття писала так:

Недалекі ще ті часи, коли ім'я Польщі знаходило відгук у всьому цівідізованому світі, коли її доля, хвилювала всі уми, примушувала битись усі серця. Останніх часів мало чути про Польщу – а саме від того часу, коли вона стала капіталістичною країною. Коли хочуть знати, що зробилося з старою бунтівницею, куда веде її історична доля, то відповідь можна шукати тільки в досліджуванні економічної історії Польщі за останні десятиліття.

Дійсні революційно-повстанські змагання, що колись були гордощами польського народу й приваблювали до Польщі очі й серця всього революційного світу, – ще задовго до світової війни відійшли в минуле. Розірвана майже перед 150 роками на три частини Польща – до початку імперіалістичної війни – органічно вже встигла зростися з трьома державами – Росією, Австрією та Німеччиною.

Нові економічні умови життя робили будь-які революційно-повстанські ідеї нереальними позбавленими ґрунту. Два головні двигуни сучасного громадянства – буржуазія та пролетаріят – шукали напрями хиб політичного ладу в іншій площі. Для

повстанських ідей місця не було. Вони збереглися лише в рештках декласованої інтелігенції, серед частини молоді й дрібно-буржуазних елементів.

Буржуазія міцно зв'язана господарчими інтересами з Німеччиною, Австрією і головним чином з Росією, що уявляла собою великий ринок для швидкого розвитку промисловости, колишнього Царства Польського, – прагнула ще міцніших економічних зв'язків між належними частинками Польщі та цими державами.

З свого боку польський пролетаріат що раз більше переконувався, що політичні форми тісно сполучені з економічними умовами.

Він ставив своїм головним завданням – перетворення всього суспільного ладу та бачив в пролетаріаті зазначених країн свого брата й спільника в боротьбі за цей новий лад.

Наслідком війни та революції, здобувши самостійність – пригноблена раніш Польща стала гнобителькою. В склад її входять понад 40 % не польського населення, приєднаного до неї примусово. Це населення всіма силами змагається за своє визволення. Збройною силою, режимом насильства, й терору держиться польський уряд на захоплених ним проти волі населення українських та білоруських землях. Недавно ЦК Компартії Західної України звернувся з відозвою до працюючих Радянської України – піднести голос протесту проти кривавої хвилі терору, що впала на голови робітників та селян Східної Галичини й наших українських земель під Польщею.

Ця відозва закінчується такими словами:

«Організуйте могутний протест проти провокації польських катів, їхніх знущань над вашими беззахисними братами.

Нехай здригнеться вся трудяща Радянська Україна, нехай від її протесту затремтить шляхетська Варшава. Це зацербить лезво меча польських катів. Ми ще раз просимо, допоможіть нам. Вашої допомоги чекають мільйони робітників та селян Західної України».

Свого часу так звана «нарада послів» держав Антанти визнала східні кордони Польщі з приєднанням туди Східної Галичини.

По визнанні Східньої Галичини польською провінцією з боку союзних послів ніяк не зазначено такого-ж визнання з боку самого населення. Останні події в Польщі кажуть як раз про протилежне.

Але в Східній Галичині ми маємо, в крайньому разі де-який відсоток польського міського населення, але в Західній Волині й цього немає.

В цім «воєводстві» на 1.125.000 українців припадає 165.000 поляків.

Нещодавно навіть Ллойд-Джорж відчув потребу констатувати, що третина населення Польщі понад 9 мільйонів осіб зазнає знущань і поневолення.

З другого боку Франція всіми заходами піклується про відродження Польщі, покладаючи на неї «почесну» місію – охороняти недоторканість грабіжницької Версальської умови, шляхом постійної військової погрози у відношенні до Німеччини.

Але вперта боротьба французьких імперіалістів за панування над Європою, зруйнувала Францію, і нарешті призвела до занепаду державні фінанси. Це своєю чергою викликало урядову кризу в цій країні. Песимістичний тон польської преси в звязку з приходом до влади нового кабінету Пенлеве – характеризує собою різкий зворот у взаєминах між Францією та Польщею. Дуже характерним в цім відношенні – є відмовлення французького президента – Думерга відвідати Варшаву не дивлячись на настирливі запрошення польського міністра закордонних справ Скшинського.

На кривавих утисках і фізичному винищенні мільйонів українців та білорусів будувалась, могутність папської Польщі. На живому тілі народів – українців, білорусів, литвинів та німців – нарізано державні кордони сучасної Польщі. Тепер навіть англійський уряд консерваторів відмовляється гарантувати ці кордони. Криваві події в Польщі починають викликати голоси обурення і в французькій буржуазній пресі.

Під впливом революційно-повстанського руху українських та білоруських селян, що бореться за соціальне й національне розкріпачення в Польщі почали були балакати про земельну реформу. Але, сучасним польським державним мужам, здається, «дано лише добрі пориви, а здійснити їх сил не дано».

Коли поміщики «кресів» (окраїн) дізнались, що готується земельна реформа, вони послали для захисту своїх інтересів – делегацію до Варшави. Делегацію цю – теперішній польський прем'єр Грабський заспокоїв обіцянкою, – що право власності поміщиків ні в якому разі не порушиться – майбутньою реформою.

Залишається отже таємницею польського прем'єра, яким чином – «вовки будуть ситі й вівці цілі».

Принаймні до цього часу невідомо, як переведеться ця земельна реформа, наслідком якої матимуть задоволення розорені малоземельні українські та білоруські селяне, і одночасно залишиться недоторканою «священна власність» польських «панів» (поміщиків).

Політична затока куди вперлася сучасна Польща, збільшується ще довгочасною економічною кризою, яку переживає тепер ця країна.

Вихід з економічної кризи польські промисловці бачать в поновленні нормальних торговельних взаємин з ЄС.

Між тим білий терор, що лютує тепер в Польщі – ні в якому разі не сприяє – цьому відновленню нормальних взаємин між обома країнами. ЕКОНОМІСТ [7].

Господарча криза в Польщі.

Сучасна Польща, яка вийшла зі світової війни з надто зруйнованим сільським господарством і напівзруйнованою промисловістю, переживає кризу майже від дня свого заснування. Лише за добу інфляції, цеб-то переповнення країни паперовими, нічим незабезпеченими грошми «марками» через малу заробітню плату й невеликі податки – деякі галузі польської промисловості, як наприклад, текстильна, мали змогу вивозити свої вироби за кордон, головним чином до балканських країн (Румунії, Болгарії й Югославії).

В 1924 році Польща перейшла до твердої валюти («злотий»). Наслідком грошової реформи в Польщі спостерігається значний зріст дорожнечі. Неврожай цього року (жнива дали 40 % менше ніж минулого року) тягне за собою надалі збільшення дорожнечі. Ціни на хліб і продовольчі продукти значно підвищилися і становлять під загрозу голоду

пролетаріат і частину дрібної буржуазії. Більша дорожнеча викликає, в свою чергу, боротьбу за збільшення заробітної платні, що приводить до грізних соціальних конфліктів – страйків і локаутів (страйк з боку підприємців).

Часткове оздоровлення польських фінансів купувалося коштами збільшеного податкового нажиму на промисловість і торгівлю.

Тим часом як великі виробничі витрати в промисловості, наслідком збільшення дорожнечі, а відцїля і заробітної плати; позбавили польську промисловість, що працювала на вивіз, можливості працювати на закордонних ринках, через конкуренцію з боку дешевших виробів наших країн (головним чином, Чехословаччини).

За відсутністю закордонних ривків збуту і малих розмірів внутрішнього ринку – Польська промисловість увійшла в смугу затяжної кризи. В найтяжчому стані перебувають головні галузі польської промисловости – металургійна й текстильна промисловість. Тяжке становище металургійної промисловости польської частини Горішнього Шлезку збільшується труднощами здобуття з закордону сировини – залізної руди. До світової війни – одна третина потрібної Горішньому Шлезку кількості залізної руди одержувалась з нашого залізнорудного Криворіжжя.

Лодзь та Білосток головні осередки польської текстильної промисловости тепер завмірають за відсутністю ринків збуту.

Аджеж своїм довоєнним розвитком польська текстильна промисловість завдячувала виключно російсько-українському ринкові.

Безробіття в Польщі вдалось зменшити, відіславши до Франції вежу армію до 500 тисяч розорених та малоземельних селян на сільсько-господарські роботи.

Але промисловий пролетаріат в містах все більше терпить від застою й безробіття – перебуває в жахливім становищі. В кінці лютого 1925 р. телеграф приніс знаменне для теперішньої польської кризи повідомлення:

«В звязку зі зменшенням числа робітників на лодзинській фабриці Шайблера на ній спалахнули заколоти. Робітники з жінками вірвались до фабрики й побили та поранили кілька чоловік адміністрації в тім числі й директора фабрики. Фабрику закрито.

В цьому випадку відбувається, як у краплі води, вся трагедія доведеного до відчаю польського робітництва.

1 березня цього року у Варшаві відбувся мітинг, присвячений господарчій кризі. Лідер пепесівців (польських меншовиків) Барліцький у відповідь на запитання, зазначив, що велике безробіття викликається в значній мірі відсутністю нормальних торговельних зносин з ССРСР.

Взагалі треба сказати, що в Польщі тепер підносяться вимоги, щоб польський уряд зробив торговельний договір з Радянськими Республіками.

В той час, коли в промислових осередках країни виникають на тлі довгої кризи такі жорстокі суперечки між працею і капіталом на «кресах» (окраїнах) лютує польська влада.

Там мають місце військові перебування, реквізиції й воєнні суди проти українських та білоруських селян, що борються за землю та національне розкріпачення.

Слідом за краківським «Кур'єром Щоденним» і в нашій пресі (Народ. Учит. ч. 8) з'явилося нещодавно повідомлення, про надзвичайно гострі взаємини між польською владою й населенням Волині. В цім воеводстві на 1.125.000 українців припадає 165.000 поляків.

Шляхта боїться, що з наступом весни зросте діяльність повстанських загонів, які спробують створити один антипольський фронт, від Східної Галичини до Полісся.

ЕКОНОМІСТ [8].

Останніми часами в Домбровському районі з'явилися ватаги, що нападають на куркулів і забирають у них продукти. Боротьба з ними поліції не дає ніяких наслідків Промисловці б'ють сполох і вимагають від польського уряду «рішучих» заходів [9].

АРЕШТИ ШАХТАРІВ.

У домбровським окрузі йдуть дали труси й арешти серед робітників. Одного дня охранка перевезла з поліцейських участків до в'язниці 15 робітників. Їх підозрівають в комунізмі [9].

За останні два дні у Варшаві арештовано понад 30 осіб, запідозрених у комуністичній діяльності [9].

НА КРЕСАХ.

Надзвичайно небезпечні відносини утворюються на кресах, особливо на Волині. В цьому воєводстві на 1.125.000 українців припадає 165.000 поляків. Шляхта боїться поширення з весною діяльності розбишак та паліїв, що змагаються ліквідувати їв Польщі власність і культуру й утворити єдиний протипольський фронт від Східної Галичини до Полісся [9].

Отже, цілком зрозумілим є погляд на Польщу із СРСР, Радянської України. Оскаженілі, ненависні, наповнені інформацією про негаразди, повстання, жахливий економічний стан – такими були матеріали про Польщу. Постійні натяки та прямі погрози, настрої звільнити братів від польської неволі – все це постійно звучало в газетах Радянської України.

РОЗДІЛ 6. ПОЛЬЩА В 1929 – 1930-Х РОКАХ: ПОГЛЯД ЗІ ЛЬВОВА

Львівська газета «Діло» на своїх сторінках спокійно, виважено описувала життя Речі Посполитої, надаючи величезну увагу всім сторонам життя, взаємовідносинам між різними народами, політичній діяльності різних діячів Польщі, відстоюючи постійно українські ітереси в Польщі.

Наведемо данні національного складу Польщі на основі останнього перепису.

З Варшави 8.УІ.1932 ПАТ повідомлено, що дотеперішні обчислення Головного статистичного уряду ствердили, що на основі загального спису населення з 9 грудня 1 м. р. на терені польської держави живе 32.132.936 осіб, з того 22.208.076 або 69.1 прц. з польською матірною мовою і **9.924.860 або 30.9 прц. з матірною мовою непольською.**

Розложення чужомовного населення дуже ріжнородне. Найменше непольського населення виказують західні воєвідства, бо 9.1 прц. У шлеському воєвідстві непольської народности є 7.7 прц. Це безперечно у великій більшості німці, не числячи мінімального прц. жидів. На Горішньому Шлеську непольську мову задеклярувало 6.6 прц., на Тешинському Шлеську 15.3 прц. Вищий відсоток на Тешинському Шлеську пояснюється скупченням німців у Бельську, що сягав 56.5 прц. В поморському воєвідстві не польського населення в 10.1 прц. Поза Семпульном, де є 40.6 прц. чужоземного населення, в інших повітах цього воєвідства виходять цифри 2.9 до 17.6 прц. Познанське воєвідство має населення з непольською мовою 9.5 прц. Це переважно німці.

В центральних воєвідствах непольського елементу є значно більше, ніж у західніх. Відсоток з непольською мовою доходить тут до 17.1 прц. В склад цього числа входять перш усього жиди, далше німці в невеличкому проценті (в лодзькому воєв.), білоруси у східній частині білостоцького воєвідства та українці в Люблинщині.

На терені південних воєвідств населення з непольською матірною мовою є взагалі 40.8 при. У воєвідстві станиславівському населення під цим оглядом є найбільше: воно висловлюється цифрою 77.5 прц. В тернопільському 50.5 прц., у львівському 42.1

прц. На ті числа поза мовою українською складається мова жидівська (гебрайська) і в мінімальному проценті німецька. Краківське воєвідство має тільки 8.6 прц. населення з мовою непольською.

Найбільший процент чужомовности мають **воєвідства східні, бо 67.1 прц., в чому поліське 83.5 прц.,** новгородське 47.7 прц., виленське 40.1 прц. Склад чужомовного населення східних воєвідств дуже різнородний. Поза українцями і білорусами є жиди, литовці, чехи, москалі і німці. (А де є волинське воєвідство? Ред.) [1].

В днях 9 і 10 червня 1932 року мав відбутися у Варшаві зїзд воєводів. На 9 червня було заплановано конференцію, що мала обмірковувати господарські справи, а 10 червня конференція з міністром внутрішніх справ задля обговорення справ поодиноких воєвідств [1].

Надзвичайно цікавим було письмо 57 пацифістів світа до президента Польщі.

До цив. канцелярії президента Польщі прийшло 10 червня 1932 року письмо на блянкеті англійської палати лордів такого змісту; „Пане Президенте! Звертаємо з повним поважанням увагу п. Президента на страшні кари, якими покарано п'ятеро Ваших льюальних горожан, а саме; Ол. Мозолевського, Кирила Приступяка, Іляріона Радиського, Ів.Здановича, Плятона Костевича. Тих молодих людей, що все були добрими горожанами, засудили на довшу кару тюрми, тому що згідно зі своїм переконанням, не хотіли згодитися на те, щоби стати вояками».

Дальше лист натякає на польське предложення морального роззброєння причому зазначає, що моральне роззброєння тих молодих людей дійшло вже до такої степені досконалости, що вони не хочуть брати участі в ніякій війні, а навіть у приготуваннях до війни. В конклюдії автори збірної петиції просять увільнити тих молодих людей. Під петицією 57 підписів, м. ін. лорди Англії: Понсонбі, Арнольд і Берtrand Рюсель, споміж літ.-наукових кол Г.Дж.Уелс, Ромен Ролян, Віктор Маргеріт, проф. Айнштайн, Ст. Цвайг.

Згаданих п'ять Молодих людей це – як по відомляють польські джерела – члени секти баптистів [1].

Надзвичайно цікавим був погляд на національну політику в Польщі, висвітлений 24 січня 1929 року.

В останніх місяцях розпочинається активізація національної або – як польська преса пише – народностевої політики в Польщі. В різних напрямках порушують її різні чинники: урядові (з'їзд воєводів у Львові), проурядові (регіональні організації бебістів) і громадянські (партії й преса). Досить широко зупинявся над національною квестією виленський з'їзд „Зєдинення Праці”, що відбувся в неділю 13. ц. м. Доповідь на тему національного питання виголосив пос. Лехніцький, віцеголова тієї організації та клубу „одинки” в соймі. Він твердить, що стара (шляхетська) Польща вела розумну політику у відношенні до своїх сусідів і народів, що найшлися в її державних рямках, чим поборювала труднощі свого географічного положення, які сьогодні не є менші, як були колись. Однак траплялися й помилки.

„На полудневих окраїнах – зазначає пос. Лехніцький (подаємо за „Кур. Віленьским” з 19. ц. м.) – Польща не пішла за вказівками великих королів Степана Баторія і Володислава ІV, не зуміла повести такої політики, як у відношенні до Литви. Помилками у відношенні до козаків, яких шляхта хотіла перемінити в панщизняних хлопів, довела до того, що Україна ввійшла в склад Росії, стала основою її могутности. Тієї могутности, при якій допомозі Росія на протязі стокількадесяти літ володіла над більшістю земель давньої Річипосполитої”.

Як колись, так і тепер існує тісний зв'язок між успіхами польської політики на сході і заході. Побіда під Грунвальдом була можлива тільки тому, що взяли в ній участь по польській стороні полки руські і литовські.

Переходячи до сучасности, доповідач зазначає:

„На терені Східних Земель Річипосполитої, заселених поруч польської людности білорусами й українцями, Польща не може вести політики згідно з принципом, що Польща є лише для поляком, з принципом, який вказував їй Ст.Грабський. Нашу східну границю визначено так, (на полудні по лінії, устійненій в березні 1920 в умові з урядом

отамана Петлюри), що Польща обняла всі ті землі, де польське населення, якщо не має чисельної переваги, має перевагу впливів культурних, господарчих і політичних. Та на польському боці залишилася дуже велика кількість білоруського й українського населення, як і по противному боці залишилися **великі простори**, заселені суцільним польським елементом, от хоч згадатиб **деякі** повіти Поділля. Переведення границі інакше, так – щоби по польському боці залишилися самі поляки, а по противному самі українці й білоруси, є неможливістю. Але коли так є, то не вільно в Польщі голосити концепцій таких, які голосив Ст.Грабський. Є вони односторонні, занадто тісні, щоби в них могло зміститися життя. В нашій державі мусять бути створені для українців і білорусів такі умови, щоби вони могли бути льяльними горожанами Річипосполитої, щоби **ми мали моральне** право вимагати від них тієї льяльности. Ст.Грабський ставив програму якнайскоршого спольонізування всього українського й білоруського населення, кажучи, що коли того не переведемо, то втратимо східні землі. Але що спольонізування **навіть при приноровленні екстермінаційної політики є наскрізь невикональне**, зрештою незгідне з нашою традицією, прийяття тієї програми мусіло би до вести до знеохочення чужомовного населення до держави, а тим самим до її ослаблення. А того не можемо вважати програмою нашої поведінки. Зовсім не йде про те, щоби **замість національної держави Польща творила держави народів на зразок Австрії**, але про те, щоби польський нарід яко господар створив умови, які уможливлювалиб заспокоєння національних, культурних і господарчих потреб українського й білоруського населення, потреб, шо в ЦІЛОСТІ! даються узгіднити з інтересом Річпосполитої. Уладження поправних відносин з українцями й білорусами є тим лекше, що інтереси польського народу і тих народів є назагал згідні. Є і можуть бути спори на тому терені, який є тереном мішаним. Зате наша держава є незвичайно сильно заінтересована, щоби українці й білоруси на землях, що лежать на схід від нашої границі, мали сутню спроможність незалежного державного розвитку. Тому то українці й білоруси є якнайбільше заінтересовані в істнуванні сильної Польщі, в якій мусять бачити головну союзницю

слабих, загрожених або тих народів центральної й східної Європи, що знаходяться у важких умовах“.

На маргінесі цих уваг і дуже загальних висновків висловимо хіба своє здивування, що виленський, доповідач рівнорядно трактує 300 тисяч поляків на Рад. Україні і 5 (пять) мільйонів українців по польським, а 7 (сім) мільйонів українців по нашим обчисленням у сучасній Польщі. Одночасно годиться зазначити, що 300 тисяч поляків на Рад. Україні користується не лише культурною, але й своєрідною територіальною автономією (польський адміністративний район ім. Мархлевського з польським судівництвом і власною адміністрацією), тоді – коли українці в сучасній Польщі по лінії програми Ст.Грабського втратили у великій більшості навіть те шкільництво, яке вже існувало. Щож торкається розв'язки національного питання в сучасній Польщі, то ані пос. Лехніцький, ані „Зєдинення Праці” не виходить поза загальникову фразеологію, таку маркантну для всіх польських реформаторів в національній ділянці. Наскільки він навіть намагається підійти до „розв'язки“ того питання, то ставить справу в негативному розумінні (чого не повинно бути). При тому він дуже лякається, щоби Польща не перетворилася в державу національностей.

Але коли пос. Лехніцький в загальниковому твердженні говорить про „умови, що уможливають заспокоєння національних, культурних і господарчих потреб українського й білоруського населення”, то Кшевський з „Пшелом-у“ розвиває програму „меншостевої політики” не в національному, але в **етнічно-регіональному розмірі**.

Асиміляцію й кооперацію населення „мішаних” областей утруднюють націоналістичні упередження і загальне положення на сході Європи, яке не є без впливу на настрої населення Червенської Землі.

„Сепаратистичні українські табори діляться на дві категорії: одні ділають, спираючись на Совіти, а другі в Берліні шукають інспірації і підтримки. З другого боку можливість польсько-совітської війни в ближчій або дальшій будучині була би **найбільшим товчком для повстання серед українців польонофільського напрямку**, який вів би

політику Петлюри, що полягає на оперті будуччини українського народу на польській державі, отже напрямку, що шанує інтегральність польських границь і є найкращою гарантією могутності нашої держави. Але розвиток такого руху зупиняє пацифістична політика, яку веде польська держава, а яка є політикою пошанування рижського трактату. І справді давно за нами ті часи, коли у Львові, лише-що скривавленому, виходив „Рідний Край”, орган бл. п. Сидора Твердохліба, що вів політику, називану нами політикою Петлюри. **Всі спроби творення таборів, що фірмуються як „українські“, а однак поборюють український сепаратизм, заводили; останній з тих таборів тзв. „УНС“ теж зліквідовано.** До діячів, що працювали в тих таборах, українці постійно причіплювали образливу назву „хрунів”, означуючи їх як елементи, що низько стоять під етичним оглядом і працюють без ідейних побулів. Ідейний рух, що шанує пам'ять Петлюри і визнає його орієнтацію, сьогодні майже не існує на Червенській Землі”.

Отже з ким тепер міг би працювати польський табір, коли вже не політично з огляду на основну різницю у відношенні до держави, то щонайменше в річевих питаннях? Таких таборів серед українців нема.

„Правда, найбільша українська партія УНДО репрезентує сьогодні програму органічної праці, що є програмою нашої давньої народової демократії, приноровленою до українського руху майже без ніяких модифікацій, а знаємо з наших досвідів, що така програма по своїй суті адержавна не витворювала непоборної відрази до льояльної постави супроти чужих державностей. Але в умовах нашої політичної дійсності така основа до праці не є достаточна. Наша держава не є й не може бути державою народностей такого типу, як давня габсбурська монархія: **щоби бути сильною, вона мусить змагати до того, щоби стати політично суцільною державою, як французька республіка.** При тому УНДО, не солідаризуючись з терористичною діяльністю протидержавних конспірацій, що є агентами заграниці, не має й відваги, ані ка ніть не бажає протиставитися успішно тій акції, що находить податний ґрунт у першу чергу серед молоді середніх шкіл. Правда, в УНДО існують політики, які радо велиб угоду з

польською державою при елімінації засадничих квестій (себто без відкликування відомої декларації Левпийкого) на зразок о, Глінки на Словаччині, а колись також Радіча в Югославії. В часі виборів до самоврядних установ у 1927 р. на багатьох теренах місцеві ундівці брали участь в „бльоку трьох народностей“, приступаючи тим самим до співпраці з польським громадянством, де без квестії можнаб найти спільну мову. Але УНДО є *par excellence* партійно-виборчою формацією (?!). Уряд травневої революції, що займає становище „*non possumus*“ супроти вимог польського партійництва, тим більше не може робити концесій меншостевому партійництву. В теперішніх умовинах УНДО може хіба співділати з найбільш авантурницькими чинниками польської опозиції в боротьбі зі „сучасною системою правління“, але з такого співділання не може вийти ніяка користь для консолідації держави.

Поза українським національним рухом існують „руські“ Групи (старорусини), але вони репрезентують занадто слабкий чинник, щоби на ньому можна опертися в політиці державної інтеграції. І на них тяжить фатальність, що наказує всім політичним партіям у Польщі сходити на бездоріжжя“.

Підчас виборів „старорусини“ увійшли в пакт з „істинно-руською, московською меншостевою організацією під проводом п. Серебреннікова і тим самим відкрили шлях до Черв. Землі чинникові, якого розвиток є тут мало пожаданий з погляду інтересу держави. Неспроможність перевести точну демаркаційну лінію між рутенізмом старорусинів чистої води і російськістю москвофілів або навіть росіян, що живуть по містах Волині й Полісся, змушує нас до дуже критичного становища супроти старорусинів, щонайменше **доки зовсім не визволяться вони з московських настроїв**“.

Державну політику на терепі Сх. Галичини може вести тільки польський табор, не шукаючи союзів з українськими політичними партіями. Супроти українського населення треба вести політику на довшу мету, щоби витворити ідейний рух, який стояв би на ґрунті польської держави. Ані творення угодових партій в роді „УНС-а“, ані «добування

деяких українських елементів господарчими концесіями не веде до розв'язки української квестії.

„Табор травневої революції повинен організувати в своїх рямах руське населення, але робити це на ґрунті ідейної програми, а не опортуністично-виборчої. Тією програмою може бути лише загально-польська програма травневої революції, збагачена спеціальною регіональною програмою для Червенської Землі”.

Цю акцію мусить взяти в свої руки регіональний комітет Безп. Бльоку.

Таким чином стоїмо ще перед одним експериментом „розв'язки” національної проблеми, експериментом, що намагається зупинити національно політичний і культурний розвиток українських мас – особливо там, де національна свідомість є слабша, або де економічна нужда є занадто велика.

Один є Безп. Блок, але два різні підходи і дві різні „програми” в національній квестії: інша у Вильні, а інша у Львові. Але ні одна „програма” ні друга нічого не розв'язує, тільки заплутує справжню розв'язку своїми міркуваннями, що не мають нічого спільного ні з дійсним життям, ні з напрямними розвитку народів. Ми сказалиб навіть, що друга „програма” б більш „життєва”, бо являється – з незначними модифікаціями – продовженням програми Ст.Грабського. яка вже має у нас свою традицію [2].

Питання «Держава і національні меншости» мала завжди величезне значення для Польщі.

Дня 22 січня 1929 року на засіданні сеймової комісії закорд. справ йшла дискусія над експозе мін. закорд. справ Залеського. Пос. Навман обговорив положення нім. нац. меншости в Польщі. Жалівся на нетолеранцію та польонізаційні тенденції, що не відповідають відносним уступам конституції. З пос. Навманом полемізував пос. Стронський. Пос. Левенгерц (ББ) говорив м. і.: Кожний майже нарід заінтересований в меншостевій справі, так з огляду на власну меншість, як і з огляду на це, що має земляків поза кордонами своєї держави. Треба згодитися на один заг. припіп, обов'язуючий цілу людськість, всі держави, а саме, що огляди цивілізації і справедливости вимагають, що би

меншости, всюди вважати за рівних повноправних горожан, які повинні лояльно відноситися до держав, в яких живуть, але разом мають право до пошанування, до розвитку своєї мови та своїх культ. прикмет. Бо в світі не є лише одна висока культура, лише культура людськості є збірником і синтезом окремих культур, які служать її розвиткові та можуть служити, не затрачуючи власних окремихностей. До скарбниці спільних вартостей та спільного добра, що обіймає весь світ і все людство, всі народи великі та малі, докидають і повинні докидати скарби своїх окремих індивідуальних вартостей. Занадто святе є право меншості, щоби вільно його вживати лише як яблука незгоди між державами для побічних цілей, що не мають з ним нічого спільного як протимир. інструменту війни, підважування трактатів, ширення ферментів в ін. державах. Не вільно для егоїстичних цілей надуживати високої ідеї свобідного розвитку національної індивідуальности та підюджувати в усіх державах меншости на їх шкоду, а для власної користи [2].

Керівництво Польщі активно слідкувало за положенням національних меншин в сусідніх країнах. Величезний клопіт Польщі завдавало питання з автономією Закарпаття в Чехословаччині. Львів, 24 грудня 1930.

Маємо на увазі не автономію Закарпаття, але клопіт – Польщі. Бо так воно дивно складаються: замість Галичини, яка десятки літ була всеукраїнським культурним і політичним Піємонтим і нині ще в порівнянні з іншими українськими територіями розпоряджає найбільшим кадром інтелігентських сил з усіх царин знання і практичного досвіду та мав 100 відсотків усіх без виїмку даних на самоуправу в найширшому розумінні цього слова, – замість Галичини отримує територіальну самоуправу Закарпаття, яке завдяки малярському централізові й режимові безоглядної денационалізації й насильної асиміляції зійшло було до порівнюючо найнижчого ступня національно-культурного й політичного розвитку. І знову одно диво: замість того, щоби турбуватися, чому досіль не введено територіальної автономії для земель з одноцілого більшістю кількоміліонового українського населення у Польщі, проурядова польська

преса турбується, чому це автономію вводить чеський уряд для українців у Чехословаччині! Ми є нині свідками нового парадоксально-куріозного видовища: польська проурядова преси, яка від початку відродження Польщі найбільш завзято пропагує гасло „невмішування у внутрішні справи держави“, не тільки не признає справи автономії Закарпаття внутрішньою справою Чехословаччини, але що більше бачить у ній наче новий „доказ“ вмішування Чехословаччини у внутрішні справи Польщі! Автономія Закарпаття, це – мовляв – виключно і єдино свідомо пакість, злобно придумана чехословацьким міністерством закордонних справ з уваги на польського сусіда.

Це ніяка видумка. Ось один із чільних проурядових польських органів преси про автономію Закарпаття пише під наголовком: „Нові докази протипольської діяльності Чехів“ – „Випадки у Східній Галичині та несподівана українізація Прикарпатської Русі й автономія тої землі“. Маємо на увазі передову статтю у краківському «Іл. Курері Цодзенному» з д. 24. ц. м. Це не стаття випадкова, в органі не покликаному до авторитетного обмірковування закордонно-політичних проблем. «Іл. Курерок», при всьому сьому мізерному етичному рівні й питомому йому вуличному тоні, має – так мовити – монополь на зясовування урядового становища чехів і Чехословаччини і треба признати «Куреркові» одно: всякі він уже переходив політичні метаморфози, від «ляйборгану» вітосівського «Хієно-Пяста» став достатнім послів для ББ (Маріян Домбровський і д-р Людвик Рубель) і боєвим органом санації, але вірно, завзято і послідовно тримався і тримається лінії протиукраїнської і протичеської. Бувало вже, що «Іл. Кур. Цодз.» мав навіть заборонений дебіт на Чехословаччину за свою кампанію проти тієї держави, ведену в „курерковому“ стилі й „курерковими“ засобами. Коли протичеський вітер тої газети влітав за надто безцеремонно по дорозі з Кракова через Прагу аж до затишних кімнат міністерства за кордонних справ при вулиці Вержбовій у Варшаві, тоді «Курерок» на деякий час замовкав і тієї теми взагалі не рухав. Але згодом, приходив пригожий момент і його чехофобство ставало у пригоді в той сам спосіб, що й українофобство. Однак, коли протиукраїнська політика «Курерка» обрахована на

„внутрішній ринок“ і – що найвище – на баламучення варшавських кореспондентів чужинецької преси, в роді тамошнього кореспондента «Таймсу» п. Бакера, то протичеська нагінка є призначена на експорт, для невеличкого польського населення у Чехословаччині і для чеських урядових кол: щоби їх не залишати в жадному сумніві щодо поглядів і настроїв міродайних польських кол. Тому й оцього останнього виступу краківського «Курерка» якого і власник і головний редактор є послами ББ, не можна вважати відірваним виступом, який відбивав би лише погляд автора і редакції. Тим цікавіша та стаття і тим більше вона характеристична для підходу до проблем і внутрішнього і закордонного характеру, зокремаж до проблеми – української.

Стаття „Курерка“ надзвичайно обемиста і як звичайно – надзвичайно лайлива. Тому передрукувати її в цілості і технічно важко і з морального боку неприємно. Короткий її зміст такий: Польська публична опінія кілька тижнів тому була неждано заскочена вісткою з Праги про замір чеського уряду надати самоуправу Закарпатській Україні («Курерок» вживає скрізь терміну «Підкарпатська Русь»). Ця вістка виглядала фантастично, тому, що чеський уряд завжди глядів на Закарпаття, як на країну, що ще не дозріла до самоуправного устрою. Аж ось «Лідове Новіни», потім сам мін. Бенеш. пос. доктор Патеїлль, Кльофач і ін. порушили справу за карпатської автономії, а д-р Бескид заявив офіційально представникам преси, що умови для введення самоуправи на Закарпатській Україні сповнилися на 100 відс. і що нема ніякої причини дальше зволікати з нею. „Курерок“ збентежений цим зворотом і шукає його причини. Цю причину добачує передовсім в одночасності чеської заповіли автономії на Закарпаттю з польською пацифікаційною акцією у Сх. Галичині. Автор впевняє, дальше, що українізаційний курс па Закарпаттю розпочався акуратно «після першого протидержавного виступу українців у Східній Галичині». Дальше йде довга виказка тих актів чеської влади, які автор уважає фаворизуванням українців та переслідуванням росіян. Висвітлювання у чеських кінах образів „ВУФКУ“ є, мовляв, актом виразно протипольським: з відома чеської влади друкується навіть комуністична література на чеськім Шлеську, яка є перепачковувана до

Польщі. На доказ протипольського вістря закарпатської автономії, автор звертає увагу на присутність чехословацького посла на проти польських маніфестаціях у Ковні, на погляди през. Масарика на небезпеки мира (поморський коридор) і врешті на голоси чеської преси про галицьку „пацифікацію". Тут «Курерок» пронизує своє обвинувачення: „чеський уряд хоче сьогодні мерщій залегалізувати самоуправу Закарпаття, щоби витворити на за карпатській території кузню протипольських затій і прибіжище для кожного втікача чи атентатчика з під стягу УВО». На закінчення автор пригадує слова Жеромського, що «чехи вміють ударяти ножем у спину»...

Виходить, що автономія Закарпаття – це ніж у спину польській національній політиці. Безперечно, автономія Закарпаття ставить у дуже прикре світло – брак автономії... Галичини і Волині. Але навіщо сердитися на чеський уряд, навіщо ремствувати на чеське міністерство за кордонних справ, навіщо вмовляти в них, у себе і наївних читачів, тло справді єдиним клопотом чехів є робити пакости полякам і що лише для цієї мети дається «привілеї українцям»?! Все до тактика, цілком незрозуміла. Автономія Закарпаття була гарантована міжнародними договорами та чеською конституцією. Тому надання нині автономії Закарпаттю є лише виконанням міжнародних і внутрішніх зобов'язань, є чесним і розумним кроком у ділянці державно-адміністраційного устрою та національної політики, є звичайною консеквенцією факту національно-мішаного характеру населення чехословацької держави і мішаного характеру ріжних складових частин її території. Зокрема закарпатська автономія, яка далаб українцям широкі можливости національно-культурного і господарського розвитку, є звичайною консеквенцією ствердження факту живучости українського народу та акуратности великої української проблеми.

При чім-же тут Польща та пересердя „Курієрків“? Чи не краще було би самому дійти до тих самих висновків, до яких дійшов чеський уряд, з тією ріжницею, що найкраще булоб у відношенні до Галичини дійти до тих висновків десять літ тому?! [3].

За результатами Першої світової війни Польща, фактично була відрізана від Балтійського моря. Переглянемо морські устремління, амбіції Польщі.

Шляхом морських амбіцій Польщі.**(Від «легенди Балтику» до заморських кольоній.).****I.**

Теза Вільсона, що вільна Польща мусить мати вільний доступ до моря, була не легка до здійснення. Хоч атмосфера у Версаю в пол. 1919 р. була насичена ненавистю до переможених німців, але серед самих таки диктаторів мира не було згоди щодо того, чи дати Польщі доступ до моря з Гданськом, чи замкнути її в коптинентальних границях. Ворогом першої концепції була Англія, точніше речник її Льюїд Джордж, В результаті викраяно т. зв. коридор, який вузькою шийкою через Поморя получил державний корпус Польщі з Балтійським Морем, з його берегом довжиною 635 км., а з Гданська й околиці утворено вільне місто, залишаючи в арт. 100 – 108 мирного договору за Польщею цілу низку далекойдучих прав.

Користаючи з того, польські властп обсадили 10 лютого 1920 р., себто 10 літ тому військом приділену Польщі територію Поморя і в париській конвенції та варшавському порозумінні за безпечили подрібно признані Польщі права в Гданську.

Рішення держав антанти не вдоволило вповні поляків, які вважали його тільки паліятивом. Історичні права та практичні міркування дотично Гданська з його богатим у технічне вивінування портом казали полякам добачувати в тому вирішенні кривду. Це почуття особливо збільшилось, коли вже перші місяці виявили велику ворожість населення і влади Гданська до Польщі та її прав. Відомий страйк портових робітників у 1920 р., тоді коли більшовицька армія натиска ла на Варшаву, страйк, яким утруднювано довіз амуніції, і цілий ряд інших більше й менше поважних конфліктів з урядом Гданська – ось факти, які переконали Польщу, що Гданськ не заступить їй ніколи власного порту. Тоді й виринула думка будови порту на власному березі в Гдині, думка у великій частині сьогодні здійснена кольосальним накладом матеріальних коштів.

II.

Будова Гдині, необхідність чого аргументуються потребами економіки, неvistарчальністю Гданська для господарської експанзії Польщі і конечністю поділу праці між тим портом і портом у Гдині – це ніщо інше, як намагання вийти з комірного неприхильного Польщі Гданська і будовою власного порту засвідчити непохитність морських амбіцій.

З будовою Гдині пройдено великий шлях від сентименту до реальності, від метафізичного захвату до активної морської політики. Хоч обставини складаються так, що Гданськ годі виеліминувати з програми скріпленої морської активності, ба, навіть доводиться його подекуди протегувати (звичайно як приймака – в міру потреби) – всі турботи і надії поляків зосереджуються тепер біля великого пам'ятника відзискання балтійського побережа, біля Гдині.

Коли кинемо оком на етапні стовпи розвою морської думки Польщі, з яким зростали теж її амбіції, змагаючи до того, аби не тільки – мовляв – мати морський беріг, али й використати його активно, економічно й політично, то побачимо на загал природність цього розвою, хоч з виразними познаками ділання зовнішніх стимулів, які цей розвій прискішали. Більшаюча конечність інтенсифікації вивозу для рятування господарського положення внутрі й назверх, вибух митної війни з Німеччиною, що примусив шукати навспіх нових ринків збуту, початковий великий успіх польського вугілля на півн.-європейських ринках завдяки страйкові англійських вуглекопів і небувалому попитові на цей артикул це, так сказатоб, стимули мериторичного характеру.

Одначе не слід забувати на ше один стимул, який підбичовував і підбичовує ще дальше морські амбіції в психіці поляків. Це була і є кольосальна пропаганда німців за зворотом їм польського Поморя, пропаганда, яка зручно розміщує світла й тіни, стараючись доказати, що море – це один великий клопіт для Польщі, баляст, куля в нозі на нормальному шляху її розвитку, фальшива амбіція пересічної держави стати в рядах великанів.

Неслушність тих німецьких аргументів має доказати на ділі морська, активність Польщі, зміцнення господарської експанзії в напрямі моря, зріст оборотів Гданська, (який німці називають паперовим, бо джерелом його є штучне збільшення експорту вугілля і грабіжна лісна господарка), будова власного порту, який бере щораз більшу участь у товарообміні світа, а вкінці набування торговельної і воєнної фльоти. Silesianus [4].

III.

Шлях морських амбіцій Польщі не кінчається на тому, аби стати в рядах активних морських держав та здобути собі в opinio світа признання легальності того факту. Її амбції йдуть далі. Спираючись на двох аргументах: популяційному (на тому, що річно відпливає з Польщі 150.000 осіб, шукаючи хліба на еміграції, а природний приріст населення виноситься 425.000); на господарському (імпорт колоніальних товарів досягає 33 проц. загального її імпорту) – Польща щораз голосніше висуває претенсії до власних колоній. Користаючись з того, що в 1931 р. Ліга Націй має переглянути справу мандатів бувших німецьких заморських колоній, Польща поруч з повищими двома аргументами висуває ще й те, що 9 проц. з б. нім. територій увійшло в склад державних земель Польщі і це – мовляв управнює її домагатись приділу відповідної частини нім. колоніальних теренів.

Уже в 1928 р. „Ліга Морська і Жечна" визнала цю справу актуальною і важною та повела в тому напрямі пропаганду в краю і за кордоном. У нутрі самої організації покликано окрему секцію, т. зв. „Звойонзек Піонеруф Колоніальних", якого пресовим органом є додаток до „Можа" під назвою „Піонер Колоніальних". Цей додаток щомісяця обговорює широко і доказує необхідність для Польщі дістати заморські колонії на власність. У найближчому часі планується покликати до життя окремих всегромадський „комітет боротьби за колонії", якого завданням буде як подає згаданий „Піон. К." у грудневому числі „Можа" – „приготовити ґрунт, конечний для практичного зреалізування колоніальних кличів і виконання усіх вступних робіт, звязаних із цією реалізацією".

IV.

Проблема ця моглаб нас остільки цікавити, оскільки її позитивна розязка зменшилаб кольонізаційний похід польського елемента на нашу національну територію. Та на це мала надія. Польща від своєї «історичної місії на сході» не відкажеться так легко, хоч до речі може більш доцільно булоб для неї зуживати цю енергію на загрожених позиціях „західних кресів”.

Ось хоч би само те оспорюване Поморя. Згідно зі статистичними даними з р. 1927, є там 11.2 проц. німців, а землі вони мають по катастральним даним з тогож самого року аж 43.2 проц. А до того стан їхнього посідання постійно зростає, бо – як читали ми на днях в „Курері Познаньському“ (ч. 28) – уже в роках 1925 – 28 перейшло на Поморю з польських рук у руки німецькі 422 обектів, у тому 326 рільних господарств загального простору 4.000 гектарів. Ті німецькі руки – як подає та сама газета – це німці-кольоністи з Волині і Поділля, яких стягає на Поморя якась «невідомо сила»...

Чи застановляються над тим польські урра-патріоти, які всякими засобами борються за те, аби Волинь – як сказав мін. Юзефський – не стала четвертим воєвідством «Малопольщі»? Чи важко відгадати, що ця „невідомо сила“ – це добре відома і полякам місійна дурійка, яка пхає їх на схід і сприяє операційному плянові західних сусідів?

V.

Одначе вернім до кольоній.

Польща мандатаром бувших німецьких кольоній...

Ми ледви заінтересовані в тому, чи виграють їх, чи не виграють їх поляки на льотерії в найближчому році. Але міркувати на ту тему нам можна, в тих міркуваннях чогось насуваються різні спогади й факти, які туманами окутують світлі перспективи Польщі як майбутньої метрополії кольоній.

Пригадується тут крах із експльоатацією спіртового монополю в Туреччині, банкруцтво і її ліквідацію з великими втратами, як теж невдачі з концесією товарових складів здовж анатолійсько-багдадської залізниці. Пригадується і весь адміністраційний кошмар на наших бідних «кресах», але хочемо бути зовсім обективні, проганяємо їх і

нагадуємо собі цитат з недавно прочитаної регіональної монографії про кашубів*), (Й.Курнатовські:»Кашубі», час. «Саможонд Мейські» 1929, кн. 4, ст. 249), про тих самих кашубів, які як говорить автор повитали Польщу в 1920 р. з ентузіазмом.

„Одначе пізніше – каже цитат дослівно – невідповідний добір урядовців, їхня сухість і їхній формалізм, введення методи проволікання при полагоджуванні справ, невміння, а часто брак бажання вжитися в місцеві потреби і в психологію місцевих людей викликали повне розчарування". А з дальшої частини цитованої праці довідуємося, що те розчарування стало прекрасним ґрунтом для розросту германофільських тенденцій серед кашубів...

І чогось тиснуться питання: Які тенденції серед африканських дикунів, колиб вони закоштували польської адміністрації, коли навіть такі „герцпінклі“, як кашуби, бунтуються проти неї, гравітуючи до давніх господарів-німців? А що, якби так повторився крах у кольоніях, подібно, як це було в Туреччині при першому і досі останньому організаційному розмахові поляків?

Та зрештою, яке нам до того діло?

Silesianus.

Справляння помилок: В першій частині цієї статті, в першому відступі, зложено помилково, що довжина польського морського берега виносить 636 км. Мав бути: 35 км. [5].

Таким чином, ми бачимо, наскільки сильними, амбітними були плани Польщі щодо утвердження права на свої історичні землі, які мали вихід до Балтійського моря та морські амбіції, плани Речі Посполитої.

Безумовно, одним із самих головних питань існування, життя Польщі було питання положення українського народу в Польщі. Приведемо промову голови Української Парляментарної Репрезентації і голови Українського Національно-Демократичного Об'єднання посла д-ра Дмитра Левицького, виголошену в варшавському сеймі дня 3 жовтня 1932 в часі загальної бюджетової дискусії.

ВСУПЕРЕЧ ДОТЕПЕРІШНІМ ЗВИЧАЯМ.

Високий Сойме! Згідно з дотеперішнім звичаєм представники Українського Клубу складати при першому читанні бюджетового прелімінара тільки короткі заяви, відкладаючи докладніше освітлення положення українського народу до другого читання. Нині відступаємо від цього звичаю і бажаємо вже тепер обговорити докладніше і наше становище і положення українського народу в границях польської держави. Змушують нас до того дуже важні події, які сталися на внутрішньому терені після останньої сесії сойму, а крім того на терені Союзу Народів. Маємо саме на думці петицію англійських послів у справі автономії для Сх. Галичини і ще важніші події у внутрішній ділянці (селянські неспокої у Ліську, диверсійний рух і пацифікація на Поліссі, ліквідація освітніх установ і кооператив на Волині та накінець спосіб пристосовування нових законів і розпорядків президента у відношенні до українського народу).

**ПЕТИЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ПОСЛІВ У СПРАВІ АВТОНОМІЇ І НАШІ
ДОМАГАННЯ ДО ПОЛЬЩІ.**

Як відомо низка англійських послів і політиків, представників трьох партій, внесла до Союзу Народів петицію в справі надання автономічного устрою для Сх. Галичини. Частина польської преси віднеслася ворожо до змісту цієї петиції та зневажливо до її авторів. Ми до цього роду явищ призвичаєні і не маємо потреби на них реагувати. Для нас важним є тільки те, що в польській пресі підкреслювали **немов-то представники українського народу заявлялися проти автономії українських земель у границях польської держави і немов-то український нарід автономії не хоче.** Щоби не було непорозумінь Українській Клуб складає на цьому місці таку заяву:

Ми все стояли і стоїмо далі на становищі, що польська держава має обов'язок виконати свої міжнародні зобов'язання супроти українського народу. Зокрема Рада Амбасадорів у своїй постанові з дня 15 березня 1923 р. признала Польщі Східну Галичину під умовиною надання цій країні автономічного устрою. **Ми домагаємося від польської держави, щоби згідно з ухвалою Ради Амбасадорів виконала свої**

зобов'язання міжнародного характеру в виді територіяльної автономії. Вимагаємо тільки, щоби автономія була поширена на всі українські землі в межах польської держави. Від цього домагання не можемо відступити, хоч знаємо, як важким є це домагання до реалізації в часі, коли польський уряд ліквідує навіть рештки автономічних уладжень, що остали з австрійських часів, щоби таким чином перекреслити постанову Ради Амбасадорів.

Це становище Українського Клубу цілком не стоїть у суперечності з працездатною декларацією Українського Клубу, яку я мав честь зложити на засіданні сойму дня 29 березня 1928 р. Висуваючи домагання автономії, український нарід не резигнує з гасла про самоозначення народів, яке завдяки президентові Вилсонові здобуло собі право горожанства в цілому світі.

УКРАЇНЦІ НІКОЛИ НЕ БУЛИ І НЕ БУДУТЬ АГЕНТАМИ ЧУЖИХ ІНТЕРЕСІВ.

– УКРАЇНЦІ ВЕДУТЬ ВЛАСНУ НЕЗАЛЕЖНУ ПОЛІТИКУ.

Частина польської преси піднесла також заміт, то внесення англійськими послами петиції до Союзу Народів є новою німецькою інтригою. Не ми покликані до опрокидування цього заміту. На цьому місці хочемо тільки заявити: Ми і будемо вносити петиції до Союзу Народів так довго, як довго польський уряд не буде узгляднювати найслухніших домагань українського надоду і як довго буде поступати всупереч своїм міжнароднім зобов'язанням і всупереч договорі про охорону національних меншостей, не зражуючися ніякими замітами, які нам ставлять. **Від світанку нашого національного відродження ми стояли і стоїмо виключно власними силами.** У Росії гнобив нас царський Петербург, в Австрії цісарський Відень. За ціну декларації польської шляхти з Галичини „Przy Tobie, Panie, stoimy i stac bedziemy“ віддано в Австрії все життя українського народу під переможну гегемонію польської шляхти і німецька з походження династія Габсбургів не рушила пальцем, щоби вкоротити самоволлю одної і то чужої нам суспільної верстви, щоби облекшити нам у нашій тяжкій боротьбі за національне життя. Становище Німеччини після заключення договору в Рапальо є в крикливій суперечності

до аспірацій і домагань українського народу. Ми не маємо жалю до нікого. Навчило нас це лише остільки, що ми поставили собі самотньо правильне гасло, а саме, що маючи на оці тільки власні цілі, виключно власною організацією і власною працею та власною силою виберемо собі нашу рівнорядність у громаді інших європейських народів. **Приймемо радо поміч від кожного. Будемо вдячні кожному народові, який нам допоможе у боротьбі за краще, ясніше завтра, але не дамо себе ніколи запрягти до чужого воза, не хочемо бути і не будемо ніколи агентами чужих інтересів. Хочемо й будемо мати на оці виключно тільки інтерес українського народу.**

ПРОЄКТ «NA ZNISZCZENIE RUSI» REDIVIVUS.

Переходжу до внутрішніх справ. Від останньої сесії сойму положення українського народу в границях польської держави значно погіршилося в усіх ділянках життя. Теперішній уряд, подібно як усі попередні від хвили повстання польської держави, здійснює у відношенні до українського народу, що живе в границях Польщі, проекти «na zniszczenie Rusi» з pp. 1717, 1752 і 1786, предкладані польським соймам. Тепер польський уряд тільки прискішує темпо реалізації тих замірів. Постараємося виказати правдивість наших тверджень.

ЛІСКО І ПОЛІССЯ – ДВА ГРІЗНІ ФАКТИ!

Два факти потрясли опінією польської суспільности, хоч і ріжно їх коментовано; криваві розрухи у лиському повіті і диверсійний рух та пацифікація на Волині і Поліссі. В першому, а особливо в другому випадку втратило життя багато людей, багато крові пролято, багато добра знищено, багато також заогнення спричинено. Цю справу представимо докладніше у зголошеному нами внесенню і при дальшій дискусії. Тут бажаємо тільки представити підложе, на якому вирости ці такі страшні і жалюгідні випадки. Голод і нужда сільського населення гірських околиць, недостача праці, недостача якої небудь урядової допомоги, податкова політика влади, а зокрема надмірні оплати населення на цілі т. зв. самоврядування, і вкінці намір влади ввести проти волі населення дні примусової праці, спричинили криваві події в лиському повіті. Політика

польської влади супроти українського населення на Волині та Поліссі, важкі матеріальні умовини існування для сільського населення, ліквідація українського кооперативного й освітнього руху, а вкінці повна самоволя органів державної поліції у відношенні до українського населення ось причини, які витворили сприяючий психологічний ґрунт для повстання диверсійних відділів.

Чи можна дивуватись великому зростові комунізму на тих землях, коли влада ліквідує на Поліссі та Волині всякий прояв українського національного руху, коли забороняє існування українських кооперативів і «Просвіт», коли солтиси забороняють громадянам передплачувати легально видавані львівські часописи». **Ми вважаємо всякий диверсійний рух шкідливим для розвитку українського народу і гадаємо, що „пацифікація“ Волині, переведена поліційною та військовою владою теж не викоринить лиха. Тільки зміна політики уряду супроти українського населення на Поліссі та Волині, тільки існування та розвій легальних українських товариств на цих землях може втихомирить це населення і може спрямувати його на реальну працю для розвитку українського народу. Те саме торкається і Ліска.**

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ПРИСУДИ.

Політичні процеси це ще один доказ аномальних відносин на українських землях. За роки 1931 – 1932 було на наших землях 77 політичних некоммуністичних процесів проти 584 обвинувачених. З цього **328 осіб звільнили, а 253 засудили на 506 літ в'язниці. Крім цього 3 особи засудили на досмертну в'язницю і 7 на смертну кару. Два засуди на смерть виконали.** До цієї статистики політичних процесів ми не зарахували 13 процесів проти колишній українських послів і сенаторів. 13 послів було засуджених на загальну суму 14 літ і 14 днів в'язниці.

Навіть недоказані злочини стають притокою до цькування всього українського народу. У державі і за кордоном кинули нічим невиправдане твердження, буцім-то спричинниками вбивства пок. Голувка та поліційного комісаря Чеховича є українці, дарма, що дійсні винуватці досі невідкриті. Останніми днями преса інспірованими

статтями почала цькувати проти шкільної молоді в Яворові за буцім-то нею зроблений саботажевий підпад, а після цього відкрили винуватця неграмотного аномального типа.

ПРОТИ ТЕРОРУ І САБОТАЖІВ.

Український Клуб і партія УНДО, обороняючи принципи демократизму та приймаючи становище легальної боротьби, вважають індивідуальний терор і саботажі шкідливими для розвитку українського народу. У тому-то напрямку вони освідомляють українське громадянство. Успішність такого ідейного освідомлювання параліжує польський уряд своєю політикою. Що має робити укр. молодь, яку за дрібну провину проганяють із середніх шкіл? Що мають робити абсолюенти середніх шкіл, коли супроти них вищі школи вживають без оглядного *numerus clausus* так, що у Львові на медичний факультет прийняли зпоміж них усього 8-ох? Що мають робити ті, що скінчили, студії на чужині, коли ставлять їм труднощі при нострифікації, а навіть зовсім відбирають її можливість. Тепер маємо у Східній Галичині 3000 української молоді зі закінченою вищою освітою, без змоги найти працю. Ця молодь бачить основну різницю у відношенні до громадян, не має змоги заробляти і реагує на це актами розпуки.

РІЖНІ СИСТЕМИ ПОЛІТИКИ СУПРОТИ УКРАЇНЦІВ.

У теперішній мент на українських землях у межах польської держави існують різні системи різні режими супроти українського народу.

Найбезоглядніша політика панує на Холмщині, Підляші та у краківському воєвідстві. На цих землях ставляться до українців *per non sunt*. На Холмщині нема навіть українського товариства під покровою українських послів, що належать до клубу ББ, українці не можуть там своєї діяльності, православних священиків силують викладати, релігію польською мовою. Влада є тої гадки, що на цих землях не сміє розвиватись українське життя і напр. на Холмщині забороняє пожежним товариствам, що є під опікою органів влади, давати вистави українською мовою. Так само забороняють громадянам передплачувати національну українську пресу. У тій частині Лемківщини, що належить

до краківського воєвідства є намагання, щоби з школі плекати лемківський діалект і таким робом відокремити лемківське населення від українського народу.

Дещо іншу політику прикладає влада на Волині та Поліссі. На цих територіях можуть існувати та розвивати свою діяльність тільки товариства під покровою послів-українців із клубу ББ. Всякі інші товариства влада ліквідує або переслідує. Останніми часами зліквідували рішенням із дня 16 серпня ц. р. луцьку повітову „Просвіту" і 134 читалень, а рішенням із дня 17 жовтня українське Т-во „Просвіта" в Крем'янці та 104 читальні. Ті дві повітові „Просвіти" на Волині розв'язані без ніякої річової причини.

Щодо масової ліквідації українських кооперативами внесли інтерпеляцію під час попередньої соймової сесії. Ця акція йде далі; тепер опечатують кооперативи буцім-то вони сільробівські; та про це згадаю пізніше.

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА.

Віроісповідна політика польського уряду супроти православної церкви йде старими шляхами. Правне становище православної церкви досі невпорядковане, хоча шумно заповідали нам, що скличуть собор. Влада нехтує рішення Передсоборної Комісії. Волинська Кураторів домагається, щоби в духовній семінарії викладали польською мовою. У деяких громадах, а саме у селі Бубель, пов. Біла Підляська та у селі Курашево прийшло до гострото конфлікту між вірними і владою. Православне населення вдерлося до церков, зачинених владою і кілька днів і ночей не покидало їх. Не хочемо зупинятись на зловживаннях адміністраційної влади супроти українського населення. Це явища відомі, зрештою вони існують від хвилини прилучення північно-західних українських земель до польської держави.

ПОЛІТИКА УРЯДУ У СХ. ГАЛИЧИНІ.

У Східній Галичині існує різниця у становищі до українського населення у різних воєвідствах. У тернопільському воєвідстві адміністраційні органи ведуть від довшого часу проти українського населення т. зв. Політику сильної руки, яка полягає у тому, що всіх українців уважають громадянами другої класи, себто ставляться до них вороже, ставлять

перепони в їх діяльності і просто ліквідують українські кооперативи, освітні, шкільні, гуманітарні та спортові. Щоби зобразити ці відносини наведемо кілька фактів. Староство у Борщеві забороняє ревізорам „Ревізійного Союзу Українських Кооператив" переводити ревізії у громадах, що лежать у прикордонній смузі. Воєвідська влада забороняє зправила батькам засновувати дитячі садки, а поліція збаражського повіту заборонила навіть у Новім Селі та Сухівцях дитячі аматорські вистави.

На терені тернопільського воєвідства розв'язування „Просвіт" і „Соколів" і має масовий характер. Припинили діяльність або розв'язали філії „Просвіти" у Скалаті, Борщеві, Зборові, Мельниці та інших. У самому підгаєцькому повіті розв'язали цілу низку читалень. Усі скарги покривджених осіб і товариств не мають успіху. Серед українського населення зміцнюється пересвідчення, що центральна влада хоче справді ослабити українське життя у тернопільському воєвідстві тому, що воно прикордонне, після чого прийде черга на воєвідство львівське та станиславівське.

Ми гадаємо, що до українського народу слід би ставитись однопрямно, без огляду на те, де він живе, що не можна класти штучних границь між українцями Східної Галичини і українцями з Волині, Холмщини чи Лемківщини. Всі ті штучні бар'єри ми мусимо поборювали і раніше чи пізніше їх знищимо.

НОВІ ЗАКОНИ ТА РОЗПОРЯДКИ І ЇХ ВІСТРЯ.

Побоювання Українського Клубу, що нові закони та розпорядки Президента Річипосполитої мають на меті екстермінаційну політику супроти українського народу зовсім виправдуються. Закон з 11 березня 1932 р. про устрій шкільництва і закони з цього-ж дня і року про приватне шкільництво разом із виконними розпорядками мають на меті зліквідувати поступенно державне та приватне українське шкільництво. У державних українських і утраквістичних гімназіях скасували тепер 13 відділів I-ої кляси, а на їх місце утворили тільки два відділи У-ої кляси. Так само скасували у двох державних утраквістичних семінаріях два перші роки, а за це українці не дістали ніякого рівноважника. У найближчому році прийде ліквідація II-их гімназійних кляс.

З уваги на утруднення українській селянській молоді доступу до міських шкіл, з уваги на відсутність еквіваленту за скасування першої і другої кляси українських державних гімназій може прийти з часом і до ліквідації тих гімназій. Дуже поважно загрожене також українське шкільництво приватне, а то з причини відмовлювання учителям свідоцтва лояльності і з причини утруднень у видаванні концесій. Тільки в 4-х школах Т-ва „Рідна Школа" на 16 осіб учительського збору відмовлено 8-ом свідоцтва лояльності. Це діється в першому році. В найближчих роках може дійти взагалі до ліквідації приватного українського шкільництва при помочі надуживання вимоги лояльності і концесійної системи.

ПОЛЬСЬКІ МОЛИТВИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ.

Львівська Кураторія зробила пробу накинути дітям української народности молитви в польській мові і зі змістом, неприп'ятим Греко-Кат. Єпископським Ординаріатом. Дійшло до того, що українські діти примушувано відмовляти молитви в польській мові. До цієї справи вмішалася навіть поліція. Дня 12.IX.1932 р. прийшов до шкільного будинку в Соколівці, пов. Бібрка, командант постерунку Хієроцький, прикликав ряд дітей української народности і приказав їм відмовляти молитви в школі по польськи. Тільки рішуча інтервенція греко-кат. Єпископського Ординаріату і пасивний спротив дітей спричинив відкликання того нечуваного зарядження Львівської Кураторії.

ПРОТИУКРАЇНСЬКІ ЗАКОНИ.

Зпоміж нових законів чи то розпорядків Президента, які безпосередньо спрямовані проти українського населення, треба згадати новий карний кодекс, обмеження адвокатського самоврядування, новий вязничний регулямін. Навіть тих малих пільг, що їх склав уряд у формі розпорядків Президента для влекшення долі малих і середніх сільських господарств, власти не приноровлюють до українського населення. У станиславівському воєвідстві зайшов факт, у який трудно повірили, одначе він тим неменше правдивий. Секретаріят воєвідського бюро для справ фінансово-земельних завізвав письмом за підписом посла Недзвецького повітові староства, аби вони зібрали

реєстр обдовжень середніх і малих сільських господарств **поляків**. Воєвідство цікавиться обдовженням населення польського, а зате ніщо його не обходить недоля селянства українського. Положення українського селянства є просто катастрофальне. Воно не користує з причини ворожого становища властей – навіть з тих мінімальних пільг які дістає від уряду, від урядових банків, від комунальних кас селянство польське. Коли уряд не змінить у найближчому часі своєї політики супроти селянства то грозить цілковита павперизація того стану, яка може бути у своїх наслідках катастрофальне і для польської держави.

НАСТУП НА УКРАЇНСЬКІ КООПЕРАТИВИ Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ТОВАРИСТВА.

Дня 26 вересня ц. р. розвявав міністр внутрішніх справ партію Сель-Роб. Цю обставину використовують влади загальної адміністрації і поліції для ліквідації в Галичині, на Волині і Поліссі українських кооперативних та освітніх товариств. У Галичині опечатування кооп. та освітніх укр. товариств не має масового харатеру. Інакше є на півн.-захід. українських землях. Там під притокою сельробізму відбувається масова ліквідація українських кооператив. Власти приноровлюють безправно до кооператив відповідальність збірну і кажуть їм відповідати за політичні переконання членів, цікаво, що не потягають до відповідальности членів, тільки запечатують кооперативи. Повітовий староста в Томатові заявив управам українських кооперативів у Жабчі і Лащеві, що дасть дозвіл на дальшу діяльність опечатаних корпетив, якщо вони виступлять з Ревізійного Союзу Українських Кооператив і злучаться з кооперитивами польськими. Кооператива у Стрільцях, пов. Грубешів, повідомляє нас, що командант держ. поліції у Білополі на запит управи кооперативи, що треба зробити, аби крамниця була створена, дав пораду: „В одній державі не може бути двох держав – одна з них мусить лопнути. Кооператива не може бути відчинена. Треба залежній іншу кооперативу, якої управа складалась би виключно з поляків". У такий спосіб влади переслідують під претекстом сельробізму національно-господарський та освітній український рух.

РЕДУКЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СУДДІВ.

Серед українського громадянства викликало велике вражіння масове звільнювання зі служби суддів української народности. На терені Східної Галичини і за австрійських часів і за перших часів польських працював поважний відсоток суддів української народности (ок. 25 проц.). Той стан за дальших польських часів погіршувався постійно в той спосіб, що з пра вила не приймали до суду кандидатів української народности. Останні редукції суддів (мимиходом кажучи: суперечні з постановами конституції) послужили претекстом до масового звільнювання зі служби суддів української народности. Маємо докладну статистику зредукованих суддів у 7 східно-галицьких окружних судах. У 7-ох окружних судах, а саме в Станиславові, Коломиї, Золочеві, Самборі, Тернополі і Чорткові, а також у Бережанах спенсіоновано передчасно або звільнено без пенсії 53 суддів української народности і тільки 24 суддів народности польської. (В наведених цифрах не відмічено редукцій з 31.X.1932, які той стан ще погіршують). Таким робом відношення зредукованих суддів по національності доказує непохитно, що редукції у відношенні до українського народу мали характер політичний і що в тих редукціях пробивається охота позбутися в державної служби суддів української народности.

Український нарід уважає, що редукції суддів української народности є політичним актом, спрямованим проти українського народу, і то тимбільше, що і при іменуваннях поминено у кривдячий спосіб суддів української народности. Деяких суддів звільнили на кілька днів або на кілька тижнів перед днем, у якому вони мали дістати право до емеритури.

ПАЦИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ.

Реасумуючи все те, ще ми сказали, треба ствердити, що від часу пацифікації по правді ніщо не змінилося, а навпаки: загальне положення українського народу в межах Польщі навіть погіршилося. Пацифікація українського життя відбувається дальше, тільки зовсім іншими методами, при помочі нових законів і під ріжними притоками. Польська

державна рація маниться нездійсненою надією, що чейже при допомозі сильної влади й державного апарату, при допомозі виїмкових законів і їх своєрідної інтерпретації у відношенні до українського населення удасться впродовж довшого часу перемогти український нарід і звести його на його етнографічних землях до меншости. Молода польська держава, подібно, як і інші новоповсталі держави, за виїмком Чехословаччини й Естонії, вірить у всевладу державні, вірить, що при допомозі екстермінаційної політики супроти недержавних народів можна їх винародовити і створити державу під національним оглядом одностайну. Історія світу не знає випадку, аби нарід, освідомлений під національним і політичним оглядом, можна було винародовити. Історія Польщі під чужими займанщинами доказує це також. Найсильніші народи світу, що присвоїли собі штуку, як управляти континентами, переконалися, що тільки надання рівноправности і широкої самоуправи до прав британських доміній включно може вдержати інші народи при державі.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД ВИЙДЕ ПЕРЕМОЖЦЕМ.

Ми віримо, що не зважаючи на все, український нарід вийде переможно зі своєї боротьби за найсвятіші права нації, і що оманними виявляться всі польонізації, регіоналізми, виїмкові закони і сильний державний апарат. Ті перепони гартують тільки сили українського народу і сталять характери у боротьбі за незалежне національне існування.

Будемо голосувати проти бюджету [6].

Ця промова була справжнім гімном українству, відвертою розмовою з польським народом в спільній державі Польща, щодо положення українського народу, справжнім його науковим, історичним аналізом.

Інша промова «Наслідування старих зразків» теж була прикладом глибоко аналізу ситуації та пересторогою для влади.

Промова посла М. Струтинського, виголошена ц. р. підчас дебати над бюджетом на пленарному засіданні сойму в дні 7 лютого 1930 року міністерства освіти й віроісповідань.

Хоча польський нарід у недавній минувшині має наглядну лекцію, до чого веде денаціоналізаційна політика, дотеперішні польські уряди не користали з досвіду Познанщини і Конгресівки, навпаки вони просто невільничо копіювали пруські й московські зразки. (Текст цієї промови є буквральним перекладом офіційального соймового стенограму). Не дивуємося цьому. Напряма польської політики у відношенні до українського шкільництва і комплексу справ, що входять в обсяг діяльно сти міністерства освіти, надала східно-галицька бюрократія, вихована в дусі невідповідальности (здавалося їй за австрійських часів, що своєю політикою у відношенні до українців обтяжує не конто польське, тільки конто Відня), вихована в школі найтупішого відламу польської шляхти, т. зв. подоляків, у школі, яку в останніх літах перед війною опанували теоретики і практики вшехпольського напрямку, тої дивної мішанини націоналізму німецького і чорносотенства московського. Може те, що скажу, для багатьох з вас буде новістю: польська політика у Східній Галичині в пруському стилу розпочалася фактично майже одночасно з „Культур камф“-ом на Познанщині. В 3 роки після створення Ради Шкільної Краєвої у Львові, т. зн. в 1871 р., з 1293 шкіл з українською мовою навчання лишилося тільки 572.

Від того часу мусіли ми боротися за кожну народню школу, кожна середня школа має свою довгу історію, а в боротьбі за український університет у Львові, тоді справу всеукраїнського значіння, лилася навіть кров. Наш дорібок на полі шкільництва за австрійських часів коштував нас багато жертв і багато трудів. З цієї трибуни чули ми голоси пп. Ярузельських і Косидарських про ідилічні польсько-українські взаємини, мовляв від часу до часу закаламучувані зі сторони віденського уряду, якого головною підпорою було „Коло Польське“, і зі строки Берліна, якого наслідувачами були учителі тих панів, зски поробили ся підпорою моральної санації.

Як ця „ідилля" виглядала в дійсності, наведу слова Вільгельма Фельдмана з його „Історії польської політичної думки". Про східньо-галицьку атмосферу перед війною Фельдман пише:

„Боротьба прибирає у Східній Галичині характер причасної, але шораз виразнішої домашньої війни. Війни по селах і місточках за кожную душу, яку провідники обох народів собі взаємно видирають, за кожную школу, за кожную позицію бюджетову в краєвих інституціях; війни підїздової, підземної, придавлюваної аж до хвилі виладування завзяття в публичнім насиль стві; війни, яку ведеться з боку польського при помочі урядницького апарату, з боку українського супроти цього хитрістю, замахами. По обох боках вироблюється боева енергія і т. д.

Покличуся на ще один польський голос. На зїзді австрійської соціалдемократії в Берні 1899 р., на якому висунено резолюцію в справі перетворення Австрії на демократичну державу народів, теперішній марш. Дашинський у своїй промові підніс, що через утворення галицької провінції український нарід зведено до ролі безнадійної меншини, що український нарід на ділі оплачує цілу ту польську культуру народеву на сході.

Згадана резолюція залишилася „**pium desi-derium**" і Австрія не видержала огненої проби світової війни. А новий період польсько-української „ідиллі" розпочався війною.

Ось вам підложе, на якому розіграється останнє десятиліття нашої боротьби за душу чергового покоління. Ми ввійшли у це десятиліття з почуттям сповнення обовязку в переломовому моменті, протиставляючись з оружжям у руці і походіві польському і походіві Москви, без огляду на її краску: білу чи червону. Сьогодні мусимо ствердити: в таборі червоної диктатури на Наддніпрянській Україні у відношенні до української культури відбулася деяка психічна демобілізація московського елементу. Зукраїнізовано там шкільництво від найнижчого до найвищого. Зроблено це під напором широких селянських мас. Таким чином червоні диктатори стараються рятуватись перед повною ізоляцією і зметенням з обличчя української землі. Гаразд знаємо цілі більшовиків. Знаємо, що українізація це один з їхніх засобів. А всеж мусимо підкреслити; ці

доктринери, здебільша з психологією печерних людей, мають більше почуття дійсності, як виховані на блязі вшехполяків польські наслідувачі пруських юнкрів. Мимо невимовно важких політичних відносин Всеукраїнська Академія Наук в Києві розвинула могутню діяльність, здобуваючи собі признання в культурному світі. Між тим тоді, коли на Наддніпрянській Україні відбувається велика переміна, по цій стороні Збруча поступенно ліквідується український культурний дорібок. Провід веде в цьому напрямі східньо-галицька бюрократія, а їй допомагає місцеве польське суспільство, наркотизоване легендами про штучність українського національного руху, задивлене у хвиливі користи свого упривілеєного становища, суспільство, яке згідно з політичними заповідями проф. Грабського очікує на воскресення т. зв. третьої Росії і на поділ впливів Польщі і Москви на українських землях. До 1923 р. розгін кольтонізаційної політики здержував до певної міри факт провізорії: доля Східньої Галичини не була ще вирішена, от же небезпечно було торкати українське народне і середнє шкільництво: його масово зльокавтовано. Зате замкнено двері вищих шкіл для української академічної молоді, Львів зробився тим другим містом під сонцем, в якому створено тайний університет, як колись т. зв. літаючий університет у Варшаві за царських часів. Приватні українські високі школи польська поліція по кількох роках зліквідувала, залишаючи глибоку рану в душі молоді, що на них вчилася, і в душі суспільства, що не щадило жертв на вдержання тих шкіл. А була це молодець, що не давно повернула з героїчної Одисеї визвольних змагань, і було це селянське суспільство, що вилонило недавню стотисячну галицьку армію. І ось вам підложе, на якому розпочалася масова ліквідація українською шкільництва при помочі „лекс Грабські" з дня 31 липня 1924 р.

Ніколи не забудемо, що співавтором „Грабські" був провідник польської демократії (Тугут), і стверджуємо, що ця демократія в дійсності і пальцем не кивнула, коли руйновано наш культурний дорібок. Обмежувалася до декларації певних ліберальних фраз, заслонюючи перед загрозою дійсність на українських землях, творену ендецією. Маємо вражіння, що польська демократія манилася надією: а може оттак вшехполякам

вдається те, на чому врахувала політика могутньої Пруссії у Познанщині і царська в т. зв. колись „Привислянському Краю”. Буду щирим і скажу: становище польської демократії не було для нас розчаруванням. Те розчарування ми пережили на переломі XIX і XX віку, коли ця демократія, порісши в силу при допомозі визначних українських діячів з Іваном Франком на чолі, стала на східньо-галицькому терені щораз більше запозичуватись у патріотичній реквізиторі і в політичній практиці єндеків [4].

Залишаю на боці таку справу, як суперечність закону з 31 липня 1924 р. з польською паперевою конституцією, з законами польської законодавчої установи, зі зобов'язання Польщі на міжнародній арені і врешті зі здоровим розумом. Все це з боку Українського Клубу обговорено вже чи в соймі, чи в сенаті. Перейду до головної точки промови, до політики міністерства освіти за часів моральної санації. Новими методами ведеться даліше роботу, започатковану єндецією. Головним чином залишилися на своїх становищах і ті самі люди, що несуть відповідальність за дотеперішні „подвиги” у відношенні до українського шкільництва. Якщо тут і там прийшла яка нова людина, „засимілювалася” у специфічній атмосфері східнього-галицького польського елемента. Нічого не змінилося. Бож ніяка не зміна, коли східньо-галицька бюрократія перемалювалася на санаційно. Для точности: є деяка зміна... Настала мода на т. зв. свята народів, чи якто воно модно тепер називається „паньство”. Та не в Галичині ніяка новість. Знаємо її з часів австрійських. Тоді навіть повстав з тієї нагоди термінує технікус „тромтадрація”, як популярно називано вшехполяків. Тепер ці свята дуже часто дають нагоду до легкого здобування патріотичних острогів. З повним натиском мушу зазначити, що у всіх випадках у Галичині, які мали місце в середніх школах на тлі провокації національних почувань української молоді, ані разу місцеві шкільні чинники до реакції молоді не підійшли зі становища педагогічного. Мимо хіть насувається епізод у гімназії в Кельцях перед 40-літми, про який Станіслав Кошутський у своїх споминах пише:

„І створивши ніж, вбиваю його в живіт царя всеросійського, короля польського і великого князя Фінляндії та тягну на діл. здовжсподень монарха. Ніж скла емо і спокійно

виходимо. Історія мовчить про те, чи директор Лавровський плакав, побачивши порізаний образ, чи ні, але в цьому випадку повівся як джентельмен, тобто з цілою дискресією, без всякого розголосу казав образ направити замалювати так, що і сліду не стало з «образи маєстату».

Та про це мимоходом. Ліквідація українського шкільництва під санаційною владою відбувається далі. Робиться це м. ін. при допомозі т. зв. комасації шкіл. Сидить собі у Львівській Кураторії такий пан, про якого кажуть, що є інжиніром без іспиту (значить, має ідеальні кваліфікації на візитатора!) і при допомозі циркля вирішує, котрі школи мають бути скасовані. Не його річю цікавитися такими справами, як комунікаційні і матеріальні труднощі, бо ж від того є чейже економісти. Той пан, ми моходом кажучи, має ідеальні дані до виконання функцій візитатора саме у Львові: не любить кандидатів учительського звання, гр.-кат. походження.

Та головний засіб польонізації за часів санаційних це учитель поляк і відповідно спрепаровані шкільні підручники.

Один з попередників п. міністра Червінського говорив нам з цієї трибуни, що українське населення не нарікає на теперішній стан на полі шкільництва, бо не протестує і до найвищих властей не рекурсує проти оречень Кураторії в справі мови навчання. Правда, масове цього населення не робить. А це тому, що зовсім втратило віру в існування права в Польщі. Плебісцит з 1925 р., в якому українське населення взяло масову участь, пошаровано. Про надужиття, яких допускалися органи влади, багато писалося в українській пресі, говорено про них з цієї трибуни. Однак не знаємо ані одного випадку, щоби винувників потягнуто до відповідальности. А чейже розходилося тут не про будь яку дрібницю, а про топтання обов'язуючих законів! Відомі є випадки, що небіщики і прямо фікційні особи брали участь у голосуванні за польською мовою навчання. В рогатинському повіті мав місце випадок, що небіщик зперед 20 літ встав з гробу, щоби віддати голос за польською школою. З коаліцією різних органів влади з небіщиками 5 поляками, що не вродилися, а всеж жадають польської школи, українське

населення, розуміється, не буде боротися легальним шляхом. Воно в 1928 р. ще раз повторило плебісцит, тут і там, для проби. Над ужиття повторилися. Український селянин сказав собі, що з упадком Австрії щезло право, за яке він навчився в Австрії боротися в легальній дорозі аж до найвищих інстанцій. І чекає. Чекає на дальший розвиток випадків. Чекає і обсервує, не маючи ніяких ілюзій. П. прем'єр Бартель у медових місяцях моральної санації заповів реформу „лекс Грабські". Його обіцянка зже 3-й рік набірає „Амтскрафт-у". Не дивуємося. Прецінь ухвала польського парламенту в справі українського університету терпеливо очікує на свій десятилітній ювілей! Хто таки ми справами в Польщі журились би? Такі справи, як українське високе шкільництво може цікавити, скажимо, чехів, мимо їх русофільських симпатій. У Польщі, в цій справі додержується вірності передвоєнному товаришові зброї у боротьбі з українським університетом у Львові царському міністерству заграничних справ. Прем. Бартель у своєму останньому експозе запевняв тут, що т. зв. меншостева справа, колись мнимо штучно заогнена, втратила тепер на своїй гостроті. А в публікації міністерства освіти з минулого року п. з. „Освіта і шкільництво Польщі" пишеться, що українське населення теперішнім станом на полі шкільництва є зовсім вдоволене. Доказом вдоволення має бути те, що приватних українських народніх шкіл є тільки 31; мовляв, на основі цього можна ду мати, „що українське населення маючи заспокоєння своїх бажань у публичних школах, не бачить потреби удержувати приватні школи".

Панове, не дуріть себе тим, що збалканізований терен хвилево не куриться, що тільки від часу тут і там чуєте детонації. Цей спокій спокій перед бурею. Широкі маси на цьому терені бачуть, як безправство поглиблюється, з запертим віддихом стежать, як воно з цього терену, на якому панується від літ, переливається вже буйними бурунами на етнографічні польські землі. (Голос: що це за поема?).

А чи українське населення інтересується справами виховання чергового покоління і чи вдоволене теперішнім станом на полі шкільництва, п. міністр може переконатися, постаравшись за точні інформації про поборювання з боку органів влади українського

освітнього руху, а зокрема про поборювання т. зв. збірних лекцій, які довгі роки існували легально, а які розпочато безпощадно переслідувати саме за урядування п. міністра. І нехай п. міністр прийме до відома, що крім тих 31 приватних народних шкіл, які згадується в згаданій публікації, у країнське суспільство утримує 10 прив. гімназій (більшості їх за часів п. міністра відібрано право прилюдности), 4 учительські семінарії, 7 фахових шкіл, кількадесять захоронок, кілька десяти збірних лекцій; що до тих шкіл ходить понад 10.000 дітей; що на утримання тих шкіл видає українське суспільство, хоча як воно ви снажене воєнним і повоєнним лихоліттям, понад 2 мільйони золотих річно. І нехай п. міністр прийме до відома, що все, що маємо на всіх царистах, створили ми власними силами, без якої небудь допомоги держави, стрічаючись на кожному кроці, зокрема на полі шкільництва, з нечуваними перешкодами з боку влади. (Докінчений буде.) [5]

Одна одинока поміч, яку дістали українські центральні культурні установи, всі вже на купу разом, це 7.500 зал., які одержало Наукове Товариство ім. Шевченка за часів п. Добруцького.

І це є все від часу існування Польщі! Мимоходом: Т-во ім. Шевченка, яке майже 50 літ одиноке репрезентувало українську науку перед світом, платить річно понад 30.000 зол. податків. З боку українського громадянства були інспірації, шоби Виділ Т-ва назад відіслав згадану понижуючу квоту, одначе Виділ цього не зробив, не хотячи наражувати Т-во на тим більші секатури.

Прошу Панів! Тих кількасот шкіл, які фігурують ще як українські, по духові навчання на ділі є польськими. Вчать у них головним чином учителі поляки. Підручники, з яких вчиться в цих школах молодь, стоять нижче критики. Нічого спільного вони не мають з твердою дійсністю селянина, нічого або малошо спільного з українською історією та українською культурою.

Маю вражіння, що Міністерство навіть криється з підручниками і програмами навчання в тих нібито українських школах і школах утраквістичних. Я шукав між

виданнями Міністерства опису підручників, з яких учиться у тих школах і програм навчання в них. Та я їх не найшов. Хоч для всіх шкіл різних категорій міністерство друкує такі списи і програми доволі пильно. Поміж надрукованими програмами навчання є одна одинока, з якої можна довідатися, що в Польщі є школи, в яких вчать української мови, це програма навчання в учительських семінаріях.

З підручниками для шкіл з українською мовою навчання і підручниками української мови – один великий скандал. Повний хаос! В кожній зі східних Кураторій зобов'язують інші підручники. Хто за них відповідає? Хочемо знати імена тих спеців та їхні кваліфікації. Маємо вражіння, що то ветеринарі, яких відкомандировано від коней до апробування підручників для українських шкіл та підручників української мови. До чого це доходить, нехай свідчить підручник української мови для першого і другого року учительської семінарії. Навіть заголовок польський! А за зміст складається 48 уступів, перекладів з польської мови і ледви 58 з української літератури. Аж кишить у цім підручнику від уступів про польських королів, про польських національних героїв, про Вильно, Гнезно, Краків, шляхту в різних віках і т.д. А з історії України є тільки про Нестора, Сагайдачного і Петра Могили. Автора цього підручника зроблено візитатором (д-ра Д.Лукияновича). Характеристичний причинок до санаційної політики... Завдяки підручникам, завдяки незнанню української мови в учителів, які головним чином вчаться її шойно від дітей, наука української мови є радше знуцанням над нею.

Час не дозволяє спинитися над персональною політикою відповідальних шкільних чинників влади над переслідуванням українського учительства при помочі 58 і 59 параграфів службової прагматики, над злобними методами нищення українського приватного шкільництва та українського Пласту, над зводженням до абсурду програми навчання у тих кількох українських середніх школах. Маємо цілий стіс матеріалів. Вичерпаємо його у Форм окремих внесків. Внесків, а не Інтерпеляцій, бо ці останні Міністерство ігнорує, а цензура конфіскує, а хочемо, щоби цей матеріал дістався до публичного відома.

Наслідки польської політики у відношенні до шкільництва на українських землях? В році 1911 – 12 на території Львівської Кураторії було 945.160 дітей, записаних до школи. На підставі офіціальних даних «Дзенніка Уржендового» в році шкільнім 1921 – 22 було 651.647, а в році шк. 1920 – 27 – 613.369. Анальфаетизм росте. В деяких околицях поза школою остає понад 50 проц. дітей у шкільному віці, є повіти, в яких по селах ходить до школи менше, як 30 проц. дітей. Так мається справа в Галичині. На Волині, де є всьо го 5 українських шкіл (неповна 2 проц. чехів має там 17 шкіл) еше гірше, а що й казати про Полісся.

Українське населення має почуття небезпеки, яка йому грозить. І воно шукає виходу, стрічаючись навіть у боротьбі з анальфаетизмом з нечуваними перешкодами з боку влади.

Прошу Панів, часто чуємо, про те, що, мовляв, Польща є бастионом західньої культури на сході. Що є підставою західньої культури!? Прегарно висловив це російський філософ Чаадаєв: «На заході ідеї обовязку, справедливости, права, порядку, розвиваються з фактів і являються підставами суспільства. Є це атмосфера заходу, в це більше як історія, більше ніж психольогія: це фізіольогія європейця».

Все це, що я навів, є наглядним документом, як далеко Польщі до заходу, як жахливі спустошення зробили в ній вітри з далекого сходу.

В понеділок голова Жидівського Клубу говорив, що вправді нема ше в Польщі у відношенні до т. зв. національних меншин провесни, одначе є вже відлига. Помиляється п. посол Грінбаум під вражінням 50.000 зол., ухвалених в Комісії на цілі жидівського фахового шкільництва. То не провесна, то примха пізноосінної аври. В настроях самозакоханих людей перелом викликує тільки катастрофа.

Кінчу. Наші відкинені на Комісії внески поновимо. Якщо уважаєте, Панове, що найкращою політикою є доливання оливи до огню, даємо Вам нагоду ділляти нову порцію.

Справлення похибки.

В першій частині промови (див. ч. 33. перша сторінка) зайшла прикра похибка: у 18-тій стрічці з долу третій шпальті пропущено після слова шкільництво речення: Зате дано собі духа у відношенні до українського учительства: [7].

Активно обговорювався новий устрій Польщі. Розглянемо внесок ББ на зміну конституції Польщі.

21 лютого 1929 року роздано послам сеймовий друк ч. 444 з повним текстом внеску Безпартійного Бльоку в справі зміни конституції. Отже щойно від вчора відомий повний офіційний зміст того оригінального законопроекту, який досі появився у часописах лише у короткому або довшому переповідженні. Тому щойно нині ми в силі підкреслити найважливіші його основні моменти. Наразі обмежуємося до суто річевої оцінки, не вдаючися покищо у висновки політичного характеру.

Проект Б. Б. вносить такі основні зміни до конституції з 17 березня 1921 р., доповненої новелою з 2 серпня 1926 р.:

дає повноту влади президентові Річипосполитої, обмежує права законодавчих палат, особливо сойму, зводить до мінімум польську (сенаторську) недоторканість та обмежує значіння заступництва непольського населення до мінімальних границь.

Новий законопроект подає 70 нових статей (артикулів), які вводять у теперішню конституцію (126 ст.) зміни. Після переведення тих змін нова конституція складалась би з 12 уступів 143 ст. Очевидно, що будемо брати під увагу лише найбільш суттєві пропонувані зміни.

I. Президент Речіпосполитої.

Ст. II проекту каже, що найвищим представником влади в державі є президент Річнсполитої. Но думні обов'язуючої конституції (також ст. 2) президент є лише головою (шефом влади, законодавча влада належить до сойму і сенату, а судейська до незалежних судів. Усі ті чинники влади в дотеперішній констатуції є рівнорядні. Новий проект зриває з принципом поділу і рівнорядности тих 3-ох чинників влади і переносить повноту влади на особу президента, роблячи його таким робом чинником, таксказатиб,

супремативним. Щоби оправдати повну влади й авторитет президента, проєкт вводить, як новину, вибір президента загальним голосуванням населення (плебісцитом), однак одночасно обмежує свободу волі населення двома обов'язковими кандидатами, з яких одного встановляє уступаючий президент, а другого представляє Національне Зібрання, себто сойм і сенат на спільному засіданні (на якому по обов'язуючій конституції вибирають президента).

У випадку спорожнення уряду президента або неможности виконання його обов'язків, заступає його голова ради міністрів, а не маршалок сейму, як досі. Президент скликає, отвирає, відкладає і замикає сойм і сенат та має право перед скінченням каденції (5 літ) сойм і сенат розв'язати, однак лише раз з тої самої причини. Подібні постанови обов'язують і тепер, з тою основною ріжницею, що по думці проєкту у всіх тих справах розпорядки президента не вимагають контрасигнатури (підпису) голови ради міністрів, себто президент не потребує на це пропозиції ради міністрів – як досі. Такого права розв'язування законодавчих палат без контрасигнатури міністрів – не має навіть монарх у конституційній державі.

Президент мав право замикати сесію сейму і сенату, а лише бюджетової сесії, що починається найпізніше в листопаді (тепер в жовтні), від зголошення в соймі бюджетового законопроекту, не має права зачинити перед полагодженням бюджету, чи то перед впливом речинців на його полагоду.

Президент іменує голову ради міністрів (теж без контрасигнатури) та всіх членів кабінету. Компетенцію ради міністрів та поодиноких міністрів, число міністрів і їх взаємини – визначає президент Річипосполитої своїм розпорядком; тепер потрібний для цього окремий закон (ст. 63 конст.). Рада міністрів і поодинокі міністри відповідальні за свою діяльність перед президентом незалежно від їх відповідальности перед соймом (про що нижче). Президент іменує голову державного трибуналу (триб. стану) і 4-ох його членів (на всіх 13; 4-ох членів вибирає сойм – замість теперішніх 8, і 4-ох сенат). Президент рішає про важність опротестованих виборів (мандатів) сойму і сенату, а не

Найвищий Суд, як досі. Це останнє право президента є нечуваною прерогативою голови держави! Президент має також законодавчу власть, і то більшу, ніж колишній австр. монарх на основі ославленого § 14. По думці 53 ст. нового проєкту, президент має право в часі, коли сойм розв'язаний, і в випадку „державних конечностей" (поняття дуже розпливчате) також в часі зачинення сесії (зачинення сесії, як сказано вище, залежить також від волі президента) видавати декрети з силою законів. Що правда, деякі справи вилучені згідно права декретувати їх, нпр. зміна конституції (тоді вже більше неактуальна!), зміна виборчої ординації, бюджет, грошева система, позбування і обтяжування державного майна, накладання нових податків і підвищування існуючих поза 10 проц. (до 10 проц. можна!), зтягання позичок (однак „інвестиційні" можна!) і т. д. Обставина, що державний бюджет вийнятий згідно права декретування не має значіння, бо коли бюджет не ухвалений, а сойм розв'язаний, уряд може робити видатки й побирати доходи в межах минулорічного бюджету (як тепер на основі новелі конст. з 2.УШ. 1926). Декрети президента можуть бути видавані лише за підписом (крім самого президента) голови ради міністрів і міністра справедливости, себто під декретами не треба підписів усіх міністрів, як досі. Декрети втрачають силу, якщо не будуть предложені соймові після 14-ти днів по його скликанні. Колиж їх предложено в тому часі соймові, то не вимагають затвердження соймом і не можуть бути ухилені самою ухвалою сойму, як досі бо всякі зміни або ухилення декрету вимагають окремого закона. Новим і суттєвим правом президента є (у проєкті) „приво вета". Президент не мусить підписати ухваленого соймом і сенатом законопроекту (як згідно з обов'язуючою конституцією), лише може звернути ухвалений законопроект соймові з домаганням нового його розгляду, а цей розгляд може відбутися найшвидше щойно в слідуючій звичайній сесії (себто слідуючого року). Лише коли сойм і сенат вдруге даний законопроект абсолютною більшістю законного числа голосів (223 в сеймі і 76 в сенаті при повному числі senatorів) приймуть, або сам сойм прийме вдруге даний законопроект більшістю 2/3 всіх послів (296 гол.), тоді президент

має закон підписати й оголосити. Ба, але й і тут він має ще вихід: розв'язати сойм і сенат і на ділі уневажнити їх двократну ухвалу. Таким чином право вета є абсолютне.

Президент наказує щорічний побір (набір) рекрута в рямках останнього устійненого контингенту (отже не треба щороку окремого закона). Зменшений контингент може бути ухвалений в законодавчій дорозі лише на внесок уряду (навіть одноголосна постанова сойму без ініціативи уряду остала би без значіння). На ділі віддає це президентові (повноту влади в ділянці військовій; слід додати, що президент іменує старшин усіх ступенів, генерального інспектора армії, начального вождя і т. д. Таксамо в закордонній ділянці нове право президента не лише заключати, але й ратифікувати умови (договори) з чужими державами (крім торговельних і митних) дає президентові цілком вільну руку в царині закордонної політики. Нове право президента припинення всякого карного поступування перед правосильністю присуду, дає йому широку інгеренцію у вимір справедливости. Пос. д-р І. Блажкевич [8].

II. Уряд.

Уряд складається з голови ради міністрів і міністрів, іменованих президентом. Підчас війни в склад уряду входить також начальний вожд (це постанова нова). Міністри відповідають подвійно: перед президентом (чого досі не було) і перед сеймом. Відповідальність уряду перед соймом теоретично та сама, що тепер, з тією різницею, що згідно з новим проектом уряд (міністр) відповідає також за акти ним не контрасти не свайі! Однак на практиці покликання міністрів до відповідальности соймом є надзвичайно утруднене. Внесок на уступлення уряду чи поодиноких міністрів вимагає 111 підписів (досі у конституції не було мови про число підписів, а регулямін сойму вимагав звичайну кількість 15-ти підписів). Ухвала сойму з домаганням димісії уряду (міністра) мусить перейти більшістю що найменше 223 голосів. Однак президент може не згодитися димісіювати уряд (міністра), розв'язуючи сойм. Поставити міністра перед Державний Трибунал може сойм лише більшістю 3,5 голосів при присутності щонайменше 23 сойму (досі досить було половини присутних). Уряд має право законодавчої ініціативи, як

тепер, з тою зміною, що його законопроекти не можуть бути відкинені перед розглядом відповідною комісією (себто в першому читанні, як це досіль трапилось напр. при податкових законопроектах на весну 1928).

III. Сойм і сенат.

Компетенція (права) законодавчих палат є значно обмежена на користь поширеної влади президента (про що вище була мова). Склад сойму остає без зміни (444 послів); виборча ординація на загаль також незмінена, з виїмком; підвищення границі віку для активного виборчого права до сойму з 21 літ до 24 і пасивного з 25 літ до 30. Активне виборче право стає поширене на всі військові особи (в практиці підстарши ни і старшини, з огляду на підвищений ценз віку)- Є це експеримент втягнути армію до чинної виборчої акції! Зате склад сенату основно змінений. Сенат складається замість з 111 із 150-ти сенаторів, з яких 100 є вибраних, а 50 є іменованих президентом, по його думці (без жадної контрасигнатури) і без жадних обмежень щодо кваліфікацій на іменованого сенатора! Розподіл 100 виборних сенаторів поміж виборчі округи (воєвідства) буде вимагати зміни сенатської виборчої ординації, Право іменувати 1,3 сенаторів дає президентові фактично (приймаючи, що на 100 сенаторів буде вибраних 26 з урядової партії) більшість в сенаті. Сенат надалі не має законодавчої ініціативи. Зате дістає її (крім уряду і сойму) ще й президент. Однак посольська законодавча ініціатива є надзвичайно утруднена, бо посольські внески з проектами законів вимагають підпису 1,6 частини усіх послів (себто 74, замість як досі на основі сеймового регуляміну лише 15 послів). На практиці це означає відібрання усякої законодавчої Ініціативи непольським послам. Зміст посольських внесків мусить бути поданий до відома урядові щонайменше на 2 тижні перед поставленням їх на денному порядку сойму. Ще дивнішою є постанова, що вимагає також щонайменше 74 підписів під звичайну інтерпеляцію. У випадку зачинення сесії автоматично погасають усі внески, ба навіть інтерпеляції і при слідуєчій сесії треба їх вносити наново! В справі законодавчої процедури між соймом і сенатом введена та зміна, що сойм може відкинути по травки сенату і оставити ухвалений собою текст

більшістю не 11 20 голосів, лише 3/5. Коли сойм пропонованих сенатом поправок не прийме, але й при відкиненні не збере більшості 3/5 голосів тоді цілий законопроект паде! Спеціальні по станови про бюджетові пропозиції є в основі незмінні. Обмежено лише час цілої бюджетової сесії з 5-ти місяців на 4, з чого для сойму призначено для першого розгляду (ухвали) бюджету не 3 і пів лише 2 і пів місяця. Тому, що зберігається постанову з 2 серпня 1926., яка надає урядовому бюджетовому законопроектові силу закона автоматично, коли ані сойм ані сенат не додержали приписаних речинців для погодження бюджету, то при скороченні цих речинців уможливується легше перемичування урядових бюджетів. Новиною є теж, що предметом ухвал сойму і сенату в бюджетових справах можуть бути лише такі внески, які були предметом нарад і звіту бюджетової комісії (досі вільно вносити поправки до бюджету в 2-му і 3-му читанні аж на самому пленумі). Всі закони вимагають підпису президента і контрасигнатури гол. ради міністрів та міністра справедливости. Президент має до 30-ти днів від дня одержання законопроекту підписати його і оголосити, або скористати з права вета (про що була мова вище). Введення цього 30-тиденного речинця є корисною зміною, бо досіль конституція такого обмеження не знала. Надзвичайно глибокі зміни вводить проект у справі особистої недоторканости послів і сенаторів. Дотеперішні приписи ст. 21 конституції дають послам (сенаторам) безвідповідальність за їх діяльність в соймі і поза сеймом, яка входить в обсяг виконання посольського мандату. За промови й маніфестації у соймі відповідають тепер послы лише перед соймом і їм грозять за це щонайвище регулямінові кари, а ніколи втрата мандату. В часі тривання мандату тепер не можна тягати посла до карно-судової чи карно адміністраційної або дисциплінарної відповідальности ані їх арештувати без згоди сойму. Нині треба на те „видачі” посла (сенатора). Проект ББ вводить сюди такі зміни: за всяку діяльність поза соймом послы відповідають на рівні зі звичайними громадянами. діяльність у соймі не відповідають лише тоді, якщо вона міститься у границях регуляміну. За виступи послів, які „суперечать змістові посольського приречення або нарушують авторитет і повагу сойму”

можна посла на вимогу маршалка сойму, міністра справедливості або 111 послів поставити перед Державний Трибунал і його присудом позбавити посольського мандату! Вправді в часі тривання сесії (не мандату) послів не можна арештувати інакше, як за дозволом сойму, однак не треба дозволу на ведення самого карно-судового (адміністративного чи дисциплінарного) поступовання; таке поступовання припиняється лише на виразне домагання сойму на час в даній ухвалі зазначений. Отже на практиці відвертається процедура: не судові влади просять сойм на видачу, лише сойм звертається до властей. Тому, що нормальна сесія має тривати лише 4 місяці в році та президент має право сесію взагалі замикає, посол (сенатор) у міжчасі може бути завсілі а рештований і суджений! Але навіть в часі сесії посол може бути заарештований, „коли його зловлено на гарячій учинку провини, за яку грозить кара вязниці“: тепер можна арештувати посла у випадку приловлення його на гарячій учинку звичайного кримінального злочину. Про таке арештування мають власти повідомити маршалка сойму для осягнення дозволу сойму на арешт. Однак згідно з нинішньою конституцією на домагання маршалка сойму арештований мусить бути негайно звільнений, а згідно з новим проектом щойно на домагання сойму (отже треба ждати сесії чи засідання сойму і цілої процедури в соймі). Змінено також постанову ст. 31 конституції про свободу оголошування друком згідних з правдою звітів з явних засідань сойму (сенату) і комісії. Внесок ББ постановляє, що ніхто не може бути потягнений до особистої відповідальності за згідні з правдою звіти з явного засідання лише сойму: отже звіти з комісій не корнетають з цього привілею і вможлиблюється на будуче „річеву“ відповідальність, себто конфіскаату преси, як це практикується вже тепер. Це найбільше суттєві зміни, які вводить в конституцію проект ББ. Зі сказаного видно, що евентуальне введення в життя якоюб це не сталось дорогою цього конституційного проекту, спричинилоб далекосяглі зміни в цілому державному житті, зокремаж важким каменем лягло б на наше національне життя. Пос. л-о І. Влажкевич [9].

Наведемо для прикладу, промову маршала Пілсудського в сенатській військовій комісії виголошену 1 березня 1929 року.

Марш. Пілсудський явився у сенаті з шефом каб. полк. Беком і пішов просто до комісії, яка відбувала засідання у вел. сен. салі. Марш. Пілсудського привитав марш. Шиманський, а присутні послы та сенатори встали з місць і грімко викликнули: „Хай жиє!“

Марш. Шиманський у промові сказав, що прадіди повставали, коли на салю нарад входив Косцюшко. Члени тої сен. палати повитают. мар шалка повстанням, бо це врійшов не лише звич, міністр, але в цім мін. однострої ввійшов марш. Пілсудський.

Опісля марш. Пілсудський виголосив годин ну промову, в якій м. і. сказав, що передовсім мусить вияснити чому промовляв в сенаті, а не в сеймі. Ще заки в соймі прийшов під наради бюджет, приготований урядом, маршалок упередив шефа кабінету, що не «годиться а таким сеймом, який сталить міністра, наче референта свого бюджету перед сеймом. Така система дає лиху та марну працю. Така сойм. система пережилася вже і дає в висліді глупоту ведення праці. Референт і найліпший не дає Гарантії, що знається на предметі. Ще заки сойм народився в Польщі, маршалок призадумався скільки там нонсенсів і наче нарочного ведення праці такої, щоби була лиха й марна.

Другою причиною є військова честь. Честь не дозволяє слухати слів у відношенні до себе обидливих. Офіцер мусить виступити чинно і то негайно, коли не хоче бути злискзаліфікованим. З огляду на розховстану правду п. послів, котрі про це не дбають, тяжкого є для офіцерів якане будь праця в соймі. Положення стає ще незavidній з огляду на служб. честь. Службова честь у війську доводить нераз до конфліктів, що кінчаться смертю. Може бути, що це недобре, але так воно є. Бо служб, честь приказує боронити свого начальника і тому така тяжка мабуть військ, служба. А що я є начальником, не можу здобутися на це, щоби до сойму вислати когось, крім себе самого. Все боюся вн. конфліктів у моїх підчинених, яких поставлено би в положення можливої для себе дискваліфікації як офіцерів. Тяжкі занадто ці служб, муки в умовинах, які створюють

нездержливі язики послір. Тому марш, не говорив у соймі, тому теж не може говорити Й тут так, як говорив би про цілість військ, бюджету, бо тоді мусів би поминути гол. завдання, звязане з відпертим тих поправок, які сойм зро бив на марш, бюджеті.

Опісля марш, подав зіставлення військ, бюджеті. Давніші бюджети маршалок називає все „веселими“, бо сумна історія бюджетів ґрунтується не на чім іншій як на виразній крадежі військ, бюджетів і на можливо далеко посуненій дефравдації. Це веселі бюджети, бо марш, знає випадки, що на військ. бюджетів видавали на обильні пири з дівчатами з публичних домів, ро блені для п. п. послів міністрами. Веселі бюджети є веселими часами для п. п. послів. З бюджетів удержувано не лише їх любовняці, але й партії, з бюджету крали найбезсоромніше в світі. Точки, бюджету, зачеплені сеймом, а є їх шість, називав маршалок горох із капустою, бо чіпаються того, що в побічне. Сойм поскреслював поіиоки позиції, а пощадив голову лише служб, подорожам і перенесенням. Там, де траплялася нагода скоротити нонсенс новіть на голову, не зробили цього, а там де ходить про військ, науку, там найшли місце до скорочення та сказали виразно, що саме ця позиція мав бути скорочена, що в війську мав бути науки менше на мільон. З диоп. фондів не складається рахунків. Так каже закон. Дисп. фонд мусить бути, як фонд репрезентації, а часто видатки ці не терплять явности, тому, що тоді тратиться істоту і сенс правди. Що репрез. видатки мін-ства військ, справ зменшили ся, то військо завдячує маршалкові, який взагалі не терпить репрезентації та усувається від неї якнайраше. Одначе годі сказати, що військо може бути неропрезептоване в державі сяк чи так. Не можемо вирватися з того звичаю та наки нути світові інші звичаї. Друга часть фонду призначена на оборону Польщі перед шпіонаже». Маршалок у Польщі працює на оборону від шпіонажі відколи Польща існує. Як начальник держави, нач. вожд і пізніший міністр стверджує зі смутком, що немає хвили в його житті, коли не був шпіонованній особисто. Завдяки своїй давно виробленій праці очей відчуває це знаменито. Нема хвилини в житті маршалка, хоч жив у незалежній Польщі, щоби життя його виглядало інашке, ніж так як виглядало давно, коли його гонили різні шпіони наче

заяця. Шпіонажа в Польщі така густа і сильна, що називав Польщу раєм шпіонів, бо ніде так легко і так докладно не опрацювали ніп. праці в цілому світі, як у Польщі. Тому ці два мільйони, скреслені з бюджету, мусять уважати влекшенням шпіонажі в Польщі. Маршалок стверджує, що вийшов поза норму звичайних окреслень, звязаних з критикою праці сойму. Та робить це нарочно й спокійно, бо коли він має вислухувати і мати за страву горох із капустою, то з цього мусить мати нестравність. Тому теж стверджує цю нестравність.

Коли марш. Пілсудський скінчив промову, віцемарш. сенату й голова сен. скарб.-бюджет, комісії Глівіц ствердив, що сенат мав усе зрозу міння для потреб армії і впевнив, що ці суми, які сойм скреслив у сенаті напевно будуть реституовані.

Марш. Пілсудський: Буду вам дуже вдячний. При дискусії не буду. Для вияснень оставляв ген. Конажевського і полк. Бека, шефа кабінету. На запит сен. Гашинського, рефента бюджету мін-ства військ, справ, як марш. Пілсудський дивиться на збільшення військ, платень, сказав, що проти збільшення військ, бюджету не може і не буде виступати. Це справа мін. скарбу і преміера. По тих словах марш. Пілсудський вийшов зі салі.

По дискусії комісія приступила до голосування над бюджетом і ухвалила всі, скреслені сеймом, позиції та затвердила бюджет згідно з уряд, проектом у сумі 838,012.002 зол., а бюджет ухвалений сеймом виносив 832,302.897 зол.

Після виходу марш. Пілсудського сен. Струг (ППС) наказуючи до промови марш. Пілсудського, сказав, що привілей, якого зазнала комісія, що марш. Пілсудський був на ній присутній, є, на його думку, незаслужений. Марш. Пілсудський дав комісії ще інший привілей, бо подав коментарі щодо своєї неласки для сойму. Бесідник виступає проти понижування і насміхів з нар. представництва офіцерським корпусом, головно молодими офіцерами. У відношенні до сойму та сенату побренькується шаблею і кажеться, що військо зробить порядок із цим усім. Бесідник апелює до цих, які хочуть впровадджувати політику до війська. Хай проєктодав. з ББ памятають, що признаючи виб. чинне й

пасивне право військовим, нарушили нейтральність війська у внутр. Політ. конфліктах. До заяви сен. Струга прилучився в імени Визволення сен. Янушевський [9].

Всю Польщу, польське суспільство до глибини вразила звістка про смерть Йосифа Пілсудського.

13 травня 1935 Помер Йосиф Пілсудський, творець відродженої польської держави. Померла людина, якої імя вже за життя стало легендою, людина, яку одні обожали як півбога, інші ненавиділи найбільшою ненавистю, – така людина, яка справді записує сторінки історії. І цього факту не заперечують ні вороги ні приятелі: це була велика індивідуальність, індивідуальність на мірку багато більшу від пересічної мірки його земляків, і особистою трагедією якої була докладна знайомість психіки цих земляків:

„Маршал Йосиф Пілсудський майже ціле своє життя вчився серед невимовних моральних терпінь – любити Польщу й погорджувати поляками з періоду неволі, які невольницьку петлю винесли у душах і перенесли в життя самостійної вже Польщі, як історичну святість, як вказівки розуму і методи політичного думання. Та погорда росла серед нікчемного і змарнілого післявоєнного покоління і доходила до засадничого почуття людини, та нікчемність мучить. Звідси його самотність, звідси в останніх роках гострота його слів і творів, звідси вкінці переконання, що треба супроти поляків сильної руки, щоби вони зрозуміли, що так жити, як досі, не можна...» (Ігнатій Дашинський; „Рік після травневого перевороту“).

Сьогодні вже відомо, що так само, як молодецьке захоплення геройською романтикою переніс Й. Пілсудський на ґрунт власної революційної боротьби („...Я був закоханий у Наполеоні і все, що торкалося мого героя, проймає мене захопленням та розпалювало уяву... але всі мої мрії зосереджувались довкола повстання і збройної боротьби з москалями...“ – стаття у «Проміні» 1903), так само соціалізм вважав тільки засобом до досягнення цілі („Адже хіба ніхто не згодиться вмирати за підвишку заробіткової платні на 10 сотиків: треба дати людям ціль, варту жертв, – хочемо самостійної Польщі, щоб можна уладити життя краще й справедливіше для всіх...») – так само теж підтримував

спершу демократію (декрет з 22.XII.1918 про демократично-республіканський устрій держави), бачучи в демократії найкращу систему у даному, 1918-му, році, і серед даних обставин. Мав відвагу перерішувати власні постанови, признаватися до своїх помилок („Постановою своєю глупою чи розумною... я рішив скликати сойм і віддати йому в руки свою владу... Це було моє рішення...») (промова 3.7.1923), і нищити власне колишнє діло, коли вважав це за річ доцільну. Залишився тільки все своє життя вірний одному: вояцькому стилеві („З усіх стилів, – як найшвидший у поведінці, був мені найсимпатичніший“ – відчит у Кракові 15.XI.1924), а разом із тим стилем обожанню військової сили, та праці над її розбудовою.

Сьогодні, саме дивним дивом, коли його смерть припала на 9-ті роковини травневого перевороту, люди призабували вже дещо, яка була генеза травневого перевороту: боротьба за армію, страх Пілсудського, що серед нездорових партійних польських відносин буде ослаблена збройна сила держави і що предметом «флюктуації гри завислих партій» стануть дві ділянки які повинні стояти поза партійними впливами: військо і закордонна політика. І тому ненавидів Й. Пілсудський у своїх земляків ту рису вдачі, яка казала їм забувати оцю правду, тому теж погрожував, що «батіг свистатиме по вулицях», щоб оту правду в їхню свідомість заціпити. Тому теж все своє життя і всю свою працю присвячував поправді тільки двом справам: організації збройних сил, активній боротьбі і – закордонній політиці. Все інше – це були допоміжні засоби, вся т. зв. боротьба з парламентаризмом і партійництвом, вся т. зв. криптодиктатура; всі відомі з останнього періоду несподівані ходи, це була тільки така сама тактика, що запевнювала свободу у праці над військом і закордонною політикою, як колись було звязування себе з польським соціалізмом, з пролетаріатом, як тим середовищем, що найкраще годився до активної боротьби з царатом...

Диктатура не була для нього ціллю сама для себе. Навіть лібералістична й ворожа Пілсудському публіцистика признає, що він не змагав до диктатури, що міг був нераз уже багато раніше й багато легше здобути її, та що він неподібний до інших диктаторів світа і

є радне „персоніфікацією Польщі» (Карльо Сфорца; «Європейські диктатури»). У тому теж замилюванні тільки до двох ділянок праці, у тому обмеженому колі безпосередніх і правдивих заінтересувань, криється тайна, чому стільки справ у державі, в якій він мав величезну владу, діялося всупереч гаслам, що їх він проголошував у своїх численних промовах, статтях і книжках. Одною з головних причин було ще те, що Йосиф Пілсудський признавав закон відловідальности за ту працю, яку кожний зокрема виконує: тому нерадо вмішувався до діяльності керманичів поодиноких ресортів, – як довго та діяльність аж безпосередньо не заторкувала його власну ділянку праці.

Доконав Йосиф Пілсудський за свого життя для своєї батьківщини і свого народу величезного діла. А проте не завершив його і хоч залишив по собі державу з великими границями, з могутньою армією, з зовнішніми союзами та з системою, що запевнює владу його звеличникам, проте і зовнішній світ, і його звеличники і всі громадяни Польщі все звязували виключно з його особою, з його волею і його словом та ділом вирішування цілої довгої низки внутрішніх і закордонних проблем, які ще ждуть остаточного вирішення. Смерть Йосифа Пілсудського витворює у сучасній Польщі та цілому світі, з Польщею так чи інакше звязаному, якусь пустку. Про тихого самотника у Бельведері мало хто знав, в останніх роках, коли він від внутрішніх справ звернувся виключно у сторону справ військових і закордонних, дуже мало можна було про нього чути, а проте сама свідомість існування Йосифа Пілсудського була товчком діяльності його звеличників, була найтривкішою базою цілої державної системи, яку він, Йосиф Пілсудський, як остання інстанція – затверджував. Мало того: Й.Пілсудський був єдиною програмою цілого його табору! Вкінці він, Йосиф Пілсудський, дав закордонній політиці Польщі той напрям, який унезалежнив її від диктату Франції, наблизив до Німеччини і казав шукати іншої розв'язки болючих міжнародних питань, як тільки у системі французької гегемонії.

Сьогодні вмирає Йосиф Пілсудський саме у менті, коли керманич союзницької Франції підписує у Москві пакт, що параліжує свободу самостійної активної польської політики.

Вмирає він теж у моменті, коли уряд рішився петрифікувати існуючу владу реформою державного устрою, що викликає найповажніші застереження навіть у проурядовому таборі. Словом відходить маршал Пілсудський у моменті рішальних для Польщі перемін, напередодні подій, які матимуть вплив на формування цілої її будуччини.

Чи зуміють наслідники маршала перевести до кінця справи, які він залишив незавершеними? Чи взагалі можна найти заступників для індивідуальности, яка робила багато дечого незрозумілого навіть для свого найближчого оточення, яке щойно згодом добачувало льогіку поведінки тієї дивної людини? Чи смерть маршала Пілсудського не буде гаслом для розпутання наново внутрішньо-польської боротьби між двома таборами, що їх ділить не стільки нинішній політичний світогляд, що психіка, виростили серед іншої атмосфери ідей та діл? Чи смерть Йосифа Пілсудського облекшить чи теж може ще більше погіршити умовили для розвязки справ, які досі стояли позаду заінтересувань маршала, – справ національної політики?

Відійшов маршал Йосиф Пілсудський із заповітом, що „не може бути в державі коли вона не хоче йти назустріч загинові – забагато неправди“, – відійшов з заповітом, щоб „наша окраїнна політика була політикою чесною" та щоб протиставилася тій політиці, якої гаслом є „горе переможеним". Відійшов осяяний легендою, яка втрималася не вважаючи на риський мир і деякі його закордонні наслідки, з легендою людини, все своє життя свідомої найбільшої небезпеки для всіх поляків від московського сходу. Відійшла людина, яка ледви 20 літ тому 6-го серпня 1914 року – розпочала, як сама вона висловлювалася, „казкову і незнану в давній Польщі карієру... таку блискавкову карієру, яку рідко стрічається в житті народів", відійшла людина, яка всеж мала завеликі заміри, щоб можна було їх здійснити за 20 літ, навіть при тому величезному свому щасті, на яке завжди покликувався Йосиф Пілсудський. Чи ті заміри, ті його заповіти, хтонебудь і коли небудь зможе ще здійснити важке це питання будуччини: будуччини Польщі і подекуди тих народів, які долею історії опинились у її межах [10].

Тема «Українська справа і Польща» ніколи не сходила зі сторінок польської поезії. Оглянемо її станом на 15 листопада 1938 року.

„Останні тижні принесли дуже поважну комплікацію проблеми Підкарпатської Русі, що ще недавно видавалася нам проста і ясна. Оце виявилось, що наші українці і також у великій мірі білорусини привязують до способу розв'язки тієї справи багато більше значіння, як можна було спочатку думати”.

Так починає свою статтю п. н. „Польський і західньо-український імперіялізм” пан Францішок Червіський (відомий українському громадянству під своїм парвдивим прізвищем) в „Політиці” (ч. 26 з 10-го листопада ц. р.). Він пише:

„На перший погляд могло б видаватися, що закордонна політика українців повинна бути зосереджена виключно на найважнійшій для них проблемі, тобто на проблемі звільнення зпід московського ярма 40 мільонів мешканців совітської України. Відомо, що ця проблема в останньому часі стає актуальніша як давніше. Якби так було, не можна булоб взагалі зрозуміти обурення українців проти відлучення Русі від Чехословаччини...”

Але коли таке обурення є, то п. Червіський, виходячи зі становища, що „опінії 7 мільонів громадян нашої держави не можна в ніякому разі уважати за справу байдужну та без значін ня, пояснює те обурення одною з українських політичних орієнтацій, яку він називає **західньо-українським імперіялізмом**. Загалом кажучи він бере під увагу дві українські політичні орієнтації: 1. східню або „прометейську” і 2. західньо-український імперіялізм. Щодо першої, то вона „мала завжди на меті створити передовсім незалежну державу над Дніпром. Ця держава спочатку задумувала навіть зрезигнувати з провінцій Річипосполитої заселених українцями, щоб усе-ж у догідній хвилині перевести їх ревіндикацію. Не вважаючи на переконання щодо необхідности такого роду еволюції політики майбутньої наддніпрянської України, ми часто на цих сторінках боронили концепції незалежної України над Дніпром, як одної зі змін у міжнародньому положенні,

що нам здається найкорисніша. Справа долі українців у Червенській Землі, на Русі і в Буковині є для при хильників прометейської орієнтації – зовсім правильно – другорядна”.

Друга політична орієнтація, яку автор називає західньо-українським імперіялізмом, „спирається як читаємо далі на зрозумінні величезної переваги західньо-українських земель над східними, не вважаючи на територіяльну перевагу сходу. Підсвідомо спираючись на досвіді 1919-го року вона вважає наддніпрянських українців не зовсім здібними створити державу і правити нею, і хотіла би, щоб ця держава творилася етапами в той спосіб, що українці з західньою ментальністю завоювалиб українців зі східньою ментальністю. Актуальна програма української західньої орієнтації якої на мою думку найталановитішим представником є посол Степан Баран, хоча ціле УНДО знаходиться більше або менше в її орбіті полягає властиво на 3-ох точках: 1) максимум можливості свобідного національного розвитку українців, що заселяють Польщу, Чехословаччину й Румунію, 2) змагання до злуки українців у тих трьох державах у межах одної з них і 3) завоювання для західньо-української ментальности тих українських земель, що входять у склад тих трьох держав, а які колись входили у склад Росії”.

Щойно зі становища отої орієнтації каже п. Червіський можна зрозуміти відношення українців до справи Підкарпатської Русі і взагалі Чехословаччини“. На цьому місці мусимо спростувати думку, що визначним представником тієї західньо-української концепції є посол Баран. Думку про те, що наддніпрянські українці не зовсім здібні збудувати держави видвигнув у нас і широко мотивував д-р Осип Назарук. Та це мимоходом. П. Червіський зясовує далі відношення Німеччини та Чехословаччини до обох згаданих орієнтацій української національної політики. На його думку Німеччина стоїть нині на становищі прометейської орієнтації, тобто хотіла би погодити поляків з українцями та підготувати спільний німецько-польсько-український марш на Москву і Київ. Якби тієї концепції не вдалося чомусь зреалізувати, Німеччина готова піти на західньо-українську концепцію. Цим автор по яснює собі „повну суперечностей і недосказів" політику Третього Райху у справі Карпатської України. Щодо

Чехословаччини, то вона ніколи не стояла на становищі прометейської концепції, але намагалася використати для своєї державної рації західньо-український імперіалізм.

Що торкається Польщі, то її становище – каже п. Червіський – до обох тих напрямів української національної політики було досі дуже наївне. Вона підтримувала прометейську концепцію ривалізуючи до деякої міри з Німеччиною, але негативно ставилася до західньо-української орієнтації.

„Ми боялися тієї ідеології і не зуміли сили, що міститься в західньо-українському імперіалізмі, спрямувати в наші вітрила. Ми дозволяли, щоб її без решти опановували чужі. А все-ж це поважна сила, яка рішав практично про настанову нашої української меншини та про цілу низку інших проблем.”

П. Червіський застерігається, що він не думає, щоб концепція західньо-українського імперіалізму стала основним мотивом польської закордонної політики і цілком її опанувала. Він нагадує, що Бісмарк ніколи не обмежувався до одної політичної концепції. Тому автор гадає, що у „вахлярі польських можли востей повинна фігурувати” і концепція західньо-українського імперіалізму. Він твердить, що коли під цим оглядом іде про польсько-німецьку ривалізацію, то реалізація західньо-українського імперіалізму має більше виглядів спираючись на Польщі як на Німеччині. Це промовлялоб за тим, щоб українці сперлися на Польщі. Що-ж до Польщі, то:

„ми народ насичений національними меншинами, яких маємо 36 %. Але коли українська меншина перестане бути меншиною і стане співвласником Річпосполитої, як цього хоче УНДО, то насичення зникне як під ударом чародійної палички і раптом виявиться, що державою, яка поза своїми межами має найбільше людей, що змага либ до злуки з нею, є наша Річпосполита.”

П. Червіський доходить до концепції польсько-українського федералізму підкреслюючи, що її автором є п. Петро Дунін Борковський. Суть тієї концепції: при допомозі сфедероватного з польським народом українського народу, що черпав би з тієї федерації збройні сили, здобувати по кусневі інші українські землі для тієї федерації. На

думку п. Червіського сфедерування західньої вітки українців з Польщею притягало би до тієї федерації і східніх українців.

„Панування західніх українців над Україною чи пак над частинами України, можна практично перевести тільки як панування накинене при допомозі Польщі. В тім випадку притягання наддніпрянської України до Річпосполитої відбувалосяб до деякої міри етапами, бо найважливіше, що тут булоб – це культурна асиміляція тих земель західними українцями. Ми малиб тут до діла з історичною місією універсалістичного розміру, з місією у великому стилі, що повинна йти в парі з експанзією унії на схід. Словом – ми малиб до діла з програмою гідною давніх, великих поляків.”

Ясна річ, що тут найважливіша справа, як дійти до тієї федерації західніх українців з Польщею. Автор дає на це питання таку відповідь:

„Одна, передвступна умова її реалізації – це радикально закінчити національні спори у Червенській Землі на підставі резигнації з національної асиміляції і обмежитися до охорони польщини. Яка вже існує, і радикально зірвати з польонізаційною програмою східніх окраїн. Як колинебудь буде можлива програма поширити межі нашої держави, то не непритом ними висновками п. Гертиха про здобуття Судетів і Смоленська в ім'я польської національної ідеї, але здобуттям для Річпосполитої нових просторів в ім'я західньо українського імперіялізму.”

П. Червіський підкреслює, що в українців така концепція завжди прозябала і в ім'я тієї концепції ще в 1936-ому році якийсь український політичний письменник приніс був до редакції „Політики” статтю, в якій домагався прилучення до Польщі Підкарпатської Руси.

„Сьогодні – пише автор – той чоловік не відваживсяб виступити з подібною програмою. Він боявсяб, щоб його зараз таки не вбили червенські українці. Обвинувачую на цьому місці авторів нещасної української політики останніх років, національних псевдогероїв, що внеможливили поважне поширення меж Річпосполитої.”

П.Червіський є тієї думки, що Польща не повинна допустити до того, щоб західньо-український імперіялізм використала якась інша держава. Це можна зробити тільки так, що українці в межах Польщі дістануть широкі свободи.

„Маємо в наших межах 7 мільонів славянських меншин, політика Німеччини раніше чи пізніше зробить для нас цю проблему незносною. Мусимо за всяку ціну розв'язати її в спосіб корисний для Річипосполитої.”

Вірний засаді, що треба мати кілька політичних концепцій, автор каже, що якби західньо-український імперіялізм хотів співпрацювати тільки з Чехословаччиною чи Німеччиною, то Польщі не залишається ніщо інше, як підтримувати іреденту над Дніпром і... польонізувати Волинь [11].

Ганебна, страшна по своїй суті та змісту Мюнхенська угода про розчленування Чехословаччини безпосередньо вплинула і на Польщу.

10 листопада 1939 року.

Держава чехів, словаків та українців У НОВИХ МЕЖАХ.

Після рішення віденської арбіражної комісії та після порозуміння з Польщею устійнено нові межі чесько-словацько-української держави. Таким чином сильно змінилася кількість населення Чехословаччини та її національний склад.

ЧЕХІЯ.

Після устійнення чесько-німецьких кордонів у Чехії залишилося 6,476.987 чехів і 350.291 німців. До Польщі перейшли чотири повіти: Богумин, Фриштат, Чеський Тешин і Яблонків, які на підставі статистики, поданої в обмінних нотах, мали 230.000 мешканців, з того 123.000 чехів, 77.000 поляків, приблизно 20.000 німців і коло 11.000 чужинців, здебільша громадян Польщі. Число мешканців у Чехії разом з жидами й чужинцями дасть к. 7 мільонів душ.

СЛОВАЧЧИНА. На підставі нових границь Словаччина втратила у користь Мадярщини 10.423 кв. км. із 859.885 мешканцями. З того 276.287 словаків, 505.808

мадярів, 26.181 жидів (по національності), 8.967 німців і 1.829 українців. Колиж до цього додати, що Словаччина втратила при устійнюванні словацько-польських кордонів дальших 167 кв. км. із 8.043 мешканцями (в цьому 7.652 чехів і словаків), то нова Словаччина матиме 2,461.865 мешканців, із того 2,002.143 словаків, 66.368 мадярів, 138.564 німців, 89.093 українців і 39.036 жидів. (Українців у Словаччині є в дійсности к. 200.000 душ, бож при переписі населення в 1930 р. записано там понад 100.000 українців за словаків).

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

Карпатська Україна втратила в користь Мадярщини 1.586 кв. км. і 186.609 мешканців. З того: 17.247 чехів і словаків, 36.735 українців, 86.681 мадярів, 4.908 німців і 25.883 жидів. Тепер Карпатська Україна матиме 543.748 мешканців, з того 430.181 українців, 22.791 мадярів, 53.832 жидів, 8.341 німців, 12.000 румунів, 16.714 словаків і чехів.

З приростом за останніх 8 літ Карпатська Україна має нині кругло 650 тисяч населення, з того понад 500.000 українців.

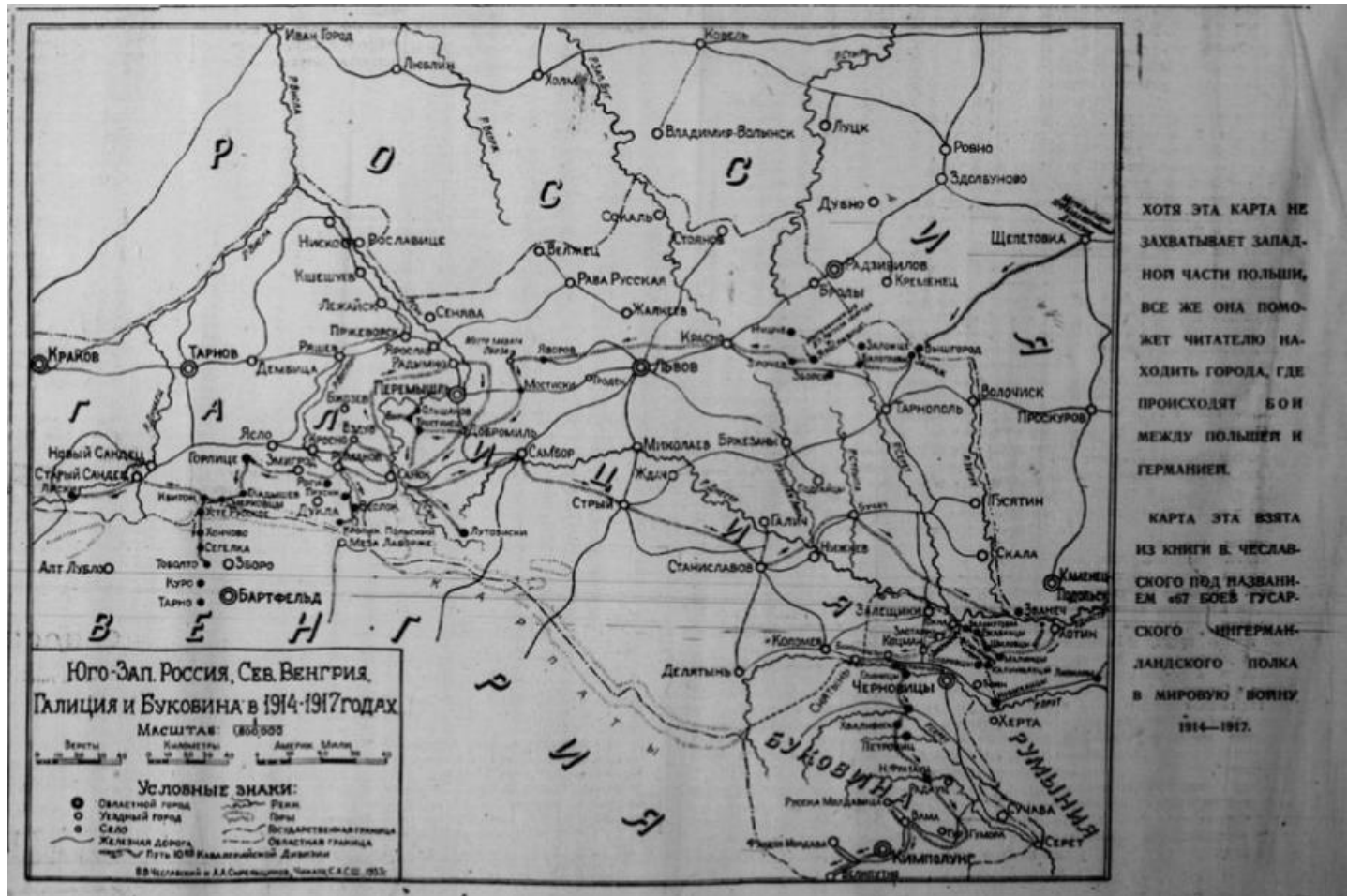
ЦІЛА ДЕРЖАВА ТРЬОХ НАРОДІВ.

буде мати тепер понад 10 мільонів мешканців і коло 100.000 кв. км. простору. Це число може ще незначно змінитися не лиш при подрібній делімітації, але теж через можливе переселення підчас окупації словацької та української території чужими військами та через застосування права опції (значить: люди можуть зректися одного громадянства і вибрати собі друге). До всіх поданих цифр треба ще додати природний приріст населення від 1930 р. Одночасно збільшиться число меншин у сусідніх державах: у Німеччині житиме к. 750.000 чехів та словаків, у Польщі к. 180.000, у Мадярщині 398.000 словаків, якщо числити на підставі мадярської статистики, що там жило досі лиш 104.000 словаків. З українцями Мадярщина матиме поверх 436.000 славянських меншин. І ці цифри ще зміняться після переселення, застосування права опції та коли дочислимо до них природний приріст населення від 1930 р. [12].

Таким чином, ми бачимо відображення деяких моментів життя Польщі в цей час.

РОЗДІЛ 7. НАПАД НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР НА ПОЛЬЩУ

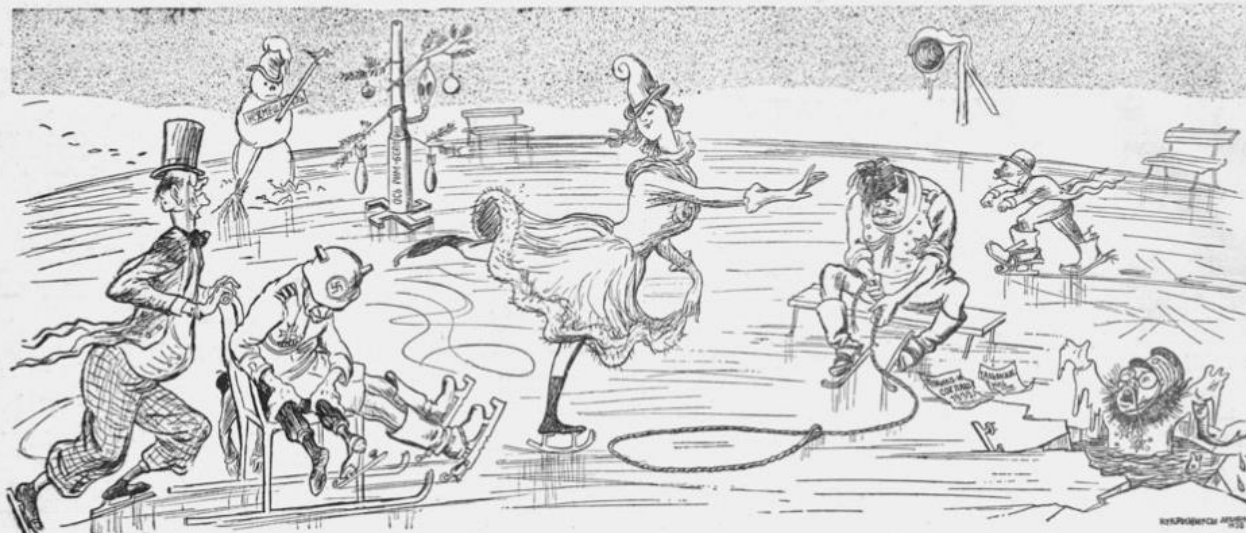
Автор ні в якому разі не ставить за мету проаналізувати причини нападу Німеччини та СРСР на Польщу та показати всі події цього нападу, початку Другої світової війни. В розділі показано статті з різних газет про напад Німеччини та СРСР на Польщу.

[1].

НА МЕЖДУНАРОДНОМ НОВОГОДНЕМ КАТКЕ

Рисунок художника Кузнецова

Господин (первый слева) на коньках системы «английский спорт» с увер-
ден и хладнокровием везет на санках «пассажир», который нетерпеливо стонет
на своих ногах, но зато очень любит дергаться за чужие, почему-то считая их
своими.

Дальше — известная французская фигурнистка, блестящая выдана на
механическом серванте-шасси своими итальянскими для наших трюмов. Ее последняя

фигура имеет быть испорчена, если она во-оружена не заметит петлю, которую
ей подкладывает темная личность, считающая, что на катке можно заниматься
тем же, чем она до этого занималась в Абиссинии и в Испании.

Иной раз, забыв, вероятно, пословицу «лучше на лаваретах»,
проявившись в китайскую прорубь, из которой ему все трудней и трудней
выбраться.

Вдали на одном коньке — один из господ лимитрофов. Он осмелевает
иногда вылезать на каток и «большими», за что его иногда и подшибают.
Совсем вдалеке стоит снежная баба «новиншатель», но в ней ничего сна-
зать, так как на нее никто и внимания не обращает.

Рядом с ней налагается ала, у которой и стоял, и подставка, и украше-
ния говорят сами за себя и за ее халата.

[3].

ПОЛИТИКА И СТРАТЕГИЯ ГИТЛЕРА.

В Германии было два политических течения. Одно ослабление России отторжением от нее южной части и восстановление независимой Украины, другое, т. н. Бисмарковское течение, это быть в союзе с Россией и вести с нею торговлю, отправляя в Россию фабрикат, на обмен из России сырья, которого так много в России и в котором нуждается Германия.

Гитлер долгое время был против большевиков, но затем заключил с Москвой торговый союз, а затем договор о ненападении.

Этот договор перепутал все планы союзников. Последнее время Чемберлен старался окружить Германию цепью стран враждебных Гитлеру и особенно хотел привлечь на свою сторону СССР. Переговоры Англии с Москвой тянулись ва месяца, но не привели ни к каким результатам.

Советско-германский договор очень выгоден для обеих сторон. Сталин усилил Гитлера, а Гитлер усилил Сталина на 100 процентов.

Советское правительство теперь спокойно за свои границы на западе и может перебросить все свои силы на восток против Японии. Уже теперь это соглашение дает результаты. Советская армия имеет успех в Монголии, а японское правительство предлагает СССР заключить договор о взаимном ненападении, что Сталин предлагал несколько раз Японии, но полюдня отклоняла.

До советско-германского договора, на восточной границе Польши находилась готовая к действию 3-х миллионная советская армия, которая каждую минуту могла помочь полякам в случае войны Польши с Германией.

В данное время эта опасность для Гитлера миновала, вот почему Германия так быстро решилась на войну [1].

сильсь о нижеследующем:

К заключению германо-советского договора о дружбе и границе между СССР и Германией.

В течение 27—28 сентября в Москве происходили переговоры между Председателем Совнаркома СССР и Наркоминделом тов. Молотовым и Министром Иностранных Дел Германии г. фон-Риббентропом по вопросу о заключении германо-советского договора о дружбе и границе между СССР и Германией.

В переговорах принимали участие тов. Сталин и советский полпред в Германии

т. Шварцев, а со стороны Германии — германский посол в СССР г. Шуленбург.

Переговоры закончились подписанием германо-советского договора о дружбе и границе между СССР и Германией и заявления правительства СССР и Германии, а также обменом письмами между т. Молотовым и г. фон-Риббентропом по экономическим вопросам. Ниже приводятся соответствующие документы.

ГЕРМАНО-СОВЕТСКИЙ ДОГОВОР О ДРУЖБЕ И ГРАНИЦЕ МЕЖДУ СССР И ГЕРМАНИЕЙ.

Правительство СССР и Германское Правительство после распада бывшего Польского государства рассматривают исключительно как свою задачу восстановить мир и порядок на этой территории и обеспечить народам, живущим там, мирное существование, соответствующее их национальным особенностям. С этой целью они пришли к соглашению в следующем:

СТАТЬЯ I.

Правительство СССР и Германское Правительство устанавливают в качестве границы между обоюдными государственными интересами на территории бывшего Польского государства линию, которая нанесена на прилагаемую при сем карту и более подробно будет описана в дополнительном протоколе.

СТАТЬЯ II.

Обе Стороны признают установленную в статье I границу обоюдных государственных интересов окончательной и устранят всякое вмешательство третьих держав в это решение.

СТАТЬЯ III.

Необходимое государственное переустройство на территории

западные указанной в статье I линии производит Германское Правительство, на территории восточнее этой линии — Правительство СССР.

СТАТЬЯ IV.

Правительство СССР и Германское Правительство рассматривают вышеприведенное переустройство как надежный фундамент для дальнейшего развития дружественных отношений между своими народами.

СТАТЬЯ V.

Этот договор подлежит ратификации. Обмен ратификационными грамотами должен произойти возможно скорее в Берлине. Договор вступает в силу с момента его подписания. Составлен в двух оригиналах, на немецком и русском языках.

Москва, 28 сентября 1939 года.

По уполномочию
Правительства СССР
В. МОЛОТОВ.

За Правительство
Германии
И. РИББЕНТРОП.

ЗАЯВЛЕНИЕ СОВЕТСКОГО И ГЕРМАНСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВ ОТ 28 СЕНТЯБРЯ 1939 ГОДА.

После того как Германское Правительство и Правительство СССР подписанным сегодня договором окончательно урегулировали вопросы, возникшие в результате распада Польского государства, и тем самым создали прочный фундамент для длительного мира в Восточной Европе, они в обоюдном согласии выражают мнение, что ликвидация настоящей войны между Германией с одной стороны и Англией и Францией с другой стороны отвечает бы интересам всех народов. Поэтому оба Правительства направят свои общие усилия, в случае нужды в согласии с другими дружественными державами, чтобы возможно скорее достигнуть этой цели. Если, однако, эти усилия обоих Правительств останутся безуспешными, то таким образом будет установлен факт, что Англия и Франция несут ответственность за продолжение войны, причем в случае продолжения войны Правительство Германии и СССР будет консультироваться друг с другом о необходимых мерах.

По уполномочию
Правительства СССР
В. МОЛОТОВ

За Германское
Правительство
И. РИББЕНТРОП

28 сентября 1939 года.

Оперативная сводка Генерального Штаба РККА

28 сентября 1939 года

Части Красной Армии, продолжая продвижение к демаркационной линии, в течение 28 сентября вышли на линию: **ГРАЕВО, ЧИЖЕВ** (юго-западнее Мазовецка 20 клм.), **МЕЖИРЕЧЬЕ, КРЕНПЕЦ** (юго-восточнее г. Люблина 12 клм.), **ШЕБРЕШИН, МАЛОДЫЧ** (северо-западнее Любачува 15 клм.), **ПЕРЕМЫШЛЬ, УСТРЖИКИД** (юго-западнее Перемышля 40 клм.).

Продолжая операции по ликвидации остатков польских войск в Западной Белоруссии и в Западной Украине, части Красной Армии разоружили и взяли в плен 5 нав. полков с 15-ю артиллерийскими орудиями в районе **КРУКЕНИЦЕ** и, кроме того, ликвидировали отдельные группы польских частей.

ОБЕД У ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОВНАРКОМА СССР И НАРОДНОГО КОМИССАРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ тов. В. М. МОЛОТОВА В ЧЕСТЬ МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ГЕРМАНИИ г-на ИОАХИМА фон РИББЕНТРОП

28 сентября с. г. Председатель Совета Народных Комиссаров СССР и Народный Комиссар Иностранных дел тов. В. М. Молотов дал обед в честь министра иностранных дел Германии г-на Иоахима фон Риббентроп. На обеде присутствовали сопровождающие г-на министра г. Форстер, г. Гаус, г. Шнурре, г. Кордт, г. Генке, г. фон Галем, г. Шульце, г. Штейнбикель.

Из состава Германского Посольства в Москве присутствовали граф фон дер Шуленбург, г. фон Тинпельскирх, генерал-лейтенант Кестринг, г. Гильгер.

Кроме упомянутых лиц, присутствовали т.т. И. В. Сталин, К. Е. Ворошилов, Л. М. Каганович, А. И. Микоян, Л. П. Берия, Н. А. Булганин, Н. А. Вознесенский, А. Ф. Горкин, В. П. Пронин, В. П. Потехкин, В. Г. Деканозов, С. А. Лозовский, А. А. Шварцев, Е. И. Бабарин, Р. П. Хмельницкий, С. П. Козырев, В. Н. Барков, А. М. Александров, А. А. Соболев и В. Н. Павлов.

Во время обеда тов. В. М. Молотов и г-н Иоахим фон Риббентроп обменялись приветственными речами. Обед прошел в дружественной атмосфере.

КАК НАЧАЛАСЬ ПОЛЬСКО-ГЕРМАНСКАЯ ВОЙНА.

Гитлер предложил Польше урегулировать данцингский вопрос. Польша на это ответила отказом.

В этом отказе поляки были поддержаны Чемберленом, который уведомил Гитлера, что несмотря на советско-германский договор Англия все же будет стоять за Польшу.

На это Гитлер ответил Чемберлену письмом в котором выставил 16 пунктов своих требований, из них главные:

1 – Передача Германии Данцига, в котором через год произвести голосование, куда желает Данциг присоединиться к Германии или Польше.

2 – Такое же голосование произвести и в польском коридоре.

3 – Немедленно предоставить Германии право соединить Восточную Пруссию с Германией проведя через польский коридор железную и шоссейную дороги.

4 – Полякам предоставляется порт Гдыня и железная дорога для соединения этого порта с Польшей.

На это письмо Чемберлен ответил Гитлеру, что он посоветовал польскому правительству послать к Гитлеру доверенное лицо для ведения переговоров непосредственно между Польшей и Германией.

Гитлер очікував прибуття польського уповноваженого двоє днів, але ні уповноваженого, ні повідомлення від Польщі не надійшло, в той час в Німеччині було отримано повідомлення про оголошення в Польщі загальної мобілізації.

Гитлер вирішив, що польська загальна мобілізація була відповіддю на його 16 пунктів і в П'ЯТНИЦЮ 1-го СЕНТЯБРЯ В 4 ЧАСА 30 М. УТРА ПРИКАЗАВ АРМІЇ НАСТУПАТИ НА ПОЛЬЩУ.

Після цього стало відомо, що польський уряд повідомив Чемберлена, про призначення графа Потоцького уповноваженим, для переговорів з Гитлером.

Ця телеграма була надіслана з Варшави в 5 годин ранку 1-го Сентября т. е. на ½ години пізніше наказу Гитлера про наступлення і звичайно була запізною.

Видно доля все ще нав'язала цю жахливу війну людству.

Гитлер взяв ту саму стратегію, яка була в Німеччині в 1914 році, але навпаки. В минулу світову війну німецький штаб залишив захованку на сході і всі сили направив на західний фронт. Гитлер же залишив захованку на заході в укріпленні Зіхфрид і всю армію повів на Польщу [1].

Польсько-німецьке напруження зростає щораз більше.

Після того, як у квітні ц. р. укладено польсько-німецький пакт про ненапад з 1934 року, стало очевидним, що втримання поточних кордонів між Німеччиною та Польщею є неможливим. Кожному було ясним, що скорше, чи пізніше мусить дійти до цього моменту така, або інша розв'язка. А йшло тут про справи для обох сторін дуже важливі. Німеччина домоглася негайно звороту Данцігу, виходячи з становища, що він, як німецьке місто, повинен бути введений до Райху та пропонувала Польщі порозуміння в справі Східної Прусії, на підставі якого Німеччина мала б дістати сполучку східно-пруських земель з Райхом, а Польщі гарантовано б доступ до моря. Переговори на цій території велися між Польщею та Німеччиною вже від осені 1938 року, але, з огляду на сталий опір і проволікання Польщі, не могли бути доведені до успішного кінця. Коли

остаточно німецький уряд весною цього року намагався дійти в тій справі до якогось висліду, Польща відповіла рішучою відмовою.

В той спосіб дійшло до виповідження польсько-німецького договору про ненапад, яке доконав Німецький Канцлер в своїй промові з 23 квітня ц. р. Варто зазначити, що в тій же промові підчеркнув Канцлер Гітлер свою волю далі вести евентуальні переговори з Польщею, якщо її уряд того забажає. Однак весна 1939 року 5 випадки, що в тому часі розвинулися, доказують що раз більше, що надії на можливість польсько-німецького порозуміння стало меншають. Польський уряд веде в скорім темпі підготову до війни, а польська преса отверто пише, що війна з Німеччиною вже в найблизшому часі неминуча. Кожному стає ясным, що мир на довшу мету рішуче не дасться вдержати. Певність ця скріплюється щораз більше зокрема під впливом тодішньої англійської політики, у висліді якої дійшло пізніше до підписання польсько-англійського військового союзу. Не улягає сумнівові, що англійські Гарантії для Польщі, скріпили у великій мірі польську охоту до війни. Ситуація сильно заогнюється. Майже вся європейська преса пише, що конфлікту треба сподіватися кожного дня. На це вказують зокрема події довкруги Данцігу. На цьому терені стало множаться польсько-німецькі зударі, по обох сторонах падають ранені, а то й трупи, а мова польсько-німецьких дипломатичних нот стає щораз гострішою. Спірні справи множаться з кожним днем. Польські митні інспектори на терені Данцігу, обвинувачені данцігською владою за надужиття повновластей на терені Вільного Міста, стають м. ін. причиною того, що німецька сторона домагається щораз рішучіше від польського уряду їх усунення. В тому самому часі Польща погрожує господарськими санкціями Данцігові, а польська преса вимагає попросту влучення Вільного Міста до Польщі і вмаршу польської армії на його терен.

Оживлена дипломатична акція.

Свідомість зростаючої небезпеки каже усім відвічальним за долю Європи мужам ужити всіх зусиль для відсунення конфлікту і вдержання мира. Обширно про цю акцію пише видана недавно німецьким урядом книга під наголовком; «Документи до останньої фази

німецько-польської кризи». В книзі цій читаємо про ці дні слідує: «22 серпня, під впливом вісток про маюче наступити підписання договору ненападу між Москвою та Німеччиною, звернувся британський прем'єр Невіль Чемберлен з особистим письмом до Німецького Канцлера. В цьому письмі підчеркнув Чемберлен з одного боку зобов'язання Англії у відношенні до Польщі, з другого вказував на те, що кінцевим є повернути атмосферу довіри і шляхом переговорів розв'язати польсько-німецькі проблеми на площині міжнародного Гарантованого договору.

Відповідаючи на це дня 23 серпня, канцлер Гітлер представив справжні причини німецько-польської кризи. Він вказав в першій мірі на свою великодушню пропозицію з березня ц. р. і ствердив, що фальшиві, Англією розповсюджені тоді вістки про німецьку мобілізацію проти Польщі, а так само неправдиві твердження про німецькі агресивні наміри у відношенні до Мадярщини і Румунії, врешті Гарантії, які Англія і Франція дали Польщі, заохотили польський уряд до того, що він не тільки відкинув німецькі пропозиції, але ще розпугав хвилю терору проти німців в Польщі та застосував до Данцігу господарські репресії. Рівночасно зазначив канцлер Гітлер, що ніякі спроби застрашування не спонукають Німеччину відступити від забезпечування своїх життєвих прав.», «Хоч згадане письмо англійського прем'єра з 22 серпня і промови британських державних мужів в слідує дні, виключали якенябудь зрозуміння для німецьких домагань, рішився канцлер Гітлер зробити ще одну спробу, щоб дійти до порозуміння з Англією. Дня 25 серпня прийняв він британського амбасадора і виложивши йому отверто свій погляд на ситуацію, представив йому засадничі напрямні англійсько-німецького порозуміння розчисленого на довшу мету, які він по розв'язці проблеми Данцігу і коридора хотів Англії запропонувати». «В часі, коли британський уряд радив над повищим представленням канцлера, французький прем'єр Даладіє і канцлер Гітлер обмінялися листами. У своїй відповіді обоснував канцлер Гітлер, ще раз основно німецьке становище в німецько-польській проблемі і повторив знову своє рішуче бажання вдержати назавжди теперішню німецько-французьку границю» [4].

Англійське посередництво і його невдача.

Згадані «Документи . . .» пишуть даліше:

«Дня 28 серпня вечором передав британський уряд відповів на пропозиції канцлера Гітлера з 25 серпня, висловлюючи готовість нового уложення німецько-британських відносин. Даліше доносив британський уряд, що він дістав запевнення з Польщі, що польський уряд готовий почати переговори з Німеччиною для розгляду польсько-німецьких проблем. При тому висловив британський уряд погляд, що німецько-польський договір мусів би дістати міжнародні Гарантії. Всупереч застереженням, що впливали з цілої до тогочасної польської постави і всупереч оправданому сумнівові в шире готовість польського уряду на безпосереднє порозуміння, дав канцлер Гітлер пополудні 29 серпня відповідь британському амбасадорові, заявляючи, що приймає британську пропозицію та що німецький уряд числить на те, що 30 серпня прибуде польський представник, що матиме повновласти для ведення переговорів».

«30 серпня не прибув до Берліна ні який польський уповноважений представник, ані теж британський уряд не дав ніякої вістки про вислід піднятих ним кроків. Натомість одержав німецький уряд цього дня вістку про зарядження за гальної мобілізації в Польщі. Щойно о півночі передав британський амбасадор письмо, яке однак не вказувало на ніякий річевий поступ в трактованні німецько-польських проблем, натомість обмежувалося до повідомлення, що відповідь канцлера Гітлера з попереднього дня передано польському урядові та що британський уряд не має можливостей причинитися до німецько-польської зустріч вже в дні 30 серпня».

«Незалежно від того, що польський представник не заявився та що в виду того відпала потреба інформувати британський уряд про те, на якій площині на думку Німеччини можна б вести переговори, передано британському амбасадорові в звязку з останньо згаданим британським письмом, пропозиції, які в міжчасі німецький уряд випрацював. Німецький уряд очікував, що тепер принайменше слідуватиме іменування польського уповноваженого представника для ведення переговорів. Замість того дав дня 31 серпня

пополудні польський амбасадор в Берліні німецькому міністрові закордонних справ устне вияснення того змісту, що польський уряд дістав від британського уряду попередньої ночі вістку про можливість безпосередніх німецько-польських переговорів і розважає британську пропозицію в прихильному змислі. На виразний запит німецького міністра закордонних справ, чи польський амбасадор є уповноважений вести з ним переговори над німецькими пропозиціями, цей відповів, що він до того не має жадних повноважень, має натомість тільки доручення дати повище, згадане устне вияснення. На дальший запит німецького міністра закордонних справ, чи амбасадор може з ним річево про справу дискутувати, дав ідей останній виразну відмовку відповідь».

«В виду цього був німецький уряд змушений ствердити, що він два дні надармо ждав на польського уповноваженого представника. Дня 31 серпня у вечір подав німецький уряд свої пропозиції, разом з коротким представленням їх історії, до публичного відома. Ці пропозиції назвало польське радіо неможливим до прийняття».

Дальший розвій випадків представляють «Документи»:

«Коли отже в виду того вичерпано усі можливости мирової розв'язки німецько-польської кризи, канцлер Гітлер побачив себе примушеним на польську силу, стасовану у відношенні до Данцігу, до німців в Польщі і врешті зотлілу на численні граничні інциденти, – і теж у відношенні до Райху, відповісти силою».

Дня першого вересня ц. р. в годині 5,45 рано, німецькі війська переступили польсько-німецьку границю. Про рішення це, говорив того дня канцлер Гітлер в Райхстагу:

«Я є рішений: перше, розв'язати справу Данціга, друге, справу коридора, третє, про це подбати, щоб у відношенні Німеччини до Польщі наступила зміна, що уможливить мирне співжиття. При тому я є рішений так довго боротися, аж теперішній польський уряд буде склонний увести цю зміну, або аж знайдеться другий уряд, що до того буде готовий. Я хочу з німецької границі усунути елемент непевности, атмосферу вічного, громадянській війні подібного, стану ... Польща сьогодні перший раз приказала своїм регулярним

військовим частинам стріляти на нашу територію. Від години 5,45 ми відстрілюємося. І від тепер на кожну бомбу будемо відплачувати бомбою.»

Так дійшло до вибуху війни. Це не вплинуло на продовжування дипломатичної акції, змінило тільки її характер. Но ти висилані тепер державами до себе, мають ультимативний характер. Про речі ці згадані «Документи» пишуть:

«Дня першого вересня вечером передали амбасадори Великої Британії і Франції німецькому міністрові закордонних справ дві однозвучні ноти, в яких ці дві держави вимагають від Німеччини вицфати німецькі збройні частини з польської території і вияснюють, що у випадку відмови сповнити ці домагання, уряди згаданих двох держав сповнять негайно свої обовязки у відношенні до Польщі, що впливають з їхніх взаїмних договорів. Німецький міністр закордонних справ відповів обом амбасадорам, що Німеччина мусить відкинути погляд доручених нот про німецьку агресію проти Польщі» [4].

Муссоліні хоче рятувати мир.

Хоч війна вже почалася, зробив шеф італійського уряду Муссоліні ще одну спробу, щоб перешкодити розпаленню європейської пожежі. Про цю спробу читаємо у згаданих «Документах»:

«Щоби спинити, через отсі ноти збільшену, воєнну небезпеку, зробив Муссоліні пропозицію, яка передбачувала завішення зброї і негайну конференцію для розвязки німецько-польського конфлікту. На цю пропозицію відповів німецький і французький уряд позитивно, натомість англійський уряд відмовко. Це виходило з промов, які виголосили британський премієр і державний секретар для закордонних справ дня 2 вересня в британському парламенті і про це також повідомив німецького міністра закордонних справ італійський амбасадор дня 2 вересня вечером. В той спосіб згідно з поглядом італійського уряду ініціатива Муссоліні, у виду становища Англії, не увінчалася успіхом» [4].

Англія і Франція відповідають війну Німеччині.

Англія і Франція, що були в союзі з Польщею, домагаються негайного вщофання німецьких військ з Польщі. Німеччина відмовляє. В той спосіб доходить до війни між Німеччиною з одної сторони, а Францією і Англією з другої. Про це, як до того дійшло читаємо в «Документах»:

«Дня 3 вересня в годині 9 перед полуднем з'явився британський амбасадор в німецькому міністерстві закордонних справ і передав ноту, в якій британський уряд повторив своє домагання, до двох годин вищофати німецьке військо і заявив, що у випадку відмови, він з впливом цього часу, уважатиме себе в стані війни з Німеччиною. Британський державний секретар для закордонних справ звернувся дня 3 вересня в годині 11,15 перед полуднем; до німецького представника в Лондоні з нотою, в якій він подав йому до відома», що від години 11 перед полуднем дня 3 вересня, Існує між обома краями воєнний стан. Того самого дня в годині 11,30 перед полуднем вручив німецький міністр закордонних справ англійському амбасадору в Берліні меморандум німецького уряду, в якому уряд цей висловив відмову ультимативним домаганням британського уряду, зазначаючи рівночасно, що вину за вибух війни поносить виключно британський уряд».

«Дня 3 вересня в полудне відвідав французький амбасадор німецького міністра закордонних справ і запитав його, чи німецький уряд є в стані дати вдоволяючу відповідь на питання, що їх поставив французький уряд дня 1 вересня. Німецький міністр закордонних справ відповів амбасадорові, що по передачі англійської і французької ноти з дня 1 вересня, Муссоліні зробив нову пропозицію посередництва, зазначаючи рівночасно, що про позицію цю французький уряд прийняв. Німецький уряд відповів тоді Муссоліні, що він також є готовий його пропозицію прийняти. Один день після того повідомив Муссоліні, що його посередництво не вдалося, з огляду на неуступчивість Англії. Британський уряд поставив перед кількома годинами ультимативне, до виконання в двох годинах, домагання до Німеччини, на яке Німеччина відповіла негативно, про що власне він, як німецький міністр закордонних справ, повідомляє французького

амбасадора. Якщо становище Франції до Німеччини є таке саме, як становище британського уряду, то це дуже прикре німецькому урядові, бо Німеччина завжди бажала порозуміння з Францією. Якщо тепер мимо всього, французький уряд на підставі своїх зобов'язань у відношенні до Польщі, займе вороже становище проти Німеччини, то німецький нарід уважатиме це як нічим неоправдану агресію Франції на німецьку державу. Французький амбасадор відповів, що з усіх виводів німецького міністра закордонних справ для нього важне є те, що німецький уряд не є в стані дати вдоволяючу відповідь на французьку ноту з 1 вересня. В тих умовах має він неприємний обов'язок повідомити німецький уряд, що французький уряд є змушений, почавши від 3 вересня година 5 по полудні виконувати свої зобов'язання у відношенні до Польщі. Рівночасно передав французький амбасадор відповідне письмо. Німецький міністр закордонних справ заявив у відповіді на те, що французький уряд бере на себе повну відповідальність за всі ці страждання, що впадуть на народи, якщо Франція заатакує Німеччину» [4].

Німецько-Польська війна.

Розпочавши воєнні ділення в Польщі дня 1 вересня ц. р., німецька армія в дуже відносно короткому часі проломила польський опір і швидко посувалася в глибину Польщі. Німецьке летунство, що в перших днях війни знищило майже всі важніші польські-мілітарні об'єкти, підірвало у великій мірі можливості польської оборони. Стративши зараз з початку війни своє летунство і маючи поперериваний в цілому краю зв'язок, польська армія перестала бути здібною до організованого відпору.

Поодинокі збройні частини воювали на свою руку, що спроводило жахливий хаос і замішання в цілій польській військовій акції. Вже по кількох днях війни польське начальне командування втратило можливість керувати своєю збройною силою. До того причинився теж брак належного фахового вишколу в польського вищого командування. Цей недолік не могла заступити навіть жертвенність нищого командування і вояцтва,

яке назагал билося добре. По трьох тижнях війни польська армія була розбита, а польський уряд враз з начальним вождом армії втікли за кордон. В той спосіб скоро німецька перемога перейшла усі обчислення і розрахунки. Дня 23 вересня ц. р. видала німецька команда звіт про воєнну кампанію в Польщі, який на цьому місці передруковуємо. Він кидає ясне світло на перебіг подій і дає їх оцінку. В комунікаті тому читаємо:

«Похід на Польщу є скінчений. В цілому ряді вирішних битв, з яких найбільша і вирішна мала місце в коліні Висли, польську мільйонну армію знищено, взято до неволі, або розпорошено. Ця доля не минула ні одної польської активної, чи резервової дивізії, ні одної самостійної бригади. Тільки відламки поодиноких частин, завдяки утечі в багністі східні терени Польщі врятувалися перед цілковитим знищенням. Там піддалися вони московським відділам ...

Перебіг операцій.

Коли на весну 1939 року зросли всі позначки на те, що Польща, опираючись на запевненій їй чужій допомозі і змагаючи здійснити свої далекойдучі національні претенсії, не заважається навіть перед війною з Німеччиною, постановлено основно прослідити всі правдоподібні заміри польських операцій. Завдяки польській літературі і щоденній пресі та опираючись на мілітарних потягненнях польського військового командування, можна було відтворити собі приблизний образ замірів польського проводу. В численних конференціях канцлера Гітлера з головнокомандуючими сухопутної армії, флоту і летунства, з їхніми шефами Генеральних штабів та зі шефом начального командування збройних сил усталено, беручи по вищі дані під увагу, оперативні напрямні для німецької збройної сили.

Польські наміри.

Вже розгляд загальної і військово-наукової польської літератури вказував на ці уявлення, що їх плекали польські шовіністи про майбутній розвій польської держави. Публіцистичні домагання щоденної преси, як також безвідповідальні промови польських

військових представників скріплювали це враження. Розположення польських збройних сил, що наступило у висліді польської мобілізації, було остаточним потвердженням тих замірів. Польське військо командування недоцінювало німецьку збройну силу і вірило, що зогляду на звязання великої частини німецьких сил на заході, буде воно в стані, принаймемте у певних розмірах вести офензивну війну. Основна думка була зразу занята Вільне Місто Данціг, заатакувати з трьох сторін Східну Прусію і її як відтяти від решта Райху частину, скоро здобути.

В тій цілі розмістили поляки свої сили в той спосіб: Одну польську армію розміщено на північ від Варшави, яка могла з одного боку здержати грозячий німецький наступ зі Східної Прусії на Варшаву, з другого була здібною сама перевести наступ. По правій стороні цієї армії стояла визначна сила, що здібною була зі східного напрямку заатакувати Східну Прусію, на лівому знов же крилі дуже сильна армія в коридорі. Завданням цієї останньої армії було обсадити Данціг і тоді також з тої сторони виступити офензивно проти Східної Прусії. Щоб цій операції забезпечити коначне прикриття, станула в Познанщині найсильніша польська армія. Вона мала у випадку німецького наступу на коридор, своїми переважаючими силами загрозити його крилові. Вона могла рівночасно поспішити, в кожній хвилі на поміч слабшій польській армії, що машерувала на полудне від неї. Зогляду на її силу та центральне положення на терені Познанщини, загрожувала вона, хоч би тільки через свою присутність кожній німецькій офензивній операції чи то з Горішного Шлеська, чи з Помори. Польська полуднева армія в районі Краків-Львів була на думку польського військового командування достатчно сильна, щоби забезпечити важні промислові осередки. Її можна було в залежносте від перебігу операцій ужити ще до інших завдань, чи то для помочі іншим польським арміям, чи то для наступу на дуже важний для Німеччини промисловий горішньо-шлеський терен.

Ціль і завдання німецьких операцій.

Ціллю німецьких операцій було з усіх боків заатакувати велику польську армію сконцентровану в коліні Висли, здержати її і знищити. В тій цілі створив

головнокомандуючий сухопутною армією Генерал-полковник фон Бравхіч (шеф Генерального штабу Генерал артилерії Гальдер) дві великі військові групи:

а) Військова Група Південь під приказами Генерал-полковника фон Рундштета з генерал-чотарем фон Манштайн як шефом Генерального штабу,

б) Військова Група Північ, під приказами Генерал-полковника фон Бока з генерал-чотарем фон Зальмут як шефом Генерального штабу.

Під приказом військової частини Південь стояли три армії: Армія Генерал-полковника Ліста та, армія Генерала артилерії фон Райхенау і армія Генерала піхоти Блясковіца.

Під приказами військової Групи Північ стояли: Армія Генерала артилерії фон Клюге і армія Генерала артилерії фон Кіхлер.

Завдання обох груп.

Завдання Групи Південь було, з середушою армією Генерала фон Райхенау продертися від району Кройцбурга в північно-східному напрямі в сторону Висли. Для забезпечення правого крила цієї армії мала армія Генерал-полковника Ліста продиратися зі Східного Шлеську далі північним хребтом західних Бескидів у східному напрямі. Її завданням було здержати польські відділи, які там знаходилися, щоб їх відтак разом з відділами, що передиралися з полудня на північ зі словацької території, оточити і якщо можливе, замкнути їм відворот на схід. Для забезпечення лівого крила Генерала фон Райхенау мала йти армія Генерала Блясковіца що вийшовши з району на схід від Бресляв в загальному напрямі на Варшаву, мала відперти очікувану крилову атаку польської військової Групи з району Познань.

Завданням Групи Північ було разом з армією Генерала артилерії фон Клюге навязати в найкоротшому часі зв'язок зі Східною Прусією, сфорсувати перехід на Вислі між Бромбергом а Грауденцом і зі східно-пруською групою, яка йтиме на Грауденц, шукати в східному напрямі зв'язку з північним крилом групи Південь, Друга армія генерала фон Бока, під приказами Генерала артилерії фон Кіхлера мала завдання, вийшовши зі Східної

Пруссії і перейшовши через Нарев і Буг на схід від Висли, усталити зв'язок з армією фон Райхенау, згідно замкнути Варшаву від сходу.

В дальших операціях треба було тим польським частинам, що їм евентуально вдасться відворот через Вислу, замкнути дальший відворот, охопивши лінію Сян- Буг.

Сила наступу й відпору.

Усі ці операції були успішно проведені командою і, блискуче виконані військом. Перша велика ціль операцій, що мала завдання примусити головні польські сили стати до бою на захід від Висли і їх там знищити, була досягнена в нечувано короткий для таких операцій час. Нанесені тут польській армії поразки, вирішили її долю вже по вісьмох днях війни. Цим вирішилася власне і доля самої війни. До поразок польської армії причинився цілий ряд ударів по ній. Тоді як північна група німецької армії, вже в перших днях війни знищила своїми ударами польську армію в коридорі, південна Група рішучим напором армії Генерала Райхенау, гнала ворожі сили перед собою, оточуючи їх в околиці Радома. Кинені далеко наперед частини армії генерала Райхенау, стали незабаром твердою ногою на схід від Варшави, докопуючи в той спосіб повного оточення польських збройних сил в коліні Висли. По тих силах ударила рішуче армія Генерала Блясковіца та головні сили Генерала Райхенау, стискаючи все дуще ворога залізним обручем оточення. Розгублена польська команда не зуміла вирятуватися з того положення. Протичинність польської армії розбилась на розпачливі спроби поодиноких її дивізій проломити власними силами обруч оточення і вирватися з нього. Спроби ці були нераз відважні, проте безуспішні. Вони всі розбилися об велику відпірну силу німецьких дивізій. Так справдилася сила наступу й відпору німецького війська. Вона то привела до швидкого знищення головних польських сил; на захід від Висли, здобувши тут 300.000, а в загальному 450.000 полонених, коло 1200 гармат і велику силу різної зброї і приладдя. До тих успіхів причинилися однаково усі роди зброї і усі формації, активні і резервові частини та усі річники від наймолодших до найстарших.

Німецька піхота відновила свою вічну славу. Її чини у марші, у зношенні усіх трудів були не менші як її чини в бою, Її відвага наступ доповнялася неустрашимою і завзятою видержливістю, що перемагала кожную можливу кризу. Її розмах в атаці піддержували інші роди зброї. Співділання легкої і тяжкої артилерії уможливило досягнення великих успіхів. Завдяки їх атакам і завдяки піонірам, удалося в скорому темпі усунути польські граничні укріплення, і в цей спосіб в безпереривному переслідуванні нищити ворога. При тому, зогляду на визначне співділання, сповнили покладані на них надії панцирні відділи, кавалерія, панцирна охорона і розвідні відділи.

Змагання в повітрі.

Згідно з приказом генерал-фельмаршала Герінга (шеф Генерального штабу генерал-чотар Єшонек), створено дві сильні повітряні фльоти під приказами Генералів летунства Кессельрінга і Лера і їх ужито у повітряній війні проти Польщі. Ці дві фльоти розбили до решти польські летунські відділи і скоро опанували повітряний простір. У стислій співпраці з військом в безпереривних налетах, атакували боєві і бомбові летунські відділи схоронища, батареї, збірні частини військ іт. д. Завдяки їхній погорді смертю зберегли вони багато крові війську і причинилися у великій мірі до успішного висліду. Протилетунська артилерія взяла в охорону німецький повітряний простір і співділала, зокрема з початку війни при знищенні польських летунських відділів. В загальному знищено або здобуто кругло 800 літаків, решта схоронилася поза межами краю, де її інтерновано.

Змагання на морі.

На морі замкнули німецькі морські сили під приказом генерал-адмірала Альбрехта спочатком, воєнних дій данцігський залив і тим робом унеможливили всяку Шорську сполуку з польськими портами. За виїмком одного підводного судна, знищено, або інтерновано в нейтральних портах ще першого вересня усі польські морські сили, що знаходилися на Балтійському Морі. В тому брало чинну участь теж летунство.

В ділянці звязку, зокрема при відбудові доріг, мостів, залізних шляхів, у чому визначилися відділи служби праці, докапано великих починів, що улегшили у великій мірі проводіві його завдання. Гранична сторожа, що від років віддано сповняла свої обовязки, обсаджувала заняті армією терени і уможливила команді кинути усі відділи на фронт. В той спосіб взаїмна співпраця всіх родів зброї причинилась до загального успіху. Він був можливий тому, що західна армія і сильні частини повітряної фльоти були рішені і готові відперти кожний, навіть переважаючий напір ворога, а воєнна фльота запевнювала безпеку німецького Північного Моря і німецьких берегів. Польський жовнір в багатьох випадках боровся хоробро. Він заломався зогляду на нездарність проводу і організації. Завдяки високоякісній команді, завдяки високому ступневі вишколу і модерному узброєнні німецької збройної сили, німецькі страти в порівнанні до величезних страт ворога, належить уважати дуже незнач ними ... Матеріальні засоби і узброєння нової збройної сили відповідали найбільшим вимогам ... Німецький нарід може знову з гордістю споглядати на свою збройну силу, що повна віри стоїть о обличчі своїх нових завдань».

На цьому кінчиться звіт німецького начального командування. Обширний образ, що його звіт цей нам достарчає, виразно відзеркалює тяжкі, але й величні зусилля німецької армії, що їх вона впродовж не цілих трьох тижнів доконала. На цьому прикладі бачимо, яких успіхів може доби тися добре зорганізована і вміло ведена нація. Навіть найтяжші труди не можуть їй забрати побіди. Бо тільки сильні в світі перемагають. Натомість гине завжди той, хто, як останньо Польща, не підготовляється належно до оборони держави, та хто не викаже своєї життєздатности і гідности мати державу і нею кермувати. Історія не знає милосердя над слабими, або немічними і тому кожна нація мусить до того змагати, щоб бути сильною і життєздатною, якщо не хоче стати погноєм інших, більше здібних і вартісних націй [4].

Розмова з полоненим.

В другій половині жовтня 1939 стрінув я случайно Групу полонених бувшої польської армії, що помагали при осінних працях в одному селі коло Ной-Бранденбург. Між ними двох українців, а в тім одного знакомого, селянина зі золочівського повіту. Питаю його про обставини у селі і взагалі на західноукраїнських землях літом 1939 року, себто перед вибухом німецько-польської війни. Польське варварство дійшло до зеніту розказує О. Союз з Англією і сподівання на поміч від Совітів хотіли використати поляки па це, що би винищити національні меншини, українську як найсильнішу зокрема. Старі польські методи податків, безправства національного й соціального гнету дійшли до кульмінаційної точки. В нашому селі говорив С. в червні 1939 року вивезла поліція не відомо куди голову «Просвіти» Василя Ф. Без сліду пропало також двох студентів К. і Г. Селян змушено виставляти 10 людей на нічну варту, коли нормально робив це один чоловік. Овідомійших господарів тероризувала поліція щоденними ревізіями, шукаючи за нелегальними виданнями та вибуховими матеріялами. При тім питали про український повстанчий комітет, який організує, повстання проти польської держави. У серпні 1939 року була у мене вісім разів ревізія. Одного разу коли я відповів ціліції, що селяни підчас жнив не мають часу займатися збиранням вибухових матеріялів, дістав у відповідь заяву: «Ми знаємо (польська поліція), що ви робите це в ночі, тому тяжко вас на горячій зловити, що зма гаєте усіми силами до відбудови Української Держави. По тім запитали мене, яке моє відношення до українського визвольного руху. Я відповів, що стою на становищі, що так, як кожний селянин має свою хату відповідно до кількості землі, так теж кожний народ повинен мати свою державу, можливість відповідно господарити, розвиватися і що цю саму засаду відношу до 45-мільйонного українського народу, що живе на найбільш плодovitій землі Європи». «Як реагували українці вашого села – питаю мого співбесідника на скріплення насильства окупанта і що сподівалися винести з хуртовини, що заносилася над Європою?» «Ми знали, що прийде вирішальна хвилина, ми чекали і в міру можности підготовлялися до неї – пале відповідь. Війна могла принести нам багато, бо до страчення ми нічого не мали. Нам тяжко було повірити, що

Польща так скоро розлетиться та ми зна ли ясно, що нам з одним з наших найтяжших займанців не подорозі доки вони на нашій землі. Жадні аргументи не промовляли за тим, що будемо воювати з поляками за Польщу, бо вона шість століть нас гнобила. З другої сторони Німеччина, як противник Польщі, не була нашим ворогом».

Питаюся С., як відбувалася мобілізація і як попав він у німецький полон. Розказує, що у роках 1925 – 26 відбув чинну службу у 6-тім полку піхоти у Любліні і по відбуттю військо вих двотижневих вправ в роках 1927 – 28 дістав мобілізаційне призначення на випадок війни до келецького полку в ступені старшого стрільця. Поляки хотіли в цей спосіб усунути українців від рідних земель. Останньо по кликали його до війська щойно загальною мобілізацією 1 вересня 1939, «Мобілізація в нашому селі – каже С. – відбулася так, що цього самого дня стягнула нас поліція до уря дової станиці солтиса і підводами, зареквіро ваними у наших селян, відставили нас на дві рець, запакували до потягу і казали спішити ся наче б скорість поїзду, від, нас залежала. Можна було вносити, що полякам досить горя чо, а наш поїзд з перешкодами сунувся повели. Річ ясна, що багато українців не підпорядкувалося загальному мобілізаційному на казові, бо велика скількість укривалася по лісах, на які, як я пізнійше довідався, робила військова жандармерія нічні «наязди». Ранком 2-го вересня приїхав я до Кельц. Зауважив я відразу певну тривогу. Як пізніше показалося, була недостаточна скількість одягів для змобілізованих, а що більше, не відомо чому, не було крісів. Богато змобілізованих лишалося у своїх цивільних одягах і їх потрохи розпускали ломів. Для мене знайшли старий одяг і старий австрійський кріс і я ще цього самого вечера пішов з курінем, що стаціонував коло Кельц в напрямі на захід. Нам ка зали, що ми наступаємо, а німці втікають. Та скоро показалося щось противного. Нас вічно бомбардували німецькі літаки. Вже третього вересня вечером почалася метушня, а дальше очевидний відворот. Цілу кольону сильно обстрілювали кулемети і легка артилерія противника. Здавалося, що ліс, в якому ми опинилися, почав смертний танок. Летіли відламки дерев. Переразливо плакали кулі скорострелів. Цілі відділи безладно відступали. Вечером 7.IX. показалося, що ціла сотня,

до якої я належав, була окружена німецькими частинами і в виду цього тої самої ночі ми стали німецькими полоненими. На другий день ранком вивезли нас тягаровими автами на німецький Шлеськ та звідси по двох тижнях перевезли мене з групою 25 людей на селянську працю», скінчив своє оповідання С. К. П. [4].

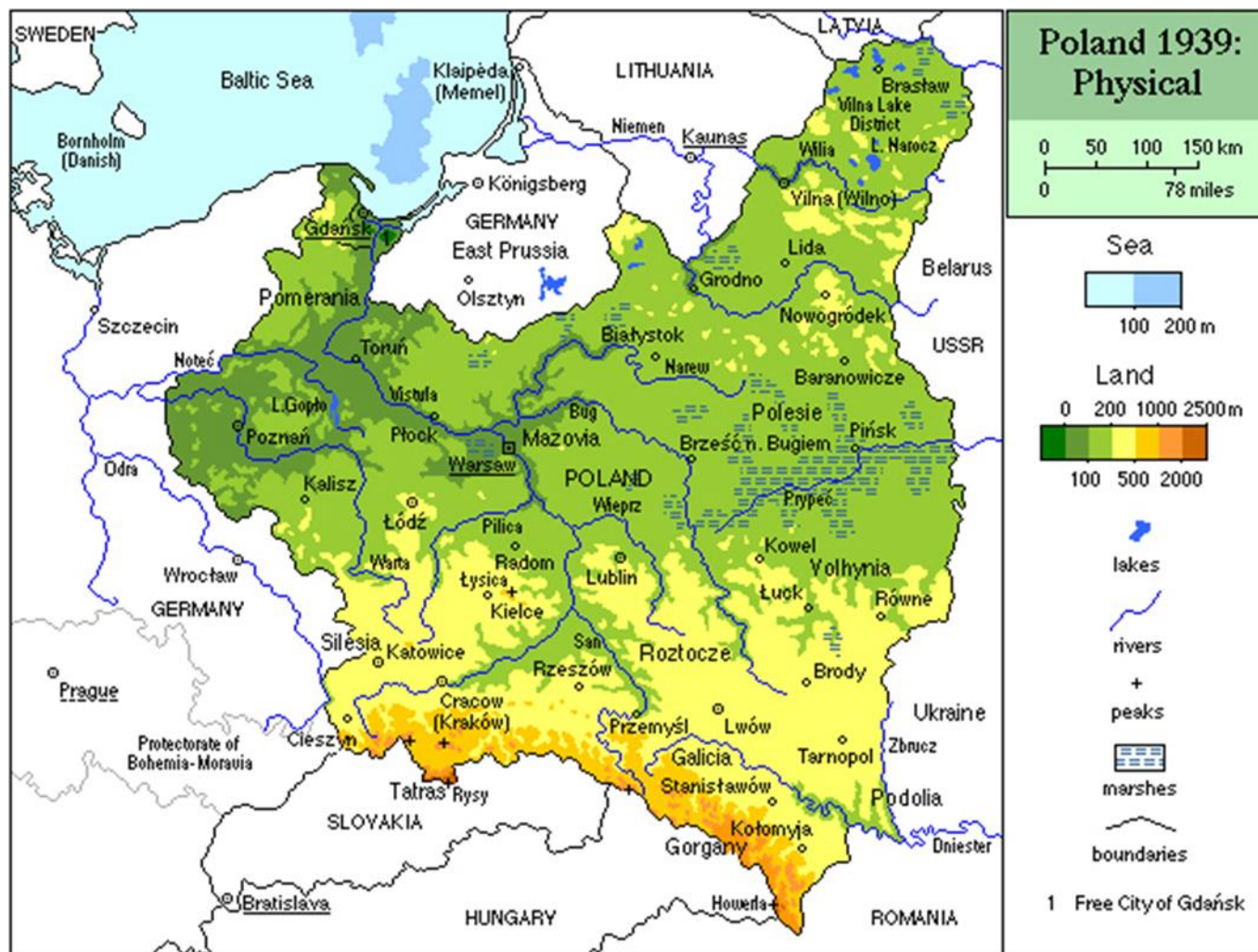

[5].

Ця стаття без коментаріїв. Кожен думає своє...

Нацистська Німеччина та сталінський комуністичний СРСР здійснили страшний злочин проти людства, людяності – напали на Польщу та розв’язали своїми жажливими спільними союзницькими діями Другу світову війну.

РОЗДІЛ 7. ПРИЧИНИ УПАДКУ ПОЛЬЩІ

[1].

Матеріали про причини падіння Польщі вражають своєю надзвичайною неупередженістю, глибоким аналізом та повною відсутністю ненависті до Польщі.

Краківські вісті: народній часопис для генерал-губернаторства. – Краків, 1940 «Краківські вісті» – щоденна газета. Виходила у 1940 – 1944 роках у Кракові, з жовтня 1944 р. та у 1945 р. у Відні. З березня 1945 р. змінила назву на «Український шлях». Усього під назвою «Краківські вісті» (1940 – 1945) вийшов 1401 номер. Неофіційний орган Українського Центрального комітету. Видавець – «Українське видавництво». «Краківські вісті» – єдиний український часопис, що висвітлював життя українців здебільшого європейського континенту під час 2-ї світової війни упродовж тривалого

часу. Видання було призначене для українського населення Генеральної губернії, але розповсюджувалось також серед українців у Німеччині, Чехії, Моравії. На сторінках газети вміщували багато матеріалів з історії України, а також аналізували спочатку польсько-українське, а потім радянсько-українське протистояння. Оскільки видання контролювала німецька влада, то воєнні події у ньому подавали упереджено, а всю вину за початок війни перекладали на Велику Британію, Францію, Польщу, СРСР. Досить широко представлена у часописі історична та етнографічна тематика: українці отримали змогу відкрито говорити про своє минуле без втручання варшавських та московських цензорів, друкували багато персоналій відомих українських діячів, розвідок про життя окремих українських міст та територій. У газеті друкували поетичні та прозові твори таких авторів, як Б.І.Антонич, О.Бабій, Ю.Буревій, І.Винницька, К.Гриневичева, Б.Лепкий, Б.Нижанківський, У.Самчук, В.Стефаник, М.Герлецький, М.Холодний, С.Черкасенко, Ю.Яновський. Відп. ред. М.Хом'як. Літ.: Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939 – 1944). Істор. Бібліогр. Дослідж. у 2-х т. Т. 1 Л. 2007. У НБУВ зберігається газета «Краківські вісті» за 1940 – 1945 роки. Має додатки: 1941 рік «Лемківщина в ілюстраціях» та 1942 рік Краківські вісті: окреме видання [2].

Без прецеденту.

(Замість вступу).

I.

Упадок Польщі у вересні 1939 р. був чимось у всесвітній історії зовсім без прецеденту. Можемо знайти в ній безліч прикладів на більшу чи меншу воєнну програму держави, ба навіть на справжній воєнний розгром, після якого приходив занепад держави, чи її кінець. Була колись Персія державою, якої король бичував море, яке не хотіло коритись його волі; 22-літній македонський полководець поклав край перській потузі, зранивши її смертельно на її таки азійському терені. Впали Атени під ударами Спарти, впала й Спарта. Римська великодержавницька сила була, здавалося, вічна й непереможна: а все ж,

завалилася вона безпосередньо під ударами германських племен, що нахлинули з півночі. Знає всесвітня історія і Атилю, «Божий бич», що зі своїми Гунами замандрував аж на поля Льомбардії, знає Джінгісхана, який з Монголії пішов здобувати світ, переступив Гімалаяї, залив всю передню Азію і вислав до Європи й Українську Державу наших князів. Упадок Візантії, над якою запанував мусульманський півмісяць, закінчив був середнє вічний період всесвітньої історії. Але й у новій чимало подібних прикладів. Нещасна буря у ляманському проливі знищила не тільки «велику армаду» Еспанії, але й знівечила її силу, що простяглася над країнами, в яких – як казалось тоді – «сонце не сходило й не заходило». А вже наполеонівські часи просто класичні для щораз нової зміни політичної мапи Європи! Вістрями багнетів своїх вояків зіштовхував «малий капраль» корони з голов королів та насаджував нові новим короліам у старих і нових державних творах. І тому, як узагалі нема нічого нового під сонцем, так і цьому випадку не слід би було дивуватися, що польська держава розпалась внаслідку великої воєнної невдачі. Це був би, повторяємо, не перший і напевне не останній випадок в історії світа. Але те, як вона розлетілась, час, в якому не сталося і спосіб, в який це сталося, це щось досі ще небувале!

Небувала річ, щоб держава на близько 400.000 кв. км. з поверх 30 мільонами населення, з 2 ½ мільоновою модерною армією, яка вже стояла під зброєю, з цілим великим державним апаратом, з велетенськими експансивними амбіціями, про які виразно писалось і говорилося у польському громадянстві, щоб держава, яка буквально ще напередодні війни говорила про війну, як про щось, чого не тільки не треба лякатись, але від чого слід сподіватись віковичного закріплення державницької потуги, отже щоб держава, оперта на сильному апараті, на власному війську й на бажанні дальше розбудувати свою силу коштом сусідів, щоб така держава розлетілась буквально впродовж кількох днів! Тут річ уже у програній війні. Те, що ми своїми очима оглядали, це була не тільки воєнна поразка. Адже ми бачили нагле заломання геть усього, з чого складається держава і що складається на поняття держави. Ми ж бачили, як на очах, впродовж днів, впродовж годин, анархія обхопила величезні терени, які були – чи радше

повинні були бути – ще запіллям. Ми бачили, як впродовж днів і годин коміть головою переверталось усе, чи жила польська держава і польське громадянство повних 20 літ. І це було без прецеденту в історії.

Тому надзвичайно цікаво, потрібно й корисно розглянути причини того небувалого у всесвітній історії прецеденту. Не мали ми, очевидно, змоги читати те, що на цю тему написала досі міжнародня преса й публіцистика. Але не маємо сумніву, що й досі широкий світ не може вийти з дива над загадкою, якої і досі не в силі розгадати: «як це сталося, як це було можливе?!» Не можуть цього напевне зрозуміти чужинці, бо й не розуміють самі поляки, які самі вічно завдають собі ті питання, не находячи на них відповіді. Польська закордонна пропаганда старається упрощувати справу: польська держава, мовляв, просто не могла встоятись перед ударом сильнішого воєнного противника, який зломив її перевагою своєї численнішої краще вивіваної армії, яка ще й записала на свій рахунок всі користи, що їх має завсіди той, що атакує, а не той, що борониться. Така пропаганда має, очевидно, на меті звести всю дискусію на тему причин упадку Польщі на площину воєнної гри сил, іншими словами на площину цілком фальшиву. Бо нема ніякого сумніву, що на провалі польської державности заважили чинники посередні і безпосередні, та що про безпосередні причини треба казати щойно на самому кінці. Бо сама війна і її вислід, це були лише жнива. Дозрівала доля польської держави впродовж цілих 20 літ. Зерна, з яких виріс її упадок, були засіяні вже при самих народинах і впродовж повних 20 літ польська нація, її відповідальні громадські і державні діячі, не зробили нічого, щоб ті зародки завчасу вбити. Навпаки, вони докладали всіх зусиль, що приготувити загибіль власної держави власними таки руками. Не німці, не українці і не москалі, **ніякий інший дійсний чи вигаданий ворог Польщі й поляків польської держави не завалив. Нікому іншому тільки самому собі можуть приписати заслугу цю.**

Очевидно, що це твердження кожний поляк і чужинець міг би вважати наклепом, або бодай злобним і безпідставним обвинуваченням, коли б не – докази, – коли б не факти.

Оцими вступними рядками розпочинаємо цілу низку статей, які будуть появлятися у кожному числі нашої газети, щоб саме доти ті докази, щоб пригадати й насвітлити польське національне й державне життя у найрізномірніших ділянках, які разом творили страшний тягар, що чимраз більше тяжів на Польщі і щораз невідхильніше зіштовхував її по крутій стежці – у пропасть. Не будемо керуватись при цьому злістю та жалем, які могли накопівити в серці кожного українця впродовж 20-ти літ наруг, що їх прийшлося нам, як нації, зазнавати. Завданням статей, які казатимуть про причини упадку Польщі, не буде доказувати, що українцям зле велося у Польщі, тільки, що поляки так правили своєю державою, що довели її до катастрофи. Не думаємо при цьому тенденційно натягати факти й підтягати всі явища польського державного життя під нашу тезу. Не маємо теж ніякого наміру «бити того, що лежить», бо воно не дає ніякого задоволення. Щоб оминати закиду тенденційности й однобокості, будемо старатися зберігати якнайбільшу об'єктивність та зокрема вистерігатися всякої словесної бомба стиқи. Навіщо міцних слів, коли факти кричать найголоснішою мовою!

Пишучи про польську вину в упадку польської держави не будемо кермуватися тією спонукою, яка була рішальна при величезній більшості польських ходів супроти українців: щоб українцям зробити пакість, щоб докучити їм, вивести їх з рівноваги, щоб – навіть дорогим інколи коштом – зробити собі приємність, дивлячись на безсилля українського гніву. Ні, ціль наших міркувань, зовсім інша і зовсім виразна: ствердити історичну правду. З черги та правда спростує легенди, які вже тепер поширюються серед польського громадянства про винуватців польської трагедії та матиме велике повчальне завдання: як не треба правити державою! Стара це правда, що легше державу здобути, ніж її втримати. Та й сам Пілсудський знав, що «можна завоювати край багнетами, але сидіти на них не можна». Пригляньмося ж ближче, які то діяли в Польщі чинники, які обезсилили силу 2 і пів мільйонної польської армії, що впродовж кільканадцяти днів розвіялась як дим. Пригляньмося ближче, які то сили підмулили державницький

польський – здавалося б – залізо-бетонний будинок, який розлетівся, як дімок із карт, засипуючи своїм румовищем усе, чим жив і втішався польський нарід.

Застерігаємося теж згори проти заміту, що його міг би дехто зробити, немов автор цих рядків хоче «вчити поляків». Це невірне, бо й неможливе. Не вірю в правду польської приповідки «мудрий поляк по шкоді». Що більше, я глибоко переконаний, що коли б доля полякам знову всміхнулася і вони знову прийшли до власної держави – відносини в ній ні на трішки не змінилися би на краще, якщо не погіршали б (щоб «відбитися»)! Проречисто свідчать про це польські настрої, які шукають винуватців: то в німцях, то в українцях, то в одному тільки польському таборі, який в останніх роках був при владі, то в одному тільки гуртку міністрів та генерального інспекторату військ! Всі ці пошуканки хочуть виправдати катастрофу, хочуть скинути на когось вину, хочуть спекатися тягару відповідальності. Ми ж знаємо тільки одно на оці: правду, історичну правду [3].

Проклін минулого.

(Вдача і настрої).

Можна різно й усяко підходити до історії давньої Польщі. Але назви історика не була б вартна людина, яка піддала б у сумнів безперечну історичну правду: що всіх трьох поділів Польщі у другій половині XVIII ст.. не спричинила ні Прусія, ні Австрія, ні Московщина, тільки – внутрішній польський суспільно-державний розклад. Цей розклад відомий під коротким іменням шляхетщини, байдуже, чи під шляхетщиною будемо вважати поганий державний устрій і суспільну структуру тодішньої Польщі (вільна елекція, привілеї шляхетської верстви, кастовість і панщина, погане законодавство і брак судово-карної езекутиви) чи повний упадок обичаїв, про який уже Баторій казав у своєму універсалі, вказуючи в ньому, що «замість обичаїв прийшли старші злочини». Вже Жигмунт Август залишив був Польщу у повному правно-обичаєвому хаосі, а проте від його смерті до першого розподілу Польщі минуло рівно 200 літ. Цей факт створив не тільки роґрішальну формулу «Польща стоїть безладдям» («Польська нержондем стої»), але й цілу історіософічну теорію, немов то мірою прикмет польського народу є його

хиби, а слабкість мірою його сили. Очевидно, що така парадоксальна теорія не витримує критики: анархія історичної Польщі могла втримуватись лише так довго, як довго сусіди були слабкі, коли ж тільки сусіди скріпилися – вона мусіла потягнути за собою упадок держави.

Не Катарина і не Фридрих ані Йосиф були винуваті, тільки всі ті Браніцькі, Ржевуські, Чарториські, Огінські зі запроданським Станиславом Августом на чолі. Але й вони не виринули у періоді розподілів Польщі, як «*dues ex machina*»: вони мали своїх гідних попередників у постатях Радзейовського, Вишневецького, Януша Радивиля, у власній «фамільній традиції», на яку складалася діяльність і ментальність поколінь. Скажете: це однобокий підбір, бо по другому боці можна б представити галерію безперечних польських патріотів, хоробрих боєвиків, розумних політиків. Так, без сумніву це правда, але – цих останніх було менше. І цих перших було більше і вкінці вони мали перевагу, вони надавали напрямок подіям, вони витиснули страхітливую печатку на перерозподільній історії Польщі.

А проте трагічний кінець шляхетського безправства, гульні й анархії не вплинув на переоцінку цінностей у польському громадянстві. Єдина політична школа за часів займанщини – школа краківських консерватистів – ніколи не ала симпатій серед поляків, не прийшла теж до голосу і відродженій Польщі. Сентимент до давнього минулого був саме сентиментом до шляхетщини, яка найшла свою апофеозу у Сенкевичівській «Трильогії», що з черги стала євангеліями нових польських поколінь. Зберегли надалі свою вартість дві найбільш питоменні риси історичної шляхетщини: 1) нетолерантність і 2) фразеологічна буфонада. Тому у парі йшла ненависть до всього непольського, з покрикуванням себе на гасло «за вашу й нашу свободу». Матейко знайшов у постатях Скарги й Рейтана вдячну патріотично-дидактичну тематику для своєї артистичної творчості, але політичної науки з помилок минулого польське громадянство не винесло ніякої. Поетичні «сни про потугу» висловлювались в гаслі «від моря до моря», яке стояло під спільним знаменником з гаслом «панства народowego»: була це третя найбільш

питоменна риса, одідичена з часів історичної Польщі та в усій ширині збережена у новій Польщі: повний брак політичного реалізму, повна відсутність вичуття і розуміння нефальшованої і немальованої «дійсної дійсности».

Ніде інде. Тільки у передовій статті офіційної «Газети Польської» стверджував її головний редактор, колишній посол у Будапешті та міністр фінансів, І.Матушевський: «Не тільки Польща визолювалась з неволі, – з нею разом висловлювалось знову те, що було причиною самої неволі. Разом з поворотом до життя оживлювались елементи смерти. Стара польська анархія простувала злежалі кости» («Спроби синтез»).

Найбільшим нещастям для поляків стало те шалене несподіване щастя, що вони його мали при відбудові їхньої держави у ХХ-му ст.. Сталося чудо, яке діється раз на сотні літ: одночасно перестали існувати всі три монархії, які брали участь у розподілах Польщі. Франція, шукаючи собі проти німецького союзника та призначуючи Польщі роллю «жандарма Сходу Європи», ішла по лінії максималістичних вимог поляків, без огляду на те, чи ті вимоги правильні чи ні. Таким робом прийшло до відродження Польщі у границях, про які не мріяв ні один поляк. Творення легенди збройного чину пішло в Польщі так далеко, що велика частина польського громадянства щиро почала вірити, що це легіони Пілсудського вибороли самостійність. Знову є вороги Пілсудського вірили, що Польща завдячує своє відродження паризькому НКН-ові («Начальни Комітет Народови») Дмовського та армії Галлера. Очевидно, не можна заперечувати вартости польської політичної боротьби в Австрії, Росії і Німеччині, їх конструктивної праці, культурно-господарських надбань і вміло веденої міжнародньої пропаганди в часах між рр. 1772 до 1918. А проте нема чейже більш яскравого прикладу, що значить така кон'юнктура, як перемога Антанти й революція в Росії в рр.. 1917 – 18: польською заслугою було справді використання тієї кон'юнктури на 100 проц., – але й на цьому кінець. Тимчасом поляки, прийнявши, що те, що вони дістали, здобули собі самі та що все воно їм справедливо належалося, від першого моменту відродження Польщі повірили у таку власну могутню силу і силу своєї молоді держави, що замість бути скромнішими, ніж були їхні предки,

знялись на небувалі вершини зарозумілості. Сталін сформулював був раз такий психічний стан (хоч і не під адресою поляків): «запаморочення від успіхів». Запаморочення від успіхів характеризувало польську урядову верхівку та все польське громадянство впродовж повних 20-ти літ польської державності.

Очевидно, що дійсність раз-у-раз билася з уявою. Реальні можливості перечили бажанням. З такого конфлікту зржувався конфлікт і впольській психіці. Хто безупинно стрічався з польською офіційною і громадською верхівкою та стежив за розпорядками влади і настроями широких низових кол польської, здебільша урядничої, інтелігенції, того мусіла вражати дивна змішка двох психологічних елементів у польській вдачі: **мегаломанії та комплексу нижчости**. І так польський уряд, рішальні військові чинники та всяка ендецька більшість інтелігенції вірила, що справді вони, поляки, вже творять на всіх окраїнах Польщі більшість, або, що місцевий непольський елемент надзвичайно кволий та безвартний, тому напр. вірили вони, що жменя польської бюрократії плюс осадники, колоністи і військово-поліційний натиск вимаже всяке українство не тільки з Полісся, а й із Волині, себто з землі, яка – поруч із Станіславщиною – мала найбільший відсоток українців та могла справді звати себе однородно – українською. Але одночасно поруч із такою самопевністю, поруч із відмовлюванням українцям навіть прикмет окремої нації – вічно чували ми про «українську («руську») небезпеку»; небезпечними були чейже нвіть фірмові вози «Маслосоюзу», і раз-у-раз польська преса ба навіть польські офіційні заяви алярмували світ про щораз нові українські змови. Нема ніякого сумніву, що ославлений процес проти «білоруської Громади», що відбувся за міністрування колишнього царславця Мейштовича, зродився з того почуття меншовартности, яке робить людей (націю) перечулено-вразливими на чужі вимоги і каже їм проявляти свою силу та переконувати себе самих про неї – репресіями проти тих, кого ненавидять та кого підсвідомо бояться. Львівський СППОС (Секретаріат Порозуміння Польських Суспільних Організацій), який від часів ген. Токаржевського на становищі коменданта ДОК УІ став би другою неофіційною владою (по-правді

надвладою) на три східно-галицькі воєводства, пильнував старостів і земельні управи, щоб ні один морг ґрунту не дістався в українські руки, ще навіть перед появою закону про «оборот землею». Але одночасно один вищий урядовець тернопільського староства, де за воєводи Маліцького й полк. Пашкевича найбільше шалів протиукраїнський курс, – одверто признавався перед знайомими, що він тримає наготові спакові валізки: це було тоді, коли ще нікому не снилася війна з Німеччиною і збирався той польський гурра-патріот утікати не перед німцями ні москалями, лише перед тими самими українцями, що їх екзистенції не признавав, сидячи за канцелярйним бюрком. Це моме відокремлений випадок, але характеристичний для настроїв польського громадянства: з одного боку нехить затвердити українському селянинові явно і славно куплений від дідича кусень землі, що його від віків управляли українські таки рухи, або звернути українцям бодай їхнє давне, забране і знищене, народнє шкільництво, з другого боку страх, що прийдеться втратити цілу територію. Нема ніякого сумніву, що з комплексу меншовартости, з почуття власної слабости, походив впертий польський спротив заснувати у Львові український університет: коли відпав аргумент, що «нема українських учених» та що «нема студентів», залишивши єдиний аргумент: що Львів є «польське місто, яке не може бути заражене на небезпеку українізації». І не розуміли поляки, що такий аргумент найбільше їх дискредитує: бо що вартна ціла польщина кількасот тисячного міста, коли вона боїться двох-трьох тисяч молоді, яка стоїть під контролею не тільки власної професури, але й усіх адміністрацій них органів міста?! Вивласнення «на військові цілі» спеціально площі «Сокола Батька», масове перекидання учителів-українців на корінно-польські землі («для добра школи»), вперте зберігання офіціальної назви «руські», боротьба навіть з дитячими садками, всі експерименти з москвофілами і т. д. і т. д. – реєстрові цьому ніже бисть конца, всіц ці вигадки безперечно родилися зі свідомого або підсвідомого почуття страху, невідлучного прояву комплексу меншеартости. Страху перед легковажною меншиною, кожною зокрема і всіма меншинами, – страху, що його мала приглушити лявіна фраз про великодержавницьку потугу держави.

Брак політичного реалізму був у Польщі просто неімовірний. Просто неімовірно було незнання примітивних фактів із державної та міжнародної дійсності не тільки у широких верствах польської інтелігенції, але й у найчільніших та найбільш відповідальних політиків, у партійних лідерів, у міністрів. Коли будемо ще окремо казати про національну політику в Польщі, як про одну з головних причин внутрішньої слабости польської держави, а через те одного з головних винуватців польської катастрофи, наведемо не один конкретний приклад повного незнання меншиневої проблеми у польській громадянській та державній верхівці. Тут пригадаємо тільки вибухи реготу або обурення на польських соймових лавках на згадку українських послів про «кілька мільйонів українців у Польщі», наче б то промовець сказав якийсь дотеп або дозволив собі на безличний вискок; пригадаємо виступи міністрі Мейштовича, Незабітовського, Перацького, Складковського, послів Жиборського, Вагнера, Остафіна, «знання проблеми» ушефа ООН-у ген. Скварчинського, підхід до меншиневої проблеми у цілому ендецькому таборі. Річ не в тім, що це були протиукраїнські промови і думки, що це була протиукраїнська, проти білоруська чи проти німецька меншинева політика. Річ у тім, що це взагалі не була політика, а була якась дика забава, оперта на жахливому анальфабетизмі, на незнанні примітивних правд і фактів.

І так було майже в кожній царині. Не було взагалі поважного підходу до поважних справ. Наприклад: хто з полків на правду поважно цікавився геополітичною ситуацією Польщі? Скільки було одиниць, які здавали собі справу з основної проблематики всієї польської закордонної політики, проблематики, яку створювало саме положення Польщі поміж великою Німеччиною і великою Росією?

Хто поважно думав і передбачав неминуче банкруцтво версайської системи? Хто пригадувався над конечністю пристосуватися до змін, які мусять прийти в Європі?! Скажете: Пілсудський. Так. Пілсудський мав зрозуміння для польської геополітичної проблематики, але одночасно той сам Пілсудський зробив президентом Мосніцького, (в день 1 червня 1926 посол з «Клубу Праці» Косцялковський, який їздив за наказами до

Бельведеру, привіз до сойму та роздавав послам вибитий на шапірографі життєпис Мосціцького, бо ніхто з «електорів» не знав, хто такий Мосціцький!), і той сам Пілсудський призначив на свого заступника РидзаСміглого, покликав ще за свого життя чотириkrátно Складковського на прем'єра, вишрубовував і толерував дилетантів на найвищих становищах, ніби глядів у будучину та оперував широкими категоріями на далеку мету, але не зробив нічого, щоб забезпечити здійснення та закріплення своїх задумів бодай на якийсь час. Коли ж і позаПілсудським були одиниці, які розуміли польську дійсність, то саме вони не знаходили собі послуху і мали найменший вплив на прилюдну опінію та на хід державної, внутрішньої і закордонної політики. Висловлювати тверезий погляд, який відбігав би від трафаретів урядового оптимізму та ендецької тромтадрації – значило наражуватися відразу на закиди гасителя духа, дефетиста та – чого доброго – й державного зрадника (мацкевича зі «слова» арештували і післали до Берези, Бохенським з «Політики» грозили військовими з Тернополя на конвентиклю у Золочеві, що спалить їм двір у Поникві, Бончковський із «Мислі Польської» ледви з життям утік з Тернополя з власного відчиту).

Були й у відродженій Польщі одиниці, які бачили похилу площу, по якій котиться польський державний віз. Але їх було мінімально, так мало, що їх ніхто не бачив. Здебільша теж тії, які зараховували себе до опозиції, належали до неї тому, що не були при владі. Інші знову (теж лише одиниці) були цілком інертні, проголошували гасло «моя хата з краю» та задовольнялися ролею іонізаторів у гуртку довірених знайомих. І за своїм іронічно-насмішливим підходом вони самі не бачили **цілої правди**.

Царила у Польщі атмосфера **втечі від правди**. Допускальне було лише те, що боу **приємне**, про неприємне не казалося, наче б порушування немилих справів внутрішньої політики належала до поганого тону. Правда не рішала, іаксамо як не рішало значіння проблеми, – рішав настрій і смак вулиці, які саме у суттєвих справах ніхто, ні партії, ні санаційна верхівка. Не мав відваги протиставитися, не знаючи зрештою і самому, на яку іншу ногу треба стати. Панувала фраза, великою силою великих слів задурманювали

польські діячі свій нарід і самих себе, не виявляючи до останнього дня катастрофи бажання перейти з країни крилатої і нещирої фрази у країну правдивої оцінки всіх явищ політичного життя.

Чи дивниця, що громадянство, яке 20 літ перебувало у такій атмосфері, громадянство, яке не знало, що таке політична освіта, та яке мало провідників політично неосвічених, вірило у вересні 1939 року, що польські війська «напевне» займуть Берлін і Східні Пруси, та що – потім – Совіти йдуть полякам «на поміч»?! [4].

Устрій і влада.

Зерна внутрішньої слабости Польщі були засіяні в усіх трьох конституціях, що їх мала польська держава у своєму 20-тилітньому існуванні. Усі три конституції були джерелами найповажніших внутрішніх політичних суперечок, які інколи доводили до потрясінь, що й безпосередньо грозили державі загибеллю. Ніодна з отих конституцій не замикала політичної боротьби, кожна з них була лише кінцем одного та початком другого періоду боротьби, яка назверх була боротьбою за устрій, але по суті була боротьбою за владу. Таким робом у Польщі влада не була функцією устрою, тільки устрій був засобом влади. Бо автори всіх трьох польських конституцій мали «задню думку», зрештою всьому світу відому: ні в одному з отих трьох випадків автори не думали про те, щоб державі дати добрий і тривкий лад, пристосований до соціального та національно-політичного укладу сил, ні в одному з отих трьох випадків автори конституції не здійснювали в ній свої політичної програми, себто не реалізували свого політичного світогляду, лише завжди конституція мала служити їм на те, щоб позбавити влади їх противників та дати владу їм самим. Конституція у Польщі була зняряддям боротьби за владу, яка тривала повних і безупинних 20 літ.

Формально початок польської держави датується від дня 11 листопада 1918 року, себто від дня повороту Пілсудського до Варшави (про це навіть появився закон з 22 квітня 1937 року «про свято самостійности»). Декрет Пілсудського з 22 листопада 1918 р., як начальника держави, про найвищу репрезентаційну владу у Польщі нормував тимчасовий

устрій Польщі до дня 20 лютого 1919 року. Тоді то т. зв. Законодатний сойм (у відріженні від т. зв. Конституційних соймів), зложений з колишніх виключно послів парламентарних установ Австрії, Німеччини і Росії, прийняв «малу конституцію». «Мала конституція» у своїй першій статті затверджувала надалі Пілсудського на становищі начальника держави (відкриваючи законодатний сойм Пілсудський склав свою владу в його руки), але вде всі дальші статті були зроджені з думки, щоб Пілсудського позбавити всякої фактичної влади. До того часу Пілсудський мав диктаторську владу: він іменував по своїй подобі уряд, затверджував закони та оголошував їх у формі декретів, перед ніякою установою за свою політку не був відповідальний... Тимчасом права більшість законодатного сойму нічого у світі так не лякалася, як диктатури Пілсудського, нікого теж у світі так не ненавиділа, як Пілсудського, начальника власної держави! Отже «мала конституція» сувереном держави виразно визначувала – сойм; начальник держави був відповідальний перед соймом нарівні з іншими міністрами; закони проголошував не начальник держави, тільки маршал сойму з контрасигнатою голови ради міністрів та дотичного ресортового міністра; за начальником держави залишалось щоправда право покликати новий уряд, але з застереженням, що це має ставатись «упорозумінні зі соймом». Стосування у практиці цієї конституції, головню останньої згаданої клявзулі, виглядало так, що «суверенні послы» з маршалом того сойму Войтіхом Тромпчинським на чолі застроїли і зогидили життя тому Пілсудському, якого народ тільки що витав як творця і будівничого держави.

Забава у піжмурки з Пілсудським ніби повинна була припинитися з хвилиною вирішення нової, тривкої, конституції, себто 17 березня 1921 року. Але законодатний сойм так засмакував в ній, що штучно продовжив свою каденцію аж до другої половини 1922-го року, себто до часу вирішення виборчої ординації та розписання перших виборів. Літом того року боротьба між соймом та начальником держави дійшла була до шпилью: з початком серпня димісіонував під натиском Пілсудського уряд Поніковського, а боротьба за нового кандидата, за інтерпретацію слів конституції про «порозуміння з

соймом» при покликуванні нового уряду, боротьба за престиж і компетенції тривала 2 місяці, в яких панував повний хаос: Пілсудський рішуче відмовився переговорювати з Корфантим, як кандидатом сойму на прем'єра, а після 9-тиденного урядування кабінету Слівінського – щойно 31-го липня склався кабінет проф. Новака. За того кабінету були переведені перші в Польщі вибори. З виборів вийшов сойм і сенат, який 9 грудня 1922 року вибрав першого президента Польської республіки, в особі Габрієля Нарутовіча, приятеля Пілсудського. А рівно в тиждень пізніше, 16 грудня 1922 року, Елігій Нєвядомський, активний член польського національно-демократчного табору, застрілив Нарутовіча. На судовій розправі щиро признався, що його куля була спершу призначена для Пілсудського.

Пілсудський склав владу ще на руки Нарутовіча, на два дні перед його вбивством. Уже 20 грудня черговим президентом держави став Станислав Войцеховський. Нова конституція почала діяти, але нездорова політична атмосфера тривала далі. Витворювала її дальша боротьба між Пілсудським та соймом, витворювали її саме ті «задні думки», які товаришили авторам і березневої конституції в їхній праці. Її головним автором був проф. Дубановіч, лідер най правішої соймової групи «ха-єнів», «християнсько-народової партії», яка хотіла бачити Польщу монархією з королем; це не перешкод жувало. Що монархіст склав конституцію демократичної республіки. Правиця (ендемія Гломбінського-Грабовського, згадані «хаєни» Дубановіча-Стронського та «хадеки», християнські демократи, Корфантога) була в засаді за сильного, радше автократичною, владою. Але тому, що та влада могла дістатися Пілсудському, правиця йшла далі у демоліберальному устроєвому захопленні, ніж сама лівиця (ППС, Стронніцтво Хлопске, «Визволенє»). Отже всі вони разом спутали президента республіки цілою низкою постанов і соймових обичаїв, які впливали чи то з букви конституційного закону, чи його тенденції: сойм мав право провалювати кожний уряд звичайною більшістю голосів та користав у практиці з того права напр. так, що «вилускував» поодиноких міністрів (робив це головно після травневого перевороту, коли не мав відваги висловлювати

недовіря цілому кабінетові!); президент е мав права розв'язати сойму перед кінцем п'ятилітньої каденції, хіба що згодився на це сенат більшістю 3/5 свого законного числа членів (а що саме сенат був здебільша «правий», то у практиці було річчю неможливою, щоб аж 66 сенаторів на 111 заявила прот волі сойму); законодатна процедура йшла мимо президента та його роля зводилась по суті до чисто репрезентативних функцій.

Страх перед приходом Пілсудського до влади казав польській політичній правиці відповідно препарувати конституцію, виборчу ординацію та соймовий регулямін. Другим засобом асекурації перед цією самою «небезпекою» була така організація найвищої військової влади, щоб за все відповідав військовий міністр, з черги відповідальний перед – соймом. За тут-то організацію військової влади велась далше боротьба, без огляду на те, чи Пілсудський урядував у Бельведері чи писав книжку «1920 рік» у Сулеювку». Зрікся всіх становищ (шефа генерального штабу та голови «тісної воєнної ради») літом 1923-го року, безпосередньо після приходу до влади уряду т. зв. «Хієно-Пяста» з Вітосом, як премієром (блѡк об'єднаної правиці, що звала себе «хшесціянська єдносьць народова» та рахувала у соймі 161 голосів, з центровим «Пястом», що мав 70 голосів: сойм складався, як відомо, з 444 послів). Коли звеличники Пілсудського уладили йому на прощання бенкет у «малиновій» салі варшавського «Брістолю» та запитувала його, чому відсувається від державних справ, він порівнював свою незавидну долю до долі Юсефа Понятовського, який згинув у болоті» (в річці Ельстері) та нав'язував до слів на пам'ятнику Понятовського у Варшаві «Честь і батьківщина»: «...Шукаєш честии? Знайдеш свого наслідника теж у болоті, ріднім болоті. Болотом його напоїли... Хочу тільки ствердити, що це болото є. та має воно повагу і значіння у Польщі...»

Як Пілсудський розумів боротьбу з тим болотом – це ще напевне тямить чимало людей, тим більше, що після переможного, здавалося, закінчення тієї боротьби болото зовсім не щезло, бо самі люди Пілсудського згодом ще більше його розмазали. Давав у Сулеювку інтерв'ю до газет, «перестерігав» през. Войцеховського перед генералами Сікорським і Галлером, як тими, що ніби втягають військо до політики, всіми способами

поборював проект Скорського про організацію начальної влади військової влади. Політична атмосфера у Польщі від тієї боротьби не кращала. Зізнаючи у процесі пор. Блонського, який буцім то очорнив своїх зверхників, склавши рапорт, що вони дали йому, Блонському, приказ інвігілювати Пілсудського, сам Пілсудський так характеризував відносини у Варшаві з літа-осени 1923 року: «Тоді панували у нашій державі дивоглядні відносини. Дивоглядні тому, що всі люди казали про якісь державні замах... Вже підчас мого урядування в Польщі був стосовний телефонічний підслух на найвищих становищах... Ген Шептицький (військовий міністр у кабінеті Вітоса) ночував раз у команді міста у зв'язку з поголосками про замах...» Коли в врешті справа законопроекту про устрій військової влади не рухалась з мертвої точки не вважаючи на заходи ген. Желіговського в уряді Скшинського (листопад 1925 до травня 1926) і коли на зміну тому останньому урядові прийшов знову «центро-правий» уряд Вітоса, який першим своїм ділом сконфіскував інтерв'ю Пілсудського у «Курієрі Пораннім» – Пілсудський підняв збройне повстання, відоме під назвою травневого перевороту. Перший президент Польщі згинув від кулі. Другий утік пішки бельведерськими городами і мокотівськими полями до замочку у Вілянові, де зрікся своєї резидентури. Пілсудський знову став фактичним диктатором. Але від того моменту почали діятися знову цілком несамовиті історії, які не тільки не покладали край внутрішній боротьбі за владу і не тільки не оздоровили атмосфери, але ще більше її наелектризували.

Пілсудський накинути ніякої зміни конституції не хотів, диктатури у свої руки не взяв, резидентури також не прийняв, хоч 31 травня 1926 року ненависний йому сойм вибрав його президентом 2920ма голосами (на 196, які впали на ендека Бнінського). Ствердивши, що «у відродженій державі не прийшло відродження душі народу» (26.У.1926) – Пілсудський почав «перевиховувати» польське громадянство і його політичну верхівку методами, які доводили до цілком протилежних наслідків. Посипались ординарні лайки з найгіршими вуличними вульгарними висловами, які були специфічною сенсацією для всієї великої чужинецької преси. Цими лайками розпочав

Піلسудський свою «співпрацю» з соймом таки від травня 1926 року, коли то «запросив» представників усіх польських соймових клубів до президії ради міністрів (за кабінету Бартля) та облив їх поміями, які вони мовчки облизили, не найшовши між собою ні одної людини, яка насторожилась би проти таких епітетів. Ті лайки повторювалися спорадично, у статті «Дно ока». «Погасаючому світові», у зізнаннях на розправі мін Чеховича і при всяких нагодах. Зі свого боку сйомова більшість робила Піلسудському далі всякі пакости, з тією ріжницею, що тепер змінилося обличчя тієї більшости. Бо Піلسудський, всупереч логіці і загальному переконанню, лаяв учорашніх своїх звеличників із лівиці нарівні з ворогами з правиці, а відкидаючи і диктатуру і демократію – не проголошував сам ніякої позитивної устроєвої програми. Таким робом змобілізував проти себе і правицю і лівицю, зате спірався на партійному новотворі, що прийняв назву «Дезпартійний Блок співпраці з урядом» (ББ). Вся ж роля ББ полягала у тому, щоб сліпо виконувати волю Піلسудського, як коли тої волі ніхто не знав – щоб її по своїй вподобі відгадувати і своєю інтерпретацією всіх противників тероризувати. Конкретно ББ мав два завдання: у соймі перевести нову конституцію, а в краю бути допоміжним органом державній адміністрації. Але. Не маючи ніякої програми(єдина політична партія у світі!) та жонглюючи лише фразою про «ідеологію маршала Піلسудського» без ніякої точнішої політичної дефініції, що значить ця ідеологія, ББ став табором, який швидко перетворився у прибіжище кар'єристів та сприт ярів: сунули туди перебіжчики з усіх інших політичних партій, ішли туди протеговані державної адміністрації, всі тії, яких можна було купити та які хотіли на «ідеології» нажитися. Популярним став вислів, що у ББ найчисленнішою із трьох колишніх легіонових бригад є бригада – четверта. Найшлись у тій четвертій бригаді і польські магнати, які зраділи, що Піلسудський відвернувся від демократичної лівиці та відразу переорієнтувались (голосний «пакт несвержський», на замку кн.. Радзивила у Несвержі, в кінці жовтня 1926 року, де прийшло до безпосередньої зустрічі Піلسудського з польською магнатерією з нагоди декорування саркофагу полеглого у 1920 р. ад'ютанта Піلسудського, Станіслава Радзивила: через те потім до уряду Бартля ввійшли

консерватисти Мейштович і Незабітовський). Сиділи вони біч-обіч з жидівським банкіром Вісліцьким, з колишніми соціалістами Морачевським та Яворовським, з такими Пястівцями, як Маріян Домбровський з краківського «ІКЦ»-а, з українським «береками» з Волині. Пілсудський тих усіх найбільш характеристичних рис ББ та деморалізації, яку ББ сіяло у польському громадянстві й у цілій державі, не бачив, Вияснюючи, чому він кандидує на першому місці листи ББ у виборах до сойму у 1930 році, Пілсудський заявив: «У ББ зосереджуються люди, які вміють переходити до денного порядку над усіма дрібними інтересами і вигодами, над інтересом чи вигодою своєї групи, для праці над спільним добром»... Тієї праці ніхто більше, на жаль. Не міг добачити. А проте ББ своє завдання таки виконав: перевів зміну конституції.

Не пішло це так легко. Сойм, вибраний у 1928 році, мав 122 послів ББ. Була ця замала група, щоб перешкодити соймовій більшості, яка поставила перед державний трибунал міністра фінансів Чеховича за надбюджетове видаткування сум з приказу Пілсудського. Але вибори у 1930 році Пілсудський зробив при помочі «пацифікації» у Галичині масового виарештування лідерів польської і непольської опозиції і віддачі їх до військової в'язниці у Бересті, де комендантом став ославлений Костек Бернацький. З такої пародії «виборів» у соймі з 1930 року з'явилося уже 249 послів ББ. Була це всетаки замала кількість, щоб легально перевести зміну конституції, бо для цього потрібна була більшість 3/5, при присутності найменше половини всіх послів. До того ще й ББ не зголосив готового проекту конституції, лише конституційні «тези». Одночасно інші клуби розголошували вої проекти конституційних змін. Заварилась дискусія, яка тривала від 31 жовтня 1928 року до 28 квітня 1935! Тоді то врешті побачила світ нова конституція. Побачила – завдяки хитрому маневрові: послі ББ скористали з одного моменту, коли опозиційні лавки світили пусткою, перевели на лоб на шию ре ставлення черги нарад, переіменували наголовок «конституційні тези» на «конституція» і переголосували в усіх трьох читаннях. А потім, коли трохи вишліфований текст вернувся з сенату назад до сойму, прийняли всі поправки звичайною більшістю голосів,

інтерпретуючи по своєму, що це вже звичайний закон! Очевидно, що залежало послам ББ не на напрямі устрою, бо нема такого кепського устрою, при якому не можна б добре правити державою, якщо громадянство є внутрі зі споєне, політично освічене та має кадр справжніх державних діячів, які **вміють правити**. Єдина ціль, яка просвічувала таборіві ББ було: закріпити владу за собою та виключити від влади конкурентів з інших партійно-політичних таборів. А поняття влади було у більшості членів ББ тотожне з поняттям почестей, високих платень, синекур, знаменитих посад, матеріальної наживи, з поняттям упривілеєної версти.

І трагедією Польщі не було те, що вона мала кепські устрої, тільки те, що поміж кожночасним устроєм та кожночасною владою не було ніякої гармонії. При складанні конституційного закону думали про одно, писали про інше, а для написаного не мали виконавців. З найбільшою яскравістю показалося це якраз після вирішення нової конституції, себто в останньому 4 і пів літньому періоді Польщі [5].

Програма, провід, організація.

Коли був уПольщі державний діяч, який мав широкий політичний овид, умів і любив приймати самостійно ризиковні постанови, приказувати та брати за свої постанови і прикази відповідальність, себто – коли був діяч, який мав усі дані бути диктатором, то у Польщі існував партійницької гіпер-демократії, а політично зорганізоване польське громадянство ставилось до того свого провідного діяча так, що (кажучи його власними словами) «остогиджу вали (йому) життя постійною нагінкою, обмовами і найпоганішими наклепами». Коли ж не стало у Польщі того діяча і не було нікого, хто міг би справді компетувати на становище провідника держави і нації (не своїми амбіціями, а прикметами) – тоді у Польщі завівся культ вождівства, а голові держави надано права і компетенції більші, ніж їх мав який-небудь монарх в Європі чи президент Злучених Держав Північної Америки. На президенті польської держави тяжіла – згідно з новою конституцією – «відповідальність супроти Бога й історії за долю держави»: «в його особі зосереджується одностайна і неподільна державна влада».

Коли розпочалась боротьба за ревізію конституції, що звеличники Пілсудського казали, що треба її переробити на міру Пілсудського. Але роки минали і з весною 1935 року було вже відомо, що Пілсудський ніякої влади вже мати не буде, бо він безнадійно хворий. Колись ще може виявиться, яке було його безпосереднє становище до проекту нової конституції. Казали, щ проект ББ (фактично: Цара і Подоського, – один став за це у черговій каденції маршалом сойму, другий віцемаршалком) саме тому переходить крізь скільки редакцій у самих його авторів, бо Пілсудський буцім то пристосував до нього ядерну й багатомовну характеристику, вживаючи свого улюбленого, хоч нецензурного вислву: «до д...». Казали теж, що прочитавши первісний конституційний проєкт ББ висловився: «нехлюйна робота». Чи це правда – невідомо. В усякому разі надзвичайно цікаво, що в 10-титомному найповнішому виданні творів Пілсудського, де зібрано не тільки все те, що Пілсудський написав, але й цікавішого сказав, відтворене на підставі записок учасників, а також деякі протоколи розмов (напр. розмова з марш. Сойму Дашинським підчас наскоку кількадесяти старшин на сойм 31 жовтня 1929), нема там ані слова про якунебудь розмову з Пілсудським на тему конкретних змін конституції після травневого перевороту і після створення ББ. Чи можливо, щоб на цю тему не було у Бельведері нарад?! Але фактом є, що Пілсудський нову конституцію підписав, у характері міністра військових справ у тодішньому кабінеті Козловського (кажуть, що після димісії уряду Єнджеєвіча у травні 1934 року предложили Пілсудському список кількох кандидатів на нового прем'єра, між ними Козловського, як такого, що його Пілсудський напевне счеркне, як кандидатуру гумористичну: Пілсудський саме його «на злість» вибрав). Це був останній підпис Пілсудського на державному акті, бо в шість тижнів пізніше, 12 травня 1935, саме в девятиліття перевороту, Йосиф Пілсудський помер.

Похоронили його з королівськими почестями, склавши домовину на Вавелі та серце в Остробрамському соборі у Вильні. І щойно після смерти відчули поляки пустку, що її витворив брак усякого авторитету, **брак якої-небудь індивідуальности у державі.**

Властиво таким авторитетом повинен був бути президент, вивінований тепер у величезні прерогативи влади. Але Ігнатій Мосціцький вправді гарно презентувався у фракці з ордером чи у спортовому або мисливському одязі, однак поваги не мав ніякої: він відразу зрозумів був свою роль, як паравану Пілсудського, лояльно цю роль виконував і до ніякої іншої не був здібний. Щойно згодом, коли почалася боротьба між кандидатами на президента – друга жінка Мосціцького, розведениця його ад'ютанта сотн. Нагурного (це був теж гарний скандал з отим подружжям!) викресала у свого «відмоложеному» старцеві амбіцію влади, яка проявилась в хисті лявірувати у сітці інтриг, що сповивали трасу між варшавським замком та ГПШ-ом («генеральний інспекторат сіл збройних»). Тепер треба було на-лоб-на-шию творити новий авторитет. Мав ними стати наступник Пілсудського в армії – ген. Ридз-Смігли.

Пілсудчики не вдоволилися тим, що Ридз став генеральним інспектором армії себто кандидатом на начального вождя на випадок війни. Почали відразу «віндувати» його на найпершу особу в державі, бажаючи, щоб він заняв в цілості й моральну позицію Пілсудського, себто, щоб став безспірним авторитетом узагалі в усіх справах, що торкалися всіх ділянок державного життя та організації і духа польського народу. Для тої мети мав служити обіжник Складковського з 13 липня 1936 про Ридза, як про «першу особу в Польщі після президента». В листопаді того самого року дістав титул маршала, після повороту з Парижа адміністрація вибудувала здовж залізничних рейок тріумфальні брами та викрешувала «масовий ентузіазм нації». З Ридза робили генія і вмовляли в його, що він геній. Навіть пересічно розумній людині могло б від такого кадила (найотрутнішого з усіх газів!) завернутись в голову. Що ж казати про людину, яка не мала ніяких даних до ролі провідника народу і вождя армії та не тільки не був державним діячем, але не мав зеленого поняття про політичні течії у світі й у краю, про вагу політичних проблем, про можливості розв'язки найпекучіших питань державного життя!

Пілсудчики всетаки орієнтувались у тому, що Ридз – це щонайвище тільки вивіска, а поза тією вивіскою треба мерщій творити «щось», що було б тривкіше та більш змістовне.

На цьому тлі розпочалися відразу суперечки всередині пілсудчиківського табору. Валери Славек, один із найстарших пілсудчиків і приятелів покійного маршала після травневого перевороту трьохкратний прем'єр, творець і голова ББ, станув був на становищі, що нова конституція дає достаточні підвалини для організації і держави і народу та що ніякі політично-суспільні організації непотрібні, бо «має володіти право». Тому він розв'язав ББ, як організацію, яка «виконала своє завдання». Але що конституція, та ще гірше нова виборча ординація, була в огні критики і мала проти себе весь одностайний фронт всієї польської опозиції та всіх національних меншин, що сойм не мав ніякої поваги, а Мосціцький і Ридз не були ніякими індивідуальностями – табор Пілсудського мусів шукати підпори в новій суспільно-політичній організації. Зорганізувати цей табор Ридз Смігли доручив 24 травня 1936 року, на зїзді легіоністів» полк. Адамові Коцові. І та «організаційна праця» пішла як з Петрового дня. Тривала до 21 лютого 1937 року, себ то до проголошення т. зв. ідеологічної декларації Коца, після якої щойно розпочався набір членів. На першому зїзді нової організації охрестили її «Обуз Зєдночєня Народовєго», прозваний іронічно ОЗОН-ом.

І щодо Ридза Сміглого і щодо ОЗОН-у найбільше уваги присвячували поляки не сутньому змістові та фактичній вартості вождя і організації, тільки зверхній декорації. Таксамо, як вони думали, що можна штучно **створити вождя, коли його нема, таксамо вірили, що модна створити організацію самими фразами** про її потребу та поручальними заявами найвищих державних чинників. Мосціцький виголосив у радіо промову за ОЗОН-ом, Ридз Смігли заявився за нею на черговому зїзді легіоністів. На державний кошт видрукували 3 мільйони величезних афіш з декларацією Коца та виліпили ними цілу Польщу. З державного скарбу поплили величезні гроші на газети, що стали підтримувати ОЗОН, з варшавськими «Назетою Польською» та «КУрієром Поранним» на чолі. Чуючи, що за ОЗОН-ом стоять найвищі державні достойники та весь державний апарат – розпочався до ОЗОН-у «марафонський біг підхлібників»: бігло туди все колишнє ББ. Але воно нічого не допомогло: бо ББ мав тільки скромну роллю влегчувати

Піلسудському переводити в життя його особисті постанови та помагати адміністрації, а ОЗОН взяв на себе місію виповнити ідейну та суспільно-політичну прогалину. Тмчасом забракло саме того ідейного змісту: замість конкретної, ясної і виразної програми – ОЗОН оперував самими загальниками, такими, які ніби мали знати всіх. У висліді не задовольнив нікого. Шукаючи популярности на польській вулиці, проїнятиї ендецькими ідеями, ОЗОН щораз більше наближувався до того польського націоналістичного табору, який затроїв був життя Пілсудському. Це не шкодило, що староендецька партія, яка тепер звалась «Стронніцтвом Народовим», була надалі у гострій опозиції до режиму. Одночасно внутрі ОЗОН-у почались гострі суперечки. Виступив звідти «Легіон молодих», проти нього заявила санаційна робітничка організація «Зєднченє Звйонзкув Заводових» (ЗЗЗ) старих пілсудчиків Морачевського-Шурига, внутрі ОЗОН-у повсталала опозиція з т. зв. Легіонової лівиці (сен. Квасневський) та з «інтегральних пілсудчиків», до яких зараховували частину і колишньої «групи полковників» Славека і групу «направячів» (колишній «Звйонзек Напрви Ржечипосполітої») шлеського воеводи Гражинського. Коц щораз більше компромітувався. Коли 20 липня 1937 року бомба розірвала під віллею Коца у Свідрах Малих під Варшавою якогось Войтиха Беганка, людину з кримінальним минулим, всі казали, що цей атентан був зорганізований на те, щоб підтримувати підупавший авторитет на те, щоб підтримувати підупавший авторитет голови ОЗОН-у (до кінця Польщі так і не відбувся процес у справі того атестату і ніякий офіціальний комуні кат не вияснив його!). Восени того самого року відійшов шеф штабу ОЗОН-у полк. Ковалевський (покликаний до цієї місії з Букарешту, де був військовим аташе), в січні 1938 р. щез з поверхні політичного життя і сам Коц. Заступив його ген. Скварчинський, який на політиці розумівся стільки само, що Ридз Смігли і Коц, та якого найбільшшою політичною кваліфікацією мало бути те, що оженився з розумною вдовою по свому братові Адамові Скварчинському, колишньому ідеологові пілсудчиків. Про ОЗОН-ову еліту, яка зібралась у першому соймі, що вийшов з нової конституції і нової виборчої ординації, один із чільних членів тієї еліти, головний редактор офіціальної

«Газети Польської», після травневий міністр і пізніший маршал сенату Богуслав Медзінський, висловився з нагоди дискусії над потребою організації ОЗОН-у в соймі у жовтні 1937 року, як про «плем'я рудих малп, без провідника й організації»... [6].

Хто правив Польщею?

«Хто правив Польщею перед травневим переворотом? Чине кожний потрохи та ніхто на правду?» – писав колись І. Матушевський у «Газеті Польській» і писав безумовно правду. Перед травневим переворотом, себто у рр. 1918 – 1926, був період т. зв. соймовладства, бо 3-місячний час диктатури Пілсудського не заважив на внутрішньо-політичній структурі Польщі. Формально існував потім начальник держави, та від грудня 1922 року президент республіки, існував теж уряд, як виконний орган владі, відповідальний перед законодавчою установою. Фактично влада належала до політичних партій, при чому ті самі партії могли з тактичних мотивів (з уваги на т. зв. Парламентарну арифметику) в'язатися у комбінації цілком протилежного, взаємно собі суперечного ідеологічного характеру. Так напр. у першому кабінеті після повороту Пілсудського з Магдебурга, себто в кабінеті Єнджея Морачевського засідали представники лише лівих партій, ППС, Визволення і людовців Вітоса; ці останні тоді були партією цетро-лівою. Сам Вітос був у тому кабінеті три тижні (!) міністром без портфелю. Той сам Вітос стояв на чолі уряду «великої коаліції» від липня 1920 року до вересня 1921 («ржонд оброни народовой»), але вже у травні 1923 року склав уряд, що спірався головню на коаліції націоналістичної тенденції і «Пяста», себ-то мав виразно правий характер. Те саме повторилося з центро-правою комбінацією, яка покликала була до влади третій уряд Вітоса у травні 1926 року. Однак у літі 1930-го року «Пяст» Вітоса належав уже знову до союзу з лівими партіями і під фірмою «центроліва» уладжував масові збори проти тодішнього режиму Пілсудського. Таксамо робітничка партія ННР («народова партія робітничка») була готова блокуватися то з правицею, то з лівицею. Ба, навіть польські соціалісти, яких центральний пресовий орган «Роботнік») пишався постійним великим надписом «пролетарі всіх країн, єднайтеся», «ділилися» ресортами державної управи з

націоналістичними ендеками та клерикальними хадеками, віддаючи напр.. польським націоналістам цілу внутрішньо-національну (меншиневу) політику й усе шкільництво – за ресорти публічних робіт і суспільної опіки (читай: за право обсаджувати своїми партійними людьми всі багаті «каси хворих» у Польщі_) і так було з урядом Скшиннського (листопад 1925 – травень 1926).

Таким робом люди при кермі Польщі і суспільно-політичний напрямок влади залежний був у першому періоді польської держави від 1) ходу боротьби з Пілсудським і 2) від соймово-кулюарних партійних розмов, які вічно обертались довкола арифметичних обрахунків щодо «більшости» і «меншости». Це був типовий демо-ліберальний парламентарний устрій з тим застереженням, що 1) польська демократія не мала ніяких власних державо-творчих традицій та найліпше, що знала, навчилася з австрійського парламенту, 2) у такій найважнішій ділянці внутрішньої політики, як меншинева політика, польська демократія не признавала демократичних принципів. І 3) у польському демократичному таборі не було індивідуальностей понад пересічну мірку, не було людей виразного світогляду і сильної волі, а найчесніші й найрозумніші одиниці були теж звичайно людьми найслабшої волі і найслабших нервів, що підпадали під вплив партійно-політичних грачів (напр. Станіслав Тугут). Тому не можна ніяк казати, що до травневого перевороту правила у Польщі демократія: це була **карикатура демократії і карикатура парламентаризму**, це було саме таке зловживання демократичною фірмою, яке – поруч із подібними зразками російської «демократії» Керенського, німецької демократії веймарського часу чи італійської псевдо-демократії урядів Сонніна і Факти – доводило до компрометації і дискредитації самої ідеї демократії і демократичного державного устрою.

Хто ж правив після травневого перевороту? Тільки наївна людина, цілковито незорієнтована у польських відносинах, може відповісти на це питання: Пілсудський. По-перше Пілсудський завжди цікавився тільки якоюсь одною ділянкою державних справ, зовсім не цікавлячись усіми іншими справами. І так у перших роках після перевороту

цікавився боротьбою на внутрішньому польському відтинку, розсаджував із внутрішньої та розбивав польські партії, вислав до Берестя лідерів опозиційних партій. Патрунував «берекам» та «санував» польське життя. Як відомо, те зацікавлення швидко ослабло; до кінця життя Пілсудського залишилися були лише дві домени, на які він зберігав безпосередній вплив: військо і закордонна політика, не рахуючи історично-політичної та військово-політичної полеміки, без якої не міг жити. Позатим державні справи або його зовсім не цікавили, або не вважав за відповідне до них вмішуватися, даючи вільне поле для попису своїм прибічникам. І тут саме починалося нещастя. Бо прибічники Пілсудського склалися з дилетантів, які робили головокружну кар'єру, не маючи ніяких даних, щоб займати ті становища, що вони їх займали. Очевидно, кожна революція висуває на поверхню людей, до тог часу широкому загальному невідомих. Але нагле й масове обсаджування всіх – від найнижчих до найвищих – становищ у польському державному апараті в усіх його ресортах легіоністами та тими, що втішались протекцією у достойників із «першої бригади», – **ішло разом з якимось культом дилетантизму, нефаховости, погорди до всіх і всього, що нагадувало фахове знання і досвід.** Так було у державній адміністрації, яка раптом «не потребувала» правників, так було у закордонній політиці і в міністерстві фінансів (пол. Коц головою Банку Польського!) і в пресі (полк. Вижел-Сцержинський головою союзу польських журналістів). Так було в першу чергу з самими після травневими міністрами, з посеред яких найдовше «правив» ген.Складковський: він був прем'єром рівно три роки й чотири місяці, а міністром внутрішніх справ у різних урядах рівно 6 і пів літ, себто половину цілого після травневого періоду.

Генерал Феліціян Славой-Складовський перейде безумовно до історії не тільки формально як останній прем'єр відродженої польської республіки, але як тип людини, яка не повинна бути прем'єром та взагалі міністром. Закоханий у Пілсудському позував і собі на «оригінала» та через те любувався у красномовних виступах, що мали б йому славу «найоригінальнішого промовця зпоміж міністрів», як також у «реформах», якими

заскакував усю державу та тероризував усе її населення. Такими «реформами» була акція, що її приказав та ригористично особисто контролював, місяцями розїздаючи автом по державі, – акція будування виходків по селах. На тему тих домиків, що дістали були популярну назву «славожок», кружляли тисячі дотепів, що осмішували міністра. Але це не дотеп, тільки справдішня правда, що більшість таких «люксусових» будок стояла по польських селах чистенька, не вживана, замкнена на колодку – у вичікуванні міністеріяльної інспекції. Другою такою реформою була акція цементування всіх подвір у Варшаві; скандал скинився аж тоді, коли показалось, що якась жидівська фірма заробила мільйони на тім інтересі. Врешті прийшло з осоистого приказу прем'єра міністрів і міністра внутрішніх справ та під ригором найбільших кар – малювання штахет і плотів. Передмістя Варшави пашіли какофонією красок. Дурійка малювання плотів дійшла до того, що її жертвою падали й чудові деревляні старинні церковці, пам'ятники архітектонічного мистецтва, а під надзором поліціантів наші гуцули мусіли мазати вапном тини й перелази на високих полонинах. Як же той «державний діяч» розумівся на державних справах та як їх полагоджував, про це хай свідчить одна збірна польсько-українсько-жидівська аудієнція у нього, в одній із найважніших справ краю. Уніфікуючи державний устрій та лякаючись якихнебудь автономістичних тенденцій окремих частин Польщі (в даному випадку Східньої Галичини), Варшава рішила ліквідувати галицький Краєвий Виділ, перетворений у Тимчасовий Самоуправний Виділ, що мав зберігати фікцію самоуправи. На аудієнцію до міністра внутрішніх справ зголосились всі члени Краєвого Виділу, самі старі діячі, ріжних національностей і партій, всі – фахівці самоуправи й державного права. Всі вони станули в один ряд та кожний промовляв кілька слів, мотивуючи з іншої сторони потребу зберегти Краєвий Виділ. Складковський сидів на столі і слухав, баламкаючи ногами. Коли скінчив промовляючи останній делегат, він зіскочив зі стола і заявив: «коли б я хотів вам, панове, відповісти на все, що ви тут порушили, то я мусів би мати вдєсятеро більшу голову, ніж її маю. До побачення панам»...

Очевидно, що такий міністр не мав поваги ні в міністерстві внутрішніх справ, ні в президії ради міністрів, ні тим менше у соймі, де він радо пригадував, що промовляє, як «посол». Всі найважливіші справи розлазились по референтах: **державою правили анонімні референти**, – найбільше у міністерстві внутрішніх справ, але й також по інших міністерствах. Устрій був зуніфікований та зцентралізований, але «Бог високо, цар далеко», то й про Варшаву не думала нижча адміністрація. У воєвідських містах правили референти воєводства, передусім виділ безпеки («суспільно-політичний»), у повітових містечках старостинські «кацики», по селах – поліціанти. Варшавська верхівка мала інші турботи, ніж накреслювати політичні напрямні, координувати діяльність державної адміністрації і контролювати правильне виконання доручень центральної влади. Варшавська верхівка поринала з головою у боротьбу за престиж («перша» чи «друга» особа в державі?!), за кандидатуру до наслідства після Мосціцького на президентському стільці, за впливи в ОЗОН-і та за приєднання собі ріжних клік і котерій, які повстали **поруч з партіями і поза партіями у самому санаційному таборі**.

ОЗОН став партією, до якої ніби мали довіря найвищі державні чинники. А проте ОЗОН не творив уряду і в уряді все засідали люди, щодо яких було невідомо, чи вони є членами ОЗОН-у чи ні, (напр. міністр фінансів Квятковський, чи хліборобства Понятовський), Один із міністрів був «чоловіком замку», другий «мужем довіря санаційних селян», інший «легіонової лівіці», цей «направяч», той «полковник», усіх ніби об'єднував пієтизм до імени Пілсудського, але не об'єднувала їх спільна конкретна програма, у цілій низці конкретних справ, програма, якої ні вони, ні ніхто поза ними не знав. Прилюдна опінія була занята безупинною боротьбою котерій довкола осіб президента та генерального інспектора військ. У тій ситуації було таксамо важко зорієнтуватись, хто править державою, як важко було визнатись у повені старих і нових політичних польських партій.

Серед таких відносин найбільший вплив на владу здобула собі **польська вулиця**. Модний був навіть вислів, що «влада лежить на вулиці, треба її лише підняти». Ніхто тої

влади від вулиці не брав, зате кожний старався підлещувати їй. Або йти по лінії найлегшого спротиву та повинуватись гаслам демагогів. Цілими роками йшли авантури на вищих польських школах. У жовтні 1936 року Складовський заповів уже виразно, що «уряд буде боротися з анархією у високих школах». Всеодно зараз таки у листопаді того самого року авантури вибухли зі ще більшою силою у варшавській політехніці й університеті. Всі знали, що націоналістичні гасла, якими прикривається польська молодь у боротьбі проти «іногородців», це тільки формальна сторона справи, бо по суті кермує цими авантурами «Стронніцтво Народове», яке використовує настрої молоді для своєї **боротьби з режимом**. Тимчасом і ОЗОН і уряд переймалися самі щораз більше шовіністичними **гаслами ворожої ендеції**, яка через те не слабла, тільки росла в силу, як найактивніша ідеологічна **течія**: течія гурра-патріотичної фразеології, нетерпимости, заїлости і мегальоманського заслїплення.

Хто ж тоді правив Польщею? [7].

Боротьба за Вітоса та за виборчу ординацію.

б).

На весну 1930 року відбувся у Кракові прилюдний з'їзд блокованих центрально-лівих польських опозиційних партій. Гострі опозиційні й резолюції за заповідь дальшої боротьби з режимом, спонукали уряд повести репресії проти опозиції, яких епілогом був судовий процес т. зв. Берестейських в'язнів, що відбувся у Варшаві у жовтні 1931 р. (три українські послы, що теж сиділи у Бересті, мали окремі процеси й засуди). Центральною особою процесу був Вікентій Вітос, попередній трьохкратний прем'єр, власник найвищого відзначення у Польщі – ордеру «Білого Орла». Засуджений на 1 ½ року в'язниці, Вітос утік за кордон (таксамо як засуджені колишні чільні польські діячі-послы Ліберман, Багінський і ін.). Здавалося, що вони своєю втечею викреслили себе з політичного життя. Справді, неприсутности більшости отих перших польських політичних емігрантів із відродженої Польщі у краю не помічали – з виїмком особи Вітоса. Щодо цього останнього, то не здійснилася французька половиця, що «неприсутні

не мають рації»: Вітос, хоч неприсутній, грав далі найповажнішу роль у внутрішній польській політиці. Всі три польські селянські партії: «Пяст», «Стронніцтво Хлопске» і «Визволене», які знайшлись в опозиції до режиму (хоч «Визволене», ба навіть частинно «Стр. Хлопське» до травневого перевороту палко підтримували Пілсудського), виреклись взаємного суперництва, об'єднались під спільною назвою «Стронніцтва Людового» та демонстраційно на всіх конгресах вибирали Вітоса своїм головою. І популярність Вітоса не слабла, навпаки, його особа набірала в очах польських селян ореолу «мучеництва». Боротьба опозиції за амністію для берестейських в'язнів перетворилась фактично у боротьбу за особу Вітоса. Зміна виборчої ординації з 8.VII.1935, перед термінове розв'язання сойму і розписання нових виборів – це були дальші гасла опозиції. Усіх інших радніших своїх домагань опозиція поступенно зрікалася: вона годилася вже й на саму квітневу конституцію, яку спершу проголосили були «неважним» актом, що йому не треба повисуватися, – але вичислені вимоги творили «*comditio sine gua non*» співпраці з режимом.

Санаційна верхівка про це й слухати не хотіла. Який сенс був для неї ділитися з іншими політичними партіями тими впливами, що їх вони неподільно дістали на підставі нової конституції та виборчої ординації? У незорганізованому санаційному таборі (себто у періоді між розв'язанням ББ та заснуванням ОЗОН-у) і пізніше в ОЗОН-і панували дві течії: одна була за тим, щоб табір пілсудчиків (ОЗОН) став лише осередком і посередником польської національно-політичної консолідації, друга вважала, що сам ОЗОН уже є такою консолідацією і тому кожний, хто хотів би консолідації – повинен просто втупити до ОЗОН-у. Першу течію репрезентував в останньому уряді віцепрем'єр Квітковський, якого називали мужем довіря президента. У квітні 1938 року він виголосив у Катовицях промову, яку буцім то узгіднив безпосередньо передтим Мосціцьким на замочку у Вислі (на Шлезьку), в якій досить проречисто пропагував ідею між партійних блоків. Та промова викликала сенсацію і сподівання «нового курсу». Тому противники такої концепції з урядового табору подбали, щоб негайно її спаралізувати: Медзінський із

«Газети Польської» перевів «вияснюючи» інтерв'ю з Квятковським, в якому було заперечення всього того, що було суттєве у католицькій промові. Консолідація взяла в лоб, а віцепрем'єра і міністра фінансів скомпрометував головний офіціоз, що тягнув від уряду (від того самого міністра) величезні субвенції.

А проте спроби «договоритися» не вгавали і своєю невдачею компрометували не тільки міністрів. Ще передтим заки полк. Коц після рівно дев'ятимісячних «студій» сплотив заяву, що покликувала до життя ОЗОН (після того знову треба було аж 14 місяців, щоб сформувати першу головну ради ОЗОН-у), себто тоді, коли властиво ведення всіх політичних справ спочивало в руках уряду і президента, – уряд використовував особу Ридза Сміглого для спроб приєднати собі людовців. 30 червня 1936 р. уладжено величезну парад у селі Новосільці у Зах. Галичині ніби у честь польського селянського героя з 1624 року Міхала Пижа, фактично для кокетування польського села, та ще й у самому центрі вітосівських впливів. Польські хлопці дефілювали перед Ридзом і віватувал на честь його і армії, але й на честь... Вітоса та зголосили негайно меморіал з домаганням амрестіонувати того хлопського лідера. В шість тижнів пізніше людовці уладили контр маніфестацію у родиннім селі Вітоса Вержхославіцах, де вже одверто демонстрували проти уряду й усього режиму. До речі: Ридз цією компромітаційною невдачею зовсім не збентежився. Коли не вдалося зеднати собі (не якимись вічевими реформами, лиш виключно гарними словами) людовців – він ту саму гру застосував супроти ендеків, – з тим самим успіхом. 18 травня 1937 року він узяв участь в урочистому комерсі корпорації варшавських студентів-ендеків «Арконія»; за спільним столом сидів м. ін. адв. Стипуловський, оборонець інж. Адама Добошинського, який несповна рік тому, у червні 1936 р. на чолі 49-ти озброєних селян напав на повітове містечко Мисленіце під Краковом, «облягав» старосту у комірці та звів правильний бій з поліцією і військом (до речі: коли Добошинський станув перед судом присяжних, всіх 12 присяжних суддів заперечило вину Добошинського!). Флірт з ендеками скінчився такою перемогою ОЗОН-у, що ОЗОН – як уже була про це згадка – переняв від ендеків чимало

ідеологічного баясту, а ендеки даліше були смертельними ворогами режиму. ОЗОН, Новосільці і «Арконія» – це три яскраві докази політичної зрілості і мудрости Ридза Сміглого!

Ендеки витворювали в державі стан постійного кипіння безупинними авантурами студентів та ескападою Добошинського, – людовці аранжували різні страйки: літом 1936 р. ті страйки прийняли характер правдивої ре вольти, з засідками на військо. В рік пізніше воно знову повторилось. Це був зорганізований шантаж супроти уряду, щоб вимусити на ньому амністію для Вітоса та вможливити Вітосові продовжувати ве в краю боротьбу за владу. Як відомо, Вітос не дочекався амністії. Він вернувся і без неї на весну 1939 року, коли такі густі хмари затягнули польський міжнародній овид, що вже дійсно поляки не могли не відчувати потреби консолідації. Вітоса арештували були на кордоні та притримали «символічні» три дні в арешті, після чого випустили на волю, Він виїхав лікувати нирки до Трускавця. У зв'язку з виїздом туди також львівського воєводи Білика кружляли поголоски, що між Вітосом та режимом таки дійде до порозуміння. Може воно було б і дійшло до того (хоч дуже сумніваємось), але було вже – як звичайно у поляків – запізно.

Так само ніщо не вийшло з другої кардинальної вимоги опозиції: зміни виборчої ординації. Пероший сойм, що вийшов на підставі нової виборчої ординації (у 1935 р.) був такий нещасний експеримент з комедією парламентаризму, коли вибір послів був всеціло залежний від доброї або злої волі державної адміністрації, той експеримент був такий невдалий і так воно яскраво кидалось усім в очі, що коли президент розв'язав сойм у вересні 1938 року, то в декреті, яким розписував нові вибори, вказував сам на потребу змінити виборчу ординацію. Але тому, що нові вибори мали відбутися ще знову на підставі старої виборчої ординації – всі польські опозиційні партії вибори збойкотували, а ново вибраний сойм не квапився вирішити ту справу зараз таки у першій своїй бюджетовій сесії. Потім уже не було коли... [8].

Мосціцький – Ридз – Бартель – Славек.

7).

Коли наївні громадяни Польщі та незорієнтовані чужинці читали в розпорядку президента Мосціцького з 13 вересня 1938, що він тому рішився розв'язати законодатні палати, «щоб вони могли у своїй праці виявити повніше течії, які нуртують у громадянстві», бо – мовляв – «зросло в широких масах зрозуміння потреби активнішої праці для добра держави» – то нікому й на думку не могло прийти, що все це лише облудні фрази та що справа суспільно-політичної активізації польського громадянства, себто справа зміни виборчої ординації і шукання платформи для порозуміння з опозицією, це тільки формальна зачіпка, якої вхопився президент, щоб розв'язати сойм, вибраний 8 вересня 1935 р. на 5 літ. Сутньою причиною передвчасного розв'язання останнього сойму та розписання останніх виборів у Польщі була гра Мосціцького, щоб забезпечити собі дальший **вибір на президента**. Ця справа вимагає ближчого пояснення:

Ігнатій Мосціцький був вибраний президентом вперше 1.VI.1926, вдруге 8.V.1933, як та безбарвна людина, на яку ще розмірно найлегше могли погодитися різні розварені партії і групи. Тому, що каденція президента тривала 7 літ, отже – згідно з конституцією – у травні 1940 року мали відбутися нові вибори. Ті вибори зганяли сон з очей двом таборам, що на них саме в цій справі поділилася була польська офіційна верхівка: таборові І.Мочціцького та таборові Ридза Сміглого. Всі ті, які близько стояли біля кожного з отих двох достойників, хотіли закріпити свої впливи у державі (і свою кар'єру), коли їхній протектор стане президентом. Бо бути президентом у Польщі це не була пуста формальність. Формальністю було президентувати за життя Пілсудського, який чи з Бельведеру, чи навіть з Сулеювка притолочував би кожного мешканця варшавського замку своєю індивідуальністю. Але коли Пілсудського не стало, то людина, яка не хотіла би бути тільки фірмантом кліки, могла справді мати вели канський вплив і значіння у державі, бо нова конституція давала президентові величезні права й прерогативи. Звідси пішло і бажання клік мати «свого» чоловіка, і страх, щоб не став таким чоловіком хтось, хто не був іншої кліці по нутру.

Амбіцію Мосціцького далі президентувати і то на підставі нових, майже диктаторських прав та прерогатив, роздмухувала, як ми уже згадували, його друга, на більше ніж 20 літ молодша жінка, яка не на те проміняла молодого ад'ютанта на старого президента, щоб бути «колишньою» президентовою. Знову Ридзові Сміглому перевернули в голові підхлібники та вся кампанія, що мала на меті вмовити в поляків і чужинець кий світ, що Польща має гідного наслідника Пілсудського. Квітнева конституція, писана ще за життя Пілсудського, допускала об'єднання найвищої цивільної і військової влади або її роз'єднання, якщо цього бажав би собі сам президент. І так у 12 ст. казалось, що «президент є зверхником збройних сил»; у ст. 13, в якій вичислено «особисті права президента», «що творять його прерогативи», признано президентові право «призначати і звільняти начального вождя та генерального інспектора збройних сил»; 63-тя стаття конституції давала президентові право визначувати декретом організацію зверхницьких влад війська і рішати про вжиток збройних сил для оборони держави. Декрет з 5-го травня 1936 управильнював справу зверхництва над збройною силою Польщі. Те зверхництво зберігав президент за посередництвом генерального інспектора військ, який на випадок війни був передбачений на начального вождя. 3-тя точка 63-ої статті конституції казала, що «в разі іменування начального вождя, право диспонувати збройними силами переходить на нього», але «начальний вождь відповідає за акти, зв'язані з вождівством, перед президентом, як зверхником збройних сил». Таким робом Ридз Смігли, іменований Мосціцьким, формально підлягав цьому останньому. Коли Ридз повірив, що він геній, така підпорядкована позиція йому не подобалась, а що грати роллю диктатора зпоза куліс (як Пілсудський) він не вмів, т й на цьому тлі почалось тертя між ним і Мосціцьким, тим більше, що з одного і другого взаємно під'юджували дорадники клік. Дійшло було до того, що Мосціцький відгрожувався, що іменує ще двох інших генералів маршалами: Соснковського і Токаржевського! Коли ж траплялися зпоміж поляків люди з хребтом і характером, які мали відвагу та змогу висловлювати свою негативну думку про підтягання Ридза Сміглового понад мірку, до якої він доріс та яку

йому визначувала сама конституція і декрет про організацію військової влади, то такому смільчакові давали негайно по пальцях: так було зі старим ген.Желіговським, який мав відвагу голосно звернути в соймі увагу, що розпорядок Складковського про встановлення Ридза Сміглого «другою особою після президента» є суперечний з конституцією. Сойм поділився тоді відразу на прихильників і противників не Желіговського, а Ридза, при чому всі знали, що ті, які підтримують Желіговського, стоять по стороні Мосціцького в його боротьбі з Ридзом! Камарилья Ридза зголосила на військовій комісії сойму недовіря Желіговському, як голові тої комісії. Довго тягнувся той неабиякий скандал, аж поки таки Желіговського, одного з найстарших і найвірніших Пілсудському польських генералів, «визвольника Вильна» - скинули з головування у військовій комісії! Не диво, що такі люди як Божого бича боялися індивідуальности, яка була б з іншої глини, ніж Мочціцький та Ридз, і всіх узяла б за лоб.

Політичних індивідуальностей було у Польщі (в усякому разі в активному суспільному житті) мінімально. Конкретно називали поважно двох «небезпечних» кандидатів «збоку», себто таких, які силою своєї індивідуальности, свого імени, могли були перешкодити обом «засілим» кандидатам: Мосціцькому та Ридзові Сміглову. Тими особами були: проф.. Казимир Бртель зі Львова та полк. Валери Славек. І ось, гра, як запевнити собі вибір на президента, була – поруч із боротьбою опозиції за Вітоса і виборчу ординацію – другою справою, яка впродовж останніх кількох літ **тримала в напрузі всю увагу й абсорбувала всю енергію державної та суспільно-політичної польської верхівки.**

Казимир Бартель, який зі слюсаря власною працею добився позицій ученого та становища професора політехніки, був товаришем з одної високої школи з Мосціцьким та старим передвоєнним приятелем Пілсудського. У першому конституційному соймі належав до невеличкого «Клубу Праці», після травневого перевороту був прем'єром у трьох перших кабінетах. Потім ще двічі Пілсудський (формально Мосціцький) покликавав його на становище голови уряду. Відійшов у половині березня 1930 року. Неохочений та скажений на «полковників». «Вони мене шпівували навіть тоді, коли я

до клозету ходив», оповідав потім знайомим. Від політичного життя цілком відсунувся, але за кожним разом. Коли їздив до Варшави, відвідував Мосціцького і тоді все розходились поголоски про якісь політичні «зміни». У травні 1938 року став сенатором з номінації президента на опорожене місце після смерти сен. Бобровського. Це була найбільша тоді сенсація польського політичного дня, тим більша, що кандидатом на те становище був сам ген. Скварчинський, шеф ОЗОН-у. Було ясно, що Бартель входить до сенату, як «чоловік президента», щоби «пильнувати кандидатури Мосціцького» при президентських виборах у травні 1940 року. Не було виключене, що коли б Мосціцький сам рішився в останній хвилині вже не кандидувати (його друга жінка напевне була б йому не дозволила резингувати) – то – спіраючись на своїх конституційних прерогативах (ст. 13,а) – був би саме Бартля вказав як свого кандидата. Тоді, згідно зі ст. 16 конституції, загальний плебісцит рішав би поміж кандидатом президента та тим, що його виберуть «збори електорів». Все ж, наражуючись на небезпеку. Що черговий сойм буде «гірший» з погляду президентських виборів. Президент рішився розв'язати передчасно той сойм, вибраний у 1935 р., бо несподівано виринула небезпечна постать іншого суперника. Тією постаттю був Валери Славек.

Колишній революційний діяч – конспіратор з рр.. 1905 – 08, з похмурим обличчям, що його покалічила власна бомба, один із найближчих людей Пілсудського, після травневого перевороту спершу «урядовець для спеціальних доручень» у президії ради міністрів, потім трикратний прем'єр, – був духовним батьком нової конституції та нової виборчої ординації. Ненавидів партії, не мав зрозуміння для ніяких політичних програм. Не терпів преси, стояв на становищі, що все те повинно заступити «право», на якого сторожі стоїть державно-адміністративний апарат. Був таким «вічним конспіратором», що казали про нього, що коли б він став міністром комунікації, то розклад їзди був би тайний! Був покровителем бюрократичної системи, поза якою не признавав ніякого іншого позитивного чинника в державі. Тому розв'язав ББ, як тільки вирішено нову виборчу ординацію, що не признавала партій і віддавала по суті в руки адміністрації формування

парламентарних установ. Але той експеримент збанкрутував. Проти його волі Ридз Смігли покликав до життя ОЗОН. Славек розійшовся тоді з усіма тими полковниками, які – як Коц – станули до праці над організацією ОЗОНН-у, так сердечно тішився з усіх ОЗН-івських компромітацій. Проти його волі засновано теж у соймі парламентний клуб ОЗОН-у, проти чого даремне довгий час боровся маршал сойму, співробітник Славека над конституцією і виборчою ординацією, Цар. Але 18 червня 1938 Цар помер. І сойм вибрав своїм маршалом – Славека. Того самого Славека, який був уже неначе ізольований, залишений із горсткою старої гвардії із колишньої «полковницької» групи, яка тепер мала вже інше обличчя, бо служила Ридзові для боротьби з Мосціцьким. Вибрали всі Славека тому, бо це була таки найбільша індивідуальність у соймі, хай навіть негативного типу, коли йшло про державно-творчі здібности, а проте індивідуальність. Його вибір був теж гаслом і для Замку і для ГПШ-а – вжити всіх можливих засобів, щоб остаточно Славека «зліквідувати», щоб не допустити до відродження Славекової популярности. І тому 13 вересня 1938 року розв'язали сойм, а до нового сойму славека, який кандидував у Варшаві, навіть не впустили! І почали систематично його цькувати. Всюди, на кожному кроці робити йому прикросі і пакости. Найбільш упокорили його з нагоди розписання позички «пролетунської оборони» вже у передвоєнній атмосфері. Ішло тоді в Польщі гасло «єднання» зрештою облудне, бо до останньої хвилини уряд і режим залишились ті самі, без ніякого поширення платформи правління. На замок запрошували представників різних політичних партій і груп, – запросили були навіть представників жидів. Тільки Славека остентаційно поминули. Ті колючки, що їх тепер робили пілсудчики одному з найстарших пілсудчиків, цілком по зразку боротьби, що їх провадила колись ендемія супроти Пілсудського. Так його вивели з рівноваги, що 2 квітня 1939 р. Валери Славек застрілився. Греміяльна участь членів уряду в його похороні була глумом над його свіжою могилою.

Але в боротьбі за підготовку ґрунту для президентських виборів переміг з черги не Мосціцький, тільки Ридз. Тією перемогою був вибір на маршала сенату – полк. Богуслава

Медзінського. Медзінський, колишній старшина II. Відділу ген. Штабу, потім член ліво-селянської партії «Визволене», потім член «полковницької» групи, якийсь час міністр пошт і телеграфу (!), головний редактор «Газети Польської», був одним із найзручніших кулуарних інтриганів та політичних грачів і відродженій Польщі. Але державним діячем не був ніяким і ніхто його ніколи за такого не вважав. Він мав пильнувати в сенаті, щоб перейшла кандидатура Ридза та паралізувати впливи сен. Бартля. Але ті, які впали на таку думку, ні трохи не журилися, що вибір Медзінського на маршала сенату, себто на **конституційного заступника президента** – це жалюгідний показчик декаденції політичних відносин у державі [9].

Демократія чи тоталітаризм, держава національностей чи однородно національна?

8).

20 літ існувала Польща і 20 літ тривали експерименти над державою, та всіми народами. Що в ній жили. Нещастям Польщі було вічне наслідування чужих зразків: наслідування кепське та серед умовин, які – очевидно – були цілком інші. Гіпердемократія первісного періоду польської держави спіралася на взорі «сестриці Франції» (улюблений польський вислів), при чому поляки забували ту «дрібничку», що французи при всьому партійницькому розпорошенні мають почуття **державного** патріотизму, що його у поляків заступав лише патріотизм **національний**. Те наслідування Франції поширювалось теж на поняття держави і народу: тому, що французи ототожнюють ці два поняття – ототожнювали їх і поляки. Коли ж III. Німеччина висунула гасло «одна держава, один нарід, один вожд» – почала захоплюватись цим гаслом польська ендецька й уенерівська молодь, а за ними й увесь ОЗОН. І знову забували всі поляки про такі маленькі ріжиці між Польщею і Німеччиною, як 1) національний склад обох держав та 2) присутність там і відсутність тут – вожда. У практиці наслідування чи то взору французького чи німецького доводило у Польщі до карикатурних відносин, які найяскравіше проявились саме останньому періоді існування Польщі, коли ми раз-у-раз

слухали про «30-мільйонну польську націю» та про «начального вождя», як про вождя того «30-мільйонного народу».

Було річчю подиву гідною, як поляки(вся державна верхівка і ціле польське громадянство без різниці партій і груп) легковажили собі **національну статистику держави** і як її підтягали під теорію **національно-однородної держави**. Було теж подиву гідною річчю, як під цим оглядом абсолютно все польське громадянство, весь польський нарід просякав теорією Романа Дмовського про «**панство народове**». Польське «вождівство» прийняло форми т. зв. Елітарного принципу, який мав ніби проявлятися практично в двох установах: 1) у польському сенаті, якого виборча ординація з 8.УІІ.1935 була збудована на елітарному принципі та куди президент покликував 32 сенаторів зпоміж «еліти» громадян, і 2) в ОЗОН-і чи пак його організаційній верхівці, що її покликував шеф ОЗОН-у, вибираючи її зпоміж найвизначніших членів. Як воно у практиці виглядало – ми вже згадували про це вище: з таким Медзінським, як маршалом сенату і такими членами начальної управи ОЗОН-у, як ославлений Войцеховський, директор «Газоліни», колишній ендек Здіслав Шталь, колишній корфантівець ксьондз Шидельський та інші. Елітаризм заступив демократичну рівність. До еліти автоматично зараховувались усі колишні легіоністи. Через те тих легіоністів було щороку більше: не тільки смерть не зменшувала їхніх рядів, але вони щораз ще родились, так, що у 1939 році були в Польщі й 30-літні легіоністи, себто такі, які в часі вимаршу «1-ої кадрової» мали літ 5! Виказували це наглядно щорічні зїзди легіоністів, із щораз більшою кількістю учасників. На одному з останніх таких з'їздів, що відбувся у Кракові, одна група учасників відвідала «палату преси», чи пак будинок «ІКЦ». Перед будинком від фотографували легіонових гостей, але зараз після фотографії один із них приступив до одного з редакторів «ІКЦ» і заявив: «перестерігаю вас, щоб ви цієї фотографії у газеті не поміщували, бо зпоміж присутніх добра половина ніколи у легіонах не служила». Коли ж повстав ОЗОН і до ОЗОН-у почала напливати масово та сама братія, що колись була у ББ, елітарний принцип взяв остаточно у лоб. Він залишився лише у розумінні національному:

приналежність до польської нації давала автоматично певнішу позицію у державі, дарма, що конституція признавала всім громадянам рівність перед правом. У деклараціях різних оонівських достойників та цілих організаційних прибурівок тієї партії казалося виразно, що «польський нарід є господарем у польській державі». У практиці ця теза виглядала не тільки так, що польські громадяни непольської національності були в головного локатора субльокаторами без права випровадитись, але й просто, що громадянин-поляк ототожнював себе з державою. Держава перестала бути твором, що на нього має складатися територія, населення та влада; держава в понятті не тільки пересічного поляка, але великої частини польської публіцистики і більшої частини польського зорганізованого громадянства була організацією самих поляків, яка не потребувала зовсім рахуватися з тими, що в тій організації знайшлися наслідком польських експансивних воєн. Перекладене на мову щоденної практики значило воно те, що кожний поляк-урядовець заступав інтереси не **держави**, тільки одної польської **нації**. Кожний польський урядовець почував себе польським патріотом, але в ендецькій інтерпретації патріотизму, себто, що до обов'язку польського патріота належить нищити всіх не поляків. Коли ж прийшло ще по наказу згори «усполичнене» урядовців, кожний урядовець на державній посаді почував себе діячем, покликаним «боронити польщину».

Через те сторона-неполяк була у кожній польській державній та самоуправній установі згори заражена на шикану, на ворожий підхід державного чи самоуправного кацика за бюровим столом. Поляки не могли зрозуміти, що держава це надрядна установа та що інтерес держави з різно-національним складом громадян не може покриватись з інтересом одної нації. Вони не розуміли, що державний апарат мусить бути об'єктивним у трактуванні всіх громадян. Запрягши адміністрацій ний апарат до воза тільки **польських** національних інтересів – польська державна верхівка тим самим немов автоматично відштовхувала і насторожувала всіх громадян-неполяків проти держави. Не було в Польщі боротьби між окремими народами, боротьби природної і неминучої, коли йде про експансивність панівної нації та самозбережний змісл і розвоєві тенденції

національних меншин. Не було теж держави у ролі судді, що вирішує суперечки і нормує суперництво народів, які складаються на ціле населення. Держава сама була стороною, яка вела боротьбу і тому атаки меншин, які повинні були б звертатись проти поляків, як народу, ішли безпосередньо проти держави. Довготривала чи радше безупинна боротьба за зміну конституції і такого її виконного розпорядку як виборча ординація, спричинила появу цілої величезної літератури на тему державного устрою. Але в цілій повені книжок і брошур, що появились у цій ділянці, можна назвати хіба тільки одну одніську книжку проф.. Ольгерда Гурки п. н. «Держава і нарід», де він перестерігав перед ототожнюванням держави з одним тільки народом тоді, коли населення держави різнонаціональне. Очевидно, що саме така книжка не мала ніякого успіху, ніякого відгуку у польському громадянстві, яке було виховувань у душі найпримітивнішого і найбільш фанатичного шовінізму. Більша частина преси зовсім книжку Гурки промовчала, тим більше, що автор зробив себе серед своїх земляків страшенне непопулярним, бо виказав (як це зробив уже наш Липинський), що «Огнем і мечем» Сенкевича кишить від історичних фальшів і з погляду національно-політичної дидактики є лектурою шкідливою...

Однаково теорія польського елітаризму, як і теорія «панства народowego» – тісно зазублювались за **національну проблему у Польщі, за меншинну політику**. І хоч про меншиневу політику та про самі меншини говорилось у Польщі щораз менше, хоч назверх Польща називалась «державою 30-мільйонного польського народу» і хоч поляки самі щораз більше вірили, що поза ними та ще й хіба дрібною жидівською меншиною ніяких інших національних меншин у Польщі «нема», **проте всі устроєві зміни й переміни у Польщі та все польське законодавство було творене під кутом польського націоналістичного ексклюзивізму, зверненого проти громадян непольської національності**. Назверх залишено лише статті 109 – 111 конституції, як атут закордонної політики, хоч від 13.IX. 1934 р., себто для одностороннього виповідження договору про охорону меншин з 28,VI. 1919 (про що ще буде мова окремо)

офіційно Польща не допускала інгеренції ніяких чужинецьких чинників до своїх «внутрішніх справ». Ми вже згадували, що й за часів демократичної соймовлади демократія у Польщі кінчалася там, де зачиналась дискусія над національною політикою: докази з ділянки законодавства з тих часів наведемо окремо, коли будемо ближче приглядатись польській меншиневій політиці. Тут зазначимо тільки, що таксамо, як перед травневим переворотом польська соціальна-демократія завжди йшла на компроміс з тенденцією, продаючи їй ресорти, зв'язані з меншиною політикою, таксамо після травневого перевороту ББ і ОЗОН переймав від ендемії весь ідеологічний багаж та всі практичні вказівки, коли річ ішла про політику проти національних меншин. З цілою рішучістю треба ствердити, що всі атаки польської ендемії на пілсудчиків (ББ і ОЗОН) за те, що буцім то останні «потурають» національним меншинам, заключають з ними «угоди» і т. д. – це була лише свідома і планова тактична гра, оперта на фальші і брехні, гра, з якою зрештою мовчки погоджувався післятравневий режим: ця гра мала на меті тримати у стані вічної мобілізації все польське громадянство і вічно шантажувати уряд та весь державний апарат «волею народу», щоб тим легше уможливити цілому режимові його протименшинеvu акцію. Угода ген. Сікорського, пізнішого ворога після травневого режиму, з пок. Антоном Васильчуком у 1922 році, і угода Станіслава Грабського з жидами (Леоном Райхом) у 1925 р. і «нормалізація» уряду Славека-Косцяловського з 1935 р. з УНДО-ням – всі ті спроби створити *modus Vivendi* з непольськими народами у Польщі, ведені ріжними польськими діячами з ріжних таборів у ріжних роках, мали завжди ті самі прикметні риси: були кон'юктурними тактичними ходами з твердим рішенням згори – не дотримати урочисто проголошених обіцянок. Для цієї гри уряд не соромився ангажувати імені й авторитету самого президента (декрет про скликання собору Православної Церкви, який до кінця існування Польщі так і не був скликаний!). таксамо польська верхівка не вагалася нагинати державного устрою і національно-державних теорій до потреб актуальної екстермінаційної меншинової політики.

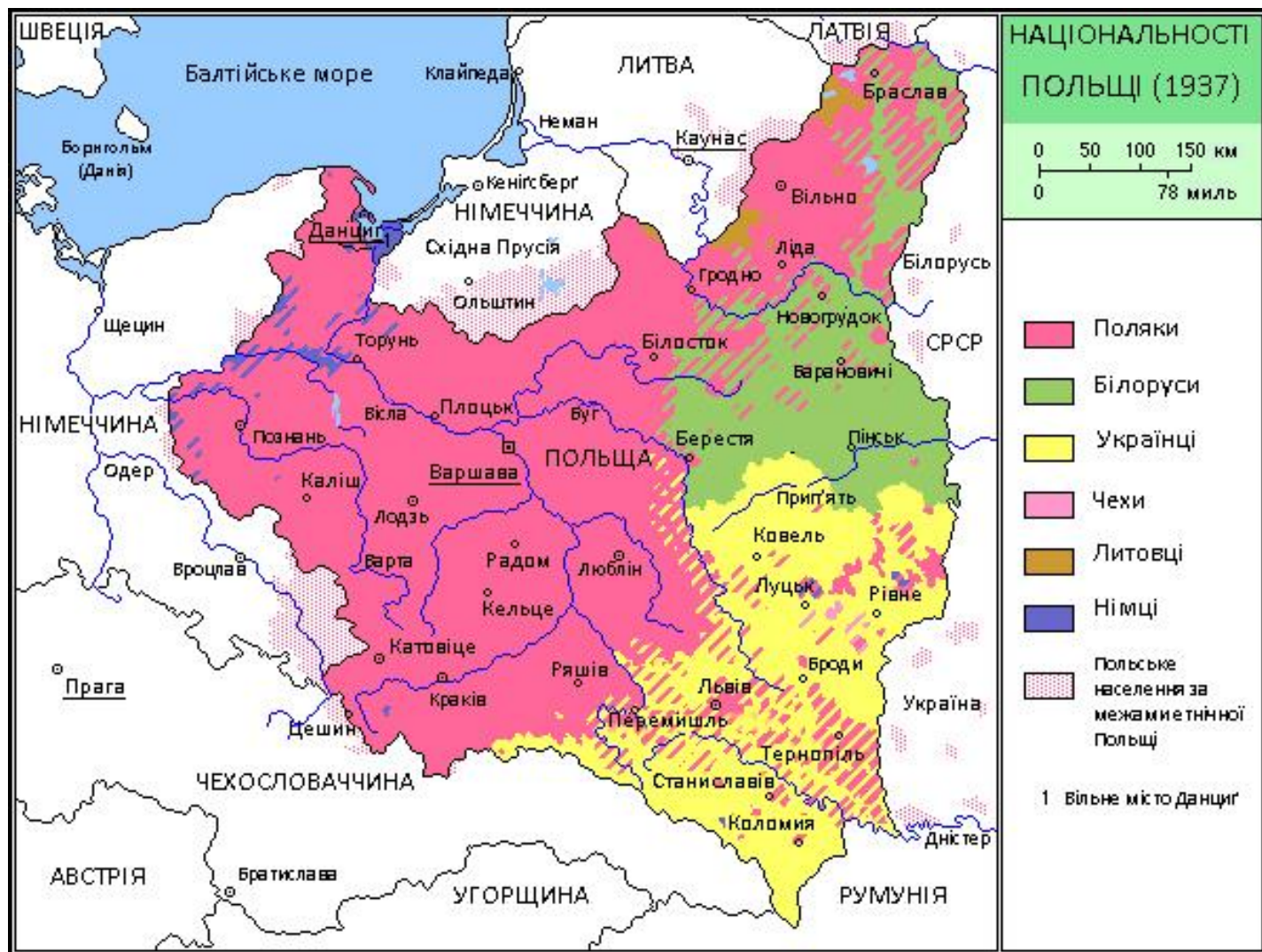
І коли ми в цих картинах поки що все ще займаємось внутрішньо-польськими відносинами, вказуючи на ті явища, які – на наше глибоке переконання – були найбільш сутніми причинами упадку Польщі, – то не можемо промовчати надзвичайно знаменного факту: серед безлічі польських політичних партій перед- і після травневого режиму, які взаємно вели найбільш неперемінливу гризню до фізичних нападів і побоїв включно, ніколи не йшла поважна боротьба **за програму політики супроти непольських народів** у Польщі. Появлялися окремі брошури різних таборів, тут і там в пресових органах різних партій і груп були друковані статті на меншинні теми з «декларативною» зафарбовкою, але все воно не мало ніякого впливу на хід польського життя, на успіх чи невдачу даних польських партій, груп, кланів і мафій, які проблемою національної політики не журилися, не цікавилися, їм не знали і знати не хотіли, або ставились до неї з високою, по всьому світу. Хтонебудь був при владі у Польщі, той провадив національну політику «автоматично», під натиском ендецької вулиці та по лінії ендецьких теоретиків. Зрештою, все польське суспільно-політичне життя плило мимо національної проблеми, залишаючи дослідникам 20-ти літньої історії Польщі та причин її катастрофи завдання збагнути тайну цікавого парадоксу: як то устрій Польщі і все її законодавство достосовувалось до екстермінаційної національної політики та як одночасно польські політичні партії і групи, уряд і режим, ваги національної проблеми не розуміли і її на кожному кроці легко важили собі! [10].

Національна політика.

9).

Коли розглядати методично причини упадку Польщі, то слід їх поділити на п'ять груп: 1) внутрішній – устроєвий та суспільно-політичний хаос, 2) меншинна політика, 3) закордонна політика. 4) пресова політика, і 5) військова політика. Котра з цих ділянок остаточно заважила на долі Польщі – це річ дискусійна. Недискусійною є лише правда, що величезні помилки, вдіяні в кожній з отих ділянок, підкопували екзистенцію

польської держави та всі разом у сумі витворили таку її внутрішню слабкість, так наразили її сусідам і вчинили її такою безпомічною, що вона мусіла при нагоді розлетітись.

Колишній посол ББ, головний редактор виленського «Слова» Цат-Мацкевич, (консерватист-католик, але звеличник Пілсудського), безумовний польський державник і патріот та один із найталановитіших поляків, стрінувши випадково автора цих рядків на який рік перед війною, у розмові на тему воєнних алярмів, заявив: «на випадок війни Польща впаде подібно, як австро-угорська монархія: через поганих генералів та різнонаціональний склад держави при фатальній меншиневій політиці». Сам Мацкевич напевне не прочував, що його слова мали зловісне пророче значіння.

Меншиневої політики Польщі ми не назвемо кепською чи навіть фатальною. Ближче правди буде мабуть така дефініція, що це був узагалі глум над політикою. Коли

внутрішній устрій Польщі був глуфом над демократією та глуфом над диктатурою, то те, що діялось у ділянці відносин держави до національних меншин (з яких деякі не були меншинами, тільки кількоміліоновими суцільними національними організаціями) – це були кпини з меншинової політики. Найбільшим лихом, ахіллевої п'ятою тієї політики, було те, що польські державничі керманічі, або – кажучи передвоєнною пресовою термінологією – «відповідальні чинники» взагалі не провадили ніякої політики, ні доброї, ні злої. Мало того: щоб виправдати брак усякої політичної концепції у національній ділянці, польські міністри кували навіть цілі теорії, проголошені *ex cathedra* соймової трибуни, що – мовляв – меншинова проблема у Польщі не є справою політики, тільки безпеки так що тому безпека «спокою» в державі найкраще цю проблему розв'язує (теорія Перацького). Теорій взагалі в Польщі не бракувало. І так інша теорія казала, що все лихо меншинової проблеми лежить в «бунтарській» меншиневій інтелігенції, бо – мовляв – «з людком руским» можна б легко «договоритися». Коли б інтелігенти не перешкаджали. Згідно з тією теорією уряд Новак (ліберала й демократа) підтримував у 1922 році «хліборобів» Ількова- Кравчишина та фінансував різні рептильки у роді «Селянина». Ця теорія так глибоко просякла у польську ментальність, що навіть Тадей Голувко, прихильник перебудови Польщі на федеративний лад, автор теорії про автономію Галичини як «помосту для згоди між Польщею та Україною», вихопився був на відчиті у вузькій колі ББ у Львові, що повстання самостійної України над Дніпром бажане Польщі тому, бо тоді потягнули б туди масово українські інтелігенти, з якими найбільше мороки. Останній львівський воєвода Білик мріяв знову про таку «виміну» населення (тільки невідомого: за кого), щоб українці з Галичини, в першу чергу інтелігенти. Виїхали в Наддніпрянщину. І треба було щойно березня 1939 року, коли то після карпатоукраїнської катастрофи галицько-волинське село масово і стихійно маніфестувало свої всеукраїнські почування. Щоб найвищі державні достойники і найчільніші польські публіцисти ахали й охали з дива й пересердя, який то інакший той «почціви людей», ніж вони собі його уявляли. Була теж теорія (Славека і

Складковського) про «рівність всіх громадян без яких-небудь спеціальних привілеїв для меншин», себто теорія легування взагалі меншини як суцільної одиниці, яка з титулу своєї національно-культурної та господарської окремішності (залишаючи вже на боці політичні змагання) має право до окремих прав. Була теорія про найкращу розв'язку національної проблеми розчленуванням окремих «іногородців» («divide et impera»), офіційно признана й реалізована у створенні двох окремих позицій у меншеневій номенклатурі національної статистики Польщі на означення того самого народу, всупереч переписному аркушеві «А» з 1930 року, в якому «українці, русини» находились у тій самій рубриці; для тої самої цілі створили нарід «тутейших» і підтримували москвофілів. Була врешті теорія міністрів Мейштовича та Незабітовського з I-го уряду Пілсудського, що українців ані білорусинів у Польщі взагалі нема, бо є тільки русини. Була й теорія мін. Косцялковського про те, що всі українські вимоги, вичислені у кільканадцяти меморіалах з весни 1935 року «є в засаді слухні». Були преріжні заяви різних прем'єрів, міністрів та відповідальних політиків, заяви, які взаємно собі суперечили та залишались або виключно лиш у сфері теорії, або теж нав'язували до реалізаційних експериментів. І так само, як у ділянці державного устрою, як у ділянці міжнародніх зв'язків та армії – так само у ділянці відношення польської держави до її меншин ішли безупинно тільки експерименти. І тому саме, що 20 літ у найповажнішій проблемі держави ішли без упину самі лише експериментаційні вихиляси – не можна назвати їх політикою.

Але коли в інших ділянках польського державного життя (закордонна політика, реформа устрою, військо) всетаки були в Польщі люди, які проявляли енергію діла; коли Пілсудський всетаки зробив травневий переворот та прогнав немилих йому генералів; коли Бек таки стояв на сторожі намічених Пілсудським закордонно-політичних напрямних аж до весни 1939 року, аж поки піддався натискові камарилій; коли Славек таки перефорсував квітневу конституцію; коли в соціальній ділянці Пристор як міністр суспільної опіки, а в господарській ділянці ще Володислав Грабський таки мали відвагу

переводити непопулярні реформи, то в національній ділянці ні один польський відповідальний політик не виявив мужности йти **проти задурманеної ендецькими гаслами вулиці** та ні один уряд і міністр не мав відваги переводити в діло **ніякої позитивної і конструктивної програми**, ба, не мав відваги навіть її виразно сформулювати та явно і славно проголосити. Коли навіть траплялися випадки такі, як із міністром освіти Суйковським безпосередньо після травневого перевороту (другий уряд Бартля), який використав часопис не інтерв'ю, щоб заповісти, що «рушить з мертвої точки справу українського університету», то шовіністичний сойм негайно такого міністра дезавував, висловлюючи йому недовіря, а ні один його пізніший наступник, хоч із того самого режиму, більше вже такої справи не порушував.

Меншиневої політики у Польщі не провадили політики. Тільки поліцянти. Політичні заяви так-сяк конструктивного характеру падали у цій справі у Польщі тільки **про форо екстерно**. Таким був закон про воєвідську автономію трьох схільно-галицьких воєводств з дня 26.IX.1922 року, прийнятий виключно на те, щоб облегшити польській закордонній політиці заходи щодо затвердження східних кордонів Польщі. Коли ж на цій основі рада амбасадорів прийняла 15.III.1923 р. позитивну для Польщі постанову, зазначивши буквально: «тому, що Польща признала, що щодо Східньої Галичини етнографічні обставини вимагають доконче автономного устрою», – то Польща цілковито знехтувала власний закон і власне, добровільно приняте міжнародне зобов'язання, підписане її представником (графом Маврикієм Замойським), та в квітневій конституції перейшла до денного порядку над своїми зобов'язаннями супроти власних громадян та закордонних союзників. І коли українські послы зголосили від себе проект територіальної автономії для українських земель, то маршал сойму взагалі його не приняв, заявивши, що він... протиконституційний. Те саме сталося з загально-меншиневими зобов'язаннями, які Польща приняла супроти держав Антанти 28.VI.1919, тоді, коли від підписання того договору у величезній мірі залежала справа взагалі ре активування самостійної Польщі. Коли польському урядові стало не вигідно, щоб ті, з якими вона підписала той договір,

пильнували теж його виконання, п. Бек заявив 13.IX. 1934 р. просто, що той договір його не обов'язує. Точнісінько так само було зі зобов'язаннями, що їх прийняв 10.VII.1920 р. тодішній польський прем'єр Володислав Грабський у Спа, який згодився на арбітраж держав антанти у справі меншин, кооли большевики підступали під Варшаву. Це була така сама тактика, що її польські делегати, міністри та політики започаткували ще у 1919 році: голова закордонної комісії польського законодавчого союму Ст. Грабський просто сховав до кишені телеграму, що армії Галлера не вільно вживати проти українців та не повідомив про неї ані союму ані уряду...

Польську меншиневу політику робили поліціанти. Бо політика не полягає на тім, щоб говорити, лише, щоб робити. З уст польських відповідальних політиків впала велика сила великих і ще більша сила малих слів. Казали вони здебільша такі нісенітниці, що треба було дивуватися, як людина на відповідальному державному становищі проявляє у такій переважній справі таке незнання, получене з відвагою говорити про те, на чім не розуміється. Але бували й слова розумні. Наприклад промова Пілсудського 9 січня 1920 року у Рівнім про те, щоб «зробити собі фах з чесноти» та «вести чесну кресову політику». «Ми, поляки, (казав він тоді), знаємо по собі добре, які наслідки веде за собою політика приниження і гнету та які маленькі дає висліди». А в квітні 1920 року заявив був делегатам німецького населення у Бельведері буквально: «кожний нарід має право до охорони своєї мови і культури державою, до якої нарід належить... я є противником всякої ненависти і пімсти». Але що з отих слів залишилось у польській дійсности, і то не тільки тоді, коли Пілсудський відсунувся від влади, але й тоді, коли був при владі і мав всевладний голос? Чейже «пацифікація» відбулася за першого уряду Славека зі Складовським як міністром внутрішніх справ та Пілсудським як військовим міністром! І так само, як в отій «пацифікації» та цілій догій низці інших актів супроти українців – аж на справі площі Сокола – Батька кінчаючи, так само супроти всіх інших національних меншин – у справі вивласнювання німців з землі, чи в справі процесу «Білоруської Громади» та ліквідації всіх на зверхніх проявів зорганізованого білоруського життя –

польські уряди завжди проявляли велику енергію, здобувались на чималі зусилля: завжди тільки в актах негативного характеру, щоб нищити те, що створили і своєю працею придбали дані непольські народи. У конструктивній ділянці не було ніколи ні крихітки відваги, ані доброї волі. Справу полагоджували поліціанти – мундуровані на долах, немундуровані по воєвідських урядах та в міністерстві внутрішніх справ.

Як же виглядала організація тієї «політики»? [11].

Організація національної політики.

10).

З самого початку польської держави були в ній два осередки, які цікавилися польською національною політикою та нею фактично керували: сойм, в якому польська ендемія (розуміємо під нею різні споріднені право-шовіністичні партії) мала більшість і надавала тон цілій меншиневій політиці. Та II відділ військ. Міністерства, т. зв. «двійка», де зібрався гурток колишніх легіоністів і «пеовяків» з нахилами до політики. Треба об'єктивно признати, що в тому часі, в р. р. 1918 – 21 вищі військові кола, що гуртувались довкола особи Пілсудського та були однодумцями його концепції поділу сходу Європи на національні держави, ставились – бодай теоретично – до української справи, а з нею взагалі до справ меншин у Польщі, ще найтолерантніше і найліберальніше. Це було теоретично лише тому, бо ті кола нічим практичним не зазначили свого окремого становища ні в ході польсько-української війни на терені Східньої Галичини, ані на методах військового правління на Правобережжі підчас походу на Київ у 1920 році, коли то йшла там систематична чисто грабункові господарка: перемальовування написів на вагонах на «РКР» («польське колєє паньстове») та масове вивожування до Польщі всього можливого рухового майна своїх українських «союзників». Підчас польсько-совітської війни перші колонізаційні закони (себто: коштом німців на заході й українців на сході) стали платформою внутрішньої польської консолідації («уряд національної оборони» Вітоса). До ризького мира перли не військові, лише цивільні кола, однаково ендемія, яка завжди стояла на тім, щоб українську

проблему проголосити внутрішньою справою Польщі та Росії, себто, що теза андрусівського миру є найкращою площиною польсько-російського порозуміння, – як також ліві кола, що стояли під впливом ППС, які не хотіли боротьби з протицарською революційною Росією. Після перемоги тієї тези у ризькому договорі – поведено у Польщі ще сміливіше політику уніфікації та централізації устрою і колонізації спершу всіх зверхніх познач краю, потім – культури і земельного варстату.

Про той перший період польської держави будемо ще казати ближче при розгляді польської закордонної політики. Зазначимо тільки, що коли до березня 1923 року вели поляки боротьбу за 1) максимальне поширення границь в усі чотири сторони світа, і 2) за легалізацію доконаних фактів у міжнародньо-правному розумінні, – то одночасно в самій державі, на здобутих західних і східних теренах з найбільш гарячковим поспіхом намагалися викликати бодай позначи, що це краї чисто польські. Щоб таким робом добути собі від антанті признання їх. Що ця польонізаційна політика стояла в яскравій суперечности з договором про охорону меншин, який був інтегральною частиною версайського договору, в якому відроджено Польщу, – це польських правителів не цікавило. Ніякої іншої можливости провадити меншиневу політику польський уряд собі не уявляв. І тут треба ствердити: за 20 літ існування Польщі і за влади 35-ти урядів – ні один із тих урядів не покликав був до життя ні одної такої установи, яка мала би обов'язок виготовити плян конструктивної меншиневої політики.

Вже після ризького миру покликано при президії ради міністрів т. зв. Комітет трьох для справ національних меншин, якого персональний склад часто змінявся та якого функції обмежувались до чисто дорадчого голосу. До того комітету в ріжному часі та в ріжній конфігурації належали: Леон Васілевський (ППС), Станіслав Тугут («Визволенє»), потім «Партія Праци»), Ст. Грабський (ендек), Звержинський (ендек). Левенгерц (ППС, потім ББ), якийсь час – здається після відходу Васілевського – Голувко. Ніхто нічого ближчого про той комітет не знав, крім коротких газетних комуні катів, які появлялися у великих відступах часу, що – мовляв – відбулося засідання комітету. Це була цілком

мертва установа, яка ніякої ролі у польській державі не відіграла. Після травневого перевороту цей комітет скасовано. А всі меншиневі справи перенесено до міністерства внутрішніх справ, де створено окремий відділ для справ національних меншин у політичному департаменті. Перший міністр внутрішніх справ після травневого перевороту, ген. Казімерж Млодзяновський, покликав комітет (назвиська його членів вже вилетіли з пам'яті) які мали скласти «мінімальну програму розв'язки меншиневої проблеми». Довідалися про це ендецькі посли й у вересні 1926 року висловили Млодзяновському недовіря. Після нього прийшов вже ославлений Складковський, який ніякими плянами й програмами вже не цікавився і «мінімальна програма» світа Божого не побачила. З реорганізації. Переведеної Бартлем і Млодзяновським, у спадщині черговим урядам і меншинам залишився той меншиневий відділ у внутрішньому міністерстві і його кацик – Генрих Сухенек. Він вийшов теж із «двійки» і спершу виявляв лібералі стичні тенденції. Згодом щораз більше підлягав правим і чисто поліційним впливам. До того людина мало освічена та страшенне брусовата не розумів взагалі політичного підходу до меншиневої проблематики та ні одної проблеми за кільканадцять літ свого урядування не розв'язав, дарма, що всі меншиневі справи фактично сцентралізував у своїх руках, роблючи залежним від опінії міністерства внутрішніх справ (відділу для справ меншин) полагоду якої-небудь справи якої-небудь меншиневої установи, чи навіть окремих громадян-неполяків у якому-небудь іншому міністерстві. Відійшов Сухенек у «стан спочинку» десь у 1936 чи 37-му році у зв'язку зі скандалічною аферою свого брата, колишнього шефа слідчої поліції у Станиславові, якого він, один із варшавських володарів, перепхав був до православної консисторії у Варшаві, у характері... правного дорадника («юрисконсульта»). Того «правного дорадника» арештували здається під закидом участі у куплі-продажі розводів, і п. Сухенек з МСВ (мін. внутр. спр.) був страшенно згірчений на режим. Другою людиною, що найдовше трясла міністерством внутрішніх справ, як його директор політичного департаменту, був Генрик Кавецький, який ще у 1935 році разом із мін. Косцялковським робив

«нормалізаційну» тактику з українцями, але швидко потім димісіонував та перейшов із номінації президента до сенату. Коли Сухенек своєю умовою структурою пригадував дещо ославленого на українському відтинку Івахова, заступника Роговського з львівського воєвідського відділу безпеки з періоду «пацифікації», себто: ревно збирав всі поліційні звіти і мав у голові безліч дрібних фактичних даних про меншини й окремих людей (дані, в яких правда завжди була перемішана з фантазією або злобною видумкою) і не бачив ліса поза кущами, то Кавецький був людиною інтелігентною, спритною, з тонким знанням політичної інтриги і тому, і для самого режиму – небезпечною. Він не любив «полковників» і втримував зв'язок з лівою польською опозицією, мріючи завжди про поворот до влади. Очевидно, що далеко більше цікавився внутрішньо-польським тереном боротьби, ніж меншиневими справами.

Ці останні були полагоджувані «автоматично», ввійшовши в бюрократичну машину установ, які підлягали міністерству внутрішніх справ. Починалося від поліціанта на селі та станиці поліції, який робив звіти й доноси до відділу безпеки у повітовому старостві. Звідти йшли вони до відділу безпеки у воєводстві, переіменованого згодом на «виділ суспільно-політичний». Начальник такого відділу (в останньому періоді польської державности – Харевіч, який перейшов до воєводства з львівського ДОК УІ) був фактичним паном життя і смерті національних установ та окремих громадян непольської національности. В останніх 3 – 4-ох роках польської держави міністерство внутрішніх справ опанувала цілком поліція, себто (у політичному розумінні) поліційний світогляд: директором політичного департаменту став Вацлав Жиборський, який за Кавецького був начальником відділу безпеки, куди покликано його із становища комісаря тернопільської поліції; на місце Сухенека прийшов Савіцький зі станиславської поліції, його заступником був Ярославський з тернопільської поліції. Коли Савіцький і Харевіч бодай теоретично готові ще були признавати, що проблеми непольських народів у Польщі не можна вирішити самими лише поліційними засобами, то Жиборський, людина дуже вузька й тупа, яка найменшого поняття не мала про історію, культуру та політичну думки

ні одної меншини, що знаходилась у Польщі – нічого поза поліцією не знав і не бачив. Клясичний для ментальности такого міністерського достойника був наскрізь провокаторський «документ», що його рідний брат Жиборовський, посол у соймі, оголосив як велику сенсацію: терористично-революційна відозва, як буцім то зладили, підписали й кольпортували українські послы з УНДО! Фальсифікат був такий зрештою недоладний, що його безумовний фактичний автор, директор департаменту, швидко відпекався, скинувши вину на свого брата, як «жертву фальшивих інформацій»!...

Жахливий балаган на відтинку меншинової політики у Польщі доводив до різних парадоксальних явищ. З одного боку існувала система строгої централізації і ніби все залежало від міністерства внутрішніх справ, з другого боку бували воєводи, ба навіть старости, які – знаючи, що у міністерстві нема ані людей з головою на карку, ані ніякого пляну політики, не оглядались зовсім на Варшаву та ставали кациками на локальному терені, вироблювали собі у без критичній пресі марку «послідовних державних мужів» та найдовше втримувалися на своїх посадах. Такими двома кациками в ділянці національної політики був напр. воєвода Гражинський на Шлеську та воєвода Юзевський на Волині. Хотів – було – ним стати у Львові ген. Токаржевський, як комендант УІ корпусу, але підставив йому ногу у Ридза Сміглого шкільний товариш цього останнього, воєвода Білик, який вправді сам правити не вмів та обмежувався до забігання ласки у всіх можливих груп місцевого польського громадянства, але з генералом владою ділитися не хотів...

Чи дивуватися, що серед таких відносин проблема національних меншин у Польщі ставала щораз безнадійнішою та що єдиним вирішним чинником у тій політиці була шовіністична вулиця, якої проводирі жили дружньо з начальниками воєвідських відділів безпеки і мали на них безпосередній вплив?! Чи дивуватися, що нерозв'язана проблема національних меншин стала одним із головних товчків, що штовхнув Польщу до упадку! [12].

Нічого не дати, все відібрати.

11).

Завданням цих нарисів є дати загальну характеристику польської політики та покликуватись на факти, як на доказ наведених тез. Щоб подрібно входити у вичислювання фактів – на те треба би окремих не не статей, а енциклопедичних томів із численними співробітниками та відповідними умовами для джерельних студій. В першу чергу торкається воно польської національної політики, себто поведінки польської влади і польського громадянства супроти всіх національних меншин впродовж 20-ти літ *).

*) Польській політиці супроти німецької меншини присвячений I-ий том «Білої книги», з текстами деяких промов німецьких парламентарних представників, зі звітами, описами погромів і т. д. Що ж до політики супроти українців, то про це появиться окрема книжка про 20-літнє буття українського народу під польською владою, так. Що дуже легко перевірити правильність тверджень, що ми їх тут наводимо, на довгій низці докладних фактів і даних, списаних фахівцями із документарних джерел у згаданих двох найважливіших публікаціях про дві територіальні меншини, з якими конфлікт був найгостріший і для Польщі найнебезпечніший.

Польські державні діячі та польські публіцисти залюбки покликувалися на аргумент, який мав виправдовувати польську меншиневу політику та доказувати польський лібералізм і толерантність супроти не поляків у державі: «деінде меншинам поводитися гірше». А на доказ, що меншинам у Польщі не поводиться «найгірше» – звикли поляки вказувати на те, що меншини мають. Одначе пи цій своїй аргументації польська сторона завжди промовчувала дві істотні речі: **1) прийняті власні зобов'язання супроти меншин і 2) стан посідання тих меншин у хвилині їх прилучення до Польщі.** Коли треба було полякам, то вони славили свою державу, як країну демократичних свобод, що продовжує «благородні традиції Ягайлонів» «за нашу і вашу свободу», – іншим разом знову казали про пережиток демократії з її тезами толеранції, немов би відмова від демократії мала бути рівнозначною з відмовою від справедливої розв'язки меншиневої

проблеми! Забріханість, яка була прикметною рисою державного устрою, що був штучним зліпком демократичної республіки й олігархічної диктатури та дозволяв або признаватися до одної із тих систем або її ляяти, в найяскравішій мірі на кожному кроці проявлялася на меншиневому відтинку. Послам дозволяли виголошувати різкі промови з соймової трибуни та новодити факти переслідувань, дозволяли на інтервенційні заходи і рішуче заперечували, немов польща має замір винародовлювати меншини. Але **даних обіцянок уряд і поодинокі його міністри у суттєвих справах ніколи не дотримували!** Те вічне покрикування себе на свій згодний лібералізм, одночасно щораз нові заборони й обмежування, облесливі слова, що йшли напереміну з брутальними карними військово-поліційними експедиціями, вічне й безперервне цькування преси зі спорадичними вуличними погромами, вічні шикани й колючки та маніфестації власного патріотизму, які найчастіше приймали форму образи співгромадян непольської національності – все воно так дратувало меншини і витворювало таку нестерпну атмосферу, що кожний не поляк у Польщі хотів – зміни. «Хай на гірше, аби інакше» - стало може політично нелюдячною, але психологічно цілком оправданою думкою головно українців і біло русинів. І тому – згідно з історичною правдою – треба ствердити факт, що в хвилині упадку Польщі **ніхто** з меншин не жалував її!

Польська влада і польське громадянство вічно не могло рішитися, як ставитись до непольських народів у Польщі: чи як до «внутрішніх» ворогів, супроти яких треба стосувати режим поліційних репресій та політику чим швидшого насичення краю польським напливом елементом, чи як до співгромадян, які разом з **обов'язками** супроти держави мають і **права**, та які разом з своєю частинною відповідальністю за державу повинні дістати і частину влади в ній. 20 літ товклося у Польщі питання «хто винен?», хто винуватий у тому, що польсько-меншиневі відносини щораз гіршають, що атмосфера національних відносин у Польщі щораз гущіша. 20 літ вічно й безупинно польські міністри, достойники з політичного департаменту міністерства внутрішніх справ та воєвідських відділів безпеки повторювали стару столицінську тезу, що «спершу

успокоєння. Потім реформи» та 20 літ «вспокоювали» меншини, забороняючи їм всякі політичні амбіції та щораз звужуючи терен культурних і господарських можливостей вияву. Вічно тицькали меншинам вимогою лояльності, ніщо не було достаточним доказом на цю лояльність. Дійшло до того, що само користування рідною мовою українських клієнтів у державних чи самоуправних установах, ба навіть при віконці каси на залізничних стаціях на території з великою перевагою непольського населення – було в очах даного урядовця чи поліціанта «демонстрацією». Триматися своєї рідної мови та віри – називалось «робити політику» і «бути шовіністом». Урядовець чи вчитель не-поляк, перенесений до центральної Польщі, вилітав з посади, якщо зважився передплачувати рідну газету, хоч би навіть та газета пропагувала потребу порозуміння і цупко трималася метод Легальної боротьби. І за 20 літ так і не вирішено найбільш засадничої проблеми меншинової політики: чи меншини, не відпекуючись своїх національно-політичних ідей та не відмовляючись від амбіцій проявляти себе як культурники і господарники саме на своєму рідному терені – можуть бути одночасно вартісним елементом для держави чи ні?! Теоретично признано вкінці лише, що саме край, заселений суцільною кількоміліоновою масою непольських громадян, повинен бути господарсько піднесений, що люди повинні мати змогу заробітку. Але у практиці і ця теза брала в лоб: бо господарська (земельна, кредитова, кооперативна, торговельна, реміснична) політика йгла теж виключно по лінії екстермінаційного польського шовінізму і доводила до пауперизації цілого краю, з упривілеєнням тільки фаворизованих одиниць, як носіїв не господарського піднесення, а – полщини. Так було з колонізацією і військовим осадництвом наперенаселених теренах, заповнених господарсько невістрачальними карлуватими земельними варстатами, так було з політикою супроти української кооперації, зі впровадженням з західно-польських земель ремісників на Волинь і до Галичини, з проголошуванням всіх непольських чисто господарських станиць, які платили податки і працювали для добра всіх громадян, – **протидержавними** установами!

За 20 літ експериментування і теоретизування, польські діячі і політики надзвичайно дбайливо оминали питання: «хто почав перший?», – себто, хто перший завинив, що непольські народи у Польщі почали виявляти себе «нелояльними». У підході до національної політики польська влада і польське громадянство не тямали, що **ніодин** із непольських територіальних народів у Польщі не дістався туди **добровільно**, тільки внаслідок **програної війни**. І політика супроти народів силоміць включених до своєї держави, розпочалася від концентраційних таборів (у Домбю, Букшопах, Ланцуті і Стшалкові було ок. 20.000 українців!), від приймання до університету у Львові тільки «тих, що служили в польській армії», себто від зачинення дверей високих шкіл перед українською молоддю, від льокавту державних урядовців та залізничників української національності, від вимоги складати на вірність Польщі принижуючи присягу від тих, які ще вчора були урядовцями української держави, від колонізації і осадництва. Одночасно впродовж 20 літ культивовано дуже дбайливо **атмосферу** війни, перманентної війни, яка розпочалась у листопаді 1918 року у Львові та польськими повстаннями на Шлеську. На кам'яницях залізні хрести. Вулиці поназвані іменами, ненависними для українців («львовське дзеці», Мончинського. «орльонт» і т. д.), вічні паради і маніфестації на честь перемоги над українцями – на очах українців, в українському краю, у частині держави, де українці творили абсолютну більшість населення. Одночасно тому самому населенню відмовляли навіть права вживати свою національну назву та одночасно вимагали від нього бути «активно лояльним» (бо «пасивна лояльність» – податки, рекрут і послух судовим присудам – не вистарчала!), а кожний спротив, кожний вияв бунту давав притоку для дальших масових репресій.

Вічно казалося про «співжиття». Але всі спроби поставити те співжиття у **політичну** площину розбивалися завжди на однім і тім самім: від національних меншин у Польщі вимагали не тільки лояльності, але навіть **любови**, вияву теплих почувань супроти польської держави, – зате польські правителі й польське громадянство не почувалися до ніякого обов'язку що-небудь меншинам **дати**. Казалося, що «меншини не можуть бути

упривілеєні, бо всі громадяни мають рівні права». Це була, очевидно, казуїстика. Замкнений доступ до державних та самоуправних установ. Зокрема цілком виключений доступ до державної адміністрації; замкнений доступ до старшинського кадру; майже змакнений доступ до судівництва; замкнений доступ до земельного варстату праці, який згідно з гаслом «ані пяди землі не полякові» щораз більше переходив у руки польські; для молоді цілком замкнений доступ до одних високих шкіл (польських), до інших утруднений, і т. д. і т. д. – це були «рівні права».

На доказ, як знаменито меншинам ведеться у Польщі, офіційні польські звіти та злобні або неграмотні журналісти вказували на число меншиневих культурних і господарських станиць. Промовчували, що це станиці, здвигані **виключно** працею, ініціативою. Енергією і капіталом непольським та **в боротьбі з польськими перепонами, шиканами, заборонами**. В одному 1938 році закрито 104 читалень «Просвіти», та за перших п'ять місяців 1939 р. – 168 читалень. У 1912 році українських народніх шкіл на державному бюджеті було у східній Галичині 2.420, плюс 79 на Лемківщині, плюс 443 на Волині (за українських часів) та 22 на Поліссі, разом в дні переходу «східних кресів» до Польщі було на них 2.964 українських, державою утримуваних, народніх шкіл. На 1.XII.1930 р. залишилось із них буквально 134. Зате з 1.590 польських шкіл із 1912 р. зробилось 2.307 шкіл польських та 2.738 «утраквістичних», себто також польських, бо більшість предметів вчили по польськи та вчили їх польські вчителі й учительки, навмисне спроваджені з заходу, щоб не вміли української мови автохтонного населення. Закон з 31.VII.1924 р., який дозволив на ту «реформу» шкільництва, носить підпис Ст.Грабського, як міністра освіти, і Ст.Тугута, як віцепрем'єра; цей останній прилюдно, серед дискусії на одному відчиті у «Клубі сполечно-політичнім» у Варшаві та в газетному інтерв'ю заявив. Що коли б міг, то відкликав би свій підпис, бо Грабський, міністр освіти, ганебно його піддурив і обманув, запевнивши його, що це закон – добрий і корисний для українців! Одночасно Ст.Грабський, у полеміці з Ст.Гломбінським, з гордістю вказував на знищення укр..

шкільництва, як на свою заслугу. Коли серед польських політиків і державних діячів були люди, які свідомо обріхували й обманювали власних товаришів в уряді, польських патріотів-державників, коли хотіли вдарити українців, то що ж казати про їх поведінку безпосередньо супроти ненависної нації! Клясичним показчиком польської національної політики була справа українського університету: 8 українських катедр і 4 доцентури, на львівському університеті зперед світової війни – скасовано відразу. Згодом привернено одну одніську доцентуру! Катедру української літератури введено окремим розпорядком міністра освіти на три роки пред вибухом війни, але до останнього часу її не урухомлено! А в статтях 24 – 26 закону з 26.IX.1922 сказано чорним по білому, що «найдалше до двох літ» має повстати український університет на терені одного з трьох східно-галицьких воєводств! Обіжником з 2,III. 1924 року заборонено вживати у школах терміну «український». Офіційним терміном залишився теж і до останнього часу термін «русин – руський». У Галичині були самі русини, але важко було русинами називати автохтонів Волині: вони вже звалися українцями. Зате між Галичиною і Волинню створено «сокальський кордон», який мав служити на те, щоб не допустити, щоб Волинь «заразилася» гальцтким українським «шовінізмом». Очевидно, ціль була та, щоб не дати змоги львівським українським централям діяти поза трьома галицькими воєводствами: у 1934 році відірвано від зв'язку з Ревізійним Союзом Українських Кооператив 430 кооператив, що їх завдяки РСУК-ові засновано, та піддано польському ревізійному союзові. Мітичних 2-ох чи 5-ти народніх шкіл на Волині, зазначених в офіційальному звіті, ніхто не міг ніде віднайти, а на Поліссі і Холмщині не було ні одної української школи. Зате родовід гуцулів вивели від готів, поліщуки стали «тутейшими», а на Лемківщині творено окрему лемківську мову і націю: лемківський «Буквар» та лемківські «Читанки» заведено тому, о шкільним товаришем міністра внутрішніх справ Перацького був москвофіл Гнатишак з Криниці, який переконав міністра, що Лемківщиною можна знаменито напакостити українцям! І не з державної потреби та конечности, а з охоти пакостити українцям, з чисто негативі стичного гону, діялися всі інші великі

переслідування і мали шикани. До перших треба зарахувати земельне законодавство, а головню закон з 15.VII.1920, 28.XII.1925 і 14.IV.1937 та ще більше земельна практика, яка спершу допускала 5 % покупців-українців, потім фактично ані одного відсотка! Лише 1.I.1923 р. скольонізовано у самій Сх. Галичині ок. 200.000 га землі, а на всіх українських землях 445.000 га! До великих речей належала цілком божевільна політика супроти молоді, які не давали ніяких легальних можливостей виладновувати природний молодечий темперамент («Пласт» розв'язано у 1930 р.), якій не давали змоги навіть історії вчитися у середній школі рідною мовою, ані студіювати у рідній високій школі, ані організуватись у власних академічних товариствах. Малими, але безугавними шиканами були ті спорадичні вуличні погроми, що йшли під опікою поліції (головню осінь 1938 р.), заборона будувати український театр, вивласнення «на військові ціли» (на будову одного відділу львівської політехніки!), єдиного українського спортивного майдану, площі «Сокола Батька» у Львові, яку 40 літ викуплював увесь український нарід своїми друбними складками. Кількасот українських священників дістало судові засуди на високі грошові кари або на в'язницю в ославлених «мертикальних» процесах (за вписування метрик назвиськ з закінченням «сякий» або «ич», замість «скі» і «іч»). Вічно йшли шикани у справах мови, надписів, пашпортів, пресової цензури. Найвищого церковного достойника, найвищий авторитет в українському народі змішували з болотом (виступ посла Войцеховського проти митр. Шептицького та безупинна кампанія польської преси проти св.. Юра і всього гр.-кат. Духовенства). Кожний конструктивний здобуток українців був гаслом до алярмів про «українську небезпеку». А всі спроби довести до якоїсь злагоди конфлікту кінчилися повною невдачею – з польської вини.

Як ці спроби виглядали? [13].

Спроби порозуміння та їх невдача.

12).

20 літ перманентно існував у Польщі стан напруження між польською владою і польським народом, як експонентами держави, та **всіми** непольськими народами, як

колективами з власними ідеалами. Однак було б історично невірно, коли б хто твердив, що за той час не було спроб винайти площину, на якій польський державний інтерес та окремі аспірації поодиноких непольських народів у Польщі могли б знайти такий *modus vivendi*, щоб енергія державно-адміністративного апарату та розвоєвий гін непольських народів були звернені виключно на конструктивні цілі, які взаємно собі не шкодили б. Залишаємо на боці питання, чи це взагалі можливе і чи розв'язка такої проблеми не є квадратурою кола. У тому, 1) чи можна і 2) як треба і можна погодити інтереси держави з інтересами національних меншин – лежить саме суть меншиневої проблеми. Нема сумніву, що це надзвичайно трудна і складна проблема, нема теж сумніву, що трудність розв'язки цієї проблеми є мабуть такою найбільшою трудністю і небезпекою кожної різнонаціональної держави. Але державні діячі і політики є саме на те, щоб розв'язували проблеми, без огляду на те, чи вони легкі чи трудні. Нема теж іншого критерія перевірити і ствердити, чи держава виказала здібність існувати у бажаних нею границях, як лише те, чи вона **зуміла** розв'язати ті складні проблеми, що їх розв'язати повинна була, чи **не зуміла**. Без ніякої злоби. Відмежовуючись від будь-якого чуттєвого чинника, стверджуємо історичний факт, що **польська держава і польський нарід, як носій ідеї польської державности, не зуміли за 20 літ так розв'язати меншиневої проблеми, щоб енергія всієї держави та енергія її національних меншин не було безупинно заняті взаємною боротьбою**, при чому – при величезних втратах, що їх кожна з тих сторін наносила другій, подекуди безумовно та боротьба зверталась і на шкоду воюючої сторони. У підході до меншиневої проблеми, себто до проблеми можливостей якогось порозуміння між державою і недержавною нацією, свідомою своїх цілей. Рішає індивідуальний світогляд людини. Але не дискусійною є політична правда, що кожна **держава**, при кожному устрою та без огляду на світогляд своїх керманичів, **мусить** так налагодити внутрішню національну політику, щоб бодай площина **неминучого** тертя була якнайменша, себто, щоб з одного боку експансія державної нації, з другого боку природні самостійницькі тенденції кожної територіальної меншини виявились у формах, які не

були б для держави, як суцільної організації, безпосередньо загрозливі. Недискусійною є теж друга політична правда, а саме, що кожний політичний задум мусить бути так поставлений, щоб він мав бодай **вигляди** успіху. Засадничою хибою **всіх** спроб порозуміння, що їх робила польська влада з меншинами, було те, що **в ні одному випадку польській стороні не залежало на суті справи, себто на справжньому замиренні на національному відтинку, тільки на витворенні вражіння, що є замирення, щоб те вражіння використати для інших цілей внутрішньої чи закордонної політики.** Тому кожноразова спроба порозуміння з тою чи іншою меншиною була для польського уряду лише **кон'юнктурним тактичним ходом.** І та внутрішня нещирість у підході до справи порозуміння з меншинами так яскраво кидалася в очі, між словами і ділами польської державної верхівки була завжди така яскрава суперечність, що ні одна меншина не могла вірити у щирість кожної чергової спроби; навпаки, меншини мусіли бути згори насторожені, підозріваючи за кожною такою спробою скриту **іншу** ціль. Той чинник взаємного недовіря згоди перекреслював можливості успіху кожної спроби порозуміння. І знову треба ствердити факт, що коли непольські народи у Польщі, не вважаючи на свою внутрішньо-політичну диференціацію, давали докази, що можна вірити їхнім легальним представникам, які переговорювали з польськими чинниками про якесь налагодження взаємин, то ті польські чинники таких доказів не давали. Легальна українська чи німецька преса змінювала в таких випадках свій тон супроти поляків, українські чи німецькі парламентарні представники складали відповідні заяви, явно і славно формували свої вимоги та виступали з конкретними концепціями замирення. Що більше: навіть ті групи зпоміж непольських народів у Польщі, які стояли на засадничо-негативному становищі супроти спроб замирення та вважали, що треба вести безупинну революційну боротьбу за своє визволення, навіть ті групи – бувало – часово припинювали свою **протидержавну** акцію та приймали вичікуючу позицію, чи може справді рідний нарід не дістане бодай частинних і бодай на деякий час якихось поважних пільг! Ясна річ, що з кожною черговою невдачею спроб порозуміння мусіли

головно в низових масах та серед молоді зискувати на авторитеті і впливах ті, які ствердили, що порозуміння з польським партнером неможливе!

Вже підчас воєнних операцій на терені Львова, зараз у листопаді 1918 року, кожне перемиря. Пропоноване тоді польською стороною, то кожноразові тодішні переговори про ліквідацію конфлікту були використовуванні польською стороною для скріплення своєї військової сили: вона мала на увазі не на мир, лише війну. Після переїзду уряду ЗУНР на еміграцію, перша спроба порозуміння вийшла з ініціативи польської у 1921 році. Тоді з доручення польського міністерства закордонних справ Скірмунта, радник МСЗ граф Лось звернувся до одного високого українського духовника (нині вже покійного), щоб той уможливив йому переговори з українськими офіціальними колами. Український духовник, не висловлюючи власного погляду, передав тодішньому урядові ЗУНР у Відні польські пропозиції, які звучали: зректися процесу з Польщею на міжнародному ґрунті та беззастережно признати польську державність, **після чого** польський уряд переговорюватиме про автономію для Галичини. Польський уряд ставив справу так, що вона згори була засуджена на невдачу: вимога капітуляції вносила момент упокорення і приниження, а брак яких-небудь гарантій, що голослівно обіцянка автономії буде дотримана, не дозволяв цієї пропозиції трактувати поважно. Жертвою своєї довірливости впав рік пізніше український діяч Холмщини пок. Посол Антін Васильчук: тодішній прем'єр ген. Сікорський зробив йому тоді низку конкретних обіцянок, на підставі яких перша українська парламентарна репрезентація, що вийшла з виборів 1922 року (б'лок національних меншин з листом ч. 16 здобув тоді 100 % мандатів на Волині!), голосувала за державним бюджетом, а її перший промовець признав факт польської державности, висунувши лише помірковані автономічні вимоги. Ген. Сікорський не дотримав ні одної обіцянки, даної А.Васильчукові, лише використав згадані факти для своєї закорд. політ. акції в справі затвердження східніх границь; це стало причиною не тільки кінця політичної кар'єри того українського діяча, але подекуди й прискіпило його передчасну смерть. Українці зі Східньої Галичини, які у своїй боротьбі на міжнародній

арені спіралися на 91 статті сен-жерменського договору (про передачу суверенних прав до країв кол. Австрії державам антанті) збойкотували вибори з 1922 року, як безправні. У виборах взяла участь лише група т. зв. «хліборобів», яку польська адміністрація купила за особисті користи та якій допомогла дістати 5 посольських мандатів. Вірнопідданча заява провідника тієї групи, о. Ількава, була широко поляками розрекламована та використана у закордонно-політичні акції. А проте навіть о. Ільків швидко так зневірився до польського уряду і був так згірчений на польську політику, що просив президію опозиційного Українського Клубу прийняти його в свої члени.

Як першу спробу нав'язати примирні польсько-українські зв'язки після травневого перевороту, треба вважати акцію д-ра Володимира Бачинського у 1927 р. Деякі польські кола використали неприхильне становище д-ра Вол. Бачинського до проводу заснованого у 1925 року УНДО та його політичної тактики і спонукали його нав'язати безпосередні зв'язки з варшавськими чинниками. Д-р Володимир Бачинський виїхав до Варшави, став меморіал міністерству внутрішніх справ та старався за аудієнцією у марш. Пілсудського. Хоча його акція носила виразні позначки поведінки нервово зламаного людини, проте польські чинники кілька тижнів тримали у його у Варшаві різними обіцянками. Д-р. Вол. Бачинський скінчив трагічно та відзискавши в годині своєї трагічної смерті свідомість своїх діл, гірко жалувався на безпосередніх спричинників своєї трагедії.

Нема ніякого сумніву, що невдача спроби порозуміння з рр.. 1930/31 була теж причиною внутрішньої трагедії, що її переживав голова «Просвіти», пос. Михайло Галушинський, та подекуди причиною його передчасної смерті. Ця спроба почалася поправді з інтервенційних заходів підчас масових репресій, арештувань і побоїв з літа – осени 1930 року, відомих під назвою «пацифікації», яка тоді голосним відгмоном відбилася в усьому культурному світі. Первісні інтервенційні заходи не мали ніякого успіху. Митрополита Шептицького, який особисто поїхав до Варшави, прийняли дуже нечемно, до Пілсудського взагалі не допустили, і замість використати знамениту нагоду для навязання розмов про якесь ширше порозуміння, замість скористати з найвищого

авторитету, яким в українському народі користувався митрополит, у Варшаві митрополита лише образили і він вернувся з нічим. Зате після виборів, які відбувались в умовах «пацифікації», коли всетаки українці, не вважаючи на шалені репресії, здобули 20 мандатів до сойму і 4 до сенату, голова ББ полк. Славек запевнив М.Галущинського, що опився був у проводі УНДО (М.Галущинський був віцемаршалом сенату у попередній каденції та одним із нечисленних діячів, що залишилися були на волі, бо під час «пацифікації» арештували 30 колишніх українських парламентаристів), що він буде підтримувати ідею порозуміння у дусі зміни національної політики супроти українців, та просив М.Галущинського прийняти на себе посередництво на українському терені. Однак ставши у грудні 1930 року прем'єром, Славек поставив за передумову переговорів – взяти назад всі українські жалоби з приводу «пацифікації» з Ліги Націй, зректися пропаганди на міжнародному терені та окремою прилюдною заявою льюальности беззастережно признати польську державність, – після чого щойно почались би переговори! Єдина розмова, яка відбулась між польськими й українськими чинниками у лютому 1931 року була – очевидно – безуспішна, бо українці бачили, що урядові залежить не на зміні відносин, тільки на українській компрометації за кордоном. М.Галущинський відчув глибоко обман, що його допустився супроти нього полк. Славек.

Чергова спроба польсько-українського порозуміння, відома під назвою «нормалізації», ще яскравіше підкреслила вищезгаданий знаменний підхід польського уряду та польського громадянства [14].

Прогайнування всіх нагод.

13).

Спроба польсько-українського порозуміння у 1935 році була найповажнішою, бодай остільки, що з одного боку переговорювали такі найавторитетніші (здавалось би) державні чинники, як голова уряду те ресортові міністри, з другого боку легальне парламентарне представництво народу. Умови для навязання якихось розмов повстали тоді, коли після смерті Перацького та кількадевнього уряду проф.. Л.Козловського,

міністром внутрішніх справ став Маріян Зиндрам-Косцялковський, вильянин, колишній співтовариш проф. Бартля і Ст. Тугута з передтравневого «Клубу Праці», людина поміркованих поглядів і в національних справах толерантна. Що-правда, промова голови УНР д-ра Дмитра Левицького з лютого 1935 р. в якій він казав про можливості злагоди історичного конфлікту між двома народами, стрінулась з різкою відповіддю Косцялковського, однак – як потім вияснювали поляки – ця відповідь була продиктована мотивами закордонно-політичної натури. Коли у верхівці УНДО прийшли персональні зміни, мін. Косцялковський (вже за третього уряду Славека) запросив представників УНДО до Варшави, признав у першій загальній розмові українські тези правильними та зажадав сконкретизувати українські вимоги на письмі. Це й сталося у 18-ти меморіалах про різні конкретні справи, які разом творили немов «мінімальну програму», від полагоди котрої залежала б зміна надзвичайно напруженої польсько-української атмосфери. Тому, що саме скінчилася каденція сойму і розписано нові вибори на основі нової виборчої ординації, уряд запропонував УНДО виборчий компроміс. Виходячи з засновку, що 1) українцям узагалі потрібна парламентарна трибуна, як єдина можливість прилюдно в Польщі вияснювати своє положення та домагатися своїх прав, 2) що йдучи до виборів під опозиційними гаслами – нема – при новій ординації – ніяких виглядів ввійти до парламенту, і 3) що відмова від виборчого компромісу автоматично зірвала б нав'язані розмови, у висліді яких може стане народові легше, – УНДО пішло на виборчий компроміс з урядом та здобуло 15 мандатів до сойму і 5 до сенату. Одною з найприкріших умов уряду щодо того компромісу було обмеження його виключно до території східньої Галичини: воно вказувало відразу на нехіль уряду підходити до української проблеми як до **суцільної** проблеми і не ділити її на «регіональні» кусні, – що було основною вимогою українців. Другим негайним виявом нещирости уряду було недопущення до сойму – всупереч виборчому компромісові – українського посла з Лемківщини. У відповідь на протест УНДО проти того зламання компромісу – уряд обіцяв дати додатковий мандат до сенату з призначення президентом. Однак і цієї

обіцянки уряд не дотримав: обіцяний українцям мандат дали полякові Йоахімові Волошинському, який вправді був у словах «українофілом», ба навіть видавав за українських часів на Волині газету українською мовою, а проте за часів Юзевського став на Волині, як начальник одного відділу у луцькому воєводстві, фактичним грабарем тамошньої української кооперації, «утраквізуючи» її по зразку шкільного утраквізму. Не вважаючи на ці факти та вірючи таки в добру волю уряду, УПР голосувала за бюджетом та склала заяву готовости лояльно співпрацювати з державними чинниками над нормалізацією польсько-українських відносин (від цього й пішла назва «нормалізація», яка щойно згодом, унаслідку специфічної поведінки уряду і всіх польських громадських чинників, прийняла іронічне забарвлення. У вичікуванні діл уряду легальна українська преса в краю злагідніла свій тон. Революційне підпілля припинило свою акцію.

Але докази доброї волі давала лише українська сторона. Бо від уряду – за словами ніякі діла не прийшли! Що більше: прилюдно, з соймової трибуни чи у пресовому комунікаті, уряд ніякої виразної заяви про замір змінити національну політику не склав. Складаючи після конференцій з українськими парламентаристами комунікати до преси, уряд покликувався на аргумент, що «не хоче дразнити польську вулицю та виявляти задалегідь пляни» і тому обмежувався до кількох слів, що подавали до відома лише факт спільної конференції, та від українців вимагав строгої дискреції щодо становища уряду до українських меморіалів. Зате ні одної поважної справи уряд не полагодив, ні одної обітниці у поважній справі не дотримав! Яскравим прикладом на вартість заяв, складених польськими міністрами у 4-ох стінах, була заява Косцялковського, складена на конференції з представниками українського господарського світа у будинку львівського воєводства, що – мовляв – про дальшу колонізацію мови не може бути, бо він сам, Косцялковський, з автопсії переконався, що Східна Галичина є перенаселена та перенасичена господарсько нежиттєздатними карлуватими господарствами. Тимчасом – як відомо – саме за часів Понятовського, міністра хліборобства в уряді Косцялковського (від половини травня 1936) і в уряді Складковського поживавлено колонізаційний наплив

та відсунено українських селян зовсім від змоги купувати землю чи то з примусової чи добровільної парцеляції!

У жовтні 1935 року Косцялковський став прем'єром, його міністром внутрішніх справ був Владислав Рачкевіч. В половині травня 1936 року прем'єром і міністром внутрішніх справ став ген. Складковський. Усі вони у своїх кабінетах заявляли українським послам і сенаторам, що «стоять на становищі нормалізаційної» політики. Але ні одна українська інтервенційна аудієнція не мала поважних успіхів. Уряд не хотів українцям дати навіть того, що його, уряду і держави, нічого не коштувало, що було українською власністю або мало для українців лише морально-престіжеву вартість. Так напр. не видано президентського декрету, ані не внесено законопроекту про зміну ненависної для українців офіційної термінології «руські – русинські» на «український»: розпорядок Рачкевіча «дозволяв» лише українцям вживати своєї національної термінології у зв'язках з державними установами та казав цим останнім приймати її до відома, коли собі цього бажала сторона української національності. Таке саме митарство було з Народнім Домом у Львові, українською культурною установою, звідки вправді забрали державного комісара, колишнього денікінського старшину і члена польського ББ, але замість нього ввели польського управителя з мішаним українсько-москвофільським «байратом», який не мав навіть стільки впливу, щоб змінити внутрішнє урядування в «Народньому Домі» з дивоглядної москвофільської тарабанщини на літературну українську мову.

<http://jezykpolski.org/wp-content/uploads/II-RP.gif>

Те саме було з двомовними надписами по селах і містечках: вправді вийшов розпорядок, що такі надписи «можуть бути», коли буде відповідна постанова дотичних самоуправних установ, але поліційні станиці та старости не допустили у цілому краю до **ніодного** випадку, щоб волосна чи громадська управа або повітовий самоуправний виділ прийняли подібні постанови! Позатим: ані в ділянці народнього і середнього шкільництва, (навіть розв'язаної у 1931 році української гімназії у Тернополі міністерство освіти – всупереч виразній обіцянці – не реактивувало. Розписуючи замість

цього вписи до паралельних українських відділів при **польській** гімназії, з польським директором; українське громадянство той польський маневр збойкотувало), – ані в справі українського університету, ані в справі допущення українців до відсоткової участі у бюрократичному апараті – не зазначалась ніяка зміна на краще: навпаки, у ділянці хліборобських відносин, у кооперативному законодавстві, у відносинах у щораз ширшій прифронтовій смузі, у ділянці тіловиховання і т. п. – було щораз гірше. Виявилося що весь «нормалізаційний» шум потрібний був полякам виключно тільки для виборчого компромісу, поза який вони ніякого поважного порозуміння не хотіли.

Польська «нормалізаційна» гра була дуже цікава і вона повинна перейти до історії, як зразок «зручності», як уряд разом із польським громадянством свідомо і планово перекреслили останню нагоду бодай злагіднити відносини на польсько-українському відтинку, якщо не можна було розв'язати цієї проблеми. Отож урядові чинники покликувалися все на опозиційну польську шовіністичну вулицю, як той чинник, що шкодить «порозумінню». Тимчасом одночасно державні чинники не тільки в найменшій мірі не впливали, щоб **залежна від уряду** (його субвенцій та інших привілеїв) польська преса змінила супроти українців і справи порозуміння свій тон, і не тільки в тому дусі не впливали на залежні від себе преріжні польські піввійськові, громадські і т. п. організації, але – навпаки – високі державні урядовці брали участь у всяких зборах, які приймали гострі нацьковуючи протиукраїнські резолюції та – бувало – у канцеляріях воєвідських відділів безпеки деякі з отаких резолюцій були навіть перередаговані – в гіршому для українців дусі! Розпочалася агінка польських т. зв. Громадських чинників проти самої засади якого-небудь порозуміння. Коли раніш, перед «нормалізацією», ті чинники дорікали українцям за їх непримирність, то тепер почали бити на алярм, бачучи найбільшу небезпеку в їхній примирності, від якої буцім то зросте український «стан посідання». Всі польські кола, однаково державні як громадські, охопила дурійка «боротьби за польський стан посідання». З приводу «української небезпеки» говорено на масових польських вічах і зборах та друковано у щоденній пресі найбільші нісенітниці.

Їхнім класичним висловом був відчит проф. Е.Ромера на «громадянських зборах» у лютому міс. 1937 у Львові та складений у формі меморіалу урядові з підписами 85-ти всяких польських організацій та установ. Українські діячі (м. ін. проф. В.Кубійович та голова РСУК інж. Юліян Павликовський) спростували у пресі наскрізь фальшиві статистичні дані, що ними оперував польський професор, все одно ані він, ані його, звеличники тих спростувань не брали під увагу і далі покликувалися на видумані цифри. До того ще на овиді практичної національної політики появився – поруч із вулицею – ще третій чинник: польські військові кола. Розполітикування у польській армії (про яке ще буде мова далі) прийняло небували до того часу форми саме на відтинку національної політики. У Любліні, Луцьку, Бересті, Львові, Тернополі і Перемишлі рішальний голос мало не воєводство, лише військо та КОП і підпорядковані військовим чинникам станиці «Секретаріату порозуміння польських суспільних організацій», якого основником був ген. Токаржевський. Останнім актом «примирної» польської політики з ери «нормалізації» було вивласнення площі «Сокола Батька» у Львові: думка про те, щоб позбавити українців їх єдиного великого спортивного майдану, зродилася саме у тому «Секретаріаті порозуміння», після чого підхопили її та перевели в діло військові кола. Майно «Сокола Батька» з майдану викинули, всю площу забрали, на паркані вималювали величезний напис «Політехніка львівська» і при вході поставили стійку. Розмови про рекомпензату у формі якоїсь іншої площі у Львові (вільних площ була велика сила) так і до кінця серпня 1939 нічого українцям не дали.

Замість поправи відносин, настало далі їх загострення. Зголошений УПР проект автономії для українських земель у Польщі польські урядові кола та вся польська преса прийняли як якийсь протидержавний визов та як «наслідництво взорів Генляйна», дарма, що самі поляки казали про автономію для українців у 1921 р. і в власному законі з 1922 року, себто тоді, коли ще ані поляки ані українці не знали про існування Генляйна. Коли відносини щораз гіршали, а над Європою густішали політичні хмари, деякі польські одиниці намагалися нав'язати знову розмови з українцями. Робив це на львівському

грунті колишній львівський та познанський воєвода граф П.Дунін-Борковський, один із тих кількох східно-галицьких дідичів, які протестували у Варшаві у 1930 році проти «пацифікації», що – мовляв – самі поляки еволюціонують українське село. Думкою гр.. Борковського було саме робити «порозуміння здолу»: створити якесь таке польське громадське тіло, яке могло б протиставити польській вулиці та засвідчити перед Варшавою, що не всі поляки в краю думають категоріями Ромара-Грабського, З його ініціативи (формально за запросинами трьох поляків та трьох українців) відбулося в одній малій приватній харчівні у Львові кілька сходин кільканадцяти польських та українських діячів із різних політичних партій і груп, м. ін.. члени «Стронництва Людового». І ППС, і польських католицьких кол і консерват. Сходини мали неофіціальний та інформаційний характер і мали дати привним полякам матеріал для втготови відповідного меморіалу, що вони його предложили б найвищим державним чинникам. Коли останні такі сходини відбулися у червні 1939 року, то привні українці почули, що найблищим разом на ті сходини приїде ген. Скварчинський, голова ОЗОН-у. Але вже не було коли... [15].

Політика супроти німецької меншини.

14).

Коли українська проблема у Польщі була з усіх меншиневих проблем найповажніша з уваги на само число українців і розміри суцільної території, що її вони займали, то німецька проблема – як проблема внутрішньої політики – була найгрізніша з уваги на безпосередній зв'язок із закордонною політикою. Стаття УІІ ризького мира з 18.II.1921 року казала про мовно-культурні та релігійні права поляків на терені СССР та українців, росіян і білорусів у Польщі, але стаття У заявляла, що договірні сторони стримуються від «якогонебудь вмішування до внутрішніх справ другої строни»; у практиці теж ані польська закордонна політика супроти Рад. Союзу, ані офіціальна політика супроти Польщі не нав'язувала до національної внутрішньої політики у другій державі: національна політика була фактично признана внутрішньою справою обох держав у повному того слова розумінні. Що інше з німецькою меншиною. Передусім договір про

охорону національних меншин був інтегральною частиною версайського договору з 28.УІ.1919 у тісному зв'язку з його 93-ою статтею про національні меншини у Польщі, і тому Німеччина, яка підписала версайський договір, мала **формальне** право стежити, щоб він був дотриманий у пункті, який торкався німецької меншини, та **фактично** цього права ніколи не зреклася. Далі: у зв'язку з постановою ради амбасадорів у справі Горішнього Шлеська з 20 жовтня 1921 року Польща і Німеччина підписали 15 травня 1922 року конвенцію, яка у своїй III частині казала про охорону меншин та в VI частині покликувала до життя горішньо-шлеську мішану роз'ємну комісію (під проводом швайцарця Кальондера) та роз'ємний трибунал; ця конвенція вигасла щойно 15.УІІ.1937. Таким робом Німеччина мала ще більші права безпосередньо турбуватися долею своїх земляків у Польщі, зокрема на території шлеського вовідства, яке теж єдине з усіх інших воєводств у Польщі мало автономію з власним соймом. Німецька меншина у Польщі користувалася підтримкою сусідньої рідної великодержави на терені Ліги Націй, особливо після льокарненської умови з 16,Х.1925, коли то делегат Німеччини зайняв постійне місце у раді Ліги. Коли 13ІХ.1934 мін. Бек «виповів» меншиневий договір, щоб звільнитися згід неприємної – хоч по суті лиш формальної – контрольної процедури Ліги Націй, викликуваної меншиневими жалобами, – Німеччина негайно заявила Польщі, що вона не буде байдужною на долю німців у Польщі.

Німецька закордонна політика, яка намагалася розв'язати територіальний конфлікт з Польщею, який тільки для Польщі «не існував» та який проте так довго був, як довго стан, витворений версайським договором, не задовольняв Німеччини, – трактувала справу німецької меншини у Польщі однаково важною, як справу правно-політичного стану Данцігу чи відрізання Східних Прус від решти Німеччини поморським коридором. Від націонал-соціалістичного перевороту у Німеччині йшли спроби поладнати всі конфлікти з Польщею мирним шляхом. Договір з 26 січня 1934 і заяви німецького та польського урядів з 5 листопада 1937 були наймаркантишими на зверхніми проявами тих спроб. Але смертельним гріхом польської політики було, що між закордонною

політикою Польщі та внутрішньою існували «ножиці», які не тільки дискредитували міністра закордонних справ, але у пропасть гнали цілу державу, узалежнюючи розв'язку проблеми величезної державної ваги – від адміністрацій них кациків із маленьким і вузеньким світоглядом.

На польсько-німецькому відтинку бачимо подібні польські вихиляси, що й на польсько-українському. Раз казали про українців, як про «великий братній славянський нарід». Супроти якого нарід польський застосує ягайлонські засади «за вашу і нашу свободу», то знову не признавали взагалі існування українського народу у Польщі, тільки «руського» або «русинського» племені, зішрубованого урядовою статистикою до несповна 4-мільйонного колективу, поділеного ще на прерізні «регіональні» породи. Те саме з німцями: раз Пілсудський та Мосціцький приймали представників німецької меншини на офіціальних аудієнціях у Бельведері та на Замку й оформлювали свої приречення у міжнародніх зобов'язаннях, то знову до цілої західної і північно-західної Польщі підходили як до **виключно** чисто польського краю, з якого треба викоринити всякі сліди німецького матеріального та духового стану посідання. І в офіціальних заявах міністрів внутрішніх справ, освіти та хліборобства і в усій польській пресі політика супроти німців у Польщі зводилася до «віднімчування західних кресів». Як довго Німеччина була слаба, так довго та політика вдавалася: вдавалося вивласнювати німецьку земельну власність, бойкотувати німецьких купців і ремісників, викидати німецьких робітників, виселювати громадян німецької національності, ловити німецькі душі, натиском супроти батьків залежних від польських працедавців, втягати німецьких дітей до польських шкіл, шиканувати німецькі господарські й культурні установи й організації, робити спорадичні погроми, та вічно й безупинно ображувати без примірним «ікацовим» тоном польської преси. Очевидно, що зі зростом сили німецької держави та політика мусіла мати свої наслідки у реакції цілої німецької державницької потуги. Виключно чуттєвий, емоціональний чинник, яким польська державна влада кермувалася у свому підході до проблеми німецької меншини, будучи в цьому однохгвідною з широкою

польською вулицею, кидався тим яскравіше в очі, що німці у Польщі станули були відразу на ґрунт легалізму. Їхні парламентарні представники завсіди підкреслювали свою лояльність супроти Польщі, як держави, та ніколи у формулюванні свого політичного кредо й актуальних вимог навіть не заторкували питання якихось територіальних змін, обмежуючись виключно до оборони своїх меншиневих культурно-господарських та соціальних прав! Пригадаймо собі, що коли в українському громадянстві йшов спір між табором легальної (еволюційної) та нелегальної (революційної) боротьби, то українська легальна публіцистика вказувала саме на становище німецької меншини у Польщі, як на класичний приклад спокійної еволюційної боротьби!

Таким робом і становище німецьких провідників у Польщі і підхід німецької закордонної політики давали – здавалося – надзвичайно підхожий ґрунт для мирної полагоди німецької меншинової проблеми. На жаль, польські державні діячі всі нагоди. І внутрішньо – державного і міжнародного характеру, прогайнували. Займалися маленькими справами *ad captandum vulgus*, зате злегковажили собі справи напrawdę великі. Українська та німецька меншинева проблема у Польщі, хоч зовсім інші, проте обидві були такими проблемами величезного державного значіння, що нерозв'язання їх впродовж 20-ти літ і повне злегковаження їх стало одною із безпосередніх причин розпаду польської держави. Це така історична правда, якої ніяка софістика оборонців польського режиму не всилі захитати.

Статистичних цифер і конкретних фактів не наводимо прото тому, що найважніші з них у хронологічному порядку списані у «Білій Книзі», до якої відсилаємо цікавих. З описаної там історії польсько-німецьких відносин за 20 літ існування Польщі вражає особливо безконечна черга інвестицій, протестів і застережень офіціальних німецьких чинників у польському міністерстві закордонних справ чи його берлінській репрезентації – в справі переслідувань німецької меншини. Німецькі консулати та німецьке посольство у Польщі було примушене записувати Берлін вітками про незавидну долю німців у Польщі. У відповідь на всі інтервенції німецьких чинників **завсіди** польське міністерство

закордонних справ давало відповіді, що «розгляне», «не знає, але спитає», «жалує», «впевняє, що воно не повториться», «висловлює віру, що відносини поправляться» і т. д. і т. д. **Ні в одному випадку приречення не було витримане!** З усіх воєводів у Польщі **найдовше** урядовав Гражинський на Шлеську, який мав лише дві журби: «віднімчувати» Шлеськ та на локальному терені поборювати Корфантого. Шлейський сойм став пародією автономії і був класичним зразком, як то **формальна** автономія краю може бути використана для повного верховодництва одної національності над другою.

Ніодна меншина в Польщі не користувалася симпатіями польської державної верхівки та громадянства, бо кожна з них була в їх уяві «чужим» і небезпечним елементом, якого можна позбутися тільки чим швидшою повною асиміляцією. А проте справжньою ненавистю обдаровували поляки у своїй масі тільки дві меншини: українців та німців. Замість приєднати їх собі, як елемент, що може бути дійсно небезпечний для держави, зробили все, щоб їх відштовхнути. Замість використати кожную нагоду для злагіднення проблеми. Загирили всі нагоди і доводили до щораз більшого загострення відносин. У висліді мали ми настрої українського села, яке мріяло про пімсту над поліціантом, та на війну з Німеччиною. «Вартоломеївська ніч» у Бромбергу була виявом тієї примітивної ненависти, що проявлялась у перманентних «пацифікаціях» на зах.-українських землях. Немов кров українців і кров німців могла врятувати Польщу! Замість врятувати її – втопила її у собі та в крові польській... [16].

Білоруси, литовці, жиди, росіяни.

15).

Нерозв'язання проблеми інших національних меншин у Польщі не мало вже для держави таких трагічних наслідків, як злочасна політика супроти українців і німців, але у сумі – очевидно – збільшало внутрішньо-політичний хаос та накопичувало труднощі, які лише виснажували енергію на непродуктивну боротьбу з власними громадянами та на мобілізацію їх – проти держави. Зрештою, супроти **всіх** інших меншин зберігала польська політика більше-менше ті самі прикметні риси, що й супроти українців та

німців: була повна суперечностей, була хитка, непродумана. Нелогічна і нещира, підтягана силоміць під ендецький знаменник «панства народного», та у висліді замість збільшити чисельно, матеріально і духово польський національний стан посідання коштом меншин – збільшила лише кількість внутрішніх ворогів держави.

Білорусів поляки відразу легковажили собі, обіцяючи собі проковтнути їх швидко і безболісно. Найбільшу білоруську угодовецьку чи просто полонофільську групу Тарашкевича, яка мала у першому польському виборному соймі 5-ох послів, польська національна політика загнала до комунофільського табору і замість сперти польську державність на білоруських елементах, міністр судівництва Мейштович за аранжував у 1927 році ослаблений процес «Білоруської Громади», в якому акт обвинувачення намагався представити весь білоруський національний рух у Польщі, як сепаратистично-протидержавний та радянофільський. Який **політичний** сенс могла мати така тенденція супроти білорусів, яка червоною ниткою тягнулася аж до самого кінця, – Бог один відає! Від 1930-го року старости не впустили до сойму ні одного білоруса: тоді ввійшов туди вже тільки один-одніський білоруський посол, і то т. зв. державної листи виключно лише завдяки бльокові з українцями, які всупереч усім виборчим «чудам» здобули поважну кількість мандатів. Безпосередньо перед війною на Західній Білорусі «все мовчало». Не було ніякого шкільництва. Була заборонена преса (тільки в білоруській мові виходили спорадичні бюлетени з білоруського життя, відбивані на шаропірографі), були закриті установи. Погромниками білоруського життя були – після Мейштовича – головню дві особи: виленський воєвода Боцяньський та архієпископ Яблжиковський. У Вильні залишилась була ще одна-однісінька приватна білоруська гімназія; якось зайшов туди Боцяньський і розкричався відразу на цілий будинок, не тямлючись з гніву за те, що білоруси відважились помістити на стінах коридорів та кляс власної приватної школи написи у рідній мові! Який характеристичний образок для ментальности високого польського державного достойника! Таксамо бувало інколи з різними високими достойниками з західної Польщі, які підчас ферій приїздили до східно-галицьких літниць

та вперше чули тут, як українські селяни говорять по українськи: вони обурювалися, як місцева влада може «дозволити» на таку ересь та запевнювали, що коли б вони тут мали владу, то такі «протидержавні вибрики» не мали б місця! Просто неімовірно, але правдиве... Знову Яблжиковський нищив на церковному відтинку сліи білорусів та безоглядно переслідував білоруських духовників. М. ін. переніс на глухе село параха костела св. Миколи у Вильні, о. Станкевича, колишнього посла та одного з чільних культурних білоруських діячів*).

*) Польська церковна політика – це окрема тема. На західних і центральних землях Польщі польський клир – здебільша ендецький, корфантівський або вітосівський – займався менше будовою святинь, більше боротьбою з після травневим режимом. Зате на сході римо-католицька церква стала одним з головних засобів асиміляційної політики і тамешні римо-кат. Духовники стояли в найтіснішому зв'язку з адміністраційною владою та такими її експозитурами, як СППОС. Коли на корінно-польських землях нерідко один костел приходив на 2 – 3 села, то на українських землях досить було кількох римо-католиків у селі, щоб виринав «косцюлок». Польський клир належав до найбільши не толерантних і шовіністичних чинників у польському громадянстві. Виїмок творила група. Що гуртувалася біля журналу «Орієнс» єзуїта о. Яна Урбана, який виступав проти тези, що лише римо-католи. Духовенство покликане притягати схід Європи до католицизму. Зрештою, римо-кат. Церква у Польщі була справжньою церквою «мілітанс» супроти не поляків, а «місійна» акція пимо-кат. Духовенства йшла рука-в-руку з такою самою акцією КОП-у. Зізди католицького духовенства обох обрядів у Пінську не давали у практиці ніяких вислідів.

Білоруська проблема зводилась для польських державних діячів та для польської публіцистики до питання: «чи взагалі білоруси існують, чи ні?», хоч навіть ославлена статистика з 1931 р. признавала 989.900 білорусів. Відповідаючи «ні» вони заспокоювали свою політичну совість, яка казала їм боротися з міражем «неіснуючого» народу. Дійшло до того, що деякі самі поляки, напр. пос. Пелчинська з Виленщини, колишня активна

діячка ПОВ, голосно перестерігала перед самообманом, що білорусів «нема», але це були голоси вопіючого на пустині.

Той сам воєвода Боцянський «не признавав» **ЛИТОВЦІВ**. Уже перед його приходом виленські ендеки знімали крик з приводу «небезпеки», яка грозить Виленщині через те, що у Вильні литовці були власниками кількох кам'яниць! Пішли були ревізії по тих кам'яницях та заборони всяких культурно-господарських литовських організацій і установ. Коли в половині березня 1938 р. між Польщею та Литвою прийшло навязання нормальних дипломатичних зв'язків і з цього приводу обидві держави обмінювались куртуазійними заявами, литовці Польщі – зрештою жосить нечисленні – обіцювали собі поправи своєї долі. Воно лежало бодай у логіці нової ситуації. Але логіка не грала ролі у польській національній політиці. І сам Бек жалувався перед сенаторами ООН-у, що він не може вимогти на п. Боцянським ліберальнішого відношення до литовців, що утруднює йому політику супроти Литви. Інша річ, що коли б п. Бек хотів, то міг був поставити справу так, що думка воєвідського кацика не була б рішальна, тим більше, що п. Бек не належав до людей, яким чуже було поняття енергії.

Із проблеми нетериторіяльних народів найскладнішою була безумовно проблема **жидівської меншини**, розсіяної по всій державі з кількома осередками у центральній і східній Польщі та з другою після Нью-Йорку найчисленнішою у світі жидівською громадою у Варшаві, численнішою від усього жидівського населення у Палестині (352.559 жидів згідно з переписом у 1931 р., себто 31,1 % мешканців столиці). Жиди були сильні своїм числом (поверх 3 мільйони), впливами свого капіталу (у банках, промислі і торгівлі), впливами інтелігентських сил (із вільних професій напр. на 8.864 лікарів у Польщі було 3.125 жидів, себто 35 %) та впливами журналістів-жидів. Коли у польському громадянстві почав в останніх п'яти роках наростати сильний антисемітизм, то він виявлявся у таких самих безп'янових вибухах, як безп'янова була раніша погоня за асимілянтами. Ще у 1929/1930 р. у польських високих школах було 8.467 студентів-жидів. Потім раптово прийшов не тільки «нумерус клявзус», але й прийшли напади з

ножами на жидівських студентів та такі безупинні авантури на високих школах, що до найгостріших суперечок доходило серед польської професури (одні професори потурали ендецькій молоді, якої були протекторами, інші вносили до міністра освіти протести) та тримали в напрузі весь державний апарат. Вже за ОЗОН-у господарський антисемітизм ввійшов до офіційної програми та був проголошений навіть устами міністрів з соймової трибуни. А проте одночасно один з найбільших антисемітів у Польщі, В.Студніцький, у своїй публікації «Справа польсько-жидовська» писав буквально: «Участь жидів у польській господарці є така велика, що раптово відсунути їх неможливо, а протижидівська революція, яка мала б на меті вивласнити їх і вигнати з краю, була б катастрофою, розплутала б тільки дикі інстинкти та ввела б насильство і вбивства у внутрішні відносини держави». На іншій сторінці сам автор змальовує найчорнішими фарбами образ катастрофи, яка впала б на Польщу, коли б раптом ви емігрували з держави всі три мільйони жидів: на Маршалковській вулиці у Варшаві більшість крамниць була б зачинена, велика дільниця Налєвок та околиці стояла б немов вимерлі, велика частина фабрик станула б, треба би зменшити кількість потягів і т. д. Все ж, усі в Польщі здавали собі справу, що треба підтримувати жидівський еміграційний рух. Значить, в інтересі поляків лежало, щоб головний заморський центр притягання жидів, Палестина, міг якнайбільше жидів прийняти. Тимчасом польська вулиця, підтримана ендецькою пресою, страшенно тішилась, що жидів бють араби в Палестині. Дарма, що це була лише англійська тактика, яка раз вигривала жидів проти арабів, то знову аранжувала арабську протижидівську війну, щоб мати притоку відмовитись від декларації Бальфура, яка стала Англії вже непотрібна. – Подібну політику з жидами робили поляки. У 1925 р. уряд Владислава Грабського заключив офіційну і формальну угоду з жидами. Між прем'єром держави та лідером сіоністів д-ром Леоном Райхом відбулась урочиста виміна декларацій на парадному зборищі на варшавському замку. Міністром освіти і віросповідань, отже керманічем ресорту, який зробив різні обіцянки жидам, був тоді брат Владислава Грабського, Станіслав, відомий ендецький лідер, той самий, який

переконував Тугута, що «утраквізаційний» шкільний закон вийде на добро українців. Той самий Грабський перейшов швидко після травневого перевороту до табору пілсудчиків разом із групою «молодих» Шталя-Грабика та був одним із промоторів антисемітського руху! У національній політиці у Польщі не треба було навіть людей змінювати для ведення раз такої, то знову цілком протилежної лінії: адже таксамо було з українцями, коли той сам Перацький раз не признавав взагалі української проблеми, як проблеми політичної. Та видумував «лемківську націю», то знову приїздив до митрополита Шептицького просити його, щоб впливав успокоюючи» на український клир і все українське громадянство; таксамо було зі Складковським, який міг переводити «пацифікацію» і робити «нормалізацію»; таксамо було з ген. Токаржевським, який міг провадити у Львові надзвичайно примирні розмови з українцями, заявляючи, що замирення на польсько-українському відтинку є передумовою польської оборонної сили, то знову творити проти українців СППОС і розкидати з військових аеропланів протиукраїнські летючки з власним своїм підписом! Очевидно, що й жиди не могли мати ні до таких людей, ні до такої державної системи і такої держави довіря, тим більше, що вони були знаменито свідомі власної сили у польській державі та слабости цієї останньої.

У Львові, «твердині польщини». Відзначеної хрестом «віртури мілітаріс», популярною була характеристика міського стану посідання: «польське уліце, жидовське каменіце»; напр. на вул. Сикстунській від Легіонів до Словацького були тільки 2 камяниці не-жидівські: Ігнатовича та «Народньої Гостинниці», потім прилучились до них ще камяниці ПКО та ПАСТ-и (Польської Акц. Сп. Телефонів). Студніцький запевнює, що $\frac{3}{4}$ торгівлі у Польщі було в руках жидів, та що у промислі відсоток жидів хитався між 23 % (шкляні гуті) і 54 % (вовняний). Директорами двох найбільших (поруч із Банком Польським та Рільничим) банків – ПКО та БГК (Банк Краєвого Господарства) були вихрести (грубер і Гурецький), головою найвищої палати контролі був вихрест ген. Кшемінський. Появились були великі книжки-альбоми про ролю жидів у відродженні Польщі, про

участь жидів у польському визвольницькому русі, про поляків жидівського походження. Все воно безумовно вказувало на складний характер жидівської проблеми у польській державі. А проте хитання польської національної політики і на тому відтинку довели до того, що жиди були одно згідні з польською державною верхівкою тільки у свому негативізмі супроти III Німеччини. Але зрештою були супроти польської держави та її режиму щораз більше насторожені та щораз більше маркували своє офіційно-опозиційне становище. Дійшло до того, що в останній бюджетовій сесії останнього сойму жидівські послы голосували демонстраційно проти бюджету, дарма, що польські політики завжди підкреслювали, що голосування проти бюджету, як проти державної конечности, вони ототожнюють не з опозицією проти даного уряду, але проти самої держави.

Навіть супроти **росіян**, яких польська статистика з 1931 року нараховувала на 138.700 душ, польська політика провадила негарну гру. Були це залишки старої російської бюрократії, трохи купців, трохи духовників. Поляки взяли своє першим ділом вимазувати сліди русифікації: розібрали її символ, православний собор на Саському майдані у Варшаві (щоправда, розбирали його щось 6 літ. Викликуючи цих поспіхом безліч дотепів на тему польської господарки). З тою самою метою «дерусифікації» взялися «ревіндикувати» православні святині на Холмщині і Волині та потім просто руйнувати їх, хоч політика та була звернена вже не тільки проти росіян, але й проти українського місцевого населення (назагал зруйнували 189 православних святинь, та 149 перемінили на костели, а 50 церков залишили для православних Холмщини і Підляшшя). Але з другого боку московське православне духовенство та галицьких москвофілів вічно вигравали проти українців, використовуючи теж назву «руські», який для поляків із Королівства був однозначний з російським, для термінологічних штучок у некористь українців. І хоча з реальних вартостей польська держава нічого своїм громадянам-росіянам та тим, що за них подавались, не дала, протее підтримувала тією своєю грою російський націоналізм, маніфестуючи присутністю старостів на щорічних «святах русскої культури» по різних галицьких містах і містечках

признавання факту існування росіян у Галичині. Штучно зберігаючи російський характер церкви православного українського населення, польська політика ставилась одночасно до тої самої фаворитованої російської православної митрополії та російського духовенства не як до групи, на яку можна було б спирати державність, тільки як знаряддя для боротьби з українцями, себто не як о якогось чинника позитивного і конструктивного (у теорії), лише як чинника негативного, але кон'юктурно для актуальної політики вигідного...

Всі підсумки всіх уваг на тему польської національної політики можна зібрати в одному реченні: коли Пілсудський казав, що найкращою політикою супроти національних меншин є політика чесна (uczciwa) та поручав землякам провадити чесну політику, то в дійсності політика польської держави супроти всіх її національних меншин була зразком політики нечесної [17].

Закордонна політика.

17).

Закордонну політику кожної нації і держави визначає **географія**, себто географічне чи пак геополітичне положення народу (держави). Проблематикою закордонної політики є питання таких взаємин з сусідами, щоб нація (держава) мала можливо найкращі гарантії безпеки та найкращі умовини розвитку. Не було ще випадку у всесвітній історії, щоб міг встоятись нарід (держава) у вічній ворожнечі з **усіми** своїми сусідами. Добрі сусідські взаємини створюють атмосферу безпеки, необхідну для господарського розвитку та міжнародніх торговельних зв'язків. Як погодити потребу згоди з сусідами з потребами природної політичної і економічної експансії – це саме завдання, що його має практично розв'язати закордонна політика. І розв'язка того завдання та її наслідки є єдиним критерієм, чи закордонна політика тієї нації (держави) була добра, чи погана.

Коли держава знаходиться між двома сильними сусідами, основною проблемою її закордонної політики є **вибір** між ними: в котру сторону звертаються більше власні експансивні амбіції, котрий сусід небезпечніший з огляду на його експансивні напрямки,

у котрого з сусідів шукати союзника та на якій платформі? До політичних аксіом належить ствердження, що нема двох націй (держав) у світі, яких інтереси покривались би на 100 %. Такою самою аксіомою є те, що найбільшою політичною мудрістю (інколи життєвою конечністю) є вишукати між власними інтересами та інтересами ближчих і дальших сусідів такі спільні точки, щоб платформа співпраці була по змозі найширша, з найбільшими для себе користями.

Від зросту потуги Прусії та від початків московської експансії на захід – дилемою польської закордонної політики було питання: «Німеччина чи Росія?» Таксамо, як для українців існувала дилема «Польща чи Росія?», – як для німецької закордонної політики важна була дилема «Франція чи Росія?», як для Сполучених штатів стрижнем закордонно-політичних питань є дилема Атлантичного чи Тихого Океану.. тАксамо, як для німецької закордонної політики міро дайною стала теза Бісмарка, щоб ніколи не допускати до одночасної ворожнечі з Францією і Росією, а злегковаження цієї тези Вільгельмом II поставило Німеччину у світовій війні перед конечністю вести війну на два фронти, таксамо порозуміння між Польщею і Росією двічі стало загибеллю України (андрусівський та ризький договори) і таксамо порозуміння між Німеччиною та Росією стало безпосередньою причиною упадку Польщі у ХУІІІ столітті. Здавалося, що той власний трагічний досвід стане наукою для польської закордонної політики у ХХ ст.. Тимчасом польська закордонна політика у рр.. 1919-/39 стала лише запереченням староримської максими, що «історія є вчителькою життя».

Негативні риси, які зазначались у польській психіці після одночасного упадку й осередніх держав і Росії, показали таксамо у польській закордонній політиці. Правда. Можна об'єктивно подивляти пружливість та енергію поляків, з якою вони кинулись використовувати у найвищій мірі кон'юнктуру, що прийшла для них у рр.. 1918/19, але одночасно не можна теж вийти з дива, як то польський нарід та його молода держава взяли першим своїм ділом – робити собі на всі сторони ворогів: з усіх народів та держав, з якими прийшлося полякам жити у спільних державних границях та за своїми

свіжими державними кордонами. Те використання кон'юнктури виглядало так, що з одного боку польська дипломатія на паризькому ґрунті (НКН – Начельни Комітет Народови) був у листопаді 1917 року офіційно признаний союзниками, як заступник польських інтересів, дарма, що 14 пунктів Вільсона, в яких вперше казалося про відбудову Польщі, були оголошені щойно 8.I.1918), старалася добувати від Найвищої Ради згоду на самі підвалини польського відродження та потім на легалізацію здобутих границь, з другого боку поляки у краю на власну руку і всупереч компромісам закордонної дипломатії створювали доконані факти і прийнятих на себе зобов'язань не дотримували. Так було зі Шлезьком, де, не чекаючи висліду праці міжнародньої комісії, яка мала переводити плебісцит, поляки робили повстання, причому набір до повстанчого легіону йшов і в Варшаві. Так було з війною проти українців та з використанням у цій війні сформованої у Франції армії Галлера, дарма, що союзники дозволили вжити її тільки проти большевиків, так було з захопленням Вільна, щодо якого було таке виразне зобов'язання Польщі, що Пілсудський казав ген. Желіговському зробити «бунт» та займати Вільно «на власну руку». Так було з підписаною і анульованою умовою у Спа. Одночасно йшов спір з чехами за Тешинський Шлезьк, Спіж та Ораву, а на сході розпочалась війна з Сівітами.

Це був «Штурм унд Дранг», період польської політики, який тривав до затвердження східних границь, себто до 15 березня 1923 року. У тому періоді не було іншої політичної думки, як тільки поширити як змога найбільше свої державні кордони в усі сторони світа, без огляду на те, як воно вплине на національний склад держави і її внутрішню структуру та як вплине на дальші взаємини з сусідами, коштом яких ті кордони поширювано. До найбільшої політичної мудрости належить знати, коли слід у свому переможному поході самому зупинитись та як треба примирною політикою злагіднювати імперіяльстичні здобутки. Коли польські патріоти кажуть, що мови неможе бути про який-небудь польський імперіялізм у роках творення польських державних кордонів, та що річ ішла лише про ре вiндикацію польських земель, то – очевидно – це твердження не витримує

критики: слід просто глянути на мапу національностей. До того, польська публіцистика вважала завжди великою помилкою, що поляки в отих перших роках не влучили до Польщі цілих Східних Прус з Кенігсбергом, та велася цікава полеміка на тему, чому у ризьких переговорах тодішні польські делегати не настоювали на пересунення східних кордонів по лінію Камянець – Проскурів. Але в оцій війні з усіма, в оцьому гарячковому розтяганні території молодой держави можна б було добачувати ще політичну думку тоді, коли б безпосередньо після того прийшла була пошуканка за стичними точками польської державної рації з державними раціями німців, росіян, чехів, та з національною рацією українців, білорусів. Може історія була б теж виправдала «Штурм-унд-Дранг» період тоді, коли б і в цьому періоді і після нього видно було послідовне намагання розв'язати кардинальну польську дилему: «Німеччина чи Росія?»

Воно не значить, що польська закордонна політика ніколи не здавала собі справи з поваги тієї дилеми. Навпаки, були дуже виразні **спроби** її розв'язати, але **цілість** польської закордонної політики була така хитка, нерішуча, така короткозора і наставлена лише на кон'юктурні негайні успіхи, що остаточно вона мусіла скінчитися катастрофою. Смертельним гріхом польської закордонної політики, якої зрештою ніколи не можна відмежувати якимось муром від настроїв і бажань громадянства та від напрямних думки, що знаходить свій вислів у політичній публіцистиці, тим смертельним гріхом було легковаження собі **обидвох** сусідів, і західнього німецького і східнього російського. Те легковаження залишилось у польському громадянстві від часу, коли і Німеччина і Совіти були слабкі. Факт теж, що рапальський договір (умова німецько-совітська з 16.IV.1922) не мав для Польщі трагічних наслідків, притупив у польському громадянстві свідомість небезпеки, яка грозила б Польщі, коли б німецько-російське наближення повторилось серед **змінених** обставин, себто в часах, коли минувся період **слабости** обох тих великодержав. Тому теж і закордонна політика Польщі вдовольнялася формальними умовами, які запевнювали їй «нормальні» зв'язки з сусідами (напр. польсько-німецька конвенція щодо транзиту з 21.IV.1921, конвенція з Вільним Містом Данцігом з 9.XI.1920,

постанови ради амбасадорів щодо західних границь Польщі, а саме щодо тушинського Шлеську, Спіжу й Орави, щодо мазурів та щодо горішнього Шлеська), – зрештою сперла свою закордонну політику на союз з Францією і на версайську систему, до якої ввійшла у ролі «жандарма східної Європи». Мимоходом кажучи, тут знову повторилась історія використання союзу та не дотримання приречень: не дотримано ні договору про охорону меншин, який становив невідлучну частину версайської системи. Ні автономної клявзулі у рішенні про прилуку Східної Галичини до Польщі. Але все ж міро дайною для польської закордонної політики була **віра у тривкість версайської системи**, віра у силу французького союзника, з яким в'язала Польщу умова з 19.II.1921 р. та гарантійний договір з 16.X.1925. Цей останній договір – це невідлучна частина льокарненських пактів, які – як відомо – були першою спробою мирної ревізії версайського договору та віддачі німцям належного їм місця у рідні народів. Надзвичайно характеристично, що **вся** польська політична публіцистика, ключно з офіційною (передові статті І.Матушевського у «Газеті Польській») вважала Льокарно «нещастям Польщі». Польська політична думка була так наставлена на Версай як на **тривку** політичну систему Європи, що **кожну** зміну тієї системи, навіть таку, що йшла б за згодою Франції і Англії, вважала для себе некорисною. Це невдоволення було настільки оправдане, що його джерелом був страх, щоб Франція не відмовилась від ролі опікуна і протектора Польщі, з хвилиною, коли прийде до безпосереднього франко-німецького порозуміння і Польща стане Франції непотрібна як проти німецький партнер. Однак у тому розумуванні була та засаднича хиба, що вся енергія польської закордонної політики йшла не в напрямку **власного** безпосереднього порозуміння з безпосередніми сусідами, тільки на зберігання міжнародного стану, якого зберігти в ніякому разі не можна було. У ремствування на те, що Німеччина дістала через льокарненські пакти більші права (напр. постійне місце в Раді Ліги), ніж Польща, була та питоменна для польської закордонної політики та всієї польської політичної ментальності риса, яка ті страшні наслідки давала у всій польській – також і внутрішній – політиці: це була вже не похвальна амбіція бути рівним найбільшим

народам, але **брак почуття міри та пропорції**, це була зарозумілість, якої не виправдували об'єктивні дані про величину і силу власного народу та власної держави. Престіжеві мотиви грали все у польській закордонній політиці величезну роль. Вони підвищували тон польських закордонно-політичних виступів та казали більше з собою рахуватися. Але з моментом, коли зберігання великодержавницького престижу, себто більшого, ніж треба було, стало альфою і омегою закордонної політики, перестало бути її формою та стало її змістом, мусіло дійти до трагічного непорозуміння.

Таким трагічним непорозумінням було саме наставлення на великодержавну, рівну всім іншим великодержавам світа. Бути великодержавною, стати однородно-національною великодержавною при ок. 40 % меншин, одночасно не брати під увагу зовсім інтересів і бажань Німеччини та Росії, тільки намагатися грати самому якусь провідну роль у політичній системі Європи, – це все були засновки наскрізь фальшиві. Висновки з тих засновків мусіли довести до катастрофи [18].

Між Німеччиною та Росією.

18).

Два назвища репрезентували у Польщі два напрямки польської політичної думки: Роман Дмовський та Йосиф Пілсудський. Перший із них у цілій низці публіцистичних творів доказував, що найбільшим ворогом Польщі є Німеччина, проти якої повинна бути звернена вся енергія польського народу, та протиставився всяким концепціям щодо зміни територіального-політичного стану на Сході Європи. Пілсудський питанням закордонної політики Польщі (або іншими словами: становищем поляків до німців та росіян) у своїх статтях, розмовах до газет і відчитих майже не займався: у найповнішому 10-ти томовому виданні його творів можна знайти тільки юдуже мало думок на цю тему, та й то головню тільки щодо польсько-російських відносин зперед 1920-го р. А проте Пілсудський мав у польському громадянстві марку «германофіла», не вважаючи на відмову його легіонів скласти присягу на вірність центральним державам та на його ув'язнення у Магдебурзі. Цю марку політичного германофіла (якщо взагалі можна так назвати поляка, який з

дилеми «Німеччина чи Росія?» вибірає Німеччину) – з історичної перспективи Пілсудський виправдав двома актами: **польсько-совітською війною у 1920-му році та польсько-німецьким пактом порозуміння у 1934 році.**

Однак треба ствердити безумовну історичну правду, що політична думка, репрезентована Дмовським та його школою, мала у польському громадянстві **величезну перевагу**, та що – навпаки – напрямок Пілсудського не втішався зовсім популярністю. Воно може видаватися парадоксом, коли зважити, що чейже не Дмовський, а саме Пілсудський був начальником держави, першим її військовим маршалом, потім – після трьохлітньої перерви – дев'ять літ фактично її диктатором, а після своєї смерті все ще очолював своїм іменем режим, що його далі зберігали його колишні найближчі співробітники. Але зрозуміння правди того парадоксу належить саме до підстав зрозуміння правди про 20-тилітнє існування польської держави. Влада Пілсудського була тільки формальна. Бо політична думка, яку він репрезентував, не мала коріння у політичному вихованні громадянства, а польська психіка не годиться для того, щоб польський нарід здисципліновано піддавався на довшу мету немилим йому приказам проводиря, хоч би навіть той проводир був справді найбільшою та єдиною правдивою політичною індивідуальністю у народі. Таким робом польський нарід тільки з найбільшою нехиттю піддавався політичній волі Пілсудського, робив йому завжди найбільші труднощі при переведенні в життя його політичних задумів та користав з першої нагоди, щоб ті задуми перевернути коміть головою.

І так у 1920 році проти війни з Росією були фактично всі польські політичні партії: правиця з уваги на свій згаданий засадничий підхід, який лякався розпорошувати польську силу на сході, потрібну для боротьби на заході, та лівиця, яка лякалася, що та війна піде на руку російським реакційним елементам. Думка про поділ Сходу Європи на національні держави не мала найменшого зрозуміння у польському громадянстві і хоч після травневого перевороту повстала окрема публіцистична група, яка ту думку пропагувала (гурт «Бунту Млодих», потім «Політики», та гурт «Бюлетину Польсько-

Українського», потім «Проблем Східної Європи» і «Мислі Польської»), проте та група мусіла важити кожської»), проте та група не мала ніяких впливів та сама мусіла важити кожне своє слово, щоб воно не було використане земляками для закиду «поменшування Річипосполитої». А ціла організація «Прометей» у Варшаві з власним клубом – була польському громадянству майже незнана та заклеплена у своєму вузькому гурті. Велика Росія польського громадянства не лякала. Те громадянство вірило в добрі сусідські взаємини з нею. Зате лякало поляків марево повстання самостійно української держави, як небезпеки для цілоти Польщі. Польське громадянство з радістю підхопило вислів Дмовського, що самостійна Україна стала б міжнароднім «публичним домом», якого треба вистерігатися поза східними кордонами Польщі.

І тому земляки Пілсудського використали відразу нагоду, щоб – навіть після переможної війни з Росією у 1920 році – перекреслити політичні засновки тієї війни у мировому договорі. Ризький договір був повним запереченням політичного змісту, що його мав похід на Київ: був це теж мабуть єдиний в історії випадок, коли держава, вигравши війну, відмовилась на 100 % від пляну, з яким війну зачинала та союзницьку армію, що разом увесь час боролася (Армія УНР, на підставі варшавської конвенції з 20.IV.1920 р.), розбріла й посадила за дроти концентраційних таборів. Тому, що сам Пілсудський з виїмком відозви до українського народу з 26.IV.1920 ніде й ніколи прилюдно свого пляну не сформулював, було після ризького миру взагалі сумнівне, чи він, Пілсудський, такий плян мав та чи такий плян належав до його скристалізованого політичного світогляду. Книжка ген. Тадея Кутшеби «Виправа кійовська» та пакт польсько-німецький з 1934 року ті сумніви перекреслюють. Пілсудський не прив'язував взагалі ніякого значіння до такого чи іншого змісту ризького договору, бо не вірив у тривкість мира на Сході Європи та сам мир уважав лише провізорією. «Чи думаєш, що та границя справді залишиться?» казав легковажно до голови комісії розмежування на мировій конференції у Ризі, Леона Васілевського, коли той приїхав до Варшави по інструкції. Але ціле польське громадянство рішуче протиставилося думці про другу війну

на Сході: воно вважало, що це була б злочинна і рогубна для Польщі «авантюра» та дякувало Богові, що щасливо скінчилася «авантюра» з 1920-го року, якої воно собі не бажало та яку йому накинула воля Пілсудського. З такою самою нехиттю стрінуло польське громадянство польсько-німецьку «деклярацію» з 26 січня 1934 року.

Дата ризького мирого договору 18.III.1921 замикає період польських воєн, повстань та військових наскоків. Від тої дати по дату 15.III.1923 вся польська закордонна дипломатія була звернена виключно тільки на здобуття від держав антанті (Найвищої Ради) затвердження фактичного стану, що заіснував від ризького мира. На ніякі ширші концепції у тому часі не було місця. Від прихильного для Польщі рішення ради амбасадорів 15.III.1923 до польсько-німецького пакту 26 січня 1934 триває другий період польської закордонної політики. Правда, на той час припадає діяльність міністрів закордонних справ, що мали різний темперамент, а проте аж до листопада 1932 року годі побачити в їх назвищах якісь різні політичні школи. Затвердження східних границь здобули міністри Скірмунт, Нарутовіч, та Скшинський. Після короткого, бо кількомісячного урядування непрофесійних дипломатів, стовідсоткових ендеків Маріяна Сейди та Романа Дмовського, кілька місяців міністром закордонних справ був Маврикій Замойський (кол. Посол у Парижі, той, що підписав в імені польського уряду постанову ради амбасадорів і взяв на себе формальну відповідальність перед історією за зламання прийнятих у тій постанові зобов'язань), потім знову міністру вав Скшинський, пацифіст, звеличник Ліги Націй. Після травневого перевороту безупинним міністром закордонних справ був Агуст Залеський, колишній польський посол у Льондоні та Римі, який на тому останньому становищі буцім то зумів добути те, що справа затвердження східних границь Польщі опинилася у березні 1923 року за ініціативої Італії. За урядування Залєвського припадає період безлічі меншинево-польських «процесів» на терені Ліги, тоді теж почалася французька гра за втягання СССР до активної ролі в загально-європейських справах. Під впливом Франції заключила теж Польща 25 липня 1932 року пакт неаргесії з Совітами. Для всіх цих завдань потрібно було в польському міністерстві закордонних

справ «ратинованого» дипломата. Проте не можна Залєвського вважати людиною Пілсудського у розумінні виразника тої самої політичної думки. Таким виразником був радше віце-міністр Роман Кноль, потім посол в Ангорі, начальник східнього віддулу Тадей Голувко та віцеміністр Йосиф Бек, який 2.XI.1932 р. став міністром, викликаючи своєю номінацією сенсацію у польському та всьому чужинецькому світі.

Йосиф Бек не був «професійним» дипломатом. Але, як довголітній адюнант Пілсудського, був безперечно одним із його найближчих та найвірніших співробітників, тих, які найкраще знали ніде несписані та невисловлені погляди Пілсудського на справи, якими Пілсудський цікавився. А відомо, що це були головно (під кінець його життя виключно дві справи: закордонна політика і військо). І щойно за Бека прийшов зворот у польській закордонній політиці, який став видний навіть для широких мас «сірих людей». Цей зворот полягав в «усамостійнюванні» польської політики. У практиці воно виявилось у щораз сильнішому підкреслюванні престижевих мотивів, про що ми вже згадували, та у вихоплюванні польської політики зпід французького диктату. Та самостійність висловилаь головно у двох справах: 1) у негативному підході післяверсайської системи збірних пактів, через те й до самої установи Ліги Націй і 2) у наближенні до Німеччини. Польща рішуче відмовилась від участі у т. зв. східньому пакті, що його форсував французький міністр закордонних справ Барту (той самий, що згинув разом із югославянським королем Олександром підчас терористичного замаху у Марсилії) і таким робом протиставилася тезі про потребу петрифікації територіяльно-політичного стану у Східній Європі. Офіційним польським аргументом відмови від того проєкту була нехить перепустити світські війська крізь польську територію на випадок німецько-совітського конфлікту, коли б існував збірний «пакт безпеки» між східно-європейськими державами. Східній пакт був першою спробою оточення Німеччини, при втяганні до того перстеня також Со. Союзу. Тій першій спробі Польща за міністрування Бека оперлася.

Пакт польсько-німецький з 26 січня 1934 року був правдивою демонстрацією ідеї безпосереднього двостороннього порозуміння. Він розпочинався словами: «Уряд

німецький та польський вважають, що прийшла хвилина, щоби розпочати новий період у політичних польсько-німецьких взаєминах безпосереднім порозумінням одної держави з другою. Тому вони рішили нинішньою заявою покласти підваліни під будуче формування тих взаємин. Оба уряди виходять при цьому з засновку, що збереження і закріплення тривкого мира між їхніми краями є суттєвою умовою загального мира в Європі...» З тих двох перших речень видно, що обидві сторони здавали собі вповні справу і з переломового історичного характеру такої умови і з ваги польсько-німецьких взаємин не тільки для обох тих країн, але і для всього європейського суходолу. І справді: коли рейнський пакт у Льокарні з 16.X.1925 р. та німецько-англійська морська конвенція з 18.VI.1935 р. були поважним захитанням версайської системи внаслідку безпосереднього порозуміння Німеччини з західними великодержавами, то польсько-німецьке порозуміння з січня 1934 року було третім із черги найповажнішим ударом у ту систему через виламання Польщі з неї. Польща не тільки переставала бути ант антським «жандармом східньої Європи», але – що більше – старалася самостійно уц безпосередньому порозумінні з Німеччиною розв'язати існуючі ще конфлікти між обома державами та, оминаючи небезпеку, що Франція може поза її плечима швидше порозумітись з німцями й оставити її на її на леді – ставила міжнародній світ перед можливість повстання нових концепцій, в яких саме Німеччина і Польща грали б найпершу роль.

Повінь сенсаційних здогадів, які заливали міжнародню пресу на ту тему, польська політика старалася заперечити не тільки словами, але й актами – дальшого наближення до Світів. Почалося славне «зрівноважування приязни»: за кожним актом наближення до Німеччини йшов слідком такий сам акт супроти ССРСР, і навпаки. Піднесення посольства до ранги амбасади, візита п. Медзінського у Москві та Радека у Варшаві, взаємні відвідини летунської делегації... Але ця гра була надто прозора. І всі знали та бачили, що гра Польщі супроти Світів була **тактичною** грою, а виступи супроти Німеччини були **політикою**. І всі знали, що це політика Пілсудського. Бек провадив її ще

за життя маршала та після його смерті, провадив уперто й послідовно, не вважаючи на всі атаки з боку власних громадян та міжнародніх, ворожих німцях, чинників, але не допровадив її до кінця [19].

Між Німеччиною та Англією.

18).

Після 15-ої статті помилково зазначено чергову статтю, як «17-ту». Тому тепер поправляємо черговість.

Від 26.I.1934 до 6.IV.1939 року триває третій період польської закордонної політики. Розпочався він актом найбільшого наближення до Німеччини та скінчився актом повного відвороту від Німеччини та звороту до її ворогів. І тому вже само зіставлення тих двох політичних фактів має свою глибоку вимову: той період польської закордонної політики був виповнений польським хитанням поміж різними напрямками й концепціями, був виповнений нерішучістю, сумнівами, недотриманими обіцянками та незакінченими розмовами, розумними поглядами й гістеричними вискоками. Зачалося від концепції узгіднити польські закордонно-політичні напрямні з нестримним бігом подій, що його викликувала реституція німецької великодержавницької сили; закінчилося запряженням себе до воєнного проти німецького бльоку. Серед тих двох бігуново суперечних політичних концепцій була тенденція все ще розбудовувати власну польську великодержавницьку силу, з усіма амбіціями бути великодержавною, у своїх політичних ходах незалежною у повному того слова розумінні від усіх інших великодержав. Намагання стати такою великодержавною, яка могла б дозволити собі на те, щоб легковажити собі волю і Німеччини і Росії і західніх великодержав та щоб самому творити якісь нові міжнародні бльоки під свою кермою і претендувати на роллю якогось вирішного міжнародного чинника, те намагання мусіло скінчитися повною невдачею, бо полягало на величезному самообмані: на незрозумінні свого геополітичного положення, на недооцінюванні чужих насправду великих сил та на переоцінюванні своїх сил і можливостей – маленьких і скромних. І тому з високого коня самостійної

великодержавницької політики прийшлося пересісти на маленького коника, запряженого до британського воза та керованого британським погоничем. Та швидко потім злетіли й із того неславного коня та лягти на полі, що стало грищем чужих великодержавницьких змагань...

Хитання між про німецьким та антинімецьким бльоком, поміж поетичним «сном про потугу» та тверезим бажанням опертись на силі західного сусіда, хитання поміж політичною думкою та крилатою фразою, поміж державною рацією та вуличною популярністю, це хитання є найбільш характеристичне для всієї польської закордонної політики, для польської національної ментальности, для поглядів польських державних керманів і для настроїв найширших кол польського громадянства. Тому той третій період польської закордонної політики є без сумніву найцікавішим періодом у 20тилітній історії нової Польщі. Для історика й політика він цікавий ще й тому, бо він припадає на час найбільших перемін у післяверсайській Європі, серед яких були теж події, що не мали прецеденту у всесвітній історії.

Були це роки, коли Європа взагалі потапала у мряці, з якої щойно мала викристалізуватися якась нова політична система. Панувала повна пливкість у міжнародніх взаєминах, надзвичайно характеристична для всього післяверсайського стану. Воно й було подекуди логічно, бо повна пливкість, яка межувала з хаосом, мусіла прийти у наслідку цілком невдачного намагання створити у Версалі ціпку, непорушну й ненарушну систему, обмотану поверх чотириста параграфами версайського мирового договору плюс сотні параграфів додаткових «регіональних» умов та сіткою «колективних» пактів і зобов'язань. Після банкруцтва комісії розбросення, яке стало банкруцтвом Ліги Націй, та після могутнього військово-політичного відродження італії і Німеччини, всупереч волі Франції і Англії, – мусіли йти гарячкові пошуканки за виходом із безвихідної ситуації, в яку штовхнув Європу нерозум версайських диктаторів. Таким робом мали ми 15 липня 1933 року «пакт порозуміння і співпраці», підписаний у Римі чотирма великодержавами європейського заходу, який був глибоким італійським

задумом заступити многоглаву, безсилу лігову установу ареопагом Англії, Італії, Німеччини і Франції, як тих держав, які арбітально вирішували б всі спірні проблеми Європи та у своєму тісному гурті зревідували б усі ті проблеми, що їх кепсько розв'язав, чи пак ще більше заплутав версайський договір. Однак той «пакт чотирьох» – на жаль – не був зреалізований, причому чималу роллю в дипломатичній акції **проти** нього відіграла й Польща, яка частинно виступала в обороні свого «рівно рядного великодержавницького» престижу, частинно лякалася, що скажуть їй також заплатити деяку ціну за порозуміння західних великодержав щодо нової організації Європи. Коли ж Німеччина, не дочекавшись добровільної згоди західних великодержав на ревізію різних версайських клявзуль, сама почала їх ліквідувати, та передусім реститувала свою збройну силу законом з 16.III.1935 та перекреслила цим всю 5-ту частину версайського договору, тоді французька й англійська дипломатія зліпил т. зв. Фронт Штрези, створюючи «резолюцією» Франції, Англії і Італії 14.IV.1935 щось у роді проти німецького союзу тих трьох держав. У рямцях цього фронту прийшло до т. зв. Пактів Ляваль-Мусоліні у Римі з 7.I.1935 року, які були спробою ліквідувати італійсько-французький конфлікт, що фактично тривав у перманенції від версайського договору, себто від часу, коли аліанти не дотримали супроти Італії тайної льондонської умовини з 1915 року. Але прийшла італійсько-абісинська війна. Страх Англії перед новим суперником у володінні морськими шляхами казав їй зорганізувати кількадесять держав для проти італійських господарських «санкцій». І замість французько-італійського порозуміння проти Німеччини – прийшло до повстання «осі Берлін-Рим» (приступ Італії до антикомінтернівського пакту 6.XI.1937 та італійсько-німецькі заяви з 18.IX.1938 і 31.I.1939).

Все ж, увесь той час не вгавали **спроби** порозуміння між Німеччиною та двома західними великодержавами. Що більше: від націонал-соціалістичного перевороту ті спроби приймали цілком конкретні форми. В рішальній мірі причинилися до цього цілком нова методика політики III Німеччини: базувати свої вимоги супроти зовнішнього

світа на власній реальній силі та доказувати цю силу фактами, без огляду на те, чи ті факти кому-небудь подобаються чи ні. Таким робом прийшло до перекреслювання одної клязвзулі версайського договору за другою, до мілітаризації Надренії, до відбудови німецької сухопутної і повітряної збройної сили, до відбудови німецької морської фльоти, до могутніх територіальних ревіндикацій. 18 червня 1935 року прийшло до підписання англійсько-німецької морської конвенції, яка була англійським признанням факту німецького морського нітницею, бо Польща опрокинула їх нераззброєння. 13 березня 1938 р. III Німеччина проголосила обєднання Австрії з матірньою державою. З черги рубом станула проблема німецьких судетів. Англійський та французький прем'єри літаками приїздили до Адольфа Гітлера. 29 вересня 1938 року – це дата умови в Мінхені: перший після Версалю випадок, коли між колишніми аліянтами з одному боку та Німеччиною з другого прийшло до порозуміння в справі звороту Німеччині території, що її мала третя, створена після Версалю, держава. Прилука Австрії та Судетів до Німеччини без одного стрілу – це був тріумф німецької дипломатії, опертої на збройну силу, це був теж тріумф почуття єдності німецького народу. III Німеччина станула знову в ряді наймогутніших держав світа.

Якже до тих подій ставилась Польща? Польща балансувала поміж Німеччиною та Росією та поміж своєю давньою приналежністю до версайської проти німецької системи, замаркованої союзом із Францією та Руимунією, членом малої антанти, та поміж III Німеччиною, до якої наблизилась у січні 1934 року. Однак у тому балансуванні була одна виразна лінія: Польща не виступала проти німецьких ревіндикаційних змагань у середній Європі (залишаємо на боці питання, чи взагалі її опозиція була б що-небудь практично значила!). В.Студніцький у своїй книжці «Люди, ідеї, діла» каже, що Евстахій Спіга, польський міністр закордонних справ з рр. 1920/21, дава у 1932 році у Вильні відчит у клубі консерватистів про потребу польсько-німецького зближення та доказував, що Польща повинна зайняти прихильне становище до айстро-німецького «аншлюсу». Сильно проти цього виступив редактор Медзінський, не орієнтуючись однаково у закордонній

політиці, як і в політичній лінії маршала Пілсудського. Так, не підлягає найменшого сумніву, що офіційне польське прихильно-невтральне становище супроти злуки Австрії з Німеччиною було одною з послідовних познач політики Пілсудського, як також фактом є, що разом із п. Медзінським, після травневим міністром, головним редактором центрального польського часописного органу після травневого режиму, послом, потім маршалом сенату і конституційним заступником президента республіки, – також і вся велика більшість польського громадянства тієї політики не розуміла та страшенно обурювалася на Бека, як того, що «помагає німцям скріплюватись», так, немов було б у силах і змозі польської закордонної політики перешкодити зростові тої сили! Але противники Бека хотіли, щоб Бек бодай кричав, протестував, щоб демонстрував своїми нотами, промовами. Бек того не робив. Зате старався на німецьких успіхах збивати й польський капітал. На «аншлюсі» заробив те, що використав кон'юнктуру й ультимативно примусив Литву закінчити стан «ані мира ані війни» та нав'язати з Польщею нормальні дипломатичні взаємини. А після мюнхенської умови розпочав палку кампанію проти Карпатської України.

З «Білої Книги» відомо, що 24-го жовтня 1938 р. польський посол Ліпський у Берліні відвідав мін. Рібентропа у Берхтесгадені та вияснив ціль своїх відвідин: «Польща зацікавлена в тому, щоб у наддунайському басені прийшла стабілізація відносин. Карпатська Україна з своїм непорядком, своїми 80 % анальфabetів, є прибіжищем для всяких можливих політичних течій, правдивим центром комунізму. Вона має разом 650.000 населення, з того 250.000 мадярів і жидів та 400.000 руснаків. З приводу того вогнища неспокою Польща мала вже з Прагою нераз виміну гострих нот. Бек сказав йому (Ліпському), що він хоче, щоб із тої кризи вийшло щось розумного. Прилука до Мадярщини є бажанням Польщі. Зрештою, спільна польсько-мадярська границя має велику вартість, як забороло проти Сходу. Поголоски про творення бльоку проти Німеччини є нісе-своєю поставою підчас кризи супроти Росії. Польська політика була така, щоб мадярський уряд спонукати до поміркованости супроти Словаччини та до

наступу супроти Карпатської України. Він, Липський, сподівається, що розв'язка справи у тому досі не суперечила б німецьким інтересам».

Знову мін. Бек запросив до себе 14 грудня 1938 р. німецького посла у Варшаві фон Мольткого, заявив йому своє бажання втримувати далі польсько-німецькі взаємини по лінії пакту порозуміння, просив посередничати у справі безпосередньої зустрічі з мін. Рібентропом та порушив конкретно дві справи: Данцігу й Карпатської України. Щодо першої. То висловив бажання, щоб у Данцігу не прийшло до ніякого доконаного факту, та щодо Карпатської України, то знову покликався на «схвилювання у польській прилюдній opinio», що – мовляв – Німеччина хоче з Карпатської України провадити якусь проти польську політику.

Крім того і сам мін. Бек порушив справу спільного польсько – мадярського кордону на нараді у Берхтесгадені 5.I.1939 року, кажучи. Що «Польща пізнає в агітаторах, які діють тепер на карпато-українському терені, своїх старих ворогів, і боїться, що Карпатська Україна може розвинути у таке вогнище неспокою супроти Польщі, що польський уряд може бути спонуканий виступити, що може спричинити даліші комплікації»... На другий день у розмові з мін. Рібентропом у Мінхені Бек знову порушив ту саму справу. В обох випадках стрінувся з відмовою та з відкликом до рішення віденського арбітражу з 2.XI.1938 р. Як загально відомо Польщі залежало на спільній границі з Мадярщиною не тому, щоб оминати, як казав Бек, «балканізації Середньої Європи», тільки тому, що 1) до польсько-мадярської границі перла польська вулиця з ненависти до всього українського, 2) що зі спільною польсько-мадярською границею Польща в'язала різні фантастичні пляни про якийсь союзницький бльок держав від Балтику по Чорне чи навіть Егейське Море під егідою Польщі та 3) що у спільній польсько-мадярській границі бачила Польща безпеку стратегічного характеру на випадок конфлікту з Німеччиною. І ось, саме у тому цілому несамовитому танкові, що його робило все польське громадянство включно з міністерством закордонних справ, видно саме політичний примітивізм, як вислід чисто чуттєвого підходу до міжнародних проблем, поруч із неповажним крутійством у

поважних справах. Бо чейже кожному було ясно, що справа такої чи іншої нової зміни у середній Європі залежить вже виключно від Німеччини. Тимчасом всі аргументи, що ними орудувала польська публіцистика у карпато-українській справі, мали – протинімецьке вістря! Коли ж усетаки Німеччина взяла під увагу те бажання Польщі. То це сталося для добра справи німецько-польських відносин. Ці відносини повинні були теж поправитись тому, що після вмаршу німців до Праги й декрету про встановлення протекторату над Чехією і Моравами (16.III.1939) Польща знову заробила. Цим новим заробітком було Заользе. Авторитет Бека страшенне зріс. Перед палатою міністерства закордонних справ відбулись маніфестації з віватами на честь Бека – вперше в його житті та за його міністерської кар'єри. Бек став кавалером ордену «Білого Орла» та найпершою фігурою в кабінеті.

Але і тут і показалася слабкість індивідуальности Бека. Бо разом із радістю поляків з приводу спільної границі з мадярами, яку вони виявляли у походах із домовиною, що на ній пишався надпис «здехла Україна» (поліція дбайливо охоронювала ті походи та дозволювала маніфестантам, щоб вони терором змушували українських духовників правити панахиди по Україні!), разом із заользанською дурійкою, серед якої ген. Бортновський, що поїхав на прогульку прийняти фактично з німецьких рук той кусень Шлеська, виріс на героя, що ніби проводив переможному походові, що ніби проводив переможному походові, – разом із тою радістю ріс страх перед німцями, перед німецькою потугою. І полк. Бек, керманіч польської закордонної політики та спадкоємець закордонно-політичного заповіту Пілсудського, не вмів, не мав відваги чи не хотів відважною обороною **політичної концепції** та послідовним веденням, її далі протидіяти психозі страху, полученій з психозою побрязкування шаблею. Коли справа Данцігу й поморського коридору станула рубом – Бек настрашився. Вже в січні 1939 року бідкав перед Адольфом Гітлером, що «треба особливо брати під увагу прилюдну опінію в Польщі». Нарікав на ту опінію, але пальцем не кивнув, щоб її формувати у свому дусі, щоб на неї впливати конструктивно, оборонюючи свою концепцію на верхівці та

користаючи відповідно з величезних можливостей впливу на залежну від режиму пресу. І під натиском цієї opinio, під натиском громадянства, проїнятого політичною думкою польської ендеції, під натиском військової кліки Ридза-Сміглого, яка у своєму засліпленні мріяла дійсно про тріумфальний вмарш попід Бранденбуську Брму – кинувся в обійми Англії, яка станула на чолі протинімецького фронту [20].

Під натиском ззовні та зсередини.

19).

Історія польсько-англійських взаємин – це надзвичайно характеристичний показчик змінливої, а проте з історичної перспективи «традиційної» і від тієї традиції невідхильної англійської політики. Підчас мирової конференції та в перших роках після неї саме Англія була тією державою, яка з найбільшою нехіттю ставилась до польських максималістичних вимог. Англія вмивала руки перед наслідками надмірного упривілеювання Польщі коштом сусідів та як вогню береглась, щоб не в'язати себе якимибудь гарантіями супроти Польщі. 21 грудня 1921 року англійський прем'єр Льюїс Джордж заявив у розмові з французьким міністром закордонних справ, Бріаном, виразно, що «англійський нарід не дуже цікавиться тим, що діється за східними кордонами Німеччини. Він не хоче дозволити, щоб його втягнули у спори, які можуть виринути з приводу Польщі, Данцігу або Горішнього Шлеська. Навпаки, він борониться перед тим, щоб якнебудь стрявати у ці справи. Англійський нарід вважає, що народи у тій частині Європи є нестійкі та швидко хвилюються. Вони могли б колинебудь розпочати суперечки і тоді було б важко розповчати, хто у тому спорі має правду та хто ні. Тому він (Льюїс Джордж) не вірить, щоб його край був готов згодитися на якісь такі гарантії, які могли б його втягнути до військових операцій, будьякого характеру у тій частині світа...»

Польська публіцистика знала про ту нехіть, але утотожнювала її з особами тодішніх велико-бритійських правителів і робила їх за неї відповідальними. Це була груба помилка. Коли б на місці Льюїса Джорджа сидів був тоді Черчіль чи Чемберлен, всеодно говорив би те саме, що говорили й діяли Льюїс Джордж, Грей, чи Керзон. Бо рішальним

у тодішньому протипольському підході англійської політики був її святий закон, щоб нікому ніколи не дозволити так скріпитися на європейському суходолі, щоб той хтось міг стати небезпечний для самої Англії. Це була саме та «традиційна» політика втримування «європейської рівноваги», з тим, що ніхто інший, тільки саме вона, Велика Британія, бачила свою завітну місію – тримати у своїх руках вагу й вирішувати, коли одна терезка йде вгору та друга в долину. Англія мала все зберігати роллю морально-політичного арбітра в європейських спорах і на своєму суддюванні – все щось для себе заробляти. Вона не мала упередження до ніякого одного якогось європейського народу. Вона підтримувала кожного, хто міг їй допомогти зберігати ту «рівновагу», себто, кого можна було виграти проти кожноточної найсильнішої європейської сухопутної потуги. Бо коли тільки якенебудь держава зростала настільки в силу, що ставала в Європі першою – негайно, немов автоматично, виступала проти неї Велика Британія. Під яким претекстом це діялось – це було річчю цілком другорядною. Так було з Іспанією (друга половина XVII ст.), з Голляндією (дві війни у другій половині XVIII ст.), таксамо було з Францією, яка має в своїй історії довгу чергу кривавих воєн з Англією, яка виступала в найрізномордніших коаліційних комбінаціях, включно до наполеонських часів. У 1914 р. Англія виступила була проти Німеччини, але під час паризької мирової конференції та аж до 1935 року була тією державою, яка виступала в ролі примирного чинника та ніби посередника між Францією і Німеччиною. Англіїці перші критикували гостро версайський мир, предсказуючи, що він не може втриматись, англійці проповідували у себе «моральне роззброєння», англійці посередничили при лькарненській умові та «гарантували» тоді франко-німецькі границі, зобов'язуючись формально виступити не тільки в обороні Франції, якщо Німеччина ті границі порушить, але й Німеччини, коли б Франція їх порушила. Бо тоді **Франція** була найсильнішою державою на європейському суходолі і тому треба було ту силу приборкувати. Однак ці «примирні» англійські настрої почали різко змінюватися після націонал-соціалістичного перевороту в Німеччині, при чому безумовно далеко більшу роллю, ніж англійська демократична нехить до

авторитарного німецького режиму, – грав острах перед зростом німецької сили. Правда, 18 червня 1935 року прийшло ще до англійсько-німецької морської конвенції, доповнюваної додатковими умовами 17 червня 1937 і 29 грудня 1938 року. Ще 29 вересня 1938 р. Англія взяла участь у мінхенському пакті, у зв'язку з яким обі держави проголосили, що ніколи одна проти другої не будуть вести війни. Адже це вже були тільки назверхні серпанки, за якими йшло гарячкове дозброювання себе. Як доказують документарні дані, Англія була вже **тоді** рішена поборювати Німеччину та всіми можливими засобами змагати до того, щоб зломити її відроджену силу, і чекала тільки нагоди: поки сама дозброїться та поки зможе змобілізувати по своїй стороні стільки союзників, щоб бути певною перемоги.

Таким робом прийшло до ославленої політики оточення, в якій одно з найперших місць Англія призначила Польщі. І Польща, замість витратити при концепції тісної співпраці з Німеччиною – піддалася паніці, ширеній із тих усіх осередків, які ненавиділи або Німеччину або націонал-соціалізм, – та захопилася самою думкою про той великанський політичний «успіх», яким буде гарантія Англії – тим більше – союз із Англією. Радісні настрої з приводу ліквідації Карпатської України, здобуття мадярського сусіда на південному кордоні та Заользя на заході затьмарились журбою з приводу вмаршу німців до Праги та повстання Словаччини, політично опертої на Німеччину. Легковаження, призирство, ба навіть в деяких польських колах ненависть до чехів, яка казала Польщі відкидати всі чеські спроби замирення та втримувати з Чехословаччиною фактичний перманентний конфлікт (хоч і Чехословаччина і Польща належали до тієї самої версайської протинімецької системи), раптом забулася та замість неї прийшло огірчення на Бека, що він не боронив чехів перед німцями. І вийшло таке, що одні славили Бека та Заользе, інші знову ремствували і лили зимну воду на палкі голови, як напр. посол Санойца у соймі який кричав, що «під Коломиєю стоять німці», або редактор Мацкевич у «Слові». (Першого викинули за те з ОЗОН-у, другого післали до Берези). **Але нікого не було в Польщі, хто глядів би на польсько-німецьке порозуміння, як на**

геополітичну й історичну необхідність, як на єдиний можливий шлях зберегти польську державність. Таких розумних можна було порахувати на пальцях одної руки і вони мовчали. Зате 99,9 відсотків поляків співало з найглибшого переконання «не дами земі, сконд наш руд», розуміючи під тією землею і Данціг і Поморя та ставлючись до німців а пріорі як до своїх ворогів та а пріорі називаючи себе їх ворогами. Розумові аргументи не рішали. Аргументація протинімецького табору (себто майже єдиного і вирішного в Польщі) стояла на найнижчому рівені. Писати після правди у Польщі про конечність достосувати свою політику до закордонно-політичних концепцій Німеччини – це значило засудити себе на лінч юрби. Ніхто й цього не пробував. Не пробував боронити свого становища передусім сам Бек, дарма, що ніякої орієнтаційної еволюції він особисто не перейшов та до союзу з Англією не спішився. Це теба ствердити з цілою рішучістю, в імя історичної правди. Коли 22 березня 1939 року вернулася до Німеччини територія Мемелю, всі здавали собі ясно справу, що тепер мусить прийти на чергу справа ревізії ненормального стану з Данцігом та штучного перерізання німецької території Поморям. Бек чудово про це знав, бо про необхідністьмирної розв'язки цих двох проблем була мова безлія разів при його власних зустрічах з канцлером Гітлером і Рібентропом та при розмовах на цю тему польського посла у Берліні Ліпського й німецького посла у Варшаві мольткого. І ні разу він не ремонстрував проти самої засади, тільки завжди покликувався на польські настрої («прилю.дну опінію»), як на трудність, що з нею треба рахуватися при переведенні в життя пляну мирної полагоди тих справ. В такому дусі була ще ведена розмова Рібентропа з Беком підчас відвідин німецького гостя у Варшаві 26 січня 1939 р. та ніщо не вказувало назверх на зміну польського становища підчас розмови Рібентропа з Ліпським у Берліні 21 березня 1939 р. Тимчасом в три тижні пізніше розпочалася в Польщі частинна мобілізація. Рівно в тиждень пізніше (31.III) Чемберлен проголосив свою першу «гарантію» недоторканости польської державної території. Від того часу справи вже покотилися стрімголов.

Але Бек їхати до Лондону для фіналізації умови з Англією **не хотів**. Це не підлягає ніякого сумніву, хоч треба ще перевірити, чи правдою є, що Бековіф вдалося ще перефорсувати на одній нараді на Замку, що сувереном Данціга є Ліга Націй і що Польща не є покликана виступати збройно в обороні Лігових суверенних прав. Це мала бути формула, яка дозволяла б на поворот Данціга до Німеччини. Ці заходи Бека спаралізовані були заходами французької і англійської дипломатії на варшавському ґрунті. Існує ще одна версія, яку теж треба документально перевірити: що англійський амбасадор у Варшаві, сер Говард Вілієм Кеннард, поставив Бекові своєрідний ультиматат: або він, Бек, поїде до Лондону, відмовиться в імені Польщі т. зв. дворейкової політики (балянсування між Німеччиною та Совітами) та пристосує польську політику до політики франко-англійської, або західні великодержави в останній хвилині погодяться з Німеччиною коштом Польщі. Немає ніякого сумніву, що погрози з посмаком шантажу грали поважну роль в «порадах», що їх давали англійські дипломати польським державним діячам. Немає теж сумніву, що немейший натиск на Бека робила військова міністра Каспшицького та його першого віцеміністра Глуховського, стовідсоткового ендека. У тому самому дусі впливав теж на Бека Мосціцький, який нічого з європейської ситуації не розумів, але вірив Ридзові, що німецька військова сила слаба та що польська армія напевно перемає. І Бек поїхав у квітні 1939 р. до Лондону, показував фотографам щасливу усмішку, був на обіді в короля та вернувся з «двосторонньою взаємною гарантією», яку на величезну радість польського громадянства англійський прем'єр оголосив у палаті громад 6 квітня 1939 р. У тій заяві сказано, що «обі держави готові заключити договір тривкого і взаємного характеру». Протинімецька дурійка польської преси дійшла до шпильки. Німецькі інтервенції нічого не помагали, 28 квітня 1939 р. Гітлер виголосив відому промову, в якій вказав на суперечність польсько-англійських заяв про взаємні гарантії з польсько-німецькою умовою з січня 1934 р. та через те ствердив, що та умова перестала обов'язувати. Авторитетних рядків слухав тоді тієї промови у Варшаві в одному клубі. Один із присутніх старих і поважних польських

діячів зідхнув тоді і сказав: «слава Богові!» Я мав таке почуття, що ось польський нарід робить масове гаракірі. Здається, що незручно почував себе і Бек. Юо хоч кілька днів пізніше, 4 травня 1939 р. виголосив у соймі палку промову про «мир, але не за всяку ціну», та про «честь, яка понад усе», то проте та промова була призначена лише для вулиці. І оплески вулиці п. Бека чомусь то не тішили. Віримо зовсім п. Арцішевському з польського міністерства закордонних справ, який переконував фон Мольткого, що «Бек робив ту політику з внутрішньою відразою, під натиском військової та прилюдної опінії». І правдою є оповідання п. Арцішевського, зафіксоване у «Білій Книзі», що Бек у приступі люті жбурнув кут свого кабінету стирту привітних телеграм, які надійшли від його земляків, захоплених його палкою соймовою промовою. Ні, Бек рішуче тріумфатором не почував себе. Але це його далеко не оправдує [21].

Суверенність під диктатом.

20).

Наведений наголовок може видаватись нісенітним: адже суверенність саме й полягає в тому, що ніхто їй нічого диктувати не може, бо єдиним мірилом суверенности є власний, ніким не накинений, інтерес. Але чуємо нераз про «могілу за життя» і т. п. літературні метафори. Коли хочемо схарактеризувати політичну ситуацію, в якій знаходилась Польща після відвідин Бека у Лондоні й заяви Чемберлена у палата громад з 6.IV.1939 року, то нема виразнішої характеристики від метафори, вжитої у наголовок цієї статті. Витворилась була тоді дійсно парадоксально-нісенітна, а проте реальна, правдива, ситуація: ніколи стільки, як тоді, польська преса й польські державні діячі не кричали про суверенність і про великодержавництво, та ніколи суверенність Польщі фактично не стала такою фікцією, як від початків квітня 1939! Широка польська публіка захлистувалась від захоплення успіхом закордонної політики п. Бека, який щойно тепер доказував цілому світові, що Польща це дійсно великодержавна, рівна найбільшим великодержавним потугам світа: подумайте тільки, адже уряд Його Королівської Величності Великої Британії договорується з Польщею на платформі обостороннього

зобов'язання нести собі взаємно поміч, себто Польща перестає бути якоюсь мізеротою, що користується потекціональною гарантією сильнішого, лише й від себе гарантує Великій Британії ненарушність її державних кордонів, зобов'язуючись прийти їй з помічу на випадок безпосередньої чи посередньої загрози її самостійності! Тимчасом в дійсності ця декларація Чемберлена означала не піднесення Польщі до ступня рівнорядної з Англією держави, тільки відречення Польщі від своєї самостійної закордонної політики. Це не пуста фраза. Від квітня 1939 року польський міністр закордонних справ взагалі перестав мати голос. Він міг був добре поїхати сам на відпустку та розпустити на довший відпочинок всіх своїх урядовців і всю новоперебудовану палату міністерства закордонних справ замкнути на ключ. Їхні функції могла виконувати машиністка сера Говарда Кеннарда, англійського посла у Варшаві. З надвразливості на точці своєї державної суверенності, Польща злетіла до ролі державного твору, кермованого з далекоїчужинецької столиці.

У промові з 28.IV.1939 Гітлер залишав Польщі фіртку для нав'язання нових взаємин на нових умовах. Було ясно, що річ усе ще йде про Данціг, комунікаційні зв'язки зі Східними Прусами (про прилуку Поморя до Німеччини, і то після евент. Корисного для німців плебісциту, була мова щойно у відповіді аглійському послові у Берліні, гендерсонові, як здогадному посередникові, 29 серпня 1939), та про заперестання переслідувань німецької меншини у Польщі. Тому людям збоку могло здаватися, що Польща таки використає фіртку, залишену їй для нових переговорів, та що не піде на ризико війни через спір «за межу». Хто не вірив у цю війну, той вірив у рештки почуття політичного реалізму у польських державних керманічів і думав, що побрязкування шабелькою, непристойний тон польської преси, гурра-оклики з найбільш проречистими натяками, що на випадок війни польська армія в найкоротшому часі забезпечить за Польщею Данціг і Східні Пруси та машеруватиме по вулицях Берліна, – що всі ті «екстратури», получені з погромами німців на Поморю, у Шлеську, Познанщині й Волині, це тільки засоби своєрідного шантажу супроти Німеччини, та що зрештою в

останній хвилині таки прийде до порозуміння. Не хотілося вірити, що самі поляки відкинуть можливості компромісу та що вони не здають собі справи з повної катастрофи, яка їм грозить. Тимчасом показалося, що той польський блеф мав заступати державницьку політику до самого трагічного кінця, бо на політику до самого трагічного кінця, бо на політику вже не було місця: Польща вже не вела політики, вели її англійці, а англійці не хотіли допустити до ніякого польсько-німецького компромісового порозуміння! Арцішевський оповідав п. Мольткому у Варшаві, як то Бек жбурляв картками своєї гурра-патріотичної промови. Але й сам п. Мольтке дивувався у своїх звітах про свої розмови з заступником Бека, Шембеком, як той останній, раніший прихильник польсько-німецького порозуміння, здвигав тільки раменами, розкладав руками або мовчав, даючи зрозуміти, що він – безсильний. Безсильний супроти військової кліки, розбурханої пресою кампанією польської вулиці та супроти впливів англійської амбасади.

Але коли можна було б від біди виправдувати п. Бека, що від кінця квітня до 23 серпня 1939 вірив разом із своїми земляками, що це йде тільки «війна нервів», яку треба холоднокровно перетривати, і тому мовчав, зволікав, пасивно приглядався вакханалії гурра-окликів, – то ніяк не можна виправдати його після 23 серпня. Бо в тому дні розвіялись усі пляни на успіх англійського пляну оточити Німеччину. В той день світ довідався про німецько-совітський пакт неагресії, який виріс на руїнах кількомісячних переговорів про пакт англійсько-совітський. Цей останній не вдався головно (як це не дивно звучить!) через саботаж Польщі. Відмовляючись від концепції співпраці з Німеччиною у розв'язці східно-європейських проблем та дозволяючи запрягти себе до возу британської політики, яка вважала, що прийшов догідний момент спинити розрив німецької потуги, – п. Бек все таки не хотів наблизитися до Росії, заслонюючись формально існуючим пактом неагресії з СРСР з 25.УП., який ніби вистарчає, щоб зберегти зі східним сусідом добрі взаємини. І поза той факт не хотів вийти. Конкретно, рішуче спротивився, щоб совітські війська мали право перемаршу крізь польську

територію на випадок польсько-німецької війни, відкидаючи таким робом концепцію військово-політичного союзу між Францією, Росією та Польщею. Залишаємо на боці мотиви такого становища Польщі, ствержуємо лише, що з дилеми **«Німеччина чи Росія» Польща відкинула у критичній хвилині – обидвох безпосередніх сусідів**, спираючись лише на ген далеких союзників, від яких її ділили чужі землі й чужі моря. Наслідок того був такий, що **обидва безпосередні сусіди Польщі порозумілись – проти неї**. Бо чейже політична вимова німецько-совітського пакту була аж надто ясна! Вона була така ясна, що інстинктивно відчула її (хоч може й розумово не схоплювала) польська та жидівська вулиця. Симптоматичним показчиком її настроїв була справдешна паніка, яка вибухла по всіх польських живцях, літництвах та випочинкових місцевостях. Не зважаючи на чудову погоду і на формальний відпустковий час, польські й жидівські літники кинулись так масово й раптово вертатися до своїх міст, що по всіх гірських та живцевих залізничних стаціях діялись дантейські сцени: люди губили пакунки, толочили жінок і дітей, лізли крізь вікна, витискали собою шиби у вагонах. Всі відчували, що ось прийшов шпиль кризи, що сталося щось, що мусить заваготіти на долі держави. Невже не знав цього п. Бек?! Міг не знати його й не розуміти Ридз-Сміглий, про якого політичний розум буде ще мова окремо, таксамо, як тупо міг поставитись до тієї події такий міністр, як генерал Каспшицький, що бавився в імпрези, гідні щонайвище молоденького студента. Але Бек, політичний учень Пілсудського, який із рядів ендецької молоді перейшов був до легіонів та належав до найвищої військово-політичної інтелектуальної еліти Польщі, ні, Бек напевне здавав собі справу з того, що значить німецько-совітське порозуміння! Що значить Рапалльо, яке у серпні 1939 року воскресло з попелів квітня року 1922-го! Коли б він був політичною індивідуальністю та державним мужем із стрижнем, тоді був би того самого дня полетів до Берліна. Коли ж Берлін ще 30-го і 31-го сепрня даремне чекав на уповноваженого польського парламентаря, а п. Бек не демонстрував бодай своєю димісією, що не хоче свого імени класти поруч імен Мосціцького, Ридза й тов. під останньою сторінкою польської самостійности, то цим тільки доказав перед історією, що

був по суті таким самим кар'єристом і грошебором, як інші польські гробокопателі своєї батьківщини.

Останній німецький проєкт, сформулований у 16-ти точках, залишав за Польщею навіть на випадок некорисного для неї висліду плебісциту у поморській смузі, вільний екстериторіяльний доступ до моря та рівні з Німеччиною права у демілітаризованих пристанях Данцігу і Гдині, демілітаризацію Гелю, управління меншинової проблеми, затіснення звязків з Німеччиною. Польське Радіо оголосило у відповіді на той проєкт півофіційний комунікат, в якому весь плян розвязки польсько-німецького конфлікту названий «агресивним пляном нових гунів». Того самого дня проголосили у Польщу загальну мобілізацію, а в кілька днів пізніше Польща, як суцільна державно-політична організація вже фактично не існувала. Мільярди вкладала Польща у будову Гдині, яка мала заступити Гданськ. Але коли прийшлося віддати Гданськ, як ціну за збереження самостійности, Польща воліла втратити і Гданськ і Гдиню і самостійність. Бо так казав панський жест, який заступав у Польщі політичний розум.

Останнє слово, що його п. Бек сказав у характері польського державного діяча, була коротенька промова до радя з приводу виповідження німцям війни Англією і Францією. Бек висловив тоді радість, що Польщі пощастило те, чого бажає собі кожна людина: «знайтись у доброму товаристві». Була це така сама буфанада, як фраза з останньої його соймової промови, що Польща хоче мира, «але не на всяку ціну». Тимчасом після комунікату німецької офіційної агенції «ДНБ» про німецько-совітський пакт треба було саме добиватися мира за всяку ціну. І треба було знати, що товариство Франції та Англії при ворожому фронті Німеччини й Росії є кепським товариством, бо воно не зможе перешкодити поділові Польщі. Були поза п. Беком поляки (щоправда тільки дуже й дуже нечисленні одиниці), які це знали й розуміли вже тоді, тому й повинен був знати це й п. Бек. В дні оголошення загальної мобілізації автор цих рядків стрінув одного з чільних польських публіцистів: він був у розпуці та раз-у-раз повторяв: «катастрофа, повна катастрофа. Четвертий поділ Польщі!» Коли п. Бек вже 4-го вересня панічно втік із

Варшави, залишаючи весь архів міністерства закордонних справ, то знав теж, що прийшла катастрофа. Мало виправдовує його факт, що в хвилині висловлювання радості з приводу «доброго товариства», в якому Польща йшла до катастрофи, він, керманіч закордонної політики Польщі, був напів притомний.

Байдуже, кого впише історія на першому місці, як найбільшого винуватця польської катастрофи. Список імен буде довгий-довгий, бо винуватим було ціле польське політично зорганізоване громадянство та вся незорганізована маса народу, яка не протиславилась катастрофальній політиці свої проводирів. Але нема найменшого сумніву, що одним із найперших імен у списку спричинників тієї катастрофи буде ім'я Йосифа Бека [22].

Військова політика.

21).

Правду сказати – може вірніше було б сформулювати політичні напрямні чи взагалі всю атмосферу в польській армії не як вислід якоїсь точно означеної політики, тільки просто як явище, що мало з сутнім розумінням військової політики мало спільного. Бо властиво у Польщі не було військової політики. Зате було – **військо у політиці, була розполітикована армія**. І цікава річ: уся армія сторчала з ногами й головою у внутрішніх політичних проблемах та конфліктах держави, коли тимчасом її найбільш відповідальні організатори й керманічі раз-у-раз застерігалися, що військо повинно від активної політики сторонити, застерігалися і перестерігали, та одночасно самі потурали військовому політиканству. Ба навіть створювали цілу державну систему, в якій між військом та політикою затерлася всяка лінія поділу.

Зрікаючись усіх військових функцій та виїзджаючи до Сулеювка, Пілсудський подавав два головні аргументи, що спонукували його відсунутись від активного державного життя: один аргумент був морально-політичного життя («дивне розпаншення бруду та безличного. Лайдацького, нераз продажного елемента»), – другий характеру військового. Цим другим аргументом був страх перед небезпекою, в якій опинилася армія, через те, що – мовляв – армію втягають до політичної боротьби («сойм

командує військом»). І від липня 1923 року Пілсудський провадив голосну у Польщі та поза нею боротьбу з Сулеювка за таку організацію армії, яка вилучила б з неї впливи політичних партій. Про таку кампанію, яка закінчилась травневим переворотом, згадували ми вже, коли казали про устрій і владу у Польщі. Пригадаємо: ціла центрово-права опозиція, що боролась проти Пілсудського, хотіла бачити найвищого презентанта збройних сил – в особі військового міністра, відповідального перед соймом, отже залежного від політичних партій та їх «аритметичних» комбінацій. Знову Пілсудський хотів поставити організацію зверхньої військової влади так. Щоб генеральний інспекторат збройних сил та сам генеральний інспектор армії, передбачений на випадок війни та начального вождя, був установою постійною, тривкою, та не підлягав змінливій конфігурації політичних партій, Ще 13 листопада 1925 Пілсудський перестерігав президента Войцеховського: «...Не годиться ждати, щоб у нашій державі військо служило політичним партіям та їх приватнім супроти держави інтересам... Не слід теж думати, щоб військо, призначене на те, щоби бути воюючою репрезентацією народу на випадок потреби збройної оборони границь держави, могло бути послухне та зберігати службову честь, коли воно має працювати, як об'єкт ліцитацій між ріжними амбіціонуючими генералами чи послами». Врешті 21 квітня 1926 Пілсудський (згідно з офіційно оголошеним протоколом) «...додав, що перестерігає пана президента, щоб уживати генерала Сікорського у праці чи то в центральних військових установах. Чи то, як чував, на становищі міністра внутрішніх справ». При останній спробі погодити Пілсудського з соймом в дні 9 травня 1926. Якою була конференція у Бельведері з участю президента Войцеховського, Пілсудського та кандидата на нового прем'єра Владислава Грабського, Пілсудський відмовився підтримати Грабського, подаючи як аргумент: «ситуація кожного міністра військових справ дуже важка саме тому, що він мусить переймати наслідки військової господарки після кабінету п. Владислава Грабського» (у тому кабінеті міністром військових справ був генерал Сікорський, якому Пілсудський закидав саме розполітикування армії). І нема найменшого сумніву, що саме той

острах за стан і долю армії був одною із найповажніших причин збройного повстання, що його Пілсудський зробив 12 травня 1926 року, здобувши внаслідку вдруге фактичну диктаторську владу.

Але таксамо, як Пілсудський не зумів очистити морально-політичне життя у Польщі, бо змінилися тільки ролі карієристів, експлюататорів державного майна та деморалізаторів прилюдної атмосфери (на місце колишніх «партійників» вступили тепер члени «І-ої бригади» та її кон'юктуральні підхлібники), так само не вдалося Пілсудському вирятувати армії від розполітикування. Вправді негайно після травневого перевороту, 22 травня 1926, Пілсудський видав приказ до армії, щоб пролита у братовбивчій боротьбі кров стала «новим засівом братерства», але – як відомо – тавневий переворот не закінчив братерства розбитого на табори польського народу, тільки започаткував дальший період внутрішньої боротьби, яка затомізувала польське політичне життя, а польську армію втягнула безпосередньо до боротьби партій, груп, клік і котерій та призначила їй відіграти неславну роллю у **внутрішній** політиці держави. І тут теж тільки змінилися ролі: перед травневим переворотом використовували армію для своїх цілей (для боротьби з Пілсудським) праві політичні партії і «Пяст» Вітоса, ангажуючи до активної політики гурт своїх політичних однодумців чи прихильників – генералів, – після перевороту з головою пірнули у політиці вищі старшини – пілсудчики, для яких їхня дотеперішня військова кар'єра (марка легіоніста й титул полковника чи генерала) стала нагло засобом робити невійськову кар'єру. Адже повстали навіть у суспільно-політичному житті окремі групи «полковницькі» та «генеральські»! Парадокс полягав лиш у тім, що коли раніш вищі старшини, які співпрацювали з передтравневим режимом, були явно і славно вірні націоналістичній (у польському розумінні націоналізму) идеології, то страшини – пілсудчики вміли вправді деклямувати фразу про «идеологію маршала Пілсудського», але по суті швидко пересякли зовсім шовіністичним духом польської енденції та у практичній своїй діяльності виконували політичну програму не Пілсудського, лише Романа Дмовського! На пальцях можна було порахувати

тих пілсудчиків – старшин (із т. зв. Групи «інтегральних пілсудчиків», яка повстала у легіоновому таборі у реакції на всеохоплюючі ендецькі впливи), які напр. у ділянці меншинової політики протиставлялися дурійці, що запанувала в польській армії, щоб вести активну протименшинову політику. Але це торкалося вже мериторичного підходу до внутрішньо-політичних проблем держави: не токалося воно засади, щоб активні старшини взагалі активної політики не вели: смільчаків, які пригадували б ту засаду – у Польщі не було.

Щоправда, то й сам Пілсудський, зайнятий боротьбою з політичними партіями та проблемами закордонної політики, не вмів чи не хотів відмежовувати старшинського корпусу від свого суто-політичного конфлікту зі соймом. Яскравим прикладом на це служив наїздок ок. 100 старшин на сойм у дні 31.X.1929: тоді маршал сойму Дашинський відмовився через те відкрити засідання сойму, заявивши отверто Пілсудському, що «під шаблями й терором» соймових нарад не вестиме. Зараз після травневого перевороту цілий адміністративний апарат почав насякати старшинами – легіоністами, які – як мужі довіря режиму – переходили на різні цивільні становища безпосередньо з війська. Багато з них і далі урядувало у військових одностроях (напр. сам генерал Складковський), затрачуючи почуття окремішності військових функцій та всього військового стану від справ політики адміністративної, національної, фінансової, пресової. Військові, які не мали до того часу ніякої адміністративної практики, ставали не тільки воєводами, старостами, але й признаними «спецами» від меншиневих справ; такий полковник Коц став головою Банку Польського, полковник Матушевський став міністром фінансів, полковник Сцежинський став головою Союзу Польских Журналістів (з пресою не мав ніколи нічого спільного). Військовими обсаджували головню всі т. зв. Персональні бюро при міністерствах і вони мали за завдання робити чистку персоналу та насичувати його людьми режиму. Було б це можна навіть річчю зрозумілою, коли б ті військові знали, **яка ідеологія, яка конкретна програма просвічує режимові** та коли б вони були з режимом самі зіпоєні ідеологічно й програмово. Але у тих відносинах, про які ми вже писали, річ

ішла тільки про зберігання персональних привілеїв, а не про ідейні напрямні та програмові завдання. І втягання маси старшинства до такої системи – мусіло внести у ряди старшинства заразу політиканської манії.

Роза військовими, яких зрештою хтось може виправдовувати, як таких, що змінили стан, до якого належали, і змінили професію, – існували цілі організації чи то парамілітарного характеру, чи такі, які з військовою владою втримували все найтісніший зв'язок та проте завжди займалися активною політикою і мали величезний вплив на ціле громадське й державне життя. Такими організаціями були: «Звйонзек Стшелецкі», «Звйонзек Повстанцьцув Сльонзкіх», «Звйонзек Легіоністув», «Звйонзек офіцерув резерви», «Звйонзек подофіцерув резерви», «Звйонзек Оброньцув Львова», «Звйонзек Інвалідув», організації членів різних колишніх військових формацій («галерчиків», «довбурчиків» і т. д.), колишніх «пеовяків», «Зажеве» і т. д., і т. д.. На чолі кожної такої організації стояли всі ті старшини. Коли ж навіть ті старшини були вже в резервові, то проте постанови (резолуції) зїздів даних організацій були устійнювані раніш з активними військовими колами та одночасно з політичною адміністраційною владою. Напр. резолюції зїздів «Звйонзек офіцерув резерви» у Львові були завжди редаговані і кореговані у двох рівнорядних інстанціях: у II відділі ДОК ІV та у відділі безпеки львівського воєвідства. **Темою зацікавлених тих зїздів і резолюцій були суто політичні справи, в першу чергу меншиневі. Всі названі організації були головним промотором всяких протименшиневих акцій, інспірованих безпосередньо визими військовими колами.** Військова влада не тільки не протидіяла активній політичній діяльності людей, найтісніше звязаних з військом, але сама чинно співдіяла, **втягаючи вже безпосередньо і старшинський корпус і всю армію до суто політичній боротьби, зверненої проти українців, німців, білорусинів, громадян одної держави.**

Ось сам міністр військових справ генерал Каспшицький стає на чолі т. зв. «Товажиства пшияцол Гуцульцизни», організації, якої істотною метою було відірвати гуцулів від національної спільноти з рештою українського народу. Та організація, субвенціонована з

державних фондів, видавала публікації, які доказували, що гуцули походять від ...готів, що це «зрутенізовані поляки» і т. п. Десятки тисяч пили на ширення деморалізації серед гуцулів, а перестороги української преси, що це гроші, викидані в болото, тільки скріплювали польонізаційний похід на Гуцульщину, кермований безпосередньо військовими людьми. Коли ж після мінхенського протоколу молоді гуцули масово втікали на Карпатську Україну, збентежені польські кола такою «невдячністю» гуцулів – відповіли кровавою військовою карною експедицією.

Тим карним експедиціям, зокрема діяльності прикордонної польської армії КОП (Корпус Охорони Пограниччя) треба присвятити окремо трохи ширше місця [23].

Армія і ролі поліції та місіонерів.

22)

Від 16-го вересня до початку листопада 1930 р. тривала перша та на найширшу міру поведена «пацифікація», з активною участю польських військових, головно кінних, частин. Військо перемашировувало здовж і впоперек Східню Галичину та поводитись супроти цивільного населення так, як не поводитьься ніяка армія у ворожому краю підчас війни, – хіба, що завернемо ген аж до часів татарських наїздів. Старшина, командант військової частини, заїздив перед громадський дім, та з карткою у руці, яку дістав у повітовому старостві, викликував усіх найсвідоміших селян і селянок та всіх місцевих українських інтелігентів, не виключаючи священиків. Їх провадили до якоїсь стодоли або за село і там в нелюдський спосіб били. На панічний оклик «улани йдуть!» («татари йдуть!») цілі села втікали до лісів. Щоб тому перешкодити – вояки широким колом окружували села та всіх втікачівпереловлювали і масакрували, так, що люди тижнями лежали по шпиталях або вмирали від ганграни, що творилась від ран. Горіли цілі села, палилися дома «Просвіти», горіли, облиті нафтою та підпалені склади українських кооперативних крамниць.

Але за тою першою «пацифікацією» пішла довга черга дальших, які спорадично вибухали в різних частинах краю, обхоплювали поодинокі повіти та околиці. Діялось це

ніби то у відплату за українські терористичні акти чи саботажі, що сталися на тому терені. Згодом у деяких околицях запанував стан т. зв. Хронічної пацифікації: це було голвно у підгірських та пограничних околицях там, де був стаціонований і всевладно володів КОП. Та частина польської армії, яка стояла саме на сторожі польських державних кордонів супроти зовнішніх сусідів, займалася немов з уряду активною протименшиневою політикою, включаючи до тієї «політики» й найважчі фізичні події. Режим КОП-а полягав м. ін. на тім, що в деяких пограничних повітах (напр. Дилина), керманічі українських кооперативних крамниць мусіли виказуватись перед місцевими командантами відділів КОП-а, що спроваджують крам виключно тільки з польських крамниць, бо в противному випадку військо крам нищило. Нічого не помагали відклики до адміністраційно-цивільних властей та люди швидко занехали їх, бо фактичну владу у широчезній прикордонній смузі довкола Польщі виконував фактично КОП і староста тільки тоді мав якийсь голос, коли – не оглядаючись на конституцію, закони чи зобовязання варшавського уряду – переліцитовувався з військовими чинниками у переслідуванні меншин.

За прикладом міністра військових справ ішли інші генерали й команданти. Командант львівського корпусу генерал Токаржевський оснував «Секретаріят Порозуміння Польських Суспільних Організацій» (СППОС), який фактично став другою та вирішною владою на терені трьох східногалицьких воєвідств, владою, що не підлягала воєводі, тільки йому, генералові в активній службі та його старшинському корпусові. Адютант того генерала, майор Домонь, став «спецом» від меншиневих справ та виголошував у Варшаві прилюдні відчити на меншиневі теми, де ігнорація предмету суперничала з ненавистю до меншин. Дійшло до того, що в часі великих хліборобських страйків та заворушень, що ними кермувало «Стронніцтво Людове», генерал Токаржевський, щоб відвернути увагу польського громадянства від отих неприємних внутрішньо-польських справ, розкидав з військових літаків летючки за своїм підписом до поляків, щоб вони не спускали з очей «спільного ворога» - українців! (Було це в липні 1936 року), львівські

військові чинники фінансували протиукраїнську газетку «Поляк-Нреко-Католік», перенесену з Кракова, де вже видно висохло джерело надхнення, – спеціально на те, щоб паплюжити єрархію греко-католицької Церкви та вести кампанію за призначення польських єпископів для вигаданих поляків греко-католицького віроісповідання. З інспірації військових кол посол Войцеховський виступив зів своєю голосною промовою у соймі проти митрополита Шептицького, в перфідно-брехливий спосіб перекручуючи становище митрополита до т. зв. йорданської справи. Генерал Токаржевський, покликуючись на звичай з австрійських часів, коли то австрійська почесна чета брала участь у святі Йордана на львівському Ринку, запропонував св. Юрові. Щоб об'єднати прилюдне йорданське свято для цивільних і військових, але одночасно поставив цілу низку вимог, м. ін., що військова музика гратиме польський державний гімн і т. д. Митрополит, маючи на увазі всю атмосферу, що панувала тоді саме у зв'язку з протиукраїнською акцією війська та СППОС-у, лякався, що така несвоєчасна маніфестація «братерства» може довести до кривавої драми, яку можуть викликати провокатори, – і тому делікатно відмовився. До того ще й треба додати нетакт генерала, який не вважав за можливе потрудитись спершу самому до митрополита та безпосередньо переконатись про його погляд, лише делегував польського військового капеляна, який мав уже списаний готовий весь церемоніал! Пізніша поведінка польської вулиці у цій справі, підбехтаної проурядовою та ендецькою пресою, доказала, що річ ішла справді про те. Щоб дати вимріяне поле діяльності провокаторам, які були б перетворили церковне свято у страхітливую криваву масакру українських вірних. Що можна було сподіватись по «делікатности» львівських військових чинників, коли вони улажували наприклад у 1937-му році на військовому грищі на Цитаделі у Львові «баталістичне видовище» – інсценізацію ненависницького для всіх українців «Огнем і Мечем» Сенкевіча, з «малоруським веселем» та Заглобою у ролі героя! Величезні афіші сповіщали про це все населення та ображували почування співгромадян – українців. У львівському СППОС-і та львівському ДОК ІУ зродилася теж думка відібрати українцям

єдиний їх спортовий майдан у Львові, прегарну площу «Сокола – Батька», величиною 11 моргів, яку 30 літ викуплював увесь нарід збірковими датками; воно сталося під притокою «вивласнення на військові цілі».

Таксамо діялось по інших осередках державно-адміністраційного та українського життя. У Тернополі володів фактично не воєвода (воєводою був там, зрештою, Маліцький, старий ендек-україножер), лише дивізіонер полковник Пашкевич, колишній командант школи підхорунжих у Варшаві, який активно боровся проти Пілсудського підчас травневого перевороту у 1926 році. Він зосередив у своїх руках всю протиукраїнську акцію на терені тернопільського воєвідства та особисто відгоружувався всім тим полякам, які поручали толерантнішу політику супроти українців. У Перемишлі та сама місія спочивала в руках генерала Вечоркевіча та полковника Мйодонського. Той останній військовий капелан, стояв на чолі «Звйонзку Шляхти Загородowej», організації, яка роками вела за державні гроші деморалізаційну роботу серед збіднілих українських селян, нащадків княжих дружинників та бояр. Та акція викликала стільки нездорового ферменту й таке озлоблення серед українських селян, що на останній зїзд управи тієї організації поїхав до Перемишля воєвода Білик зі Львова, щоб вплинути на тамошні військові чинники, щоб вони надто яскраво не провокували українців, бо це небезпечно... Знову на всій Волині й Холмщині військові чинники зосредили в своїх руках акцію... «навертання» православних селян на римо-католицизм. Окремі села діставали просто ультиматум: до стільки і стільки днів таке то й таке число православних має перейти на римо-католицизм, в противному випадку село буде «спацифіковане». Таку трагедію пережило м. ін. село Гриньки на Волині: події в тому селі на тлі «місійної акції» війська відбилися голосним відгомоном у соймі, ба навіть огран оо. Єзуїтів «Орієнс» уважав за доцільне виступити проти таких небувалих і ніким непрошених «місіонарів». Всією тією акцією, як також акцією відбирання православним та нищення православних церков, займався генерал Сморовінський, корпусний командант із Люблина. Військо активно помагало поліції руйнувати церкви!

Так було на сході і південному сході, знову на заході, на протинімецькому відтинку, діяв ославлений «Звйонзек Заходні», який разом зі «Звйонзком Повстаньцув Сльонзких» Гражинського був організацією напів військовою.

Які ж почування могли мати до польської армії мільйони українців і німців, коли на сам вид військових одностроїв паніка огортала населення, – коли військовий однострій ставав символом ненависти до неполяків?! Що вартні були всі оклики й деклямації про скріплювання оборонної сили держави», коли одночасно у практиці акція йшла у двох рівнобіжних напрямках: 1) розкладати армію, її старшинський корпус та низові ряди втягування їх в активну внутрішню-польську та протименшинну політику, і 2) насторожувати вороже до армії всі непольські меншини у Польщі.

Ціла армія була в Польщі розполітикована. Беручи собі приклад з покійного Пілсудського – маршал Ридз Смігли також застерігався, щоб армія політикувала. І також з тим самим успіхом. 24 травня 1936 року Ридз Смігли заявив на зїзді легіоністів буквально: «коли треба буде вести політику – я сам її вестиму». І справді, займався цілий час не військом, а політикою, щораз більше компромітуючись в очах власного громадянства і всього закордону та доводячи державу до повного хаосу. Ми вже згадували, як то від невдачного кокетування людовців (маніфестація у Новосільцях) перекидався до такого самого невдачного кокетування ендеків (участь у бенкеті «Арконії» у Варшаві), після того конферував із молоденьким проводирем «оенерівців» (польської «народово-радикальної» молоді) Пясецьким, не маючи скільки авторитету, щоб не то приєднати для режиму ті групи, але бодай вплинути на них, щоб методи внутрішньо-польської боротьби не доводили держави до македонських відносин. Врешті ніхто інший, тільки Ридз Смігли, найвищий військовий достойник, покликав на становище організатора нової політичної партії «Обуз Зєдночєня Народовєго» спершу полковника Коца, потім генерала Скварчинського, віджкликаного для цієї місії просто з виленського корпусу. Знаємо вже, якою компромітацією покінчилася дилетанська

політична діяльність усіх тих військовиків, обтяжуючи моральну гіпотечку всієї польської армії.

Політикував маршал армії Ридз, політикував міністр військових справ Каспшицький і його перший заступник, завзятий шовініст генерал Глуховський, політикували старшини з військового міністерства та головного штабу, як полковник Садовський, який виголошував прилюдні відчити протименшиневого характеру, або інший полковник, шеф вивінування армії (прізвище вилетіло з пам'яті), один із лихих духів Ридза, що завжди підюджував його до війни з Німеччиною. Протекціонізм та погоня за кар'єрою, що обхопила ряди легіоністів, включно до особи Ридза з його вождівськими амбіціями без ніяких даних, – міжпартійна польська боротьба з участю військових кол та активна участь військовиків у протименшиневій нагінці, – все воно мусіло внести в ряди старшинського корпусу фермент. Дійшло до того, що старшини на високих військових становищах виступали з армії виключно на те, щоб мати вільну руку та вести боротьбу з режимом (напр. полковник Гжендзельський з 36 п. п. у Варшаві, який оснував власний часопис «Чарно на бялем»). Таксамо, як теорія «уполечнення» державного службового стану затерла різниці поміж польським державним службовиком у ріжнонаціональній польській державі та польським партійником націоналістом і відібрала у практиці всьому державному апаратові характер надрядного чинника, – таксамо політиканство у польській армії та елітарна теорія, що з легіоністів робила упривілеєну верству, довела у практиці до переплутання понять: політика, армія і поліція. Ніщо дивного, що розполітиковані старшини разом із польською вулицею, разом із всією вуличною пресою, **перли до війни, не знаючи, що таке сучасна війна** [24].

Пресова політика.

23).

З нагоди появи книжки д-ра ді-Преля – д-ра Дрешера «Поляки перед Берліном», присвяченої польській пресі та пропаганді, висловили ми вже окремо погляд, що пресової політики у Польщі не було взагалі ніякої. Пресова політика робилася сама, чи

пак – **робила її вулиця**. Ще виразніше: тон цілій польській пресі надавала безапеляційно так звана червона преса (від червоних наголовків), преса, призначена для найширшого та політично найпримітивнішого читача, преса виключно лише зарібкового характеру, яка не знала іншого підходу до всієї часописної тематики, як лише підхід один: смак вуличної публіки, сензація. Брак польської пресової політики вбачаємо у тому, що не було в Польщі ніякого органу, який 1) устійнював би напрямні пресової політики відповідно до потреб державної рації та виховання польського народу і «) стежив би за їх виконанням, протиставляючись одночасно пресовій роботі, яка тим напрямним шкодила б. Балаган у тій ділянці був тому, що формально такі установи, покликані для ведення пресової політики існували, але фактично своїх завдань або не розуміли, або не мали змоги їх виконувати, не вміючи створити собі відповідний авторитет у світі польської преси та запевнити собі екзекутивні прерогативи.

Такою установою був властиво пресовий відділ при президії ради міністрів. Цією самою справою міг був займатися пресовий відділ при міністерстві закордонних справ. На то і напрямок преси могло теж впливати міністерство внутрішніх справ та підлеглі йому льокальні органи, які мали супроти преси ту страшну зброю, що нею є цензура. Тимчасом: світ преси у Польщі взагалі з пресовим відділом при президії ради міністрів майже не стрічався. Єдина річ, яку журналісти від нього вимагали, були – інформації про діяльність уряду чи про такі події, що про них уряд мав перший відомості, – єдина річ, яку той видл виконував, було те, що він цих інфрормацій пресі... не давав. Варшавські журналісти та тамошні кореспонденти краєвої і закордонної преси згадували як ідеал чудового функціонування того відділу часи премієра Бартля: тоді щоденно те бюро видавало комунікати під наголовком «день пана премієра», де казалось, кого премієр прийняв і в кого був. Це не глум, а щира правда. Позатим бували чейже в Польщі премієри (як наприклад Славек), які преси з цілого серця ненавиділи, не мали для неї найменшого зрозуміння та взагалі не бажали собі ніякого з нею звязку. Це й вичерпувало проблему пресової політики. Бували на становищі начальника того відділу поважніші

польські журналісти і вони почували себе на ньому досить незручно, бували й люди, які зі світом преси не мали нічого спільного, і ті дивились на цю свою посаду, лише як на етап до вищої кар'єри (головно дипломатичної). В останніх роках те бюро могло знаменито одного гарного ранку щезнути, і з виїмком людців, які перестали б брати платню, ніхто його відсутності не завважив би. З пресовим відділом у міністерстві закордонних справ було вже трохи інакше. Він видавав для внутрішнього вжитку щотижневі огляди чужинецької преси, (для журналістів навіть цікаві), позатим щотижня (не завжди) уладжував сходи представників щоденної преси, окремо краювої, окремо закордонної. На тих сходинах начальник відділу відчитував чи виголошував дипломатично вистилізовані комунікати про актуальні справи закордонно – політичного життя та давав відповіді журналістам. Воно вже більше подобало на пресову політику, а проте нею безумовно не було: бо не було ніякої системи у вказівках для преси, та – що ще важніше – діяльність того відділу була теж доривочна, трохи канцелярійна, трохи від актуального випадку до випадку, без бажання визначувати пресі якусь політичну лінію. В окремих закордонно-політичних проблемах. Начальник того відділу, п. Сківський, мав зрештою літературні нахили та цікавився більше конкурентним супроти «Відомості Літератських» журналом «Піон», ніж міжнародньою політикою та завданнями щоденної преси.

Ще більший хаос панував у ділянці цензури. На цю тему можна би і варто би написати окрему здоровенну книгу. Розпорядки (заборони). Що їх давав державний комісаріят м. Варшави столичнім газетам і те, що з пресою робили льокальні польські цензори – це належить до царини трагі-комедії. Але річ не в окремих актах безглузких конфіскацій, переслідувань, шикан. Річ у тому, що переслідування, шикани, конфіскації, кари й засуди торкалися в Польщі тільки **меншиневої** преси, або тої поважної польської преси, яка займалася взагалі проблематикою польського життя та була через те невігідна режимові, що не знав, як узагалі має поводитися і здавався на – поліцію. Конфіскації опозиційних польських газет належали до ділянки внутрішньо-польської політичної боротьби.

Проявами пресової політики були наприклад такі акти варшавського державного комісаріату, як заборона варшавському журналові «Орка на угоже» приносити сторінку, присвячену українській проблемі, анкетам на тему польсько-українських справ і т. п. Те, що у Львові не вільно було писати того, що у Варшаві, а в Луцьку конфіскували речі, які перейшли цензуру у Львові, це були ноторійно відомі справи: про них навіть були соймові інтерпеляції і в відповіді міністр внутрішніх справ заявив, що різні умовини «регіонального» життя вимагають різної поведінки влади у різних частинах держави. Одним із характеристичних показчиків, за що переслідували в Польщі українську пресу, було наприклад покарання адміністраційним шляхом та затвердження тієї кари судовим присудом – редакторів усіх трьох українських щоденників у Львові за те, що вони з власної волі не написали були славносвних статей на честь Мосціцького з нагоди його імянин. Один із вищих польських державних урядовців висловлювався з цього приводу про польську цензуру так: «Наш цензор не має бути інтелігентний, – він має лише чути носом, за що його може вища його влада притягнути до відповідальности».

Можна б, очевидно, сказати, що у демократичній республіці важко вести одностатейну пресову політику в розумінні наприклад політики урядів преси й пропаганди в авторитарних державах, де все життя підпорядковане вимогам держави, на сторожі яких стоять покликані для цього державні установи. Демократія, мовляв, тим і визначається, що кожний пише, як і що хоче. Коли б хто хотів так пояснювати жахливий пресово-політичний стан у Польщі, то свідомо фальшував би правду. Передусім у Польщі демократичні свободи були фікцією і повною фікцією була свобода преси у Польщі. Уряд мав змогу впливати на **всю** польську пресу, навіть і партійно-опозиційну, яка чи то з льюальности чи зі страху була б його бажанням піддавалася. Але в тому напрямку не було ніколи навіть ніяких спроб! Пригадуємо собі один-однісінький випадок, коли Варшава заборонила поміщувати в одній справі власні звіти ПАТ-а, які загрожували б прилюдній безпеці»: це було підчас варшавського процесу у справі вбивства міністра Перацького, у 1935/36 р., коли то уряд лякався, щоб протиукраїнська нагінка польської преси, яка могла

вибухнути у зв'язку з цим процесом, не скомпромітувала на внутрішньо-державному терені «нормалізації» в самих її початках, та щоб не відбилася небажаними відгуками й на закордонному терені у зв'язку з великим зацікавленням чужинецької преси тим процесом. Але брак пресової політики полягав не тільки у тому, що польські державні чинники навіть не старалися впливати **всю** польську пресу у найповажніших справах загально-державного значіння. Нечуваний і ніде в світі небувалий балаган у тому, що вони не робили цього й супроти преси безпосередньо залежної від влади й режиму, себто преси або субвенціонованої (чи просто таки утримуваної) з державних фондів, або преси, якої видавці та редактори були людьми режиму, послами, достойниками з ББ чи ОЗОН-у, та користали з безлічі особистих привілеїв. Воно торкалося однаково варшавської «Газети Польської», в якій невідомо було, що є поглядом уряду, а що пп. Медзінського, Шталя, Старжинського чи львівського Мейбавма, – як і «Курієра Поранного» під редакцією ославленого Клявдіюша Грабика, так як озонівського львівського «Дзенніка Польського» чи краківського «ІКЦА-а», найголоснішого трубача влади й режиму.

«ІКЦ» («Ілюстровани Курієр Цодзенни» у Кракові) – це ціла окрема сторінка польського державного життя. Колишній п'ястівсько – вітовський, потім проурядово-санаційний орган, був він тим польським щоденником, який мав повне право казати про себе, що ніхто інший, тільки він накидав тон усій польській щоденній публіцистиці, він мав найбільші впливи у польській прилюній опінії, він ту опінію формував, ніхто інший тільки він із своїми варшавськими червоними підголосками панував на польській вулиці – на долах і на верхах. І тому часе, що користувався таким величезним впливом, тому що був безумовно газетою найбільш поширеною у Польщі та й із найкращим технічно-видавничим і адміністраційним (кольпортажевим) апаратом – був найбільше винуватим за ту морально-політичну атмосферу, яка панувала у Польщі, за рівень політичної освіти серед польських широких мас, за підхід польського громадянства до найповажніших польських державних справ. Примітивізм, забріханість, ігнорация, демагогія, пустословіє, зарозумілість, менторське всезнайство, клеветництво та донощицтво, плазунство супроти

сильних, брутальність супроти слабких, розхристаність стилю, канібальська етика та дикий шовінізм – все воно знаходила свій стовідсотковий вислів на сторінках «ІКЦ», все воно складалося на образ «ІКЦ». Доходило до того, що час до часу й інші польські часописи подібними словами характеризували той часопис: раз зробило це навіть львівське «Слово Польське», швидко потім, як перейшло з табору ендеції до табору санації та з якоїсь причини наразилося санаційному краківському товаришеві. Ревеляції про Маріяна Домбровського, польського «Норткліфа», писав свого часу варшавський «Роботнік». Усі знали, що «курієрок» це «шмата», але купували й читали силою привычки та завдяки розмірам тої газети та її експедиційно-кольпортажевій швидкості. І вся Польща та всі поляки затроювались трійливою їддю тієї газети. Змінювала та газета свої орієнтації і погляди, як рукавички, залежно від конюнктури і партнера (платника). Тільки у підході до двох питань залишилась послідовна і вірна собі: до українців та німців. Люди казали, що це тому, бо німці не хочуть її купити, а українці не мають защо.

У Польщі прийнявся вже був термін «ікацова преса». Нема найменшого сумніву, що «іцакова преса» з своїм проводирем на чолі, була **одною з найважливіших причин упадку Польщі**. Вона плекала у Польщі того духа, що був причиною її внутрішнього хаосу («декомпозиції») та підготовляв її катастрофу з 1939 року. Було річчю подивугідною, як впродовж 20-ти літ польська преса ставилась до найповажніших внутрішніх та закордоонних проблем польської держави та з якою байдужністю приглядалися вакханалії задурманювання польського народу відповідальні за долю держави її керманичів. Загальний рівень польської преси був через те такий низький, що навіть у нечисленних поважних часописах (головно консервативного напрямку) була нехить виломлюватись з тієї загальної атмосфери, щоб занадто не дразнити громадянства та «непотрібно не наражуватись громадянству» порушуванням непопулярних тем. Найбільш непопулярними були головно дві теми: проблема перебування Польщі між Німеччиною та Росією і проблема непольських народів у Польщі. Можна було на пальцях одної руки порахувати людей зі світа польської преси, які навправду здавали собі справу

з польського геополітичного положення, таксамо на пальцях одної руки можна було поррахувати польських редакторів, які на правду знали українську проблему! Не диво, що у тому 20-му році існування своєї держави, польська «сіра людина» мала про українців більш-менше таке поняття, як про бушменів, і коли було їй казати, що українців є у світі поперх 40 мільонів, а в Польщі поперх 6 мільонів – то вона дивилась на ткого інформатора, як на ворога держави, що злбними вигачами підриває віру у силу польського народу!

Ввесь підхід польської державної верхівки до установи преси виходив із засновку, щоби створити якнайбільше правних норм для інгеренції державних чинників. Отже пресу можна було цезурувати й судити по трьох законах: пресовому, загально-карному та законі про охорону деяких інтересів держави. Але про те, щб на пресу дивитися, як на інструмент політичного виховання громадянства та підготовки ґрунту під розвяку ріжних ближчих і дальших проблем – про те ніхто у Польщі не думав. Той інструмент використовували лише редактори окремих «ікацових» органів виключно в одній цілі: для нагінки проти меншин, зокрема проти українців, яка була і польському громадянстві популярна, отже для читача мила, і в очах влади приспорювала газеті опінію «паньствоново-твурчехо» органу.

Однак треба бути справедливим: як керманичі згаданих пресових установ при президії ради міністрів чи міністерстві закордонних справ могли робити **якусь** пресову політику, коли їхні шефи, міністри, президент держави, керманичі політичного життя, – не мали ніякої усттійненої програми у всіх найважніших ділянках життя держави?! Як можна було позитивно інструувати, позитивно інспірувати польську пресу, мериторично обмірковувати з її представниками на пресових конференціях ріжні проблеми та проводити у пресі (бодай у тій її частині, яка була від режиму залежна) одностайні напрямні, коли тих напрямних не було, коли не було взагалі пляну ні ясного погляду, як треба поводитись у безлічі справ!

Тому польська преса – як усе польське державне і громадське життя – плила без керми і вітрил по хвилях або демагогії, або – у найкращому випадку – імпровізації. Місяці й тижні, які попередили війну та дні з часу війни – це ж був найбільш жалюгідний період в історії польської преси та в історії польської пресової політики. Будучий історик польського народу, який переглядатиме річники польських часописів і перевірюватиме те, що тоді польські часописи – із найповажнішими включно – писали, з тим, що в дійсності було, дійде до жахливих висновків на тему: як відповідальні за стан польської преси діячі розуміли місію преси й пропаганди та як її виконували [25].

Погоня за наживою.

24).

Пишучи про психологічні, моральні та політичні причини упадку польської держави, ми зумисне залишили на сірій кінець – згадку про туділянку польського життя, яка пахне скандалістикою найгіршого сорта. Бо не мали ми ніколи зрозуміння для приємности порпатися ані у чужих ані власних брудах, ані теж не є ми прихильниками методи бачити скрізь лише тільки злодіїв та скидати на них всю вину – і їхню власну і людей чесних. І коли наприклад зловживання, корупція та фінансові скандали, з моментом, коли стають масові та приймають характер прилюдного явища, – безумовно підривають у корінні мораль нації і правові основи держави, то з другого боку не можна переочувати факту, що сама чесність не є ще ніяким критерієм політичної доцільности. Коли наприклад хто каже на політика: «це людина чесна», то такої характеристики не слід би вживати. Бо чесність не тільки у політика, тільки у кожної людини це щось, що само собою розуміється, щось найзвичайніше, найпримітивніше, отже згадка про чесність політика радше дискредитує його, ніж компліментує, піддає думку, що ніякої іншої позитивної риси добачити в ньому не можна. Коли прихараактеристиці того чи іншого польського діяча його польські земляки впевняли, що це людина «порядна» і «чесна», то це тільки докаж, що Польща таки належала до Сходу, бо на Заході така політична термінологія невідома. З другого боку, дуже небезпечно теж розкидати щедро закидами злодійства,

перекупства та всяких грошевих зловживань, наприклад при доставках, прилюдних роботах, лісовій господарці і т. д., бо доказати такі закиди зправила дуже важко. Ще важче, чи просто неможливо, щоб доказав їх сторонній публіцист, коли ті закиди можна спірати тільки на погłosках, а не на прилюдних судових розправах і засудах. І ось, тут доходимо до суті справи: до нездорової атмосфери, що вічно царила у Польщі, атмосфери, насиченої погоłosками про злодійства та підозрілі «інтереси» на державному майні, якої державна влада не прочищувала послідовним прилюдним демаскуванням злочинців, без огляду на їх товариську чи службову позицію. Що більше: аж надто часті спроби затушовувати аферу, яка продіставалась до прилюдного відома, мусіли лише хгущувати ту нездорову атмосферу. Масової корупції урядничого апарату рішуче у Польщі не було. Але було що інше: люди на високих становищах робили «інтереси» і якось ті інтереси їм удавались, бо чим інакше пояснити, що до виїсків належали одиниці на вищих посадах, які у дуже швидкому часі не доходили до поважних маєтків, коли їхня уряднича платня не стояла в ніякій пропорції до широкого способу життя?! Фактом є, що службовницький апарат – від найнижчого до найвищого – був у Польщі платний скромно, то фактом теж є, що службовики (головно на всіх вищих ступнях) жили понад стан. Стара польська шляхотська засада «застав сен а постав сен» обов'язувала і надалі та мусіла доводити до дефіцитів приватного бюджету, покриваних з жлходів «збоку». Тільки нечисленні судові розправи кинули світло на характер таких «надзвичайних» прибутків.

Загальним явищем у Польщі були наскрізь синекуральні посади, якими наділювали виключно членів володіючої кліки, при повному нехтуванні принципу фаховости. Посади директорів та членів надзірних рад різних великих промислових державних і приватних, але залежних від державного кредиту підприємств – це були лише джерела доходів для людей режиму, а не становища, потрібні для даного підприємства. Перестав наприклад полковник Біліна-Пражмовський бути львівським воєводою, куди теж зовсім не годився, бо ані на державній адміністрації, ані на політиці не визнавався, – то зробили його

головою надзірної ради акційної спілки Яворжно (копальні вугля). Що кавалерійський генерал розумівся на вугіллі, на геології, на вуглевім експорті і т. д. і т. д.?! Або інший рід погоні за наживою серед верхівки, яка була при владі: був наприклад пан Чеслав Міхаловський три роки (від 1933 до 1936) міністром справедливости. На відхідному сам собі підписав призначення на «гіпотечного суддю» у Варшаві, знаючи, що першою його справою буде справа варшавської газівні, яку місто переймало від французьких капіталістів; на цій «скромній» посаді з тієї лише першої трансакції недавній міністр справедливости заробив 150.000 зол. Були теж політики заангажовані тихцем у люкративних державних чи пів-державних підприємствах. Хто знав наприклад у Польщі, що фактичним директором у залізнично-книгарському підприємстві «Рух» є маршал сенату Медзінський?! Таких випадків було в Польщі безліч, вони належали до системи: користати з політичних впливів, щоб заробляти скрізь, де тільки вдасться. У кожному з названих випадків була збережена буква закону та з формального боку нічого не можна було таким синекуристам закинути. – Але «в порядку» воно чейже не було.

Що в ділянці обороту громадським грошем та «інтересів» не було в Польщі в порядку та що одночасно можна було оперувати лише загальниковими обвинуваченнями, це відчував уже й Пилсудський, який висловив свій загально-відомий погляд: «забагато нечесности зібралось у Польщі». Після травневого перевороту проурядова преса гостро пятнувала грошеві махінації політичних партій, які були раніш при владі, – у відповідь лунали обурені оклики, щоб нова влада конкретизувала свої закиди та вини одиниць не скидала на невинний загаль громадянства. Найбільш шуму наробила було так звана справа Дойлідів, здається найбільш характеристична для інтересів, що їх робили «пястівці». Дойліди – це був великий земельний маєток якоїсь пані у білостоцькому воєвідстві, яка буцім то під шантажем, що держава (головний земський уряд) примусово розпарцелює маєток, продала його нижче справжньої вартости пястівцям, які з черги з величезним заробітком, замість розпарцелювати його між селян, продали його в цілости князеві Єржому Любомірському з Пшеворська. Ця справа твклася довгий час по газетах і так і до

кінця не діждалася прилюдного зясування та покарання винуватих. Дойліди стали були своєрідним символом: розумілося під ними митарства дідичів землею, призначеної для дрібної парцеляції, при чому торговцями були люди, які мали зв'язки з державними земельними урядами та польськими парцеляційними банками.

Із передтравневих часів голосною була справа міністра фінансів у другому уряді Вітоса (в 1923 р.): після травневого перевороту виточили йому у Варшаві прилюдний процес, але підчас процесу, коли обвинувачений вийшов на вулицю (відповідав з вільної стопи) – застрілив його якийсь військовик. Цією аферою займалися окремі брошури.

З грошевої скандалістики у післятравневому періоді, такої, що знайшла широкий розголос, були всякі брудні інтереси, що їх допускалися старости: староста у Косові Рибакевич, староста в Дзялдові (на Поморі) Твардовський, старостау Новому Місті Кравчик, врешті й сам воєвода поморський Лямот, який дістав був телефонічно димісію з приказом негайно покинути Поморя. Довго тягнувся теж процес урядовців міністерства фінансів Любовідзкого і тов., якого хід викликав велике невдоволення серед урядових кол: пощо, мовляв, робити такі приледні процеси, які підважують довіря сірих громадян навіть до такої установи, як міністерство фінансів?! Але найголоснішою справою була афера Парилевичової, жінки голови (презеса) апеляційного суду у Кракові, рідної сестри міністра внутрішніх справ Перацького. Вона не задовольнилася головокружною кар'єрою свого чоловіка, який зі скромного городського провінціального судді став суддею окружним, головою окружного суду у Кракові та миттю – головою суду апеляційного, – лише разом зі своєю спільничкою Фляйшеровою та при помочі цілої ватаги посередників, головно жидів, виробляла за гроші посади. Справу Фляйшерової виділили зі справи Парилевичової, хоч це по суті була одна й та сама історія. Проти Фляйшерової і спільників відбувся суд і засуд, проти Парилевичової відбутися не міг, бо вона «несподівано померла» у слідчій в'язниці. Її просто строїли, лякаючись скандалічних ревеляцій про участь найвищих державних достойників у тій афері. Адже годі було собі уявити, щоб Парилевичова моргла роками «професійно» займатися вироблюванням

протекційних посад та щоб про це не знав її рідний брат, міністр внутрішніх справ! Смерть Парилевичої приспішив факт, що Перацький згинув від кулі українського атентатчика: тому, що він мав ореол мученика, його імени не можна було втягати до такої судової розправи. Хто видав приказ строїти Парилевичову та хто це перевів – про це може колись хтось схоче ревелюціонувати.

Позатим було безліч таких справ, про які уперто кружляли поголоски та які так і втопилися у поголосках. Що наприклад було справжньою причиною у пожежі недокінченого головного двірця у Варшаві? Офіційний комунікат казав про «необережну поведінку з вогнем» чи щось подібне, але звідкись мусіла народитися вперта версія, що в цій пожежі мала спопеліти фальшива конструкція будівлі. Вона мала повстати головно тому, що будівничий, близький свояк одного міністра, який мав застережений 1 % від брутто коштів будови, старався ті кошти роздувати. Прокуратора, який дійшов був до суті правди, переконали, що з уваги на напружену міжнародню ситуацію, не слід хвилювати прилюдної opinio справою, яка може пошкодити авторитетові влади. І дійсно: цих поголосок не спростовувало слідство ніякої фахової комісії. Повінь поголосок іншого роду викликала була голосна афера з перенесенням домовини маршала Пілсудського до вежі Срібних Дзвонів. Буцім то передчасне перенесення тієї домовини з доручення арх. Сапіги викликало було гострий конфлікт між тим найстаршим польським церковним достойником та державною верхівкою, при чому навіть уряд Складковського подався був маніфестаційно до дмісії, для солідарности з президентом, що його буцім то образив арх. Сапіга. Нема сумніву, що головним аргументом для чимшвидшого перенесення домовини з головного підземелля до відокремленої вежі було бажання церковних кол, в яких віданні є вся вавельська катедра, – спекатися з катедри безлічі відвідувачів, яких вела туди лише цікавість та які не завжди відповідно поводитись і між іншим залишали на домовині св. Станиславі Щепановського (єпископа, що згинув з руки Болеслава Сміливого) карточки з образливими написами, як про «зрадника», що повинен відступити своє місце Пілсудському. Напевне теж входив у гру острах, щоб державна влада не

почала вмішуватись у справи вавельської катедри. А проте поруч із цим уперто кружляла поголоска, що поза плечима комітету будови пам'ятника Пілсудському, який займався цією справою (головою був генерал Длугошевський), тихцем вплинув на прискіпшення переносин домовини Пілсудського інж. Шишко Богуш, який за будову саркофагу у вежі Срібних Дзвонів мав – з моментом перенесення домовини – дістати 200.000 зол. (про що зрештою сам арх. Сапіга певне і не знав). Пікантерія ситуації, (якщо вірити тим поголоскам) полягала в тому, що про ті заходи інж. Шишка Богуша, людини на краківському ґрунті надзвичайно впливової, буцім то знав його приятель, президент Мосціцький, який потім, коли комітет счинив крик, мусів вдавати «заскоченого». Звідси й бажання польських офіційних кол мерщій справу мирно поладнати, не розмазувати її, що й частинно вдалося завдяки посередництву папського нунція.

Повторяємо: можливо, що з повені таких поголосок чимало їх не мало річевих підстав. Але в самому засновку нездорові відносини полягали у тому. Що могла витворитись атмосфера, пригожа для таких поголосок, що підривали прилюдну мораль. Це факт, що поруч із страшною нуждою нижчих верств – нижчого упрядництва, робітництва й селянства, – із постійною павперизацією села, – зростали ряди «нуворишів», які рекрутувались зпосеред державно-політичної верхівки. Знаємо, як виглядали дороги в Польщі та як виглядала в ній моторизація. Але одночасно зростала скількість люксових лімузин. Цвило у Варшаві розгульне життя по нічних льокалях, росли як гриби на дощі, люксові вілли над берегами моря, та одночасно було щораз важче жити сірій людині.

Нема ніякого сумніву, що та організація жмиття заважила чимало на шляхах, що ними йшла політична польська думка. Наставлена на рівень «понад стан» у приватному житті – польська політична думка мусіла приймати критерій «понад стан» і щодо екзистенції держави [26].

Лискавична війна та блискавичний хаос.

25).

Ген. див. Владислав Сукорський, колишній польський прем'єр і кількакратний міністр військових справ, стягнув був вправді на себе неласку Пілсудського та його наступника за свою «неутральність», яку зберігав під час травневого перевороту на становищі команданта ДОК УІ у Львові, та був відсунений від активної служби в армії, а проте (а може саме тому!) мав загальну опінію одного з найбільших польських військових фахівців. У тому характері був теж постійним співробітником старого помірковано-ендецького «Кур'єра Варшавського», де що-неділі правильно появлялась його стаття на військову, и військово-політичну тему. Автор цих рядків, колишній фронтовий вояк ще зі світової війни, не має даних оцінювати військові здібності генералів. Але тямить, як нині, як з великим зацікавленням читав у читальні одного з живців у Польщі у липні 1939 року статтю генерала В.Сікорського у «Кур'єрі Варшавському» про «лискавичну війну». Автор з іронією та сарказмом висловлювався про тих, які казали чи писали про можливість лискавичної війни та ставився до теорії такої війни, як до неповажної байки. Лискавична війна, писав він, взагалі неможлива, бо техніка новочасної армії настільки складна, що треба добрих 6 місяців, щоб її щойно розгорнути. Під час 3-тижневої польсько-німецької війни не раз згадував я ті фахові міркування визначного польського генерала, але ще сьогодні думаю, що його стаття виявилась геніяльною у порівнянні з гаслом, що його кинув був антагоніст генерала Сікорського, маршал Ридз Сьмігли: «сильні, суцільні, готові». Бо німецький наступ при всьому своєму лискавичному ході всетаки залишився був позаду хаосу, який його випереджував. І характеристичною рисою катастрофи Польщі у вересні 1939 року не були воєнні поразки, тільки **наглий, з години на годину щораз більший розклад всього державного апарату**. Що діялось від першого дня війни у Польщі, того не могли докладно знати ні німецькі, ні польські вояки на фронті. Перші з них бачили, що все розлітається під їх ударами, останні – що не мають що їсти, що ані одного дня не діє полева пошта, що залишають їх на ласці Божій їхні команданти та що мають до діла з противником, про силу і вартість якого систематично їх, польських вояків, їхні начальники обріхували. Але цілої скандалістики запілля не

знали і з нею не здавали собі справи. Такого наглого заломання держави внутрі під першим ударом ззовні – історія світа не знає.

Зараз у першому дні війни, 1 вересня 1939, міністерство справедливости видало такий комунікат, оголошений у пресі й радіо. До всіх апеляційних та окружних прокураторів і до всіх городських судів в апеляційних південних і західніх округах. Наказую негайно приступити до виконання мого обіжника з дня 24 серпня ц. р. ч. судового надзоу 5658/39у та ч. прокураторського надзору 1938/9, в порозумінні з владами загальної адміністрації. Міністр справедливости Грабовський». На той таємничий приказ розпочались масові арештування серед усіх національних меншин; арештували теж масово чужих громадян, власників нансенівських пашпортів та взагалі всіх «підозрілих», яких були **десятки тисяч**. Арештували людей, що знайшлися на списках, що їх виготовляли й доповнювали впродовж повних 20-ти літ: хто лише колинебудь був арештований як запідозрілий у якомунебудь політичному проступку, хто відсидів свою кару, хто сидів лише у слідчій вязниці та вийшов на волю, як нікому неповинна людина, того тепер замкнули. Автор цих рядків знаходився у делегації, яка ходила інтервеніювати до львівського воєводи у справі арештованих. Ми наводили між іншим безліч конкретних прикладів на доказ, які безглузді ті арештування, роблені по старих списках, коли чейже люди з 1920-го не мусіли бути тими самими людьми у році 1939-му! Начальник суспільно-політичного віділу (безпеки) Харевіч признав правду, але з довжелезного списку осіб, що його предложила делегація, обіцяв звільнити лише одиниці, бо решта вже «виїхала в невідомому напрямку». Тим невідомим напрямком була Береза Картузка, де в перших днях вересня 1939 року зібралось ок. 7.000 осіб, мужчин і жінок, які пережили пекло, що його Данте у свої фантазії не уявляв собі. Інші були заслані до різних місцевостей у поліському та білостоцькому воєвідстві під поліційний надзір, решта сиділа по переповнених вязницях Польщі, сподіваючись кожної хвилини лінчу юрби або самих вязничних сторожів.

Одночасно, також у першому дні війни, появився декрет президента «про зверхництво над збройними силами, про начальну військову владу та цивільних комісарів», за підписом І.Мосціцького, прем'єра Складковського, і міністра військових справ ген. Каспшицького. Той декрет встановлював між іншим установу «головного цивільного комісара», що його широкі прерогативи переймали частину прав міністра військових справ, частину міністра внутрішніх справ, ба навіть міністра справедливості. Вони охоплювали теж «поборювання протидержавної акції». Тим головним комісарем став полковник Костек-Бернацький, ославлений перший командант берестейської твердині-в'язниці у 1930-му р., потім організатор карно-ізоляційного табору у Березі, й польський воєвода, людина відома зо своїх патологічно-садистичних інстинктів. Перший його приказ про практичне виконання акції «боротьби з протидержавниками», оголошений крізь радіо та у варшавських і львівських часописах (інших уже не було) з дати 5-го та 6-го вересня, приказував кожному полякові-патріотові в ім'я любови батьківщини стріляти на місці кожного, хто тільки видавався би **підозрілий** у протидержавній акції, при чому головний комісар виразно впокоював, що не треба боятися, щоб хтось за такий патріотичний вчинок притягав до відповідальности!

Таким робом розв'язано у хвилині вибуху збройного конфлікту проблему національних меншин у Польщі і так – у передбачуванні того конфлікту – приготовлялися польські державні діячі хеднати собі ок. 40 % польських громадян непольської національности, від яких держава вимагала жертви майна і крові. Коли на яких 5 літ перед війною один із відомих варшавських журналістів звернув увагу тодішньому міністрові внутрішніх справ Перацькому на щораз гірші польсько-українські відносини, той останній відповів із цинічною усмішкою: «На проголошення маніфесту Миколи Миколаєвича маємо завжди час». Коли проте царська Росія здобулася супроти поляків бодай на плятонічний маніфест Миколи Миколаєвича у 1914 році, то Польща у 1939-му році залишилася вірна традиції своєї історичної держави та власній 20-літній традиції. Ця вірність собі була у своїй тупій послідовності гідна подиву. В момент вибуху війни перемиг остаточно

погляд того самого колишнього міністра Перацького, що національна проблема у Польщі є проблемою прилюдної безпеки та тому з «запевненням спокою» – проблема розвязана. І в тій історичній хвилині віддали розв'язувати ту проблему востаннє – поліції. Негацію всіх непольських народів у Польщі підкреслив демонстраційно мобілізаційний декрет, оголошений тільки по польськи, таксамо маніфест президента держави, зредагований тільки у польській мові.

Той декрет про загальну мобілізацію був властиво тільки формальністю, бо сутня мобілізація йшла у Польщі вже від березня. Від березня вже приготувалась Польща до війни, але не вважаючи на ті приготування та божевільну воєнну кампанію польської преси – від першого дня війни запанувала у Польщі **атмосфера розкладу**. В «ІКЦ» з датою 4-го вересня 1939 читаємо у реляціях з Кракова, Варшави і Вільна про зразковий порядок у тих містах, про спокій населення, занятого своєю щоденною працею, про перебування всіх органів влади і громадян при своїх варстатах праці. Було це такою самою правдою, як оголошений на першому місці того числа грубезними черенками комунікат «начального вождя» про знищення 100 німецьких повзів та 30-ти літаків. У моменті, коли редакція «ІКЦ» писала про зовсім нормальне життя, тримання на місцях і т. п., сама пакувала манаття: це ж було останнє число того щоденника перед появою німецьких військ у Кракові! Тоді ж польські поліціанти ходили напр. по т. зв. старшинській оселі у Кракові від дому до дому, взиваючи всіх – втікати з Кракова. Саме паніка влади та панічні розпорядки влади й брехливі звістки преси, друковані на приказ влади – спричинили ту безглузду й нікому непотрібну втечу десятків і сотень тисяч людей – на схід. Замість залишати установи й урядовців на місцях, евакуювали їх, не знаючи куди та не маючи комунікаційних можливостей. З приказу та за спонукою польської державної влади розпочалася та жахлива мандрівка народів, яка спричинила злидні і трагедії сотень тисяч поляків. Епільгом тієї мандрівки була ведена ще на весну 1940-го року репатріаційна акція польських втікачів, які не знаючи пощо і нащо опинилися на чужому собі терені, що його зайняли совітські війська. А скільки їх не змогло вернутися,

скільки їх загинуло, скитаючись серед люютої зими 1939 /40 р. по тому боці прикордонної смуги, скільки родин розлетілось, ніколи вже не віднайшовши себе?!

В тому самому часі на сході, куди линула хвиля втікачів з заходу, зорко скривали перед польським громадянством військові поразки та колокружне темпо німецького наступу. В тому самому часі, як у Кракові польські патріоти раділи, що знищено сотні німецьких повзів, польські газети подали про перервання лінії Зигфрида у 14-ти місяцях! Господь відає, чому геніяльний автор тої звістки вибрав був акуратно цифру 14, а не заокруглив її до 20, 50 чи 100! У ділянці пресової політики запанував повний хаос. Проголошено декрет про введення пресової цензури, але не було виконного розпорядку, хто і як має ту цензуру переводити. Отже залишилось по старому, цензуру вели ті самі люди в городському старостві, з тим, що вони повинні були догадувалися, чого не бажає собі мати у газеті військова влада. У практиці виходило воно напр. так, що про німецькі летунські налети не вільно було писати у Львові під загрозою найбільших кар, хоч у Кракові та у Варшаві писали про них зовсім свобідно. Після перериву телеграфічних та телефонічних сполук із Варшавою, Львів, Станиславів, Тернопіль та всі інші воєвідські столиці у східних воєвідствах не мали ніякого звязку з центральною владою, воєводи не знали, де перебуває уряд і чого вимагає від них, не знав цього також і львівський відділ ПАТ-а (Польської Телеграфічної Агенції). Той останній на власну руку впровадив таку новину: видавали для преси подвійні комунікати, на білому та на зеленому папері, при чому при примусовому друкуванні великих бюлетинів не вільно було подавати джерела інформацій. Таким хитрим робом офіційальна пресова агенція скинула на відповідальність редакцій найбільш фантастичні відомості про воєнні перемоги!

Під кінець першого тижня війни хвилі втікачів залили міста і містечка у східних та особливо південно-східних (напрямок на Румунію і Угорщину) воєвідствах. Збентежені громадяни побачили величезні автобуси з глиною помазаними та галуззям прикритими дахами, вщерть виповнені – малими дітьми! Видно з якихось літніх кольоній на заході везли їх невідомо пощо на безпритульну скитальщину. Лімузинами були переповнені

міста і містечка. З достойників приїхав до Львова м. інш. Шлеський воєвода Гражинський, іменованій – після втрати посади воєводи – міністром преси і пропаганди. У воєвідському будинку відбулися наради зі світом місцевої преси. Міркою забріхання чи повної дезорієнтації влади, яка не знала, що довкола діється, може послужити факт, що тоді на тих нарадах під проводом проф. Здзіслава Шталя поважно дебатовати, скільки вагонів паперу треба спровадити з Фінляндії, щоб забезпечити всі львівські щоденники! Діялося це в умовинах, коли оголошений у першому дні війни «воєнний розклад їзди» насправду не обов'язував ні одного дня, бо німецькі летунські налети зараз таки першого дня ввели у комунікаційні відносини повний хаос.

У поведінці цивільної та військової влади видно було ту саму внутрішню суперечність, що була для неї прикметна і за минулі мирові роки. З одного боку фанфаронували до кінця та приготувляли різні організації і комітети, немов війна велась на Марсі, з другого боку потрапили зовсім голови та журилися лише бензиною для авт. У п'ятому дні війни, коли Краків був уже у німецьких руках, коли воздушна фльота Польщі вже не існувала, коли вся комунікація була спараліжована і варшавські міністерства спаковані, командант м. Львова завізвав до салі польського Товариства Школи Людової поіменно кількадесят осіб з усіх національностей, м. ін. зі світа преси, який відчитав програму та устійнені вже назвища проводу окремої громадянської організації, яка мала вести пропагандистичну й освітню працю серед цивільних й війська, згідно з вказівками авійської влади. Існувала на папері окрема секція для уладжування концертів та театральних вистав для вояків, казали про те, як треба маніфестаційно відпроваджувати вояків на залізничий дворець (війна у 1939 році на зразок 1914 року!). про збірку датків для вояків на фронті та про оснування цілої сітки підвідділів тієї організації по всьому краю, немов державне й громадське життя не зазнавло ніякої зміни. Діялося це тоді, коли змобілізовані старшини не могли у тій самій команді міста (змобілізовані рядовики у ПКУ) дістати інформацій, як і куди мають дістатися до своїх військових частин, про які ніхто з військовиків не знав, де вони, коли не було – як згадано – взагалі полевої пошти та

коли цивільне населення жило під знаком шаленої харчевої паніки. Плянували робити паради для війська тоді, коли вояки днями цілими не діставали харчу і жебрали по селах і містечках, крізь які проходили, та коли сам начальний вожд армії утік уже з Варшави і не мав звязку ні з головою уряду, ні з власним штабом!

Пригляньмося трохи ближче тій військовій сторінці польського хаосу з вересня 1939 року [27].

Система блефу.

26).

19 липня 1939 р. появилось в льондонському «Нюз Кронікл» інтерв'ю з маршалом Ридзом Сміглим у справі польсько-німецького конфлікту; текст був оголошений у всій польській пресі й у польському радіо, і він справді такий цікавий, для тодішніх польських настроїв характеристичний, що як історичний документ ввійшов також до I тому «Білої Книги» (стор. 400). Ридз заявив тоді буквально: «...Коли б німці дальше стояли при своїх вимогах (себто: прилуки Данцігу до Райху, та переведення «коридору крізь коридор» - прим. Авт.), то Польща підійме боротьбу, навіть, коли б прийшлося битися самій та без союзників. Ми готові боротися за самостійність до останнього мужчини й останньої жінки... Тому, коли пан Гітлер знову зголосив претенсії щодо Данцігу та Поморя, я наказав 4 місяці тому мобілізацію. Прошу мені вірити, що та мобілізація не була лише пустою демонстрацією. Ми були готові до війни, коли б вона показалася конечною. Польська армія не така численна, як німецька, а проте це таки добра армія. На випадок війни кожний польський мужчина і кожна жінка стають без огляду на вік вояками». Таким робом ми довідалися в липні, що Польща була «готова до війни» вже у березні. Найвищий польський військовий чинник підкреслив з цілою з цілою рішучістю боеву вартість польської армії та воєнне захоплення всього польського громадянства. Тим самим опрокинув пізніше аргументи, що – мовляв – польська держава була до війни непередготовлена, що заскочив її нежданний німецький наступ, но й – очевидно – що Польща війни не хотіла...

Не знаємо, яке було темпо польських воєнних приготувань у розумінні технічно-військовому, не знаємо, хто що в якому часі в ділянці організації армії та військової підготовки до війни вдіяв. Знаємо тільки, що тих останніх шість місяців перед вибухом війни – від початку березня до кінця серпня – падав у Польщі безупинний град слів про найвищі боеві здібності польської армії та найвищий моральний стан польського народу – поруч із таким самим густим градом легковажних, погірдливих та образливих слів про німецьку армію і вартість німецького народу з погляду воєнних вимог. Про стан німецької армії, про її чисельність, вивінування, вишкіл резерв, про німецький старшинський корпус, німецьку морську й воздушну флоту, про психіку німецького вояка – про все те **всі** польські часописи, з найбільш «авторитетними» органами на чолі, виписували найважливіші нісенітници, що їх польське громадянство приймало з найбільшою повагою. І той тон зберігся до самого кінця. 3-го вересня, отже у третьому дні війни, полковник Умястовський казав у польському радіо буквально: «Нині, коли Польща розпочинає свою другу війну, яка має на меті зберегти те, що було здобуте, та відзискати те, що наше, чисто польське (!), Польща має начального вождя, випробованого у битвах, якого не має ніодна інша європейська армія та має двоміліонову армію під зброєю, а мобілізація щоденно побільшує її сили...»

З отим «начальним вождом», якого «не має ніодна європейська армія», вдалося красномовному полковникові на прочуд: з історичної перспективи можна вже нині признати йому на 100 відсотків правду! Але з тієї самої перспективи не можна ніяк зрозуміти: навіщо всі ті трагі-комічні речі говорив Ридз, Умястовський, навіщо писала їх вся польська преса, оглошувало державне радіо?! Відповідь: це була система **блефу**, яка – накинена згори політичною та військовою верхівкою – так увійшла в кров і кости польського громадянства, що воно до самого трагічного кінця переплутувало блеф із правдою та орудувало блефом, гадаючи, що в ньому спасення нації і держави. Під кінець першого тижня війни у зареєквірованій кімнаті в помешканні автора цих рядків у Львові замешкав один майор польського міністерства військових справ. Спершу пробував він

запевнювати, що ніякої програної нема, бо польська армія ненарушена, що вона тільки весь час відступає, що це плянова тактика, щоб дати час західним союзникам зібрати сили жддя контрудару, та що вислід тієї калькуляції залежить лиш від того, чи Совіти рушаться, чи ні, але – очевидно – вони «напевно» будуть неутральні. Однак за день – два, коли розвал вже був очевидний, майор, який від ранка до вечора перебував у будинках львівського воєвідства та корпусної команди, перестав блахманити та дороблюваними «пост фестум» теоріями заявив раз зовсім щиро: «Знаєте, у чому тайна цього розвалу? Ми поляки весь час блефували, думаючи, що німці блефують; тимчасом тепер показується, що німці справді поважно приготовлялися до війни, а ми залишилися зі своїм блефом...» Той майор був інтелігентною дудиною: він зовсім влучно підхопив цілу **методику політики** тої польської кліки, яка кричала про війну. Помилявся він тільки в одному: камарія Ридза, яка стероризувала Бека та опанувала середки пропаганди, не лише користала з блефу, щоб застрашити ним німців за мирового часу та спонукати їх до дипломатичного відвороту, отже, щоб **вирятувати блефом мир**. Вона, та камарія, вірила, що блефом удасться теж **виграти війну**. І те, що ми бачили у трьох тижнях війни у Польщі, було одним безупинним ланцюгом доказів, як неповажно ставились поляки до війни, яка дизгармонія була поміж їхніми словами про повагу хвилини та свідомістю, що треба на правду розуміти під тією повагою.

3-го вересня 1939 р. зійшовся сойм та сенат на маніфестаційне засідання – останнє в історії нової Польщі. Серед бурі оплесків прийняли сенатори внесок, що «члени сенату Річипосполитої ставляться до розпорядимости армії». Знайшовся **один** такий сенатор, який взяв ту постанову поважно і – зголосив до війська. Це був Кшиштоф Радзівіл. Вістка про його геройський жест миттю розійшлася поміж його товаришами. Одному з них він показав своє писемне зголошення: той узяв папір у руку та передер його, визвірившись на смішаку-сенатора, який хоче йти на війну, забувши, що чейже сенатори призначені «до вищих завдань». – Оголосили у Львові (як в усіх містах і містечках у Польщі), що будуть копати рови для охорони перед летунськими налетами та що громадяни повинні самі

добровільно масово голоситися до роботи, щоб не треба стягати їх примусово. І ходили люди копати рови: зі сміхами, жартами, немов це забава у війну, а не на правду війна. – Напередодні загальної мобілізації їхав автор цих рядків з гуцульських гір до Львова. На станції у Надвірній стояв на сусідніх рейках довжелезний військовий поїзд. Одним вагоном нашого поїзду верталась у свояси вакаційна дівоса кольонія. Перекликування з військовиками, сміхи, жарти та на пращання хоровий оклик з обох сторін: «До відзенья в Берліне»...

Очевидно, можна сказати: не слід підходу й настрою одного тумана, який відмовляє свого товариша від військової служби, ні гуртка міщухів, ні неповажних дівчаток – узагальнювати та шукати в ньому відзеркалення настроїв народу. Ба, але річ саме у тому, що такий самий настрій найширших кол польського громадянства! Річ у тому, що польські патріоти саме й думали, що війна минеться незаметно, що вона буде вестися мабуть виключно на території Німеччини, що вона «сама зробиться», та що перемога впаде з неба, як печені голуби в рот. Брак зрозуміння, що таке війна, та ще й модерна війна та війна **Польщі з Німеччиною**, що це таке військова потуга Німеччини – брак свідомости тих усіх речей саме й був головною причиною, що взагалі прийшло до війни та – потім – що у конфронтації з фактами, що їх принесла війна – у польському народі запанувала така шалена розтіч, спантеличення, розпука.

Здається, що єдиними, які здавали собі справу з поваги хвилини, були вояки на прикордонних позиціях, на яких опинилися весною – літом 1939 року. Ті, які врятувалися звідтіль, оповідали, що вони вже давно були приготовані на смерть: вони бачили, як виглядають їхні позиції та порівнювали їх з німецькими, що їх іноді можна було оглядати голим оком по другому боці, вони порівнювали вигляд власний і німецьких вояків – і знали та відчували, що коли німці рушаться, то з них не стане сліду. Але командний склад польської армії – здається – цього не знав, ні не відчував, бо чи при його свідомости була б можлива та дальша божевільна забава з вогнем?!

Сам чисельний стан польської армії не був блефом. «Два мільйони найкращого вояка у світі стоїть на сторожі наших кордонів» писала напередодні війни польська преса. Цифра подана правдиво. Адже просимо зважити, що до німецького полону дісталось ок. 800.000 вояків, схоплених зі зброєю у руці! А скільки залишилось на території, де захопили їх большевики?! А ті десятки й сотні тисяч, які вже в другому тижні війни фактично ввійшли у стан дикої демобілізації, коли багатотисячні військові відділи манджали на схід, здебільша без ніодного вищого старшини, без ніякого звязку з якимось штабом, без харчів та без санітарної помочі. Важко означати день, коли польська армія почала розлітатися, але це ще було тоді, коли і Варшава гинула повільною самовбивчою смертю і під Кутном ішов бій. І держава і решта армії вже тоді знаходились у стані анархії.

У промові, що її виголосив Гітлер після завершення воєнних операцій у Польщі, підкреслив він боєву вартість простого польського вояка, нахил до ініціативи у підстаршин та повну нездарність вищого проводу армії. Не знаємо, чи схоче колись хтось із компетентних поляків, колишніх вищих штабовців польської армії, оголосити бодай приблизні дані про те, як представлявся старшинський склад напередодні війни та як напр. в її п'ятому дні у таких-то кількох різних військових формаціях. Однак кожний об'єктивний глядач міг спостерегти загальне явище: 1) у частинах польської армії, які знаходились у відвороті, кількість вищих старшин була мінімальна, і 2) всі шляхи, які вели на південний схід, були переповнені автами, якими їхали вищі старшини в одностроях зі своїми жінками, дітьми, подушками, клунками. Родини старшин їхали критими військовими автами та амбулянсами Ччервоного Хреста, їх перепачкували старшини всіма засобами льокомоції, які повинні були стояти уу воєнному часі до виключного розпорядження війська, виключно для цілей, звязаних з військовими завданнями. Всі ті старшини, які перед війною грали величезну роллю у Польщі у цивільних одягах, займаючи найвищі становища у державному, громадянському та господарському житті, будучи високими урядовцями, послами, сенаторами, членами дирекцій і надзірних рад та «сірими еміненціями» у столиці держави, столицях воєвідств

та по всіх закутках краю, – всі вони з моментом вибуху війни зодяглись у старшинські однострої, здебільша полковницькі та майорські. Але тільки мінімальний їх відсоток зголосився жо своїх формацій та виконував активну військову службу. У Львові та по всіх містах і містечках Східньої Галичини зароїлося від старшин, які втікали з заходу. По всіх тих одностроях знати було, що вони не нюхали пороху. У полковницьких одностроях парадували по вулицях Львова м. ін. колишній прем'єр Януш Єнджеєвич та його брат, колишній міністр освіти Вацлав, і багато інших. **Старшинський однострій служив підча війни аж надто часто на те, щоб легче здобути бензину для авта.** Це було таке несмачне видовище, що про тих високих старшин резерви, які не вбрали військового однострою, казалося, що вони «мають характер!» (м. ін. – казали – колишній посол і начальник східнього відділу у міністерстві закордонних справ полковник Шецель). Підчас війни, підчас смертельної і безпосередньої небезпеки для батьківщини! Коли 12 вересня 1939 року у пополудневих годинах появились на горішній Городецькій вулиці перші змоторизовані німецькі стежі, вибухла така паніка, що впродовж години з десятків тисяч авт, які стояли здовж всіх вулиць і вуличок, не стало ніодного. Десять днів тривала облога Львова. Але за тих десять днів люди не бачили на вулицях міста вищого ступнем старшини, по якому пізнати було б, що перебуває у підльвівських окопах. Зате зправила залишалися при своїх частинах поручники і підпоручники. Пізніше вже показалося, що загальним явищем у польській армії була втеча вищих старшин під покришкою, що вони їдуть до вищої військової одиниці (штабу бригади, дивізії, корпусу) «за диспозиціями», або що їдуть особисто «навязувати порваний зв'язок»: виїздили і тільки їх їхні підкомандні й бачили! Ще й до того забирали з собою військові мапи, так, що частини залишалися на ласку нижчого військового проводу, без вказівок, без орієнтаційних даних.

Очевидно, що воно не вичерпує всього матеріялу для характеристики тодішніх відносин [28].

Дальші образки розвалу. – Легенда про «українську зраду».

27).

Очевидно, було б невірно і несправедливо твердити, що думка про рятування лише власної шкіри і своїх родин обхопила всіх без виїмку польських старшин. Це не відповідає правді, що зрештою стверджує поважна кількість старшин, які були присутні у битві під Кнутом; вони були вже раніш змобілізовані, частинно були активними старшинами. Але з другого боку незavidна була доля тих резервових і рядовиків і старшин, які послушали приказу загальної мобілізації та позголошувалися до війська. Вже й супроти рядовиків така львівська команда доповнення (ПКУ) не знала, що з ними робити, бо згідно з засадою, щоб «мішати» мешканців різних частин держави у спільних військових частинах (зі страху перед однородноменшиневими частинами, які мусіли б повстати у висліді засади територіяльного формування війська), змобілізовані мали картки з визначенням їм місцевостей, куди повинні були зголоситися та куди вже не можна було передістатися. Отже юрби змобілізованих облягали канцелярії ПКУ та залізничні двірці, де знову перебувати не було надто приємно з уваги на летунські налети. Те саме діялось у командах міст, де зголошувались старшини резерви: там не знали, що з ними діяти, куди їх вислати, та казали «чекати». Один знайомий польський урядовець у Львові, майор резерви, зголошувався щоденно, вічно слухав: «чекати», а коли заявив, що хоче йти на фронт, почув характеристичну відповідь: «чого ти так спішитесь до смерти?!» Врешті того майора резерви приділили – до поліції та вислали з карною експедицією проти українських селян, які реагували на польську солдатеску. Була це порядна людина; стрівшись випадково в дні свого виїзду з автором цих рядків на вулиці Львова, казав з огірченням: «не можу вам сказати, куди їду, бо це тайна, але кажу вам, що я волів би сьогодні лежати трупом на побоєвищі бою із німцями, ніж їхати з тою місією, з якою мене висилають». Були, зрештою, і такі. Які гинули самогубством, накладаючи в розпуці на себе руку. Отже не втікали всі, не всіх огорнула зараз у першому дні війни психоза шукати собі безпечного місця, з виправданням, що «без мене обійдеться», та що – очевидно – «і без мене» польська армія вмашерує до Кенігсбергу і

Берліна. Але цих останніх було так багато, що їх утеча набрала характеру аж загального явища, яке здеморалізувало та здезеорганізувало армію.

Сьогодні існує вже ціла німецька література про війну у Польщі. Червоною ниткою вється у ній те саме признання хоробрости польського вояка, про яке ми вже згадували, як про ствердження з уст німецького начального вождя. Читаємо напр. в одній такій публікації (v. Oven: «Schluss mit Polen»), що єдиний і останній старшина, який залишився у колишній берестейській твердині, котрий ще не втік, дов добру раду своїм воякам, щоб кожний рятувався, як міг; але що вояки не мали до своєї розпорядимости ніких інших комунікаційних засобів, крім власних ніг, та не знали, куди б їм утікати, «більша частина їх рішила продати як мога найдорожче своє життя у цитаделі: вони обсадили кулемети й гармати та пробували навіть пробитися панцирними автами». У тій самій книжечці читаємо про загибель різних полків польської кінноти, м. ін. про випадки, коли кіннота атакувала німецькі танки, вірючи, що це вози з дикти і текстури: адже так писали польські газети й оповідали старшини, які хотіли воювати блефом!..

Співвина польського старшинського корпусу у такій катастрофі польської армії не підлягає найменшого сумніву. І чим вищі польські чинники – тим більша їхня вина. Найбільша вина найвищих достойників, які розпутали війну та потім втікли, затрачуючи почуття гідности. Здається, 5-го чи 6-го вересня у Чемеринках пов. Любпартів на північний схід від Люблина з'явився Ридз Смігли з Костеком Бернацьким. Утівав звідтам так швидко, що у місцевій лісничівці залишив свою маршалківську булаву та своє срібло. В тому самому часі «штаб начального вождя» польської армії заїхав аж до Берестя та примістився в ославлених історичних «Бугшопах», які колись були місцем мартирольогії тисячів інтернованих українців. Знову президент Мосціцький, заки перейшов міст на Черемоші у Кутах, серед численних своїх етапів, заїхав був з цілим двором до маєтку дідича Богдановича, до Джурова. Пані Мосціцька везла військовими автами навіть свою спальню, бо – мовляв – вона не може спати в інших ліжках. Панство Мосціцькі збиралися зимувати у Джурові і тому рішили негайно у дворі загосподаруватись. Зараз пругого дня

спровадили військовим літаком із Коломиї кафлі на нові печі: це був мабуть єдиний випадок, коли адміністрація підчас війни функціонувала як у годиннику! А знову за день чи за два президент, його дружина та все оточення втекли просто з богослуження, яке польський капелан правив у греко-католицькій церковці, бо над селом появився німецький літак. Оповідач цієї неімовірної, але правдивої історії, людина безумовно достовірна, не вмів уже сказати, яка доля постигла кафлі і ліжка пані президентової: чи вони поїхали далі, чи залишилися на пам'ятку історичної гостини...

Знову інший військовий достойник, військовий міністр генерал дивізії Каспшицький, зупинився був 17 вересня у селі Незвиська над Дністром, теж без ніякого зв'язку з армією. З місцевої станиці поліції дзвонив до старости в Городенці, запитуючи його, чи свобідна дорога до румунської границі, віддаленої від Городенки на кілька кілометрів. «Як то, то пан міністр не знає, що совітські війська переступили границю та відрізують всі переходи до Румунії?» Пан міністр справді про це не знав, не хотів у це вірити та поведився, немов такої можливості він ніколи не допускав. Очевидно: такої можливості дійсно не допускав ніхто із тих польських державних діячів, які бачили світ у Польщі і поза нею не таким, яким він був, тільки таким, яким вони хотіли мати його. Прихід червоних військ був для поляків такою несподіванкою, що вони довгий час вірили, що ті війська всетаки йдуть Польщі «на поміч». Були випадки переговорів польських військових частин з червономи, при чому першим питанням з польського боку було завжди «в якому характері приходить червона армія?» Так, неначе воно все ще річ сумнівна! Що ж казати про військово-політичне освідмлення молодих польських підпоручників та поручників, які стояли довкола Львова підчас його облоги. Ще підчас тієї облоги чимало громадян намагалося видістатись з львівського мішка. Польські стійки їх здебільша переловлювали та переслухали, вбачаючи в них «шпигунів», бо психоза бачити скрізь і всюди шпигунів дійшла була в Польщі до неймовірних розмірів. Коли ті втікачі казали, що Львів уже звідусіль оточений та що від сходу стоять червоні війська – польські старшини вважали

такі звістки злобною провокацією ворогів держави. Польська пресова політика залишилась вірною собі до самого кінця.

Разом з анархією у державі поступала теж вперед польська солдатеска. У Львові всі українці жили під вічним маревом масового погрому по бромбергському зразку. Раз-у-раз провокатори поширювали поголоски, що «українці стріляють на польських вояків із вікон». Ніби то у пошуканці за дезертирами, які переодягаються та скриваються в українських установах, 16-го вересня 1939 р. впало до будинку «Просвіти» у Львові кількадесят польських поліціантів, з агентами, під проводом військового поручика, мабуть з II відділу, та здемолювали м. ін. домівку редакції і друкарні «Діла» та переплетню «Просвіти» під притокою, що мовляв впали стріли до польського війська з дому «Просвіти». Єдиним гамульцем, який стримував польську юрбу перед тим, щоби іти за провокаторськими закличками, був страх перед редакцією українського села, щоб воно у відплату не вирізало кольтоністів та розсіяну по містечках польську інтелігенцію. Чи свідомість тієї небезпеки для поляків у краю, коли б у Львові польська вулиця почала гуляти, чи рештки політичного розуму казали вистерігатися дальших масових протиукраїнських авиступів, досить, що і воєвода Білик, як довго був у Львові, і в останніх десяти днях – генерал Лянгнер, ішли на рку українським інтервенційним заходам; вони казали м. ін. оголосити кількакратно у львівському радіо та тамошніх двох польських газетах, які ще появлялися, останню заяву за підписами митрополита Шептицького та голови УПР Василя Мудрого, що зверталася проти таких невідповідальних поголосок, яких метою було лише викликати ще в отій останній історичній хвилині взаємну різню польського й українського народу.

У краю діялось гірше. Де староста зорієнтувався у безнадійній ситуації та запросив сам українців, щоб вони помагали пильнувати порядку в повіті, як напр. у Рогатинському повіті, там минулося без проливу крові. Зате в цілому ряді інших повітів, де місцевий «Стшелец» лучився з військовими мародерами і поліцією для «пацифікування» українців, користаючи з атмосфери повної безвідповідальщини, там з обох сторін лилася кров. У

такому Завалові Підгаєцького повіту якийсь старшина, який зупинився там підча своєї втечі, улаштував собі просто лови на селян, так, як за часів історичного Потоцького, що казав лізти селянам на дерево та стріляв до них і тішився, як пострілені падали на землю: тут той герой зачаювався за кутом хат, вигуками виманював селян на вулицю та стріляв до них з рушниці. Найстрашніші події відбулися у Стрийщині. 11-го вересня 1939 втекли зі Стрия всі польські державні установи, військо і поліція. По полях і садах у Стрию і околиці військові масово кидали зброю. Місцеві люди ту зброю вибирували та озброювали нею громадських вартівників. Тимчасом почало гуляти шумовиння. Підпалили село Дуліби, яке згоріло у двох третинах; згоріло 21 господарств у Конюхах. Між вартівниками і паліями прийшло до перестрілки. Чергового дня у переході на схід і південний схід зайшла до Стрийщини якась сильніша військова частина. Місцеві поляки обвинуватили перед військовою старшиною українців, що вони – мовляв – зробили повстання. У Завадові військові застрілили учителя Харкова та сина о. Охримовича. У Дулібах розстріляли 6-ох селян. У самому Стрию розстріляли без переслухання ок. 40 українців. У Синевідську розстріляли 46 осіб, тих, яких поліція привела з Грабовець, Лубінця та Синевідська Вижнього. Біля Роздолу розстріляли о. Божейка, звязаного дротом з трьома його парохіянами. У Львові Лосейкові з Конюхова видовбали очі. Трапились випадки жахливого знущання: ловили людей на дорозі, обливали бензином і підпалювали, прибивали цвяхами до дерев. Причиною знущань був здебільша український привіт «Слава Ісусу Христу», або відповідь «українець» на питання «хто ти?».

Вістки про ті знущання поширювалися лискавкою по довкільних повітах та викликували реакцію українських селян у формі нападів навіть на цілі відділи поліції та подекуди й на достойників-втікачів, які поводитися на шляху своєї втечі супроти зустрічних селян так, немов ті селяни все ще зобов'язані до панцизняної служби. Ясна річ, що у тих селах, які були предметом постійних «пацифікаці» у минулих роках, селяни ждали тільки нагоди, щоб тим-чим відплатитися, і та нагода прийшла для них з моментом

наближування німецьких військ. Горіли дерев'яні мости, щезали кладки, настрої супроти польського війська, яке відходило на схід, був настроєм наскрізь ворожим, зате німецькі військові частини зустрічали скрізь і всюди ентузіастичне, стихійне привітання. Чи могло бути інакше?! Чи можна таким настроєм дивуватися?! Чи не треба було б дивуватися, коли б було інакше?! Тимчасом польське громадянство у центральній і західній частині Польщі немов «забуло» або «не знало» про методи 20-літнього правління на етнічно непольських землях у Польщі та не хотіло нічого знати про останні кроваві вибрики польської солдатески. У виступах українського села, в нетаєних симпатіях української інтелігенції до німецького наступу, в українських надіях, що ось врешті приходить край 20-літній мартирології – польські патріоти вбачали «українську зраду». Таким робом появилася ціла легенда, що це українці головно завинили у польській військовій програній, бо «зрадили», «застромили ніж у спину» і т. п. У своїй наївності та свому жалю до всіх і вся, ті польські патріоти забували, що коли німецькі війська дійшли до української національної смуги, то польська армія, як організована суцільна одиниця, вже взагалі не існувала, члени польського уряду були частинно розбиті, частинно вже за кордоном, то ціла воєнна кампанія властиво вже була закінчена.

Замість мати жаль до німців, українців, росіян – треба було мати його до єдиного і правдивого винуватця – до себе самих...[29].

Таким чином, ми бачимо як з ювелірною точністю проаналізовано причини падіння Польщі. Показано, охарактеризовано, описано всі сторони її життя, відзначено проблеми, конфлікти. Статті буквально вражають своєю спокійністю викладу аналізу причин, неупередженістю, навіть, справжнім співчуттям та симпатією до тимчасово знищеної держави. Описано діяльність політичних діячів, інститутів польського суспільства, їх взаємодію між собою. Детально в усіх подробицях схарактеризовано міжнародні політику Польщі.

РОЗДІЛ 9. ПОЛЬЩА В 1944 РОЦІ: ПОГЛЯД НА ТРАГЕДІЮ

Матеріали цього розділу буквально вражають перевернутістю всього з ніг на голову, майстерно витонченою гебельсівською брехнею. Коли в Варшаві поляки підняли повстання, радянські війська стояли за декілька кілометрів, і, чекали, допоки нацисти не потоплять його в крові. І тут, німецька нацистська пропаганда відкрито знущається над посталими, докладно аналізує причини поразки повстання, його політичні наслідки, звинувачує політичне керівництво емігрантського уряду в Польщі. Це просто жахливо й страшно.

Наведемо матеріали про цю страшну катастрофічну трагедію з погляду сторони, яка знищувала, топила в крові героїв Варшавського повстання.

Статтю «Хто з Англією й Москвою – той гинею. Польська драма» була надруковано в газеті «Нова Доба (Берлін)» в номері 34 (157) за 20 серпня 1944 року.

Події, що відбуваються на польських землях мають свій глибокий історично-політичний сенс і варті з іншого боку пильного розгляду. Виведений своїми амбітними вождями на політичне бездоріжжя польський народ переживає велику драму, у висліді якої може перестати існувати як нація і упасти на дно такої прірви, з якої годі йому вже буде повстати.

Початків і причин сучасної польської трагедії не можна шукати в подіях, теперішньої хвилини, ані навіть у конфлікті за німецьке, місто Гданськ, що в серпні-вересні 1939 року став формальною причиною вибуху на німецько-польському кордоні і потягнув за собою розгар другої всесвітньої пожежі. Якраз з нагоди 30-ох роковин вибуху першої всесвітньої війни німецька публіцистика слушно провела паралелю між Гданськом і стрілами у Сараєві в липні 1914 року. Данціг і Сараєво були лише формальним підпалом нагромадженого динаміту, а сам вибуховий матеріал підготовлювався вже віддавна. І тут лежить корінь справи і джерело польської трагедії.

Цю війну, як і попередню, (у якої висліді сьогоднішні вороги Німеччини збудували з легкої руки «моцарство» Польщу) спричинили світові багатії, налякані самостійним розвитком німецької великодержави. Створена щедрою рукою аліантів, коштом Німеччини і національних меншин на чолі з українцями, Польща мусіла докотитися до катастрофи.

Знаючи своє безвихідне становище між могутньою Німеччиною і велетенського совдепією католицька Польща повинна були за всяку ціну шукати зіАшренн-я з: Німеччиною, а її армія," значну частину якої творили українці, повинна була боротися поруч німецької проти відвічного ворога Москви.

Поляки не проявили себе політиками, а послухавши свого посвояченого з жидами уряду, пірвалися на Німеччину і впали. Мало того. Програвши війну у великій, мірі ганебної зради Англії, яка їх і штовхнула до війни, не вважали потрібним шукати порозуміння з Німеччиною, але всі свої надії покладали на роботу свого еміграційного уряду генерала Сікорського, що діяв у Лондоні. Вибух німецько-російської війни не змінив їхньої настанови. Навіть смерть Сікорського, що згинув з рук агентів Москви й Лондону, не відкрила їм очей. Навпаки, знайшлася навіть група польських діячів-комуністів під проводом генерала **Зигмунта Берлінга**, що пішла до Москви на чисто комуністичну роботу. Наслідки цієї роботи якраз оглядаємо тепер.

23-го липня радіо Москва повідомило про створення польського «Визвольного комітету», що на основі, окремого декрету отримав функції цивільного управління на занятих червоною армією польських землях. Це є польська черезвичайка, в склад якої крім Ванди Васілевської, **Андржея Вітоса** (брат славного Вінцента Вітоса, б. голови польських селян) та генерала Берлінга увійшли також жидівсько-польський генерал **Роля-Жимірський** і комуніст др Дробнер. Польський-комітет встиг вже розпити зі Сталіном на Кремлі не одну чарку на бенкетах і оселився переходно у губерніальному місті Люблиї, зачинаючи ганебну роллю ката власної інтелігенції й народу.

Виступ Сталіна з польським театральним урядом (самі бо й поляки знають, що цей «уряд» буде в найкращому випадку слухняним виконавцем волі НКВД по лінії нищення поляків, як нації та советизації польського суспільства) впав наче бомба на голови непоправних фантастів з лондонського уряду, на чолі якого стоїть **Міколайчик**. Лондонські польські націоналісти заявили спочатку, що група Васілевської не має права виступати, як репрезентація Польщі, але цю заяву прийшлося швидко міняти. Під сильним натиском Черчіля й Рузвельта; для яких Сталін важніший від амбітної кучки польських емігрантів, Міколайчик зм'якшав і навіть відважився полетіти літаком у Москву на чолобитню до «батька народів».

Дні перебування Міколайчика в Москві належатимуть до найганебніших дат польської історії. Старий польський шовініст відомий львівський професор Станіслав Грабський, який колись у монарховій Польщі хотів окремим законом знищити 7 мільйонів українців протягом 25 років, а тепер разом із Міколайчиком вів переговори на Кремлі, мусів глибоко відчувати ганьбу свого упадку. Сталін висміяв поляків, почувши, що вони «готові віддати СРСР східно-польські землі» та висловив їм домагання негайно погодитися з польськими комуністами з Люблина. Заступник Молотову, кривавий Вишинський влаштував навіть неабияку комедію: привіз польських комуністів до Москви, вітав їх з музикою й дипломатами та заінсценізував стрічу обидвох розсварених груп. Переговори між білими й червоними поляками розбилися об низку питань і амбітний Міколайчик мусів із нічим вертатися до Лондону.

На землях Польщі спалахнула справжня громадянська війна, а символом повного упадку Польщі стала драма Варшави. Про неї пише широко вся німецька й європейська преса.

Варшавська драма ще один доказ майстерної советської політики нищення й фарисейства. На початку серпня, коли великі ударні советські армії наблизилися до Варшави, Москва і польський лондонський уряд дали польським підпільним організаціям у Варшаві гасло підняти протинімецьке повстання. Воно вибухло але не заскочило

німців. Навпаки, німці відбили: большевиков та ліквідували рух польських гарячих голів. Тепер Лондон і Москва відпекаються від своєї ролі, скидаючи вину на самих варшав'ян, хоч кров, що полилася на вулицях міста спадає на їхні голови.

Ми не радіємо трагедією польського сусіда, що протягом минулих сторічч і останніх років не раз і не два без принципі ніс на пащі землі панське ярмо і терор. Але бачучи упадок Польщі, не можемо не дякувати Богу, що дозволив нам вибрати єдино правильний шлях, шлях боротьби по стороні Європи проти нищівних сил Сходу і жидо-капіталістичного віроломства з Заходу [1].

Наведемо матеріали декількох газет про придушення повстання в Варшаві.

Подавление восстаний в Варшаве.

Когда советские войска приблизились к Варшаве, в городе вспыхнуло заранее подготовленное восстание. Это восстание продолжалось два месяца и в настоящее время полностью ликвидировано, германскими воинскими соединениями.

Восстание возглавлял генерал Бор, ставленник лондонского польского комитета, руководимого Миколайчиком. Этого оказалось достаточным, чтобы большевики уклонились от оказания помощи повстанцам, преследуя цели советизации Польши, а не поддержки польских националистов. В результате «варшавской авантюры» город был обращен в развалины, и многие тысячи мирного населения стали жертвой происходивших уличных боев.

Таким образом, поляки опять оказались, обманутыми в своих расчетах на сегодняшних противников Германии. В то время, как английская и советская печать пререкается по вопросу о том, кто был подстрекателем к восстанию – СССР или Англия – и почему повстанцам не была оказана эффективная помощь, польский парод оплакивает своих погибших. В это же время польские эмигранты в Лондоне, во главе с Миколайчиком, продолжают плести дипломатические пакты в английском министерстве иностранных дел, а большевизированный польский Комитет в Люблине послушно повторяет, директивы, исходящие из приемной Сталина.

Равнодушные к трагедии, перенесенной польским народом во время варшавского восстания, большевики и англо-американцы продолжают рассматривать, поляков, как простое орудие своей дипломатической борьбы [2].

Капітуляція Варшави.

1-го жовтня, як повідомляє Німецьке Головне Командування, остаточно зліквідовано рештки гнізд польських повстанців у Варшаві. Це повстання, що тривало 60 днів, не цікаве з воєнного боку, але заслуговує на увагу з політичного боку. Большевики використали його як інструмент проти так званого польського еміграційного уряду у Лондоні, щоб рішуче підірвати його авторитет та зовсім не рахуватися із різними Рачкевичами, Миколайчиками, Соснковськими та іншими польськими проводирями. Англійці, які обіцяли повстанцям швидку допомогу (невідомо тільки, звідки?) у найкритичніший момент покинули їх на ласку Божу і ніякої допомоги їм не дали.

Що саме було у Варшаві? Ще на початку серпня голова польського еміграційного уряду в Лондоні Миколайчик заявив Сталінові, що у Варшаві, яка була в заплілі німецьких бойових ліній, готується повстання. Сталін тоді пообіцяв не пізніше 6 серпня зайняти Варшаву, допомогти повстанцям та захопити владу в свої руки. Але коли його наступ на Варшаву провалився із величезними втратами для червоної армії, Сталін почав умивати руки та загрожувати розстрілом і повішенням коленому повстанцеві, що попаде в його руки.

Англійці з свого боку обіцяли літаками до ставити варшавським повстанцям харчі та амуніцію, але пізніше Черчіль заявив еміграційному польському урядові, що не хоче ризикувати своїми літаками. Насправді ж Черчіль, як виявилось, не хотів через поляків сваритися з большевиками. Одним словом, Черчіль, Іден та всі англійські плутократи, що почали цю другу світову війну через Польщу, тепер заявляють, що не час остаточно вирішувати таких великих питань, як польське, а Рузвелт просто сказав, що він іще не в курсі всіх польських справ.

У той час, коли Англія продовжувала панікатися із польським еміграційним урядом у Лондоні, у Варшаві, внаслідок рішучих і завзятих дій німецьких частин, ішла систематична ліквідація польських повстанців із генералом Бором-Коморовським у проводі. Поляки вперто боролися на передмісті Варшави, т. зв. Празі, у центрі міста та в Жолібожі. Захопили навіть фортецю Мокотів. Поляки оборонялися в бункерах, будинках, та в каналізаційних каналах. Але, річ зрозуміла, вони не могли утриматися, маючи перед собою німецькі панцерні частини із зенітною та протитанковою артилерією, металіниками мін та іншого піонерською новою зброєю.

Одне за одним повстанські гнізда почали нарешті здаватися із тисячами поранених та вбитих людей, а тисячі людей, що ще лишилися здоровими пішли на капітуляцію. Навіть піддався сам керівник повстання генерал Бор-Коморовський.

Варшава, як повідомляють німецькі кореспонденти, майже зовсім знищена і опалена. У центрі міста майже нема ані одного цілого дому. Населення Варшави переконалося, що англійці і большевики гірко насміялися з повстанців та що жаль було кожної краплини крові, яку поляки пролили за Миколайчиків та Рачкевичів.

Події розгортаються далі всупереч волі еміграційного уряду. Люблинський польський «визвольний комітет» тепер зовсім перестав рахуватися з Миколайчиком, а большевики обвинувачують його навіть у зраді та проклинають його.

Варшавське повстання – це символ англійської зради малих європейських народів і велика пересторога для тих, хто ще вірить Черчілеві, Рузвелтові та Сталінові [3].

„ПОЛЬЩА ЗРАДЖЕНА“

заявив Миколайчик у Лондоні.

Після того, як польське повстання у Варшаві остаточно ліквідовано і повстанців примушено скласти зброю, польському емігрантському урядові в Лондоні під проводом Миколайчика не залишилось нічого іншого, як підвести криваві підрахунки варшавської трагедії. Це він і зробив, але не без деяких хитрощів. Він заявив через радіо, що повстанці вичерпали усі свої запаси харчів та зброї, і мали тисячі ранених. Люди залишилися без

всьогої допомоги, води, ліків, і перев'язувальних матеріалів. Ніякої допомоги з-зовні не було, а всі кличі про підтримку залишено без відповіді.

Про те, скільки поляки заплатили своєю кров'ю за зраду Англії і Советів, повідомило американське кореспондентське бюро «Юнайтед Прес» на підставі тверджень польського емігрантського уряду. У Варшаві сотні тисяч убитих. Не менше як 85 % усіх будинків у Варшаві зруйновано і пошкоджено. Большевики досягли своєї мети – тобто домоглися винищення польського населення і знищення Варшави, чого вони завжди прагнули.

У Польському кітлі далі вариться.

Іменування ген. Бора головнокомандувачем польських еміграційних військ.

Польський еміграційний уряд у Лондоні війшов у новий конфлікт з Москвою. Посередньою причиною цього конфлікту є далі справа невдалого повстання у Варшаві, а без посередньою причиною стало те, що лондонський польський уряд дозволив собі іменувати головним командувачем польських військ на місце усуненого генерала Соснковського саме того ген. Бора-Коморовського, який дав наказ і був комендантом польського повстання у Варшаві. Як відомо польський еміграційний уряд усунув ген. Соснковського на домагання Лондону, тому ще ген. Соснковський явно обвинувачував лондонський та головню московський уряд у невдачі повстання.

Теперішнє іменування ген. Бора на місце Соснковського це ви разна підтримка становища ген. Соснцовськодо у цій справі. До того едід пригадати собі опублікований недавно німецькою пресою наказ ген. Бора своїм повстанцям з дня 30 червня ц. р., в якому він обговорював відношення польських повстанців до армії Советів. У цьому наказі він писав, що Совети порушили кордони Польщі, і заперечують одинокий легальний польський еміграційний уряд. «Большевики змагають до того – пишеться там, – щоб самим вирішувати всі польські проблеми в інтересі політичних цілей СССР. Отже Совети є з'ясовує Бор своє становище з одного боку нашим могутнім союзником у боротьбі проти Німеччини, але з другого небезпечним грабіжником країв, який розбиває наше основне незалежне становище».

Не дивно, що останній політичний хід польського еміграційного уряду викликав негайно в московській та польській комуністичній пресі бурю лайок та погроз. Зокрема нападає ця преса на наступника ген. Соснковського – ген. Бора. Голова люблинського польського комітету називав його просто злочинцем і зрадником. Він закидає йому, що дав наказ до повстання, яке вже наперед було засуджене на невдачу, не знаючи місцевих відносин, ані загальних плинів аліантів. Цей буцімто герой мав нібито увесь час боїв у Варшаві сидіти у своїй криївці, що була в 30 км від Варшави. Командант польських збройних сил у Советах висловлює в московській пресі свій жаль, що Бор не попав у руки большевиків. Його негайно поставили б тоді перед воєнний суд і зліквідували.

Так вимагане Москвою і Лондоном усунення ген. Соснковського з його становища не тільки не поправило, а навпаки ще більш ускладнило відносини між польським емігрантським урядом і Москвою [5].

ВАРШАВА ОСТАТОЧНО ВПАЛА.

Польський еміграційний уряд устами свого президента Міколайчика потвердив урядово, що кривава трагедія у Варшаві закінчилася. Міколайчик заявив, що Варшава впала після 63 днів боротьби, після того, як вичерпала всі запаси, а тисячі поранених лежали по підземних криївках без опіки, без води, без ліків і перев'язочного матеріалу.

Німецьке інформаційне бюро подає вістку, що серед решток польських повстанців, які піддалися у Варшаві німцям, знаходиться польський генерал Бор-Коморовський, якого нещодавно польський уряд призначив головним командувачем еміграційних військ. Разом з генералом Бор-Коморовським попали в німецький полон усі старшини його штабу і багато польських генералів.

Польська еміграційна телеграфічна агенція подає, що число поляглих, поранених і пропалих без вісти підчас боїв у Варшаві рівняється третині усього передвоєнного населення Варшави.

За вістками німецької пресової агенції, у Варшаві піддалося чотири полки польських повстанців у силі 12.000 чоловіка. Цивільне населення Варшави, яке рівночасно зі здачею міста, звільнилося з облоги, доходить до 280.000 [5].

Нема порозуміння між поляками.

Президент польського визвольного Комітету в Люблині заявив на одній пресовій конференції, що зближення з польським лондонським урядом в Лондоні сталося тепер ще більш неможливим, як колинебудь передтим. Поведінка польських емігрантів у Лондоні зовсім не змінилася й таким чином нема надії на спробу нових переговорів у справі створення одного спільного уряду [5].

Миколайчика приневолять підкоритися.

Як повідомляє Рейтер, прем'єр міністрів польського емігрантського уряду в Лондоні Миколайчик прибув до Москви. Його запрошено, щоб він був присутній на розмові Сталіна з Черчілем в справі польської проблеми. Правдоподібно Черчіль, який вже в Тегерані запродав Польщу, хоче тепер облегшити Миколайчикові його капітуляцію перед большевицьким люблинським комітетом. Водночас прибув до Москви голова польського народного Комітету Моравський у товаристві головно командувача польських советських військ і генерала Роля Зімерського. Моравський має надію, що цим разом переговори з Миколайчиком будуть остаточно позитивно поладнаі. Як пише большевицький часопис «Вечірня Москва», Миколайчикові скажуть нарешті ясно як справи стоять і що цей час до переговорів є самотоко відповідний. Справді ясніше цього не можна вже сказати! [6].

Польські емігранти поїдять до Бразилії.

«Унітед Пресс» повідомляє з Ріо де Жанейро, що бразильський уряд, дав дозвіл на виїзд до Бразилії усім членами польського емігрантського уряду в Лондоні разом з родинами. У вересні вислано до бразильського уряду 40 прохань на дозвіл в'їзду. У зв'язку з тим, потверджується поголооска, що колишній командант польських збройних сил в Англії, генерал Соснковський купив собі в Бразилії маєток [6].

Звичайно, преса не могла обійти увагою і нацистські криваві «ювілеї».

П'ЯТИРІЧЧЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ГУБЕРНІЇ.

З нагоди п'ятиріччя Генеральної Губернії відбувався на замку у Кракові святочний державний акт, в якому взяли участь всі члени уряду під проводом Генерал-Губернатора Др-а франка. Свято відкрив Ген. Губернатор, після чого Шеф уряду, державний секретар Др. Бюлер здав звіт з п'ятилітніх успіхів Праці і розвитку Генеральної Губернії.

З нагоди цього, п'ятиріччя оголосив Ген. Губернатор Др. Франк статтю у часописі «Фелькішер Беобахтер», в якій згадує про українське питання у Генеральній Губернії і каже про нього: **Питання, які виникли у зв'язку з прилучаннями українських територій до Генеральної Губернії вивчено і розв'язувано порівняно легко з уваги на принципово добру волю українців і, на завжди виразно стверджуване ними признавання німецького правопорядку на Сході в розумінні взаємної співпраці і взаємних інтересів [7].**

Втрачені ілюзії.

Варшавські події: серпня-вересня 1944 року не можна розглядати, як самостійне явище, відірване, від загального історично-політичного розвитку Європи після першої світової війни. Послідовність історичних подій довела, що політичні ситуації, хоч і створюються за думкою, або під деяким впливом людей, які здуть себе політиками, але життєздатність їх, а тому і тривалість визначаються іншими факторами, що знаходяться поза впливом окремих осіб і що їх зведе законами самого, життя.

Ідея створення великої польської держави аж ніяк не була продиктована життєвими вимогами. Від самого початку польська держава, поширена далеко за межі своїх етнографічних теренів, стверджувала своє існування коштом брутального пригноблення народів і частин народів, терени, яких були свавільно перекраєні для задоволення панської пихи.

Не можна сказати, що планування території колишньої Польщі було цілком безглуздом. Річ у тому, що обмежена тільки своїми суто етнографічними теренами Польща не могла б існувати, як «велика» сучасна держава через брак потрібних для того

природних багатств. Обмежувати ж Польщу її реальними можливостями не погоджувалися так самі поляки, як і провідні діячі Антанти, які вважали за потрібне розбудувати «потужну» польську державу, як буферний терен, спрямований своїм вістрям і проти Советів, і проти Німеччини.

Отже, з моменту свого народження, Польща отримала, як дар Антанти те, що призвело згодом до її загибелі. Штучність державної побудови економічна цілісність за рахунок глибоких політично-національних розколин, за рахунок інтересів інших народів – не виправдала себе. Ціла політична історія довоєнної Польщі була безперервною грою на інтересах сильніших сусідів, нетривких зовнішньо-політичних комбінацій та запеклої внутрішньої боротьби. Суворо кажучи, Польща ніколи не була суверенною. За білою і червоною фарбами прикордонних стовпів агресивні капітали Франції й Англії створювали потенціальну загрозу для своїх конкурентів і, без сумніву, навмисно підтримували штучність Польщі, як привід для потрібного їм конфлікту. Польща могла б справді стати, сильною, якби мала мужність обмежити себе. Цього, не сталося навіть у вирішальні години 1939 року. Польські політики продовжували жити ілюзіями, властивими Польщі вже від першого дня її народження.

В травні 1939 року велику сенсацію зробив у Польщі, розісланий видатним державним діячам лист відомого польського публіциста Владислава Студніцького, в якому він перестерігав перед продовжуванням нереальної, політики Річпосполитої. Він нагадував польському прововоді ясні думки Пілсудського, що реальну підтримку Польща зможе знайти, лише приєднавшись до європейської політики. Тільки поєднавши свої інтереси з інтересами розвитку європейського континенту, шляхом порозуміння з Німеччиною, як основною рушійною силою, могла розраховувати Польща на розв'язання внутрішніх своїх протиріч.

Владислав Студніцький виразно підкреслював у своєму листі: «советська армія в Польщі мала б тільки одну мету – перетворити Польщу на одну з сенатських республік». Він, як об'єктивний спостерігач рішучо твердив, що у випадку конфлікту, де по одному

боці були б Англія та Польща, а по другому Німеччина, – Польщу одразу окупує і тоді навіть у випадку перемоги «Польща, вичерпана кількالكітньою окупацією та війною, мусіла б просити американських кредитів, володарями яких є жиди, і – потрапила б до жидівської неволі. Настало б не знежидівлення Польщі, а навпаки зажидівленіші. Не треба б було Палестини. Палестиною стала б Польща». Доля Польщі у випадку переможної комбінації – Аліанти – Росія – також не викликала, сумнівів Студніцького: «якби коаліція Антанти з Росією перемогла Німеччину, то Росію мусіли б винагородити і де можна було б зробити тільки нашим коштом. Ідея кордону Керзона – Білосток – Берестя дуже закорінена в Англії. З чистою совістю віддаватимуть вони наші східні області ... Катастрофи, яка нам загрожує, можна уникнути тільки шляхом порозуміння з Німеччиною».

Проте, Польща обрала іншу дорогу, шлях конфлікту, шлях, який закінчився катастрофою держави.

Події 1939, року з'ясували такі факти:

1. Очевидного стала штучність Польщі, як державного утвору.
2. Очевидним стало, що державам Антанти Польща потрібна була лише, як потенціальний привід для переходу від економічно-політичної до воєнної агресії.
3. ССРСР недвозначно виявив свій намір перейти до агресії в західному напрямку, використовуючи європейський конфлікт для поширення пляцдарму наступу на центральну Європу.

Польський емігрантський уряд Сікорського опинився відразу в двозначній ситуації. Використана, як привід до конфлікту, Польща перестала бути будь-яким чинником у цьому конфлікті. Останні сумніви в цьому зникли після вступу ССРСР до війни по боці Англії. Фіктивні причини війни зникли і виявилися справжні її цілі. Серед подій світового масштабу доля Польщі перестала цікавити світову опінію. Таємнича загибель Сікорського, зміни в польському кабінеті за вимогою Англії – були нічим іншим, як поступовим готуванням похорону польської справи. Домовляючися в ССРСР, Англія

принесла йому в жертву ту саму Польщу, для захисту якої ніби розпочала вона війну проти Німеччини.

Проте, польський патріотизм лишився фактором, з яким треба було ще рахуватися: ми маємо на увазі ССРСР, для якого польська справа стала важливою внутрішньою проблемою. З притаманною проводирям большевизму «радикальністю» ССРСР заходився коло знищення самих носіїв польської ідеї. Першою грізною пересторогою був Катин, де патріотизм знищено було справді «в корні».

Урядові Миколайчики не лишалося нічого іншого, як продовжувати чіплятися за старі передвоєнні гарантії. Утворення люблинського советсько-польського комітету підірвало основу цих гарантій, бо ССРСР висунув цей комітет, як спадкоємця прав передвоєнної Польщі. У «незадачливого польського правительства» з'явився конкурент, який мав ту перевагу, що діяв уже на польському терені був підтриманий реальною збройною силою советів.

В таких умовинах розпочався останній акт трагедії польського ілюзійонізму – варшавське повстання. Лондонський польський уряд, організуючи повстання в Варшаві, безперечно, мав на меті вихопити ініціативу з рук люблинського комітету і скріпити свої позиції. ССРСР та Англія гарантували Миколайчикові повну допомогу знаючи добре: що Англія, – не зможе надати цю допомогу, а ССРСР, – не надасть такої допомоги. Лондон і Москва свідомо провокували поляків на боротьбу, в якій польські націоналісти у мали б втратити решту своєї активної сили і тим розчистити шлях люблинському комітетові. Підчас відвідин Москви Сталін обіцяв Миколайчикові, що большевики ввійдуть до Варшави не пізніше 6 серпня. Водночас Сталін відмовив надати потрібні для організації постачання польських повстанців аеродроми. Дальший хід подій загально-відомий. Після того, як з'ясувалося безвиглядність становища повстанців, Москва заявила, що виступ варшавських поляків є «ідіотизм», що повстання йде в розріз із планами советського командування, і т. д. Черчіль офіційно заявив, що Англія зробила все можливе для допомоги повстанцям і тому моральну, відповідальність за неуспіх повинні нести самі

поляки. Крім того, він посилив тиск на лондонський польський уряд, вимагаючи, щоб Миколайчик, якнайшвидше домовився з Москвою і люблінським комітетом та усунув із свого складу ген. Соснковського, який єдиний посмів піднести голос, заявляючи, що поляків ще раз зраджено. В такий спосіб цілу польську справу визнано було за компетенцію Советів. Останні ж, не зважаючи на відставку ген. Соснковського, визнали, як єдиний польський уряд люблінський комітет. Депутацію цього комітету урочисто прийняв Сталін і вже заключив з ними першу угоду в справах переселення литовців.

Устами «Правди», в брутальній формі, проголошено, що польський лондонський уряд втратив рештки, свого значення. Поляки, які пожертвували всі свої сили для Англії на полях бою в північній Африці, Сирії, Італії і т. д. усвідомлюють тепер, що таке вдячність і честь Англії. На Темзі бо „вже з часів Тегерану знали, що Польща має бути наполовину анексована, а друга її половина приєднана, як советська держава, до советської сфери інтересів. Англійські гарантії спровокували Польщу до війни. Англійські обіцянки спровокували поляків до останнього повстання. У смертельній зненависті до Європи Англія намагається схаотизувати її, вбачаючи в тому єдиний шлях до остаточного послаблення. Італія, Румунія, Болгарія, Фінляндія та Польща – лише етапи пляну знищення Європи.

Проте, живе життя іде своїми шляхами і закони його здійснюватимуться незалежно від волі «політиків». Здорове органічне й повно цінне витримає кожну кризу. Це є реальність життя. Переможцем виходить не той, хто у сліпій зненависті намагається нищити все довкола себе, а той, хто розуміє закони природи, закони життєвого простору й узгіднює свої дії з ними. Людські сили є силами, заки воші не вступають у протиріччя з самим життям. Вороги Європи живляться ілюзіями і втратять їх, як вже втратили їх поляки [8].

Німецька великодушність.

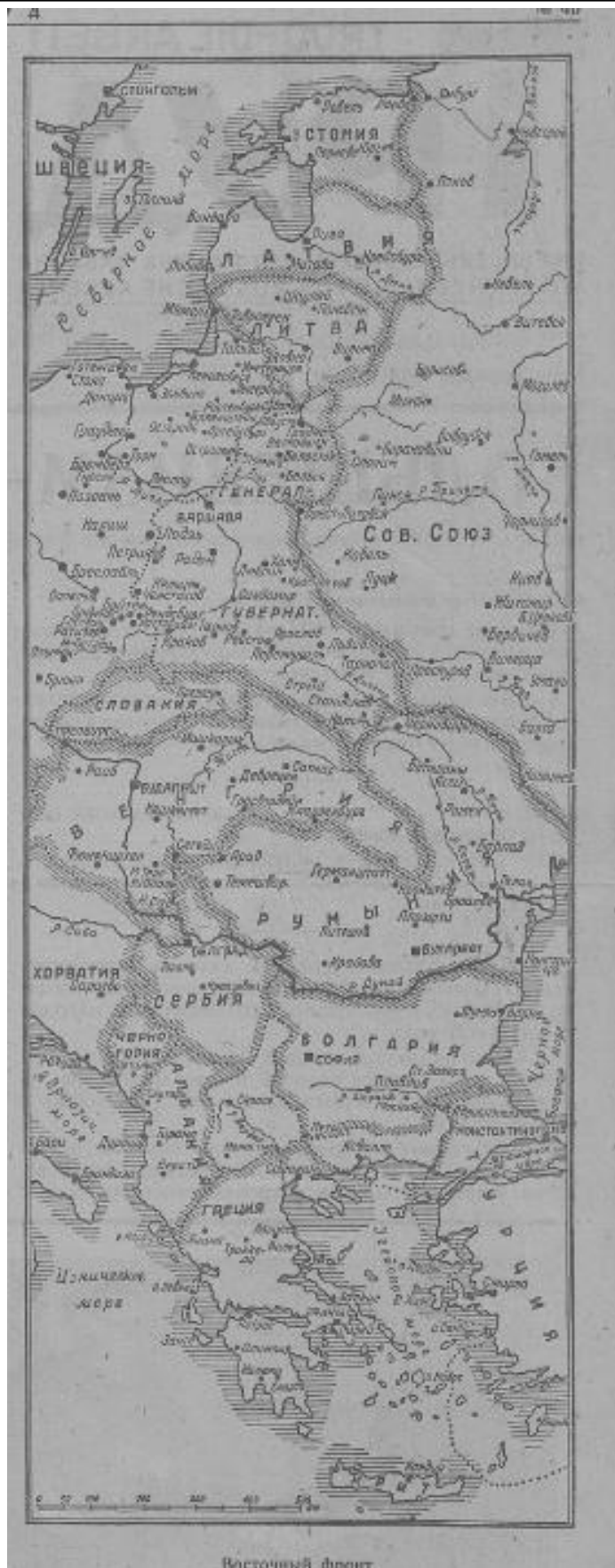
Згідно із повідомленням німецького бюро інформації німецьке командування вирішило розглядати польських повстанців у Варшаві, як військово-полонених, не зважаючи на те, що за міжнародним правом воно могло б з ними поводитися не як з військовими. Рішення

німецького командування поширюється і на польських жінок, які брали збройну учість у повстанні. Полонених жінок примістять в окремих таборах і за тими з них, хто мав офіцерський чин, зберігатиметься це звання й надалі.

Повідомляючи про капітуляцію варшавських поляків «Фелькішер Беобахтер» описує момент, коли повстанці колонами йшли до полону: «Це марш зраджених, цокнутих та ошуканих. Їх обличчя позначені нуждою, щоки запали. В багатьох можна побачити вираз відчаю, в багатьох дрижать губи від стриманих сліз. Якщо йдуть вони зімкненими шерегами, в ногу, гордо і просто, то жадне, обличчя в їх рядах не може приховати жахливого розчарування через обман Москви, Лондону та Вашингтону. Це трагедія народу, якому бракувало не хоробрости, а скоріше далекозорости й політичного розуму» [8].

ГЕНЕРАЛ БОР-КОМОРОВСЬКИЙ У ПОЛОНІ.

Німецьке інформаційне бюро повідомляє, що польський генерал Бор-Коморовський, провідник варшавських повстанців, якого нещодавно проголошено головнокомандувачем всіх польських збройних сил, потрапив після капітуляції до німецького полону. В супроводі, Бор-Коморовського знаходяться всі офіцери його штабу, а також багато польських генералів [8].

[9].

Наведемо всього одну, але надзвичайно цікаву статтю про Польщу «Репліка польській пресі», опубліковану в газеті «Сурма (Мюнхен) в номері 18 за лютий – березень за 1950 рік.

На еміграції проти української національно-визвольної боротьби і самої ідеї відродження Української Суверенної Соборної Держави з боку організованої російської і польської еміграції ведеться універсальна, всі явища життя, науки, літератури, культури, релігії, політики, охоплююча боротьба.

Не Україна цю війну розпочинала і ініціювала. Не є цілями України в цій війні здобувати Краків і Варшаву, не змагає Україна в цій війні завоювати й Москву. Натомість у цій війні від віків Польща хоче завоювати Київ і Львів, а Москва поки що завоювала і Київ і Львів, а на додаток Варшаву, Краків і ще кілька столиць.

Україна є в безперервно триваючому стані війни за свою державну суверенність з Росією і Польщею, які цю державну суверенність війною Україні відібрали.

Ми є в стані війни з Росією і Польщею. Нині, правда, матеріально-реального ворога Польщі і не існує, бо реально є польська губернія Російської імперії. Не радіємо з того і не зловтішаємося, як це стосовно України робить польська публіцистика, яка захлинається з радості від того, що Москва за час большевиків дуже поважно винищила Україну й українців і цим в великій мірі підірвала, ослабила силу і напругу стіротиву України, що, мов, піде на користь Польщі. Ця «користь» від руйнації України Москвою Польщі многократно «боком виходить». І на тому видовищі, коли Польща і польський народ конає в обіймах Москви ми не находимо для себе ані втіхи, ані садистичного задоволення чи радості.

Згадуємо воюючи з Україною Польщу перед усім маючи на оці еміграційну Польщу, яка, в міру своїх сил і здатностей, організовує, духово і політично наснажує польський народ на еміграції для війни з Україною аспіраціями в майбутньому кинути знову Польщу реальну, не еміграційну, на підбій України, яка разом з керенськими марить про нові збручі і андрусіво-риги на тілі України.

Коли ми називаємо стан речей як перебування України в стані війни з Росією і Польщею, то очевидно розрізняємо відмінність цих ворогів. Росія є ворог, а Польща є лише помічник цього ворога і самостійного значення, як ворог України, Польща не має. І коли польська політика бавиться у «велику самостійну політику», то це її справа і з цією «політикою» ми не конкуруємо, бо стан реальних речей є такий, що на Краків і Варшаву Україна йти не збирається, а коли б Польща поспробувала самостійно піти за Львовом і Києвом, то про мир прийшлося би трактувати на «старих історичних місцях» в Замостю чи під ворітьми Кракова і Варшави, як за Богдана Хмельницького.

Але... нині Москва є чимось більшим, ніж це було в часи Хмельницького. В часи Андрусева, в 1667 році, Москва і Польща, ділячись Україною, були ще більшменш партнери, з яких один, Польща, Андрусівським миром припечатав на довгі віки свою власно підметну роллю і став сателітом Москви.

Москва грає, еміграційна Польща підскиглює. Немає таких брудів, брехні, інсинуацій, яких би грач і його спомагач супроти України, українського народу, української національно-визвольної боротьби, нашої історії, нашої культури, нашого імени і чести не вживав би.

Для чого це робиться і з якою метою? В чиїх інтересах?

Протягом століть між Україною і Польщею йде безперервна кривава війна. В цій війні обидві сторони принесли незчислимі жертви; як і кожна війна, ця війна має жорстокий характер, характер війни до повної перемоги тієї або другої сторони. Але чи за цю війну, за її запеклість і жорстокість. її тотальність винні обоє і Україна, і Польща?

Польська історіографія, публіцистика, суспільна думка звинувачує тільки Україну, деякі «сумлінні», «совісні» історики, публіцисти і інші діячі милостиво, пофарисейськи, «зводять» признати, що «винні обі сторони», а далі закликають «помиримось і живімо як брати».

Воістину мораль джентельмена з широкого шляху. Влізти в чужу хату, почати в ній «господарити» грабувати і господарів убивати, а коли господарі такого «гостя» належно приймуть, то він на весь світ кричить: «гвалт, рятуйте, вбивають!»

В нашій війні з поляками (як і з москалями) є дві правди правда наша українська і «правда» джентельменів з великої дороги і темної ночі. Наша правда є, була й буде та, що кров між нами буде литись широкою рікою до тієї пори, поки «лядська нога буде на нашій землі», поки хоч один поляк чи польська сила змагатиме до панування хоч би над клаптем нашої землі. Ніякі закликання і лицемірноюдівські взивання до братства, любови, миру, гуманности і т. п. тут не допоможуть. За кров, за страждання за муки польських людей на Україні в усі віки і понині винні ті, хто їх на Україну пхав і пхас. Ціла польська нація століттями тяжко покутує свої гріхи, що стала безмовною отарою в руках польської осліпленої політики, її культури, історіософії, польського квазікатолицизму, що ніс на українські землі «огнем і мечем» «світ цивілізації».

Польська публіцистка намагається нам на еміграції нав'язати дискусію на теми українсько-польських взаємин, «взаємних» кривд, милостиво пропонує їх «кинути в небуття» і т. п. Ми свідомо уникаємо тих дискусій, як безвислідних і безплідних, бо ні ми, ні наша історія не має за собою нічого такого у взаєминах з Польщею і польським народом, що ми могли б відкликати, дарувати або забути чи пустити в небуття. І ми терпляче чекаємо, що колись нарешті у наших сусідів поляків прийде просвітлення, усвідомлення свого справжнього стану, трагічного стану польської нації, а тоді нам просто ні про що буде дискутувати, бо ціла Польща, а передусім її політика, зрозуміє, що воювати з Україною за Львів рівнозначне припечатанню долі цілої Польщі. А до того ... почекаємо.

Польська еміграція має численні часописи, товариства, видавництва і різноманітні способи пропаганди, спеціальною ціллю яких є політична боротьба з Україною і другими своїми сусідами. Існують спеціальні часописи під назвою «Львув і Вільно». Через цю «політику» через увесь майже час існування самостійної Польщі (1920 – 1939 рік) вона не

мала дипломатичних взаємин з Литвою зза того, що «драгонським» звичаєм новітнього Заглоби-Желіговського захопила у Литви Вільно.

На еміграції ця «політика» продовжується ... в англійській, французькій, італійській і інших мовах. «Ринок» заливається польською «політикою», розрахованою на те, що «бреши Ясю щось прилипне і останеться». Основною темою цих писань є Україна. Які основні теми цих писань і яке їх наświetлення?

Першою і основною темою є доведення, що західньо-українські землі, які були окуповані Польщею, є органічною, інтегральною часткою Польщі, а її населення в основному було польським. Ця теза так би мовити матеріально повинна скріпити історичну тезу про польськість українських західних земель. До 1918 року в складі титулу австро-угорського імператора стояло «король Галиції і Лодомерії», себто через кілька століть австро-угорський імператорський дім носив корону короля Данила Галицького і Володимирського як історично відрубного королівства, аж раптом «демократична» Жечпосполіта цей історичний факт «перекреслила» «не було і немає». Це так є з історією.

А тепер з «матерією». Ця польська публіцистика, призначена на експорт, жонглюючи польською державною статистикою напавду намагається доводити, що Галичина є краєм етнографічно наполовину польським, наполовину українським. Для чого це робиться, для чого жонглюється цифрами, для чого їх шахрується? Незалежно від багатовікової посиленої польської кольонізації Галичини, інспірованої, культивованої і підтримуваної польською державною політикою (а в часи міждержавні польською національною політикою), етнографічний склад населення і напередодні війни 1939 року на 70 – 75 % був українським, а решта кольонізаційний в основному апарат поляків, жиди і інші. Коли ж, мов, довести, що в Галичині українців і поляків більшеньш наполовину, то і «правда» матеріального аргументу по нашому, мов, боці. Дальші консеквенції з того «оскільки так є, то в питанні Галичини Україна і Польща принаймні мають рівні права і

претензії, а тому... будемо торгуватись, чи як та публіцистика делікатніше каже засядемо по-братерськи за круглий стіл». Така не надто хитро-мудра ця політика.

Українському читачеві цікаво буде знати, як польська «наука» подає чужинцям (в англійській мові) устами Станіслава Скшипєка в Книжці «Проблема східньої Галичини» (Лондон, 1948) національний склад південно-східньої Польщі»:

1. Всього населення в південносхідній Польщі (це б то Галичині) до лінії Рібентроп-Молотов

Молотов	5.053.186	100 %
В. т. ч. а) Поляків	2.007.215	39,7 %
б) Українців і Русинів (?)	2.650.997	52,5 %
в) Жидів	353.928	7,0 %
г) Інших	41.046	0,8 %

(дані приведені на основі польської статистики по стану 1931 року).

Нашим читачам прекрасно відома і пам'ятна та універсальна польська політика «панствово-народовосцьова», яка провадилась Польщею на окупованих українських землях, яка своєю дикістю і макабричністю перевищала всяку нормальну уяву про державний лад і державну політику і яка мала своєю метою остаточно винищити і ліквідувати українців і 2русинуф», бо це ціла, ще не написана, історія ганьби для польської політики, коли в пляні цієї політики «народовосцьової» від українця, який поступав на звичайну працю робітника до поляка господаря чи у державне підприємство, то господар чи директор підприємства вимагав від цього робітника «перенести метрику від греко-католицького священника до римо-католицького ксьондза», себто зміни релігії і національності. Може ці, евентуальні читачі, п. Скшипєка, англійці, для яких його книга адресована, і не все про ті справи добре знають і коли знають, то їм інколи буде трудно повірити, щоб таке могло бути, бо у них того роду речі, не практикується. У них, правда, король мусить бути англіканської віри, але від трамваєвого робітника чи текстильника не вимагається одновірності з королем.

Але от саме в висліді тієї політики і зручного жонгливання цифрами у Галичині стало 39,7 % поляків. Правда, число римо-католиків у Галичині в середині минулого століття ледве досягало п'ятої частини, за сто літ число римо-католиків до 1931 року за польською офіційною статистикою зросло до 30,6 %, цебто не досягало й третини цілого населення. Не знаємо зараз точно скільки серед цих римо-католиків було таких, що їх куском хліба і заробітком змушено було перенести метрику з церкви до косьцьолю. Скільки навезли «осаднікув» в Галичину з властивої Польщі? Всі ці питання мають свої відповіді в літописах нашої історії. Але як же з 30,6 % з такими трудами натягнутих римокатоликів стало 39,7 % поляків? Справа дуже проста винайшли у Галичині «поляків» греко-католицького і Мойсеевого віровизнань і так дорогі польській політиці відсотки посідання з одного фальсифікату церковно-релігійного – 30,6 % піднялись до другого, імпозантнішого фальсифікату 39,7 % національного посідання.

Знаємо прекрасно, ще краще знають поляки, що реальна вартість вигаданої ними фікції – «поляка – греко-католика» в дійсності не існує, що в реальних відносинах вони не найдуть ні одного вояка «поляка-греко-католика» для війни Польщі з Україною за Львів. Але пишуть, громадять цифри і відсотки на папір, в англійській, французькій, італійській і багатьох інших мовах: а може з того щонебудь останеться, а може це через складний механізм впливів знайомств, дипломатичної гри, «банкетів» приязні і т. д. як небудь натисне на мізок їдена. Бевіна, Етлі і Черчіла та черчеленят і вони перенесуть «лінію Керзона» на лінію Збруча або ще й далі на схід.

В цім своїм старанні яких тільки сальто-мортале не застосовується: крім «поляків-греко-католиків», «поляків-мойсеевого віровизнання», є «польська» православна Церква, є «поляки православного віровизнання», які в звичайній мові називаються і в натурі є українцями або білорусинами.

Приводяться сотки документів, прізвищ, діячів українського походження які, як справжні «поляки», невідклично стояли на позиціях польської нації і державности, які були «учцівими русінами» і т. п. Що на це можна сказати?

Навіть така консолідована нація, як англійська, не далі як минулої війни видала льордів Гав-Гавів, один з яких був шефом німецької пропаганди за припинення війни з Гітлером і якого по закінченню війни англійці повішали. Але ми навіть властиво льордів Гав-Гавів немає, бо англійський льорд Гав-Гав пішов проти Англії своєї батьківщини з доброї своєї і невимушеної волі, а не як наші окремі слабші брати, що мусли перенести метрику «з церкви до косьцьолу», бо інакше «не дістанеш посади трамваєвого кондуктора» чи патенту на адвокатську практику або який уряд. Слабкість людську завжди треба дарувати: зза куска хліба люди мусли покривити сумлінням. Ганьба і, осуд падає не так на тих, хто брав, як на тих хто давав.

... Читаєш ці польські еміграційні писання і дивуєшся: лють, ненависть затьмарює цим людям мозок.

Воістину коли Бог хоче покарати людину і народ, то відіймає їм мозок, а вже решту втрачається автоматично [10].

Мораль в політиці, благородство на війні, душевні пориви допомогти повсталому, а чи не багато ми хочемо від владу тримаючих. Зрада, вбивства, інтриги, очікування повного знищення політичного, ідеологічного потенційного противника та злорадне смакування причин його невдачі – все це страшна політика двох режимів, країн – близнюків нацистської гітлерівської Німеччини та комуністичного сталінського СРСР щодо Варшавського повстання 1944 року в Польщі.

ВИСНОВКИ

Історія вчить тому, що воно нічому не вчить... Людство на протязі всієї своєї історії раз-у-раз постійно пересвідчується в цьому. Відрожена нація, якій поталанило визволитися від принизливого ярма поневолення сильнішого сусіда – ворога, починає сама захоплювати, приєднувати, поневолювати, денационалізувати народ чи його частину в своїй відродженій із попелу країні. Нічого не міняється під Місяцем. Відрожена Польща, на превеликий жаль, не стала винятком у цій безкінечній історії крові та абсурда. Ні в якому разві не моралізуючи на всіма процесами міжвоєнної Польщі, автор показав погляд на неї із різних сторін – з Литви, сусідніх державах, що в страшних муках народжувалися під час і після Першої світової війни, полум'ї громадянських війн, страшною комуністичною агресією нової ленінської людиноненависницької, брехливої, облудної Росії, з Литви з міста Вільно (Вільнюса), з Радянської України, окупованої Росією у вигляді СРСР, зі Львова. Глибоко і всебічно проаналізовані на сторінках «Краківських Вістей» причини падіння Польщі, без ненависті та зневаги, навіть, з глибоким сумом. Також страшним лихоліттям покриті роки Другої світової війни для розтерзаної ворогами Польщі. Кровопродитне, прометеєвське Варшавське повстання, коли один ворог СРСР – Сталін мовчки, з величезною насолодою та садистським задоволенням спостерігав, як інший ворог – нацистська фашистська Німеччина – Гітлер топив у крові Варшавське повстання поляків, які бажали жити СВОЇМ ЖИТТЯМ, незалежними ні від кого, ні від чиєї волі, ідеології, диктату, окупації та агресії. Смакування невдач Варшавського повстання фашистськими та колабранціоністськими газетами – це просто верх лицемір'я фашистської, нацистської Німеччини, всеосяжної, брехливої гебельссівської пропаганди. Звичайно, ця книга – це просто малесенький перегляд деяких моментів із історії Польщі. Це вияв глибокої поваги, великої любові та шаленого захоплення волею до життя, силою духу, незламністю великого польського народу та його прекрасної держави Польщі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:**РОЗДІЛ 1. ПОЛЬЩА В 1907 – 1913 РОКАХ**

1. Рада. – 1907. – №78, 3 квітня (апріля).
2. Там само. – № 87, 13 апріля.
3. Там само. – № 97, 27 квітня (апріля).
4. Там само. – № 99, 29 квітня (апріля).
5. Там само. – № 282, 16 декабля.
6. Рада. – 1908. – № 96, 26 апріля (9 травня).
7. Там само. – № 97, 27 апріля (10 травня).
8. Там само. – № 262, 15 ноябля (27 грудня).
9. Рада. – 1909. – № 24, 30 январа (12 лютого).
10. Рада. – 1910. – № 33, 11 февраль (24 лютого).
11. Рада. – 1909. – № 58, 12 марта (25 березіля).
12. Там само. – № 70, 27 марта (9 квітня).
13. Там само. – № 76, 5 апріля (18 квітня).
14. Там само. – № 110, 16 мая (29 травня).
15. Там само. – № 247, 1 ноябля (14 листопада).
16. Рада. – 1910. – № 8, 12 январа (25 січня).
17. Там само. – № 47, 27 февраль (12 березіля).
18. Там само. – № 119, 26 мая (8 червня).
19. Там само. – № 125, 3 юня (16 червня).
20. Там само. – № 171, 30 юля (12 серпня).
21. Там само. – № 210, 17 сентябля (30 вересня).
22. Там само. – № 213, 21 сентябля (4 жовтня).
23. Там само. – № 253, 7 ноябля (20 листопада).
24. Рада. – 1911. – № 25, 1 февраль (14 лютого).
25. Там само. – № 32, 10 февраль (23 лютого).

26. Там само. – № 37, 16 февраля.
27. Там само. – № 85, 16 апреля (29 квітня).
28. Там само. – № 132, 12 июня (25 червня).
29. Там само. – № 172, 31 июля (13 серпня).
30. Там само. – № 183, 14 августа (27 серпня).
31. Там само. – № 200, 4 сентября (17 вересня).
32. Там само. – № 203, 8 сентября (21 вересня).
33. Там само. – № 229, 12 октября (25 жовтня).
34. Там само. – № 223, 5 октября (18 жовтня).
35. Рада. – 1912. – № 25, 31 января (13 лютого).
36. Там само. – № 99, 1 мая (14 травня).
37. Там само. – № 182, 10 августа (23 серпня).
38. Там само. – № 292, 22 декабря (5 січня).
39. Рада. – 1913. – № 34, 10 февраля (23 лютого).
40. Там само. – № 42, 20 февраля (5 березня).
41. Рада. – 1909. – № 14, 18 января (31 січня).
42. Рада. – 1913. – № 56, 8 марта (21 березня).
43. Там само. – № 79, 5 апреля (18 квітня).
44. Там само. – № 81, 7 апреля (20 квітня).
45. Там само. – № 84, 11 апреля (24 квітня).
46. Там само. – № 193, 24 августа (6 вересня).
47. Там само. – № 201, 3 сентября (16 вересня).
48. Там само. – № 79, 5 апреля (18 квітня).
49. Там само. – № 80, 6 апреля (19 квітня).
50. Там само. – № 85, 12 апреля (25 квітня).
51. Там само. – № 216, 21 сентября (4 жовтня).
52. Рада. – 1907. – № 94, 21 квітня (апріля).

53. Там само. – № 87, 13 квітня (апріля).
54. Рада. – 1911. – № 266, 25 ноября (8 декабря).

РОЗДІЛ 2. ПОЛЯКИ ТА ЇХ ВІДНОСИНИ ІЗ ІНШИМИ НАРОДАМИ

1. Рада. – 1908. – № 22, 26 января (8 лютого).
2. Рада. – 1910. – № 258, 13 ноября (26 листопада).
3. Рада. – 1907. – № 107, 11 травня (мая).
4. Рада. – 1910. – № 272, 30 ноября (13 грудня).
5. Рада. – 1913. – № 24, 29 января (11 лютого).
6. Там само. – № 29, 5 февраля (18 лютого).
7. Там само. – № 32, 8 февраля (21 лютого).
8. Там само. – № 36, 13 февраля (26 лютого).
9. Там само. – № 41, 19 февраля (4 березня).
10. Там само. – № 62, 15 марта (28 березня).
11. Там само. – № 63, 16 марта (29 березня).
12. Там само. – № 67, 21 марта (3 квітня).
13. Там само. – № 76, 2 апреля (15 квітня).
14. Там само. – № 78, 4 апреля (17 квітня).
15. Там само. – № 83, 10 апреля (23 квітня).
16. Рада. – 1907. – № 93, 20 квітня (апріля).
17. Рада. – 1913. – № 105, 8 мая (21 травня).
18. Рада. – 1913. – № 107, 10 мая (23 травня).
19. Там само. – № 121, 28 мая (10 червня).
20. Там само. – № 131, 9 июня (22 червня).
21. Там само. – № 133, 12 июня (25 червня).
22. Там само. – № 163, 18 июля (31 липня).
23. Там само. – № 177, 3 августа (16 серпня).
24. Там само. – № 240, 20 октября (2 листопада).

25. Рада. – 1914. – № 29, 5 февраля (18 лютого).
26. Там само. – № 85, 16 априля (29 квітня).
27. Там само. – № 87, 18 априля (1 травня).
28. Там само. – № 98, 1 мая (14 травня).
29. Там само. – № 138, 20 іюня (3 липня).
30. Там само. – № 150, 4 іюля (17 липня).
31. Рада. – 1913. – № 84, 11 априля (24 квітня).
32. Рада. – 1913. – № 208, 11 септjабря (24 вересня).

РОЗДІЛ 3. ВІДРОДЖЕНА ПОЛЬЩА ТА ЇЇ СУСІДИ В 1917 – 1918 РОКАХ

1. Нова Рада. – 1917. – № 16 і 17, 18 квітня.
2. Там само. – № 75, 28 червня.
3. Там само. – № 88, 14 липня.
4. Робітнича Газета (Київ). – 1917. – № 124, 1 вересня (септjабря).
5. Нова Рада. – 1917. – № 155, 6 жовтня.
6. Нова Рада. – 1918. – № 46, 31 (18) березня.
7. Там само. – № 201, 31 (18) жовтня.
8. Там само. – № 206, 6 листопада (24 жовтня).
9. Там само. – № 241, 25 (12) грудня.
10. Там само. – № 99, 13 червня (31 травня).
11. Там само. – № 110, 10 липня (27 червня).
12. Там само. – № 126, 28 (15) липня.

РОЗДІЛ 4. ПОЛЬЩА В 1920 РОЦІ: ПОГЛЯД ІЗ ЛИТВИ

1. Виленское слово (Вильно). – 1920. – № 11, 24 септjабря.
2. Там же. – № 12, 25 септjабря.
3. Там же. – № 13, 26 септjабря.
4. Там же. – № 14, 27 септjабря.
5. Там же. – № 18, 1 октjабря.

РОЗДІЛ 5. ПОГЛЯД НА ПОЛЬЩУ З СРСР, РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

1. Вісти ВУЦВК. – 1923. – № 294, 30 грудня.
2. Там само. – № 196, 4 вересня.
3. Вісти ВУЦВК. – 1925. – № 186 (1475), 18 серпня.
4. Там само. – № 191 (1480), 23 серпня.
5. Там само. – № 246 (1535), 27 жовтня.
6. Вісти ВУЦВК. – 1923. – № 219, 30 вересня.
7. Народний учитель (Харків). – 1925. – № 20, 19 травня.
8. Там само. – № 10, 10 березня.
9. Там само. – № 8, 24 лютого.

РОЗДІЛ 6. ПОЛЬЩА В 1929 – 1930-Х РОКАХ: ПОГЛЯД ЗІ ЛЬВОВА

1. Діло (Львів). – 1932. – № 127, 11 червня.
2. Діло (Львів). – 1929. – № 16 (11.357), 24 січня.
3. Діло (Львів). – 1930. – № 286 (12.652), 26 грудня.
4. Там само. – № 33 (12.399), 12 лютого.
5. Там само. – № 34 (12.400), 14 лютого.
6. Діло (Львів). – 1932. – № 247 (13.195), 6 листопада.
7. Діло (Львів). – 1930. – № 35 (12.401), 15 лютого.
8. Діло (Львів). – 1929. – № 45 (11.386), 1 березня.
9. Там само. – № 46 (11.387), 2 березня.
10. Діло (Львів). – 1935. – № 124 (14.022), 14 травня.
11. Діло (Львів). – 1938. – № 253 (15.054), 15 листопада.
12. Діло (Львів). – 1939. – № 249 (15.050), 10 листопада.

РОЗДІЛ 7. НАПАД НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР НА ПОЛЬЩУ

1. Русское Обозрение (Чикаго). – 1939. – № 35, 9 сентября.
2. Красная Звезда. – 1939. – № 1 (4151), 1 января.
3. Там же. – № 224 (4374), 29 сентября.

4. Голос (Берлін). – 1939. – № 1, 15 грудня.

5. Последние Новости (Париж). – 1939. – № 6615, 8 мая.

РОЗДІЛ 8. ПРИЧИНИ УПАДКУ ПОЛЬЩІ

1. Електронний код дступа: <https://www.google.com/search>.

2. Електронний код доступа: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe

3. Без прецеденту. (Замість вступу). І. Краківські Вісти (Краків). – 1940. – № 23, 27 березня.

4. Проклін минулого. (Вдача і настрої). Там само. – № 24, 31 березня.

5. Устрій і влада. Там само. – № 25, 4 квітня.

6. Програма, провід, організація. Там само. – № 26, 7 квітня.

7. Хто правив Польщею? Там само. – № 27, 11 квітня.

8. Боротьба за Вітоса та за виборчу ординацію. 6). Там само. – № 28, 14 квітня.

9. Мосціцький – Ридз – Бартель – Славек. 7). Там само. – № 29, 17 квітня.

10. Демократія чи тоталітаризм, держава національностей чи однородно національна? 8). Там само. – № 30, 21 квітня.

11. Національна політика. 9). Там само. – № 32, 28 квітня.

12. Організація національної політики. 10). Там само. – № 34, 6 травня.

13. Нічого не дати, все відібрати. 11). Там само. – №38, 15 травня.

14. Спроби порозуміння та їх невдача. 12). Там само. – № 39, 17 травня.

15. Прогайнування всіх нагод. 13). Там само. – № 41, 22 травня.

16. Політика супроти німецької меншини. Там само. – № 43, 27 травня.

17. Білоруси, литовці, жиди, росіяни. 15). Там само. – № 45, 31 травня.

18. Закордонна політика. 17). Там само. - № 48, 9 червня.

19. Між Німеччиною та Росією. 18). Там само. - № 49, 11 червня.

20. Між Німеччиною та Англією. 18). Там само. – № 51, 15 червня.

21. Під натиском ззовні та зсередини. 19). Там само. – № 54, 21 червня.

22. Сувереність під диктатом. 20). Там само. – № 56, 26 червня.

23. Військова політика. 21). Там само. – № 61, 8 липня.
24. Армія і ролі поліції та місіонерів. 22). Там само. – № 62, 10 липня.
25. Пресова політика. 23). Там само. – № 65, 17 липня.
26. Погоня за наживою. 24). Там само. – № 67, 22 липня.
27. Лискавична війна та блискавичний хаос. 25).– Там само. Там само. № 70, 29 липня.
28. Система блефу. 26). Там само. – № 73, 5 серпня.
29. Дальші образки розвалу. – Легенда про «українську зраду». 27). Там само. – № 74, 7 серпня.

РОЗДІЛ 9. ПОЛЬЩА В 1944 РОЦІ: ПОГЛЯД НА ТРАГЕДІЮ

1. Нова Доба (Берлін). – 1944. – № 34 (157), 20 серпня.
2. Труд (Берлін). – 1944. – № 40 (120), 8 октябрю.
3. Вісті (Берлін). – 1944. – № 41 (83), 12 жовтня.
4. Там само. – № 42 (84), 19 жовтня.
5. Земля (Пляуен). – 1944. – № 5, 15 жовтня.
6. Там само. – № 6, 22 жовтня.
7. Земля (Пляуен). – 1944. – № 8, 5 листопада.
8. Голос (Берлін). – 1944. – № 42 (189), 15 жовтня.
9. Труд (Берлін). – 1944. – № 40 (120), 8 октябрю.
10. Сурма (Мюнхен). – 1950. – № 18, лютий – березень. С. 23 – 24.